

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ: ВІД ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ ДО ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТУ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

№ 1-2 (191-192) 2023

ЗМІСТ

2	УКРАЇНА: РІК У ВІЙНІ	86	Соціальна сфера: втрати від війни та перспективи відновлення
4	Національна безпека і оборона	99	Україна: рік у війні. Думки громадян
17	Зовнішня політика України в умовах війни: особливості, пріоритети, перспективи	138	Забезпечення безпеки України, зовнішня та економічна політика української влади під час війни в оцінках експертів
30	Внутрішня політика та суспільні настрої		
52	Економіка України під час війни: втрати, виклики, можливості, перспективи відновлення		
71	Українська енергетика в період повномасштабної російської збройної агресії: 2022-2023 рр.		
82	Додаток 1. Енергоємні галузі промисловості в умовах кризи. Виклики зеленого переходу		
			Статті
		157	Україна та Глобальний Південь: нові реалії і перспективи партнерства Володимир ГОЛОВКО
		164	Політика підтримки внутрішньо переміщених осіб: регіональний вимір Володимир КІПЕНЬ
		173	Ідентичність громадян України: зміни в умовах війни Михайло МИЩЕНКО

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Президент Центру Разумкова —
шеф-редактор журналу
«Національна безпека і оборона»

Юрій Якименко

Генеральний директор
Центру Разумкова

Павло Пинзеник

Редактори-коректори

Зорина Міщень
Карина Мокляк

Дизайн і макет

Тетяна Овсяник

Техніко-комп'ютерна
підтримка

Володимир Кекух
Євген Скрипка

Журнал зареєстровано в Державному комітеті інформаційної політики України, свідоцтво KB № 4122. Журнал видається з 2000 р. українською та англійською мовами. Загальний тираж 1 300 примірників.

Адреса редакції:

01032, Київ, бул. Т. Шевченка, 33б, 7 поверх

тел.: (044) 201-11-98

e-mail: info@razumkov.org.ua, веб-сторінка: www.razumkov.org.ua

У разі використання матеріалів, посилання на журнал
«Національна безпека і оборона» є обов'язковим.

Усі фотоматеріали, розміщені в цьому журналі, взяті із загальнодоступних джерел.

Фото обкладинки president.gov.ua.

© Центр Разумкова, 2023

Проект «Російсько-український конфлікт: від повномасштабної війни до вирішення конфлікту і повоєнного відновлення» здійснено в рамках проекту Програми MATRA, що фінансується Посольством Королівства Нідерландів в Україні.

Оцінки та висновки авторів не слід розглядати як офіційну позицію Посольства Королівства Нідерландів в Україні

УКРАЇНА: РІК У ВІЙНІ

570 днів Україна живе в умовах повномасштабної війни проти російського агресора, відстоюючи свою свободу, незалежність і саме право на існування. Протягом цього часу наша країна зазнала втрат і руйнувань такого масштабу, які важко було навіть уявити на Європейському континенті після Другої світової війни. Зруйновані вщент міста і села, десятки тисяч загиблих, штучно створена екологічна катастрофа і постійний ядерний шантаж, депортація українських дітей країною-агресором — відвертий акт геноциду українського народу, системне знищення енергетичної, транспортної та аграрної інфраструктури країни — війна проти цивільного населення, спровокована війною міграційна і демографічна криза. Це далеко не повний перелік лиха, завданого російською агресією.

Але Україна живе й бореться. Сили оборони України продовжують визволяти окуповані загарбником території держави, знищують ворога та його військовий потенціал, у тому числі на його власній території. Економіка України працює, демонструючи здатність до відновлення після нанесених війною втрат, перетворюючи виклики на

можливості зростання. Агресору не вдалося «загнати українців в темряву», щоб примусити їх до переговорів на умовах ворога.

Країні вдалося уникнути соціально-гуманітарної катастрофи національного масштабу. Забезпечені стабільні виплати заробітної платні пенсій та інших соціальних

виплат, здійснюється матеріальна та фінансова допомога внутрішньо переміщеним особам, постраждалим від війни. Зрозуміло, що значною мірою цим країна завдячує міжнародній підтримці від країн партнерів та міжнародних організацій. Держави-союзники допомогли переозброїти українську армію, надали притулок мільйонам біженців. У забезпеченні такої солідарності та підтримки значну роль відіграють дипломатичні зусилля — як влади, так і інституцій громадянського суспільства.

Українське суспільство у важкі часи продемонструвало здатність до консолідації і самоорганізації у підтримці своїх захисників, допомогло постраждалим від війни, подоланні труднощів, спричинених ударами ворога по цивільній інфраструктурі. Масового поширення набули волонтерський рух і матеріальна підтримка армії безпосередньо громадянами. Переважна більшість українців вірять у перемогу і не готові обмінювати «мир на території» чи на щось інше. Національна ідентичність громадян стала сильнішою, підтримка і впевненість у правильності європейського та євроатлантичного курсу України — зросла.

Шлях до перемоги, миру і відновлення країни виглядає непростим. Але тим важливішим є досвід вже пройдених етапів, аналіз здобутків і помилок, виявлення тенденцій і звільнення від стереотипів та ілюзій, окреслення шляхів і перспектив повоєнного відновлення і розвитку країни. На вирішення цих завдань був

спрямований проєкт «Російсько-український конфлікт: від повномасштабної війни до вирішення конфлікту і повоєнного відновлення», який Центр Разумкова здійснював за підтримки програми МАТРА, що фінансується Посольством Королівства Нідерландів в Україні.

Експерти Центру Разумкова постійно аналізували розвиток подій у найважливіших сферах життєдіяльності країни, публікуючи результати досліджень у щомісячних аналітичних оглядах та тематичних аналітичних доповідях. Окремою, надзвичайно важливою складовою проєкту стали соціологічні та експертні опитування, які уможливили дослідження стану громадської думки в динаміці та виявлення її трендів. Результати аналітичних та соціологічних досліджень активно обговорювалися в експертному середовищі та поширювалися серед громадськості через ЗМІ. Аналогічну роботу здійснював партнер Центру Разумкова в проєкті — Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва.

Представлена у цьому випуску журналу аналітична доповідь Центру Разумкова «Україна: рік у війні» містить комплексний аналіз ситуації в країні у різних сферах, тенденцій її розвитку, а також рекомендації органами влади та міжнародним партнерам України, підготовлені за результатами дослідження.

Авторський колектив: Ю. Якименко (керівник), А. Биченко, М. Білявський, В. Замятін, О. Мельник, М. Міщенко, В. Омельченко, М. Пашков, О. Пищуліна, П. Стецюк, М. Сунгуровський, С. Чекунова, В. Юрчишин.

Центр Разумкова висловлює особливу вдячність М. Білявському, В. Замятіну та О. Розумному, які долучилися до підготовки доповіді, несучи службу у лавах ЗСУ.

У цьому журналі «Національна безпека і оборона» назва країни-агресора пишеться по-різному: «рф», «РФ», «росія», «Росія». Це зумовлене внутрішніми переконаннями кожного окремого експерта. Редакція видання поважає позицію авторів, тому зберігає оригінальність написання.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА І ОБОРОНА

Головним результатом півторарічної повномасштабної війни України проти російського агресора є перехід Сил оборони України до наступу.

Ситуація на лінії фронту російсько-української війни станом на серпень 2023 р. характеризується невизначеністю не лише в оцінках очікуваних результатів наступальної кампанії ЗСУ, але й загалом перспектив завершення війни. Не припиняються обговорення імовірності перетворення збройного конфлікту на тривалу війну на виснаження з відповідними ризиками розширення масштабів і наслідків бойових дій.

Після півтора року запеклих боїв жодна із сторін не досягла переконливої стратегічної переваги, але й не зазнала поразки рівня, який би змусив їх до пошуку шляхів врегулювання та перегляду задекларованих цілей. Варто зазначити, що за повної відсутності підґрунтя для компромісу в офіційних позиціях сторін, не менш актуальною залишається проблема договороспроможності кремля та дієвості міжнародних механізмів забезпечення виконання росією гіпотетичних мирних домовленостей.

За будь-якого сценарію розвитку подій після завершення війни (припинення бойових дій) імовірність продовження в майбутньому російської агресивної політики залишається. З огляду на прогнозовану перманентну воєнну загрозу, Україні необхідно забезпечити зараз і на майбутнє спроможності й механізми стримування та відсічі збройної агресії¹.

СИТУАЦІЯ НА ФРОНТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ

2022 р. виявився для агресора провальним. До кінця року російським військам вдалося утримувати контроль над частинами захоплених Донецької, Луганської, Запорізької і Херсонської областей. Проте наземні та десантні морські операції із захоплення Миколаївської та Одеської областей зазнали невдач. Під час поспішного відступу з Півночі, в результаті Харківської і Херсонської операцій ЗСУ було звільнено 40% окупованих після 24 лютого територій та 28% всіх окупованих територій України. Станом на 31 грудня 2022 р., втрати росії склали 105 960 осіб і понад 12 тис. одиниць основних видів озброєнь.

Спроби росії здійснити взимку-навесні 2023 р. широкомасштабну наступальну операцію захлинулися через вмілу активну оборону ЗСУ та продемонстрували обмежені можливості російського генштабу планувати та реалізувати стратегічні наступальні

операції. Внаслідок провалу масштабного наступу російські війська обмежилися тактичними штурмовими діями на окремих ділянках фронту та зосередилися на побудові ешелонованої системи оборони і завданні масованих ракетно-дронових ударів по мирних українських містах не лише у прифронтовій зоні, але й на всій території України.

На поточному етапі війни росія, втративши стратегічну ініціативу, дедалі частіше вдається до погроз застосування ядерної зброї, існує реальна загроза, слідом за підривом дамби Каховської ГЕС, руйнування Запорізької АЕС, інших техногенно небезпечних об'єктів на окупованих територіях, зокрема «Кримського титану»². Відверті геноцид та екоцид, які чинить росія в Україні, спроби політичного та економічного тиску на західні країни, загравання з країнами глобального Півдня мають на меті вивести росію з ізоляції і схилити Захід та українське керівництво до переговорів винятково на російських умовах.

¹ Див. аналітичні матеріали Центру Разумкова на сайті <https://razumkov.org.ua>; зокрема, Сунгуровський М. «Нова Україна у повоєнному світі». — Центр Разумкова, 30 серпня 2022 р., https://razumkov.org.ua/images/pdf/20220830_sungurovsky.pdf.

² Гулійчук Д. «Нова загроза від РФ: коли окупанти можуть підірвати завод «Кримський титан» на півночі півострова». — ТСН, 21 червня 2023 р., <https://tsn.ua/ato/nova-zagroza-vid-rf-koli-okupanti-mozhut-pidirvati-zavod-krimskiy-titan-na-pivnochi-pivostrova-2354944.html>.

З метою стримування українського «контрнаступу» та утримання окупованих територій, зневажаючи власними втратами (таблиця «Втрати російських військ з початку війни та за останній період...»), російські війська проводять зустрічні атаквальні дії на Лиманському, Куп'янському та Бахмутському напрямках в намаганні змусити ЗСУ застосувати стратегічні резерви, завдати суттєвих втрат з наступним переходом до власного контрнаступу. Наразі для цього росія використовує оперативні резерви, а за їх відсутності — перекидання військ до найбільш небезпечних напрямків з інших ділянок фронту³. На Запоріжжі російські війська намагаються тримати оборону, але під натиском ЗСУ поступово втрачають позиції.

Під час відсічі повномасштабної російської агресії Україна довела стійкість своєї воєнної організації, інститутів, суспільства, спроможність не лише захищатися, але й

перемагати в нерівній боротьбі з переважаючими силами держави-агресора. Критично важливими чинниками цього є неоціненна допомога західних партнерів, які утворили справжню антипутінську коаліцію. Водночас різні бачення західними державами перемоги України, поразки росії та особливо її майбутнього, острах ядерного апокаліпсиса та небажання через це втягуватися у відкритий конфлікт з росією сприяють зростанню безпекового вакууму та певної невизначеності навколо російсько-української війни⁴. Такий стан речей не влаштовує Україну та розсудливі західні держави, які вважають, що єдиним справедливим завершенням цієї війни, що гарантує довгострокову безпекову стабільність, є рішуча воєнна поразка росії⁵.

На початку червня 2023 р. Україна розпочала власну наступальну кампанію. За умов наявності у росії ще достатньо потужного воєнного потенціалу, а також обмеженої

ВТРАТИ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬК З ПОЧАТКУ ВІЙНИ ТА ЗА ОСТАННІЙ ПЕРІОД, СТАНОМ НА 10 серпня 2023 р.*

Особовий склад та військова техніка	Загальні втрати на 10 серпня 2023 р.	Середньомісячні втрати впродовж			Втрати з початку 2023 р.
		Жовтень-грудень 2022 р.	Січень-березень 2023 р.	Червень-липень 2023 р.	
Особовий склад	252 200	15 450	22 213	19 256	145 480
Танки	4 278	225	195	206	1 247
ББМ	8 303	375	301	361	2 219
Гармати	5 028	206	218	682	3 007
РСЗВ	711	29	34	59	288
Засоби ППО	469	12	22	59	256
Літаки	315	6	8	0,9	32
Гелікоптери	313	14	7	7	44
БПЛА	4 179	246	152	459	2 387
Крилаті ракети	1 377	155	63	117	654
Кораблі (катери)	18	0,03	0,7	—	2
Автотранспорт	7 495	307	267	550	2 775
Спеціальна техніка		16	38	127	565

* Втрати російської армії в Україні, Мінфін, <https://index.minfin.com.ua/ua/russian-invading/casualties>.

³ «Російська армія активно перекидає підрозділи на схід ...». — Радіо Свобода, 16 червня 2023 р, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-viyska-rf-skhid/32461890.html>.

⁴ Гончар М. «Безпекові вакууми як наслідок війни росії проти України: оцінка впливу і можливі шляхи подолання». — Аналітична записка Центру глобалістики «Стратегія XXI», 12 червня 2023 р, https://geostrategy.org.ua/analitika/analitichna-zapyska/bezpekovi-vakuumi-yak-naslidok-viyny-rosiyi-proti-ukrayiny-ocinka-vplyvu-i-mozhlyvi-shlyahy-podolannya/zavantazhyt-analitichnu-zapysku-pdf;div_takozh_posilannya_1.

⁵ «Яка поразка потрібна для майбутнього Росії? Західні аналітики готуються до різних сценаріїв». — Голос Америки, 18 грудня 2022 р., <https://ukrainian.voanews.com/a/porazka-rosiji-i-plany-zakhodu/6881263.html>; Cohen, E.A. 'The Shortest Path to Peace'. — The Atlantic, February 28, 2023, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2023/02/russia-invasion-ukraine-peace-military-history/673231/>.

з об'єктивних і суб'єктивних причин західної допомоги щодо певних видів озброєнь, українське військове командування неодноразово закликало утриматися від занадто оптимістичних чи песимістичних очікувань і висновків. Водночас окремі посадовці своїми заявами все ж таки сприяли формуванню завищених очікувань як в українському суспільстві, так і в міжнародному середовищі серед політиків і журналістів⁶.

Кампанія складається з комплексу взаємопов'язаних і синхронізованих операцій, якими наразі є: оборонні (на Куп'янському, Лиманському, Авдіївському та Мар'їнському напрямках), контрнаступальна (на Бахмутському напрямку) і наступальні (на Бердянському та Мелітопольському напрямках) операції. Поки що темпи просування українських військ є повільними, що зумовлено здебільшого наступними чинниками:

- ✓ Потужна ешелонована система оборони російських військ, обладнана міцними фортифікаційними спорудами та насичена щільними мінними полями великої глибини і протяжності. Для побудови такої системи оборони росія вдало скористалася часом, упродовж якого західні партнери розмірковували стосовно надання Україні в потрібних обсягах певних видів озброєнь: танків, оперативно-тактичних ракет, важкої бронетехніки, БЛА тощо.
- ✓ Кількісна перевага росії над Україною у живій силі, мобілізаційних та економічних ресурсах. Проте темпи втрат російських військ перевищують можливості їх поповнення, що свідчить про поступове виснаження воєнного потенціалу росії⁷.
- ✓ Виконуючи завдання із захисту України від повітряних ударів, проведення оборонних і наступальних операцій, стикаючись із завзятим спротивом російських військ, зазнаючи при цьому власних болючих втрат, ЗСУ гостро відчувають

брак високоточних далекобійних ракет, мобільних засобів об'єктової і військової ППО, авіації (багатоцільових винищувачів, ударних, транспортних і багатоцільових вертольотів), важких броньованих машин, спеціальної та інженерної техніки (засобів управління, розвідки, РЕБ, розмінування, подолання природних і штучних перешкод)⁸.

- ✓ Проблеми в самих ЗСУ (див. наступний підрозділ).

За кількістю озброєнь на фронті склався відносний паритет, за умов якого, проведення масштабної і швидкої наступальної кампанії значною мірою ускладнене. Проте суто кількісне порівняння сил є досить умовним і не відповідає на питання — наскільки успішною буде наступальна кампанія, оскільки не враховує ні стратегії, ні тактики ведення бойових дій, ні способів застосування озброєнь. У цьому сенсі доречніше говорити про достатність сил і засобів для виконання відповідних типових завдань і досягнення визначених результатів. Головними групами взаємопов'язаних завдань, які виконуватимуться ЗСУ в рамках наступальної кампанії є наступні⁹:

- ✓ Активна оборона, стримування контратакувальних дій російських військ на окремих ділянках фронту. Головними видами бойових дій будуть: контрбатарейна боротьба артилерії; обмін штурмовими діями на окремих ділянках фронту; утримання позицій; ураження систем управління та логістики противника на тактичну та оперативну глибину.
- ✓ Прорив ешелонованої, добре обладнаної оборони противника, захоплення плацдарму для розгортання та посилення наступального угруповання сил, їх логістичного забезпечення. Успіх виконання цього завдання залежатиме від наявності у ЗСУ таких спроможностей як: подолання великих площ

⁶ Заяц П. Прогнози Буданова: що керівник ГУР говорив про контрнаступ ЗСУ, повернення Криму і кінець війни. — ТСН, 21 квітня 2023 р., <https://tsn.ua/ato/prognozi-budanova-scho-kerivnik-gur-govoriv-pro-kontrnastup-zsu-povernennya-krimu-i-kinets-vijni-2311363.html>.

⁷ Порівняльну оцінку потенціалів росії та України див.: «Війна на виснаження: порівняння потенціалів». — Аналітична доповідь Центру Разумкова, липень 2023 р, <https://razumkov.org.ua/images/2023/08/03/2023-MATRA-I-KVARTAL.pdf>.

⁸ Там само.

⁹ Див. посилання 3.

щільних мінних загороджень і добре обладнаних у фортифікаційному плані кількох ліній оборони; вогневе ураження угруповань противника на тактичну та оперативну глибину; просування військ заміною місцевістю під вогневим впливом противника вглиб оборонних порядків російських військ; надійне прикриття наступаючих військ з повітря і флангів; недопущення підходу оперативних резервів противника завдяки їх ураженню в місцях зосередження та на шляхах висунання; своєчасне поповнення втрат і ввід у бій власних резервів; підтягування логістики; швидка евакуація поранених і пошкодженої техніки.

- ✓ Введення в бій оперативних і стратегічних резервів, маневр вогнем, силами та засобами, розвиток наступу на широкому фронті або на кількох окремих напрямках з оточенням угруповань противника, звільнення та зачистка населених пунктів і територій. Це вимагатиме наявності: потужних, високомобільних, повністю укомплектованих і підготовлених з'єднань; великої кількості засобів високоточного і площадного вогневого ураження військ, резервів, систем управління та логістики противника на оперативну і стратегічну глибину; інженерної техніки для подолання мінних загороджень, природних і штучних перешкод; штурмових підрозділів, підготовлених для дій у міських умовах; військової жандармерії, підготовленої для протидії диверсійним групам і взаємодії з населенням на деокупованих територіях; резервів для поповнення втрат.
- ✓ Розгром стратегічних резервів російських військ і відновлення державного кордону України. Треба бути готовими до того, що російським військам вдасться на окремих напрямках призупинити наступ ЗСУ та перейти в контрнаступ із застосуванням стратегічних резервів. За цих умов зростає потреба в артилерії, танках, армійській авіації, далекобійних засобах ураження.

На всіх етапах наступальної кампанії українцями необхідними є ефективна розвідка,

захист і підтримка військ з повітря, радіоелектронна боротьба. Дуже важливим залишається прикриття великих міст і стратегічної інфраструктури від ракетно-дронових ударів.

На успіх наступальної кампанії можна розраховувати у випадку глибокого прориву російської оборони на кількох напрямках, швидкого розширення плацдарму за рахунок введення резервів, завдання потужних ракетних ударів на стратегічну глибину російських військ і тилу на території росії у поєднанні з підризом морального духу воєнно-політичного керівництва, військ і населення, що призведе до раптового чи поступового краху російської оборони. В іншому випадку є ризик переростання війни в затяжну, з величезними втратами та виснаженням потенціалів сторін.

Разом з майстерністю військового командування, командирів оперативного та тактичного рівнів, сержантського складу, підготовкою і мужністю особового складу, злагодженістю і взаємодією підрозділів і з'єднань ЗСУ, важливою складовою реалізації зазначених спроможностей і досягнення потрібних результатів є своєчасне накопичення та поповнення достатніх обсягів мобілізаційних резервів, озброєнь, боєприпасів, військової і спеціальної техніки¹⁰.

ПОВІЛЬНІ ТЕМПИ НАСТУПУ ЗСУ: КРИТИКА, АРГУМЕНТИ ТА КОНТРАРГУМЕНТИ

На запитання «Чи є обґрунтованою критика на адресу ЗСУ з приводу повільних темпів контрнаступу?» відповісти можна словами жарту, коли свідок у суді присягається на Біблії *«говорити правду, не всю правду та не лише правду»*. Тобто така критика має право на існування, в ній є обґрунтовані претензії і раціональні пропозиції. Водночас у ній присутні й моменти, дуже схожі на політичне замовлення у спробі дискредитувати ЗСУ, Україну та намагання західних партнерів надати їй допомогу у справедливій війні з росією.

На швидкий контрнаступ ЗСУ покладалися та покладаються великі надії — іноді надто

¹⁰ Ryan M. 'The State of the Ukrainian 2023 Campaign', 2 Aug. 2023, <https://mickryan.substack.com/p/the-state-of-the-ukrainian-2023-campaign>.

перебільшені. Тому фактичні темпи наступальних дій викликають неоднозначну реакцію у окремих західних партнерів, які надають допомогу Україні: від підвищення стурбованості тим, що війна набуває затяжного характеру, до відверто критичних оцінок дій ЗСУ — що породжує сумніви в ефективності надання Україні, зокрема, авіації і далекобійних ракет.

- ✓ В одному з інтерв'ю Міністр оборони Італії заявив, що ситуація на фронті зайшла в глухий кут, що змушує задуматися про довгострокові терміни завершення війни¹¹.
- ✓ Окремі західні експерти припускають, що «повільні темпи контрнаступу України ... зменшують надії на те, що переговори про припинення бойових дій можуть відбутися цього року», що нібито підвищує загрози довготривалого конфлікту з невизначеним фіналом¹².
- ✓ З цього приводу було багато запитань до Президента України В. Зеленського на міжнародному безпековому форумі, що відбувся в американському місті Аспен. Після виступу Зеленського радник Президента США з національної безпеки Дж. Салліван висловив сумнів, що винищувачі F-16 зможуть відіграти значну роль у війні. На думку окремих американських постачальників озброєнь, Україна вже має все необхідне для контрнаступу, а переозброїти її знову в тому ж обсязі в майбутньому буде важко. Це робить нинішній контрнаступ ключовим¹³.

- ✓ Певна критика дій ЗСУ висловлювалася Бундесвером стосовно того, що через неефективну тактику застосування збройних формувань «ані західна підготовка, ані краще озброєння, ані велика кількість солдатів... не приносять жодної користі»¹⁴.

Цікаво, що такі оцінки, які базуються переважно на фрагментарних, вибіркових даних, лунають в унісон з наративами російської пропаганди, яка розгорнула масштабну інформаційну спецоперацію з дискредитації контрнаступу українських військ з метою припинення західної допомоги Україні.

Водночас оцінки ситуації в Україні відомих західних посадовців у сфері безпеки та незалежних західних військових, які мають практичний досвід у безпековій політиці та бойових діях, зокрема, Державного секретаря США Е. Блінкена, Голови Об'єднаного комітету начальників штабів США М. Міллі, колишнього директора Центрального розвідувального управління США Д. Петреуса, Глави Військового комітету НАТО адмірала Р. Бауера, Міністра оборони Великої Британії Б. Воллеса, Головнокомандувача Збройних сил Великої Британії Т. Радакіна, військових експертів американського інституту вивчення війни (Institute for the Study of War, ISW), — свідчать про те, що ситуація, насправді, є складною, але розвивається за планами ЗСУ¹⁵.

Проте причини для критики стосовно темпів наступу є — причому не лише на адресу ЗСУ. Найбільш обґрунтовано — та з претензією на об'єктивність і комплексність — виглядає

¹¹ 'Il ministro Crosetto: «Fuori dalla via della Seta ma senza fare danni. Il Parlamento lavori di più»'. — *Corriere della Sera*, https://www.corriere.it/politica/23_luglio_30/crosetto-intervista-5df81a76-2e3c-11ee-a52d-5015ada51aef.shtml.

¹² Lubold, G. Gordon, M.R., Strobel, W.P., 'Ukraine's Stalled Offensive Puts Biden in Uneasy Political Position', *Wall Street Journal*, July 25, 2023, <https://www.wsj.com/articles/ukraines-stalled-offensive-puts-biden-in-uneasy-political-position-6f686ab5>.

¹³ 'From Ukraine to Aspen, nervousness over a critical moment for the war'. — BBC, 22 July, 2023, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-66273787.amp>.

¹⁴ 'Bundeswehr kritisiert erstmals die Ukraine-Armee'. — *Bild*, 25 July, 2023, <https://www.bild.de/bild-plus/politik/ausland/politik-ausland/geheim-papier-enthueilt-bundeswehr-kritisiert-erstmal-die-ukraine-armee-84802800.bild.html>.

¹⁵ «Стратегія наступу ЗСУ очима Західних військових». — Центр протидії дезінформації при РНБО, 5 липня 2023 р., див.: <https://cpd.gov.ua/main/strategiya-nastupu-zsu-ochyma-zahidnyh-vijskovykh>. Депутат Бундестагу, в минулому генерал Бундесверу Р. Кізеветтер в інтерв'ю Укрінформу заявив: «Я принципово відкидаю таку критику, адже ми, німці, Бундесвер, не перебуваємо в окопах і тому не повинні критикувати, сидячи в теплих кріслах і не маючи даних про ситуацію на місці. Україна має покладатися на свій досвід і, зрештою, обходитися тою вкрай малою кількістю матеріалу, який вона отримує на підтримку... Замість критики українського контрнаступу західні партнери, зокрема Німеччина, мали б надати Україні всю необхідну зброю. Саме зволікання у постачанні озброєння гальмує просування ЗСУ та призводить до більшої кількості втрат на фронті»; Див.: «Депутат Бундестагу закликає дати Україні більше зброї, а не критикувати ЗСУ». — Укрінформ, 26 липня 2023 р., <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3740423-deputat-bundestagu-zaklikae-dati-ukraini-bilse-zbroi-a-ne-kritikuvati-zsu.html>.

аналіз стану справ на фронті від групи іноземних військових аналітиків, які відвідали зону бойових дій у Запоріжжі та Донбасі¹⁶. Загалом, критичні зауваження цих дослідників, інших іноземних і вітчизняних експертів можна звести до кількох головних груп:

1. «ЗСУ мають проблеми з поганою тактикою і браком координації між підрозділами».

Аргументи:

- ✓ ЗСУ застосовують тактику невеликих груп замість використання потужності створених за допомогою Заходу механізованих формувань через їх нездатність до маневру.
- ✓ Тактика малих груп вимагає кращої адаптації військ і синхронізації їх дій, що відбувається, але повільно.
- ✓ Здібності українських військових швидко опановувати західну зброю не означає їх вміння тактично грамотно використовувати її на полі бою в умовах взаємодії з іншими підрозділами.
- ✓ Постачання додаткових систем озброєнь (зокрема, ATACMS, систем проти-повітряної оборони, танків, бойових броньованих машин тощо), ймовірно, не матиме вирішального тактичного впливу без більш ефективної їх інтеграції, адаптації військ і покращення маневру силами та засобами.

Контраргументи:

- ✓ ЗСУ вимушено перейшли до тактики застосування малих груп¹⁷, оскільки розгортання та введення у бій великих формувань в умовах обладнання противником ешелонованої системи оборони

зі щільними мінними загородженнями призводить до призупинення наступальних дій і перетворення цих формувань на зручну для ураження площадну ціль.

- ✓ Проблеми взаємодії та координації застосування підрозділів і з'єднань ЗСУ насправді існують, навіть у бригадах, що пройшли підготовку в європейських країнах за стандартами НАТО. Більш того, саме ці проблеми є однією з головних причин значних втрат особового складу та техніки, зниження результативності дій військ¹⁸. Найбільш гостро вони відчуються у формуваннях і підрозділах, укомплектованих слабо підготовленим особовим складом, особливо командним складом. Це є серйозним викликом для ЗСУ та вимагає покращення підходів до роботи штабів, а також набору та підготовки мобілізаційних резервів, вишколу і злагодження підрозділів, бригад, що формуються.
- ✓ Водночас багато вітчизняних та іноземних фахівців, експертів і спостерігачів відзначають високий моральний дух, мотивацію українських військ, креативність і винахідливість особового складу у швидкому опануванні західними озброєннями, в пошуку ефективних тактичних прийомів їх застосування¹⁹.
- ✓ Звичайно, постачання озброєнь не є панацеєю успіху ЗСУ. Але їх брак значною мірою ускладнює або унеможливорює і вплив на противника, і маневр військ, і більше ефективне їх застосування. Брак систем розмінування не може бути компенсований маневром військ за умов, коли протяжність, глибина і площа мінних полів вимірюється не метрами, а кілометрами та гектарами.

¹⁶ Йдеться про висновки з 16 пунктів дослідницької групи на чолі зі старшим науковим співробітником Інституту міжнародних стратегічних досліджень і Центру нової американської безпеки Ф.-С.Гаді (Franz-Stefan Gady). Див.: Altman, H., 'A Sobering Analysis Of Ukraine's Counteroffensive From The Front', The DRIVE, 20 July, 2023, <https://www.thedrive.com/the-war-zone/a-sobering-analysis-of-ukraines-counteroffensive-from-the-front>.

¹⁷ Cooper T. 'War Monitoring – for Beginners, Take II (Part 2)', 19 July, 2023, <https://xxtomcooperxx.substack.com/p/war-monitoring-for-beginners-take-570>.

¹⁸ «В Україні є проблеми з «мізками» на рівні командирів бригад, батальйонів та армійських корпусів» – Т.Чмут, див.: «Літаки не захоплюють посадки і не йдуть в наступ...». – Дзеркало тижня, 10 серпня 2023 р., <https://zn.ua/ukr/war/litaki-ne-zakhopljut-posadki-i-ne-jdut-v-nastup-chmut-pro-te-choho-ne-vistachaje-zsu-okrim-zbroji-.html>.

¹⁹ Див., наприклад: «ЗСУ швидко опановують західні зразки військової техніки» – Наєв, Укрінформ, 26 липня 2023 р., <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3740619-zsu-svidko-opanovuut-zahidni-zrazki-vijskovo-tehniki-naev.html>; Професор стратегічних досліджень Сент-Ендрюського університету Шотландії Ф. О'Браєн: «...зараз вони [ЗСУ] є однією з найбоєздатніших армій у світі», див.: «Як змінилася українська армія за час великої війни», Громадське, 17 січня 2023 р., <https://hromadske.ua/posts/yak-zminilas-ukrayinska-armiya-za-chas-velikoyi-vijni>.

Жодна армія світу сьогодні не має досвіду прориву глибоко ешелонованої оборони, відповідно – доктрин і настанов на цей випадок²⁰. Брак розвідувальних комплексів і далекобійних ракет обмежує не лише спроможності з ураження систем управління та логістики російських військ, але й здатність ЗСУ запобігати маневру противника резервами шляхом їх ураження в районах зосередження та на маршрутах висування. Брак армійської авіації (штурмовиків, ударних вертольотів), засобів військової ППО значною мірою ускладнює просування українських військ, призводить до надмірних втрат унаслідок наявності у російських військ переваги в повітрі над полем бою.

- ✓ Що стосується повільних темпів імплементації у ЗСУ стандартів НАТО, нових озброєнь, навчання українських військових користуватися ними, то таку критику можна було б прийняти, якби в інших арміях світу були приклади більш високих темпів цих процесів²¹. Відносна повільність адаптації військ до змін ситуації на полі бою зумовлена тим, що вона вимагає не реагування на кожен випадок, а збору та ретельного аналізу інформації, поширення отриманих знань у масштабах конкретних формувань і ЗСУ в цілому. Це відбувається в умовах реальних бойових дій, значних втрат особового складу. Звучить цинічно, але загиблі не вчаться на помилках, а для навчання тих, хто прийшов їм на заміну, потрібен час.

2.«Українські сили досі не опанували комплексну організацію і проведення масштабних загальновійськових операцій».

Аргументи:

- ✓ Удари на глибину російської оборони зі знищення пунктів управління і складів боєприпасів підтверджуються обмеженими доказами та не є систематичними.

- ✓ Українські сили перейшли до стратегії виснаження, покладаючись на послідовний вогонь, а не на маневр.
- ✓ Не спостерігається систематичного руйнування системи російської оборони.
- ✓ Операції ЗСУ є переважно послідовними, ніж синхронізованими.
- ✓ Набагато більший вплив на здатність України прорвати російську оборону, ніж самі мінні поля, має нездатність України проводити складні загальновійськові операції в широкому масштабі.
- ✓ Відсутність комплексного підходу в масштабі робить українські сили більш вразливими для російських ПТРК, артилерії тощо під час просування.

Контраргументи:

- ✓ Припущення про безсистемний характер вогневого ураження систем управління та логістики російських військ на оперативну глибину не відповідає дійсності²² та можуть з'являтися внаслідок обмеженої (зі зрозумілих причин) інформації про стратегічний задум застосування ЗСУ. Водночас брак вогневих спроможностей ЗСУ (особливо завдання ударів на відстань 150 км і більше), складність аеророзвідки, наявність у російських військ потужних систем ППО і РЕБ, насправді, обмежують можливості завдання масованих, систематичних ракетно-артилерійських ударів по противнику.
- ✓ Головною причиною застосування ЗСУ стратегії виснаження та поступового продавлювання російської оборони є не відсутність маневру українських військ, а те, що за час набуття ЗСУ потрібних наступальних спроможностей (в умовах повільного надходження західних озброєнь) росія отримала можливість побудувати ешелоновану систему оборони, оснащену потужними

²⁰ Кевлюк В. «Погана тактика та брак координації. Що іноземні аналітики побачили у Приазов'ї?». – New Voice, 1 серпня 2023 р., https://lb.ua/society/2023/08/01/567842_pogana_taktika_brak_koordinatsii.html.

²¹ 'Western armies are learning a lot from the war in Ukraine', The Economist, 3 July, 2023, <https://www.economist.com/special-report/2023/07/03/western-armies-are-learning-a-lot-from-the-war-in-ukraine>.

²² Кевлюк В. «Протистояння артилерії», Лівий берег, 6 серпня 2023 р., https://lb.ua/society/2023/08/06/568764_protistoyannya_artillerii.html.

фортифікаційними спорудами та щільними мінними полями. За умов обмежених можливостей швидкого прориву ЗСУ російської оборони, вогневе ураження противника на лінії зіткнення та в тилу є одним з ефективних засобів виснаження противника, розм'якшення його оборони, створення умов для ефективного маневру та підготовки до рішучого наступу. Така стратегія довела свою ефективність під час операції зі звільнення правобережної Херсонщини від російських військ.

- ✓ Водночас ЗСУ досить вміло застосовують маневр силами та ракетно-артилерійським вогнем на стратегічному, оперативному-тактичному та тактичному рівнях²³. Прикладом може бути Харківська операція в листопаді 2022 р. Маневр резервами і введення в бій на початку серпня резервного 10-го армійського корпусу дали можливість домогтися певного просування військ у Запоріжжі²⁴. На Бахмутському та Мелітопольському напрямках за рахунок вдалого маневру силами та вогнем артилерії, обхідних і рейдових дій тактичних груп ЗСУ вдається повільно, але завдаючи суттєвих втрат противнику і зберігаючи життя власних бійців, просуватися вглиб російської оборони²⁵. Ракетні удари 6 серпня по Чонгарському та Генічеському мостах, що сполучають окупований Крим з материковою частиною України, суттєво порушили логістику російського угруповання на Півдні та створюють умови для успішного розвитку наступальної кампанії ЗСУ²⁶. Водночас брак потрібної кількості відповідних видів озброєнь, інтегрованих

у структуру ЗСУ, звужують можливість маневру, планування і проведення масштабних операцій.

- ✓ Наразі на фронті активних бойових дій протяжністю 1500 км ЗСУ здійснюють синхронізовані оборонно-наступальні операції: оборонні операції — на Куп'янському, Лиманському, Авдіївському та Мар'їнському напрямках; контрнаступальну операцію — на Бахмутському напрямку; та наступальні операції — на Бердянському та Мелітопольському напрямках. Бойові дії на цих напрямках пов'язані із суттєвими втратами з обох сторін у пропорціях 5-9/1 у живій силі²⁷ та орієнтовно 3/1 у техніці²⁸ на користь України. На втратах України позначаються в т. ч. й недоліки у плануванні та проведенні операцій. Але подібні недоліки різною мірою притаманні будь-якій армії світу, яка, до того ж, ніколи не мала справи з війнами такого масштабу²⁹. Як зазначають самі ж західні експерти: «Жодна західна армія не може проводити такі масштабні бойові операції, за винятком США. Але навіть американській армії було б дуже важко прорвати ці захисні лінії, тому що жодна західна армія у світі наразі не має досвіду прориву такої глибокої оборони, яку розгорнули росіяни на півдні та сході України»³⁰.

3. «Росія здатна стримати наступ ЗСУ».

Багато місця в аналізі ситуації іноземними та вітчизняними експертами надається порівняльній оцінці українських і російських військ. Проте висновки, що робляться на основі таких оцінок, мають іноді діаметрально

²³ Див. регулярні доповіді Інституту вивчення війни (ISW), зокрема: 'Russian Offensive Campaign Assessment, 6 August, 2023', <https://www.understandingwar.org/background/russian-offensive-campaign-assessment-august-6-2023>.

²⁴ 'Ukraine's offensive inches forward in search of a breakthrough'. — The Washington Post, 3 August, 2023, <https://www.washingtonpost.com/world/2023/08/03/ukraine-counteroffensive-south-front-russia>.

²⁵ Cooper T. 'War Monitoring - for Beginners, Take II (Part 3)', 20 July, 2023, <https://xxtomcooperxx.substack.com/p/war-monitoring-for-beginners-take-5ad>; Cooper T. 'Ukraine War, 8 August, 2023: Staromlynivka', <https://xxtomcooperxx.substack.com/p/ukraine-war-8-august-2023-staromlynivka>.

²⁶ «ISW: удари по мостам в Крым создают условия для контрнаступления ВСУ». — Голос Америки, 7 августа, 2023, <https://www.golosameriki.com/a/ukrainian-strikes-on-bridges-along-critical-russian-glocs-are-part-of-counterattack-campaign-isw/7214382.html>.

²⁷ «Заступниця міністра оборони розповіла про співвідношення втрат на різних напрямках наступу». — Лівий берег, 25 липня 2023 р., https://lb.ua/society/2023/07/25/566901_zastupnitsya_ministra_oboroni.html.

²⁸ Див. посилання 6.

²⁹ Інтерв'ю з Максимом Жорнім, майором ЗСУ, заступником командира 3-ї окремої штурмової бригади, екскомандиром полку Азов, ««Вони таких боїв ніколи не бачили». Суто натовські стратегії тут не працюватимуть...». — New Voice, 4 серпня 2023 р., <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/bahmut-i-nastup-zsu-strategiji-nato-tut-ne-diyut-zhorin-z-azovu-novini-ukrajini-50343672.html>.

³⁰ Див. Altman (посилання 6).

протилежну спрямованість: **від визнання потреби в посиленні військово-технічної допомоги Україні до сумнівів у доцільності такої допомоги.**

Аргументи:

- ✓ росія зберігає можливість чинити потужний опір наступу ЗСУ, її війська навіть за умов обмежених запасів боєприпасів здатні затримати, стримати або відбити просування окремого взводу чи роти ЗСУ.
- ✓ Росія зберігає перевагу в РСЗВ, програвши вогневі дуелі з українською ствольною артилерією. Однак часткової вогневої переваги в деяких калібрах недостатньо для прориву російської оборони.
- ✓ Російські війська добре захищають свої позиції, є досить адаптивними на тактичному рівні й загалом обороняються відповідно до радянської/російської доктрини. Вони ще не мали потреби розгортати оперативні резерви для відбиття українських атак.
- ✓ На успішне застосування ЗСУ HIMARS з ракетами GMLRS та далекобійних ракет Storm Shadow та SCALP негативно впливають російські засоби РЕБ. Ешелонована протиповітряна протирaketна оборона російських військ має можливість збивати такі ракети, внаслідок чого їх вплив на темпи наступу ЗСУ зменшуються або навіть вичерпуються. Цей висновок поширюється й на ракети ATACMS.
- ✓ Російський ВПК перейшов на воєнні рейки і здатний забезпечити потреби збройних сил росії на тривалий період.

Контраргументи:

- ✓ Росія насправді має достатньо великі резерви живої сили та техніки. Їх реалістична оцінка має бути основою для планування ефективної наступальної кампанії ЗСУ проти потужного

противника, але не спонукати до тверджень про перехід до затяжної війни на виснаження.

- ✓ Дійсно, добре обладнані оборонні позиції дають можливість російським військам міцно триматися на них. Але це має свідчити не про початок «окопної війни», а про необхідність завдання по цих позиціях масованого артилерійського вогню із застосуванням у т. ч. касетних боєприпасів.
- ✓ Насправді, є свідчення про вплив російських засобів РЕБ на застосування західних високоточних ракет із системами наведення, чутливими до радіоперешкод, а також про випадки перехоплення кількох крилатих ракет Storm Shadow засобами ППО російських військ. Проте насправді не йдеться про повне унеможливлення застосування HIMARS або високоточних авіаційних крилатих ракет. Це лише зумовлює потребу в придушення засобів РЕБ і ППО противника, а також у збільшенні кількості таких ракет³¹ (у т. ч. за рахунок отримання згоди Німеччини постачати ракет Taurus). Тим більше, що про системний характер таких перехоплень можна дізнатися переважно з повідомлень російського генерального штабу (згідно з даними якого, ЗСУ вже кілька разів мали б бути знищені вщент). Суттєвим внеском у спроможність завдавати ударів на всю оперативну глибину російських військ було б надання ракет ATACMS (через особливості траєкторії польоту менш чутливої до впливу РЕБ і ППО), а також літаків F-16 і ударних вертольотів.
- ✓ ВПК росії не в змозі повною мірою поповнювати бойові втрати ствольної артилерії, танків, броньованих машин. Проте, використовуючи лазівки в санкційній системі Заходу, росія отримала можливість нарощувати потужності ВПК і підтримувати перевагу в авіації, далекобійних ракетах, РСЗО, засобах військової ППО, розвідки, РЕБ, БЛА³². Цю ситуацію можна розглядати як

³¹ Cooper T. 'Saints, Thunders & Lightnings, Part 1', 2 August, 2023, <https://xxtomcooperxx.substack.com/p/saints-thunders-and-lightnings-part>.

³² Порівняльну оцінку потенціалів росії та України див.: «Війна на виснаження: порівняння потенціалів», Аналітична доповідь Центру Разумкова, липень 2023, <https://razumkov.org.ua/images/2023/08/03/2023-MATRA-I-KVARTAL.pdf>.

змагання оборонно-промислових потужностей, з одного боку, росії, Китаю, Ірану, Північної Кореї, а з іншого — України та колективного Заходу на чолі зі США. Перемога/програш у цьому змаганні позначається не лише на перебігу війни в Україні, але й на реакції ринків озброєнь і місцях на них певних країн.

4. «Крім згаданих проблем, відсутність прогресу в наступальній кампанії ЗСУ часто пов'язана з бюрократичною тяганиною/внутрішньою боротьбою, радянським стилем мислення».

Це є одним із критичних зауважень, з яким важко сперечатися. Його висловлюють не лише західні військові експерти, але й багато вітчизняних фахівців та учасників бойових дій³³. У дипломатичних виразах на потреби усунення цих проблем наголошується в рекомендаціях ЄС стосовно європейської інтеграції України³⁴, в Комюніке Вільнюського саміту НАТО стосовно умов набуття Україною членства в Альянсі³⁵.

Не можна казати, що українська влада, Міністерство оборони та Генеральний штаб ЗСУ не вживають заходів з розв'язання цих проблем. У ЗСУ її частково вдається пом'якшити завдяки тому, що велика кількість особового складу пройшла підготовку в європейських країнах за стандартами НАТО та хоча б частково може вважатися носієм нових

підходів і мислення. У військах практикується призначення на більш високі командні посади офіцерів з багатим бойовим досвідом і креативним мисленням. У воєнний час може бути виправданим поширення такої практики й на призначенні на офіцерські посади найбільш досвідчених сержантів.

28 липня 2023 р. (на 490 день війни!) Верховна Рада України ухвалила Постанову щодо змін до Митного кодексу та інших законів щодо спрощення переміщення вантажів ЗСУ та збройних сил держав-членів ЄС і НАТО³⁶. Було ініційовано зміни до Закону «Про оборонні закупівлі», які зобов'язують оборонних замовників публікувати звіти про ціни у Prozorro, що було заборонено в перші місяці повномасштабної війни³⁷. Зрештою було врегульовано питання фактичної дискримінації вітчизняних виробників озброєнь — але лише після того, як суперечка між Міністерством оборони та Державною аудиторською службою дійшла до судового розгляду³⁸.

Боротьба з цією хворобою ускладнюється тим, що нею уражені не лише (і не в першу чергу) ЗСУ, але вся система державного управління України. Ця боротьба з перемінними успіхами ведеться вже понад 30 років і супроводжується міжпартійною боротьбою «на знищення» та внутрішньопартійними чварами³⁹. Одними з головних чинників успіху в цій боротьбі є політична воля, доброрядність владної команди, безсумнівне

³³ Пекар В. «Будь-яка війна — це війна не просто людей, а інституцій». — Укрінформ, 27 березня 2022 р., <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3441438-budaka-vijna-ce-vijna-ne-prosto-ludej-a-institucij.html>; «Підрозділи ЗСУ мають проблеми із забезпеченням через совковий армійський бюрократизм...». — Громадське радіо, 16 червня 2022 р., <https://hromadske.radio/podcasts/vijna-informatsiynyy-marafon/take-vrazhennia-shcho-tema-avto-bolyt-lyshe-frontu-medykam-i-volonteram-diana-makarova-pro-potreby-armii>; Інтерв'ю з Ю.Бутусовим «Потрібна мінімізація втрат». Нас дестабілізують не ракети РФ, а проблеми всередині». — New Voice, 31 липня 2023 р., <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/problems-u-zsu-ne-virishuyutsya-tak-mi-ne-peremozhemo-rosiyu-butusov-novini-ukrajini-50342690.html>; Ніколов Ю., Кононученко В. «Хороша і погана новина про корупцію в Міноборони». — Дзеркало тижня, 10 серпня 2023 р., <https://zn.ua/ukr/anticorruption/khorosha-i-pohana-novini-pro-korupsiyu-v-minoboroni.html>.

³⁴ Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС, Представництво Європейського Союзу в Україні, 17 червня 2022 р., <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine>.

³⁵ Комюніке Вільнюського саміту, Пресреліз, 11 липня 2023 р., https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_217320.htm?selectedLocale=uk.

³⁶ Постанова Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо уніфікації до європейських та північноатлантичних стандартів процедур декларування військової техніки та інших товарів», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3286-20#Text>.

³⁷ Свириденко Ю. «Без підтвердження калькуляції, норми прибутку та в Prozorro...». — Forbes, 28 липня 2023 р., <https://forbes.ua/money/bez-pidtvrdzhennya-kalkulyatsii-normi-pributku-ta-v-prozorro-yak-teper-vidbuvatimutsya-zakupivli-dlya-potreb-zsu-poyasnyue-ministerka-yuliya-sviridenko-28072023-15114>.

³⁸ Резніков О. «Державний аудит, що віддаляє перемогу». — Forbes, 3 липня 2023 р., <https://forbes.ua/money/derzhavniy-audit-shcho-viddalayae-peremogu-stattya-ministra-oboroni-oleksiya-reznikova-pro-sprobi-dasu-zaboroniti-pributok-biznesiv-03072023-14572>.

³⁹ Burkovskiy P. 'Domestic Political Developments in Wartime Ukraine since February 2022'. — SCEEUS Report Series on Ukrainian Domestic Affairs, No.1, 3 April, 2023, <https://sceus.se/en/publications/domestic-political-developments-in-wartime-ukraine-since-february-2022>.

дотримання нею принципу верховенства права, її готовність до рішучих, системних реформ в умовах потужного спротиву стійкої до зовнішніх впливів бюрократичної системи. Тим більше, що дедалі потужніше проявляється інший, не менш важливий чинник — запит і готовність суспільства⁴⁰, — вміння використовувати та покладатися на який є ще однією вимогою до влади. Є очікування, що переможна війна прискорить процес «одужання» сектору безпеки і оборони держави та України в цілому. У будь-якому випадку він забере певний час, що виходить за рамки війни.

Але війна точиться «тут і зараз» і вимагає від України підтвердження саме зараз здатності перемагати, а від Заходу — генерування більш відповідальних рішень, у т. ч. стосовно надання Україні всієї необхідної допомоги в цій війні. Загалом, користь фахових критичних зауважень і пропозицій стосовно стану справ на фронті залежить від цільової аудиторії. Користуючись ними, завдяки сторонньому неупередженому погляду, політичне керівництво України, військове командування, командири з'єднань і підрозділів ЗСУ отримують можливість більш реалістично оцінити ситуацію, вжити додаткових заходів з її покращення.

Водночас, якщо в цілому релевантна критика, яка разом з доречними загальними висновками містить заперечення наче очевидних речей, потрапляє до рук політично нестійких або упереджених осіб, то вона може спровокувати або стати підґрунтям хибних оцінок і шкідливих рішень⁴¹. Зокрема, матеріали згаданої вище дослідницької групи на чолі з Ф.-С. Гаді⁴² разом з висновком про необхідність продовження надання Україні

допомоги зброєю, піддають сумніву (на основі неповної інформації) доцільність передачі їй ракет АТАСМС, що може посилити суто політичні аргументи відмови в наданні такої зброї⁴³.

ПЕРСПЕКТИВИ ЧЛЕНСТВА В НАТО ТА ПЕРЕХІДНІ АЛЬТЕРНАТИВИ ЗОВНІШНІХ ГАРАНТІЙ БЕЗПЕКИ

Одним із уроків триваючого масштабного конфлікту є усвідомлення життєвої необхідності надійних зовнішніх гарантій безпеки. Ефективна нейтралізація воєнної загрози з боку противника, який має не лише кратну перевагу в військових, людських, економічних ресурсах, але й володіє ядерною зброєю, гіпотетично можлива шляхом тотальної мілітаризації держави, суспільства та національної економіки. Але така модель, орієнтована на безумовний пріоритет оборони, містить значні ризики для соціально-економічного розвитку держави та, відповідно, негативно впливає на інші фактори, від яких залежить внутрішня стабільність і резистентність країни.

Найбільш оптимальним, надійним і бажаним варіантом зовнішніх гарантій безпеки для України є формалізована інтеграція в євроатлантичний безпековий простір шляхом набуття членства в ЄС і НАТО. Пропри зростаючу увагу до питань безпеки і оборони, прогресивні кроки на рівні політики та практичних заходів у ЄС, найбільш надійні зовнішні гарантії надає приєднання до Організації Північноатлантичного договору. Надійність таких гарантій підкріплюється не лише ст. 5 Договору, але й колективним військовим потенціалом Альянсу, в т. ч. наявністю «ядерної парасольки».

⁴⁰ Соціологія Центру Разумкова: «Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023 р.)», <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r>. Див. також результати попередніх відповідних соціологічних досліджень на сайті Центру Разумкова в розділі «Соціологія».

⁴¹ 'U.S. in no hurry to provide Ukraine with long-range missiles'. — The Washington Post, 23 July, 2023, <https://www.washingtonpost.com/national-security/2023/07/22/ukraine-us-long-range-missiles/>; 'Why a stalled Ukrainian offensive could represent a huge political problem for Zelensky in the US'. — CNN, 9 August, 2023, <https://edition.cnn.com/2023/08/09/politics/ukrainian-offensive-zelensky-us-politics/index.html>; 'Western allies receive increasingly 'sobering' updates on Ukraine's counteroffensive: This is the most difficult time of the war'. — CNN, 8 August, 2023, <https://edition.cnn.com/2023/08/08/politics/ukraine-counteroffensive-us-briefings/>; «Развилки на пути к миру. Хотят ли США поражения России?». — Радіо Свобода, 22 липня 2023 р., <https://www.svoboda.org/a/razvilki-na-puti-k-miru-hotyat-li-ssha-porazheniya-rossii-/32514332.html>.

⁴² Altman, H., 'A Sobering Analysis Of Ukraine's Counteroffensive From The Front', The DRIVE, 20 July, 2023, <https://www.thedrive.com/the-war-zone/a-sobering-analysis-of-ukraines-counteroffensive-from-the-front>.

⁴³ «У США назвали нову причину, чому не передають АТАСМС Україні...», — Defense Express, 14 лютого 2023 р., https://defence-ua.com/minds_and_ideas/u_ssha_nazvali_novu_prichinu_chomu_ne_peredajut_atacms_ukrajini_sprava_ne_tilki_v_mifichnih_chervonih_linijah-10636.html.

30 вересня 2022 р., Президент України В. Зеленський повідомив про підписання заявки України на «на вступ у пришвидшеному порядку до НАТО», додавши при цьому, що Україна вже пройшла свій шлях де-факто⁴⁴. Однак офіційна реакція Брюсселя та держав-членів Альянсу була переважно стриманою, а саміт НАТО, що відбувся 11-12 липня 2023 р. у Вільнюсі, розвіяв завищені очікування⁴⁵ стосовно запрошення до вступу в Альянс. Зрозуміло, що головною перешкодою на шляху до повноправного членства України в НАТО є активна фаза збройного конфлікту. До того ж, побоювання прямого конфлікту з росією заважає не лише інтеграції України в НАТО, але й реалізації амбіцій самого Альянсу: попри претензії на глобальну роль, Альянс не в змозі посилити свої позиції навіть у Чорноморському регіоні, про що свідчить фактична відсутність його реакції на зрив росією зернової угоди та погроз блокування мореплавства в Чорному морі⁴⁶.

Водночас у Вільнюсі були ухвалені важливі рішення, які не є частковою та тимчасовою компенсацією «відмови», але сприятимуть зміцненню національної безпеки України в коротко- та середньостроковій перспективі⁴⁷:

- ✓ незмінність позиції НАТО стосовно визнання приналежності України до євроатлантичної спільноти та її права стати членом НАТО в майбутньому.
- ✓ запровадження вищого формату відносин з Альянсом — Ради Україна-НАТО (замість Комісії Україна-НАТО);
- ✓ скасування вимоги виконання Плану дій стосовно членства в НАТО (ПДЧ), що суттєво скорочує термін набуття членства;
- ✓ створення спеціалізованого координаційного штабу НАТО-ЄС з підтримки України.

Рішення саміту НАТО у Вільнюсі стосовно України були суттєво доповнені Спільною декларацією лідерів держав G7⁴⁸, яка не є повноцінною гарантією безпеки⁴⁹, але формалізує рамки довгострокових двосторонніх безпекових зобов'язань і домовленостей.

З боку держав G7 ці зобов'язання передбачають комплексну допомогу у сфері безпеки (постачання техніки та озброєнь; підтримка розвитку оборонної промисловості; тренування та навчання; обмін розвідданими та співробітництво у сфері кіберзахисту, протидії гібридним загрозам). Окрім того, держави G7 взяли зобов'язання сприяти зміцненню економічної стабільності та стійкості України та впровадженню реформ, а також продовженню політики стримування агресивної політики росії та притягнення її до відповідальності за агресію проти України.

Україна, зі свого боку, зобов'язується: сприяти безпеці партнерів та посилювати заходи прозорості та підзвітності щодо партнерської допомоги; продовжувати реалізацію реформ, демонструючи відданість демократії, верховенству права, повазі до прав людини та свободи ЗМІ, а також виводять її економіку на сталий шлях розвитку. В сфері оборонної реформи, акцент також робиться на посиленні демократичного цивільного контролю, ефективності та прозорості.

Отже, попри об'єктивні та суб'єктивні перешкоди на шляху набуття зовнішніх гарантій на рівні членства в організації колективної безпеки та оборони, наразі створені достатньо дієві міжнародні формати та інструменти, здатні суттєво

⁴⁴ Допис Президента України В. Зеленського в офіційному Телеграм-каналі, https://t.me/V_Zelenskiy_official/3461.

⁴⁵ «Віцепрем'єрка розповіла, чого чекати, якщо Україну не запросять у НАТО в Вільнюсі». — Європейська правда, 9 липня 2023 р., <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/07/9/7165371>.

⁴⁶ «Морський бій: до Чорного моря повертається війна, а НАТО знову не хоче дратувати Росію». — ТСН, 21 липня 2023 р., <https://tsn.ua/exclusive/morskiy-biy-do-chornogo-morya-povertayetsya-viyna-a-nato-znovu-ne-hoche-dratuvati-rosiyu-2374636.html>.

⁴⁷ Комюніке Вільнюського саміту, видане главами держав і урядів країн-членів НАТО, які взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради у Вільнюсі 11 липня 2023 р., https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_217320.htm.

⁴⁸ Спільна декларація про підтримку України. 12 липня 2023 р., <https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-pro-pidtrimku-ukrayini-84277>.

⁴⁹ Саєнко В., Доліманжи А. «Країни G7 погодили декларацію щодо гарантій безпеки для України». — УНІАН, 12 липня 2023 р., <https://www.unian.ua/politics/krajini-g7-pogodili-deklaraciju-shchodo-garantiy-bezpeki-dlya-ukrajini-12326190.html>.

доповнити власні національні спроможності та, бодай частково, компенсувати відсутність надійних (формалізованих) зовнішніх гарантій безпеки.

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Поточна фаза війни, успіх української наступальної кампанії мають розставити крапки над «і» в питаннях теперішнього та майбутнього не лише України, але й Європи, системи міжнародної безпеки загалом. З цієї точки зору, Захід мав би бути зацікавлений у підтвердженні ефективності своїх безпекових інвестицій.

Попри незаперечну важливість допомоги, яку надають Україні західні партнери, її виявляється недостатньо для рішучої перемоги над росією, яка має суттєву кількісну перевагу в техніці та живій силі. Висновок про те, що постачання озброєнь Україні не є єдиною умовою успіхів ЗСУ на полі бою, бажано переформулювати наступним чином: брак озброєнь є не єдиною, але однією з головних причин повільних темпів наступу ЗСУ. Виправлення всіх помилок забере багато часу, але війна триває зараз і завершити її треба якнайшвидше.

Якщо країни Заходу згодні з тим, що війна України проти росії є і їх спільною війною за демократичні цінності, то вони мають погодитися та з розумінням поставитися до нарощування допомоги Україні для якомога швидшого переможного завершення цієї війни⁵⁰.

Обмеження на поставки сучасної зброї мають сприйматися Україною як привід не для звинувачень Заходу в небажаннях допомагати їй, а для підвищення наполегливості та креативності дипломатичної роботи з політичними колами, які відповідають за такі рішення, а також для більш реалістичного планування наступальної кампанії з урахуванням можливих обмежень.

Єдиною надійною гарантією безпеки на майбутнє Україна вважає членство в НАТО. Розуміючи неможливість надання таких гарантій під час війни, Україна та її західні партнери пішли шляхом зобов'язань надання допомоги, які мірою укладення двосторонніх угод мають перетворитися на потужні механізми надійного захисту України від зовнішніх зазіхань під час інтеграції в НАТО.

⁵⁰ Президент Польщі А. Дуда: «Скрізь, де я буваю, я закликаю: не втомлюйтеся від цієї війни. Це те, чого прагне Путін». Див.: «Prezydent: Czynimy wszystko, by NATO było jak najsilniejsze», <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wywiady/prezydent-czynimy-wszystko-by-nato-bylo-jak-najsilniejsze,69268>.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ОСОБЛИВОСТІ, ПРІОРИТЕТИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Широкомасштабна російська агресія проти України загострила конфлікти та протиріччя сучасного світу, обумовлені взаємопов'язаними процесами — як гострою конфронтацією між колективним Заходом і росією, між Пекіном і Вашингтоном, так і більш глобальним протистоянням між демократичним цивілізованим світом і табором тоталітарних держав. Україна стала епіцентром протистояння глобальних сил на європейському континенті, і це визначає стратегічну важливість і геополітичну ціну її опору російській інтервенції і просуванню на шляху до ЄС і НАТО. Водночас війна, прискоривши процеси європейської і євроатлантичної інтеграції України, змінила характер і зміст її зовнішньої політики, вплинула на її позиціонування на світовій арені. Нині тривають процеси трансформації і вдосконалення засобів і пріоритетів дипломатії офіційного Києва.

ДЕЯКІ ГЕОПОЛІТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОЦЕСИ

Зовнішня політика України здійснюється на фоні і під впливом ескалації взаємопов'язаних загроз і конфліктів континентального та світового рівнів, які, з одного боку, впливають на зовнішньополітичне становище країни, а з іншого — значною мірою визначають фарватер української дипломатії, цілі та пріоритети на світовій арені. В узагальненому вигляді ідеться про наступні тенденції і процеси¹.

Конфронтація на осі «колективний Захід» — росія. Широкомасштабна російська інтервенція прискорила процес формування коаліції держав (США, Канада, Велика Британія, країни ЄС, Японія, Австралія та інші держави), які продемонстрували солідарність з Україною, підтримку її територіальної цілісності. «Колективний Захід» засудив російську агресію, не визнав анексію Криму і «приєднання» до РФ окупованих українських територій. Понад 50 країн світу здійснюють військову допомогу Україні в рамках групи «Рамштайн». Союзники України забезпечують фінансово-економічну та гуманітарну підтримку, зміцнюють і поширюють санкційну

політику проти країни-агресора, сприяють політичній ізоляції путінського режиму, забезпечують захист і допомогу українським біженцям тощо.

Союзники України підтримують і просувають проукраїнські рішення в рамках ГА ООН, ПАРЄ, ЄС, НАТО, ОБСЄ, G7, G20, МАГАТЕ, поширюють процес міжнародного визнання росії спонсором тероризму. Слід констатувати, що російська агресія, з одного боку, надала потужного імпульсу для зміцнення солідарності та консолідації колективного Заходу, а з іншого — поглибилась поляризація світової спільноти, протистояння між основними світовими гравцями.

Ескалація протистояння США-Китай. На фоні милітаризації Китаю, постійного збільшення військового бюджету і посилення антиамериканської риторики керівництва КНР подальша ескалація напруги між Вашингтоном і Пекіном містить небезпеку силового китайсько-американського конфлікту з непередбачуваними наслідками.

Китайсько-американське протистояння має ознаки системної глобальної кризи. У гостру політичну, торгово-економічну конфронтацію

¹ Ці процеси також окреслюються у аналітичному виданні Центру Разумкова «Політичні, економічні і структурні наслідки російської агресії для України і світової спільноти». — Центр Разумкова, 2023 р. с. 12-25, https://razumkov.org.ua/images/2023/04/21/2023_04_consequences_of_the_war_for_ukraine.pdf.

між Вашингтоном і Пекіном втягнуті окремі країни і регіони світу. Об'єктами такого суперництва дедалі більше стають країни Південно-Східної і Центральної Азії, Близького Сходу, Африки, Латинської Америки. Водночас ряд країн — зокрема, Індія, Індонезія, Туреччина, Саудівська Аравія, Бразилія — намагаються стати регіональними лідерами, посилити свій вплив в процесі формування нового світового порядку².

Глобальний конфлікт демократичного цивілізованого світу і табору авторитарних країн. Війна в Україні стала каталізатором процесу глобального розмежування (ідеологічного, політичного, економічного) між цивілізованим, демократичним світом на чолі з США та ЄС і табором країн, де домінують авторитаризм, культ особи, нехтування правами людини (росія, Китай, КНДР, Білорусь, Сирія, Іран).

Саме в цьому контексті слід оцінювати дві протилежні тенденції. З одного боку, США та союзники докладають зусиль для обмеження впливу КНР і консолідації демократичного світу. Варто згадати про створення у вересні 2021 р. військово-політичного альянсу США, Великої Британії й Австралії (AUKUS) для протистояння КНР в Індо-Тихоокеанському регіоні; проведення у грудні 2021 р. і березні 2023 р. глобальних самітів, присвячених просуванню демократії у світі та протистоянню авторитаризму.

З іншого боку, тривають тенденції зближення і узгодження дій авторитарних країн. Зокрема, ідеться про активізацію політико-дипломатичних контактів і ухвалення спільних стратегічних угод Китаю з росією³ і Білоруссю⁴, поглиблення політичного, військово-технічного співробітництва росії й Ірану, проведення спільних навчань військово-морських сил росії, Китаю та Ірану «Пояс безпеки-2023» (березень 2023 р.) в Оманській затоці тощо.

Є підстави прогнозувати, що це протистояння на рівні «демократія-авторитаризм» буде впливати на характер і динаміку світових процесів у ближчій перспективі. Причому політико-безпековий фактор є визначальним у процесі подальшої поляризації сучасного світу.

Девальвація глобальних і регіональних міжнародних інституцій. Окреслюючи роль і значення системи міжнародних інституцій у запобіганні та подоланні сучасних конфліктів і викликів на світовій арені, слід констатувати, що, на жаль, широкомасштабна війна в Україні довела неспроможність глобальних і регіональних структур безпеки адекватно відреагувати на російську агресію, зупинити злочини окупантів в Україні.

Зокрема, діяльність РБ ООН на українському напрямі заблокована країною-агресором, ОБСЄ перебуває у кризовому становищі. Гуманітарні місії ООН і Міжнародного комітету Червоного Хреста не мають доступу до окупованих територій. МАГАТЕ де-факто позбавлена контролю над ситуацією довкола захопленої російськими військами Запорізької АЕС. Водночас виключення росії з ПАРЄ жодним чином не призвело до зупинення агресії. Загалом, триває небезпечний процес девальвації міжнародної системи безпеки. У цьому контексті слід відзначити, що у нинішній кризовій ситуації виявився недієздатним (небезпечним) механізм консенсусу під час ухвалення важливих рішень в рамках РБ ООН, ЄС, НАТО, ОБСЄ тощо.

СПЕЦИФІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ВОЄННОЇ ДИПЛОМАТІЇ КИЄВА

В умовах війни дипломатія Києва на світовій арені підпорядкована завданням забезпечення зовнішніх умов для опору російській інтервенції. Водночас російська агресія прискорила трансформацію зовнішньої політики

² Більш детально див.: Роль і місце України в перспективних європейській та євроатлантичній системах безпеки. — Центр Разумкова, 2022 р. с. 4-9. - https://razumkov.org.ua/images/2022/11/16/2022_Rolj_i_mistce_Ukr.pdf.

³ 21-22 березня 2023 р. глава КНР Сі Цзіньпін відвідав рф. Лідери країн підписали пакет з 14 двосторонніх заяв і угод стратегічного характеру.

⁴ Зокрема, 1 березня 2023 р. О. Лукашенко і Сі Цзіньпін підписали «Спільну заяву КНР і Республіки Білорусь про подальший розвиток всепогодного і всебічного стратегічного партнерства між двома країнами у нову епоху». Див. Сайт МЗС Китаю, 1 березня 2023 р, https://www.fmprc.gov.cn/rus/zxxx/202303/t20230302_11033905.html.

України, вплинула на її цілі і завдання, змінила характер та інструментарій української дипломатії. Оцінюючи особливості української дипломатії у воєнний час, слід відзначити наступні важливі чинники і особливості⁵.

Стратегічна визначеність і консолідованість зовнішньополітичного курсу України. Важливим чинником є те, що війна об'єднала позиції всіх гілок влади, інституцій громадянського суспільства, державних структур, провладних і опозиційних партій, масмедіа довкола головних напрямів — опору російській агресії і незворотної, безальтернативної інтеграції до ЄС і НАТО.

Навіть деякі проблеми та труднощі на шляху приєднання до євроспільноти і не цілком відповідні очікуванням Києва результати Вільнюського саміту НАТО (11-12 липня 2023 р.) не є факторами гальмування або уповільнення просування України на європейському і євроатлантичному шляху. Соціологічні дослідження Центру Разумкова свідчать про те, що рух до ЄС і НАТО оцінюється позитивно і стабільно підтримується більшістю громадян країни⁶. Паралельно в українському суспільстві почали помітно домінувати процеси проєвропейської ідентифікації — вкоріненню в суспільній свідомості розуміння власної причетності до європейської спільноти, усвідомлення безальтернативності європейського шляху країни⁷. Загалом є підстави стверджувати про послідовну підтримку громадянами зовнішньополітичного курсу країни та єдину консолідовану позицію України на світовій арені. Сильною стороною вітчизняної дипломатії є те, що українська сторона говорить зі світовою спільнотою «одним голосом».

Нова якість і рівень міжнародних контактів. Під час війни сформувалася нова ситуація, коли контакти високого та вищого рівня з лідерами й керівництвом провідних країн і авторитетних міжнародних структур стали повсякденною практикою. Ілюстрацією високої інтенсивності політико-дипломатичних відносин є перелік контактів на вищому рівні за лютий 2023 р.

ЗУСТРІЧІ ТА КОНТАКТИ НА ВИЩОМУ РІВНІ У ЛЮТОМУ 2023 р.

- ✓ Спільне засідання уряду України і Єврокомісії.
- ✓ Два раунди переговорів з керівництвом ЄС.
- ✓ Візити до Києва Прем'єр-міністрів Швеції, Нідерландів, Італії, Іспанії.
- ✓ Зустрічі та переговори на вищому рівні з Президентами Франції, Польщі, Туреччини, Естонії, Казахстану, Кіпру, Філіппін, Пакистану, Уганди, Прем'єр-міністром Великої Британії, канцлером Німеччини, Прем'єр-міністром Норвегії тощо.
- ✓ Участь у засіданні Європейської Ради.
- ✓ Візит до Києва Президента США Дж. Байдена.
- ✓ Зустріч із директоркою-розпорядником МВФ К. Георгієвою.
- ✓ Візити делегацій Конгресу США, Кнесету Ізраїлю, парламенту Нідерландів.
- ✓ Участь у нараді лідерів G7.

Іншим прикладом інтенсивності контактів є те, що лише протягом травня 2023 р. українська сторона на вищому рівні підписала з 11 країнами Західної та Північної Європи спільні заяви і декларації щодо сприяння просуванню України на шляху до ЄС і НАТО. Слід зазначити, що разом з переговорами на вищому рівні, активними та продуктивними є контакти на міжпарламентському і міжурядовому рівнях, міжнародні експертні консультації профільних міністерств і відомств, діалог громадських організацій із іноземними партнерами тощо.

Активний дипломатичний марафон поглиблює політико-економічне, військово-технічне, гуманітарне співробітництво з державами в різних регіонах світу, сприяє зміцненню атмосфери довіри і дружніх особистих контактів з багатьма лідерами країн і провідними політиками. Ідеться про покращення відносин у т. ч. на особистому рівні з керівництвом Польщі, країн Балтії, інших держав-членів ЄС, Великої Британії, Канади, США, Японії, з очільниками інституцій ЄС, НАТО, ООН, ПАРЕ, ОБСЄ тощо. Інтенсивні міжнародні контакти сприяють просуванню

⁵ Деякі аспекти української воєнної дипломатії окреслюються в ряді попередніх досліджень Центру Разумкова. Зокрема, див.: Зовнішня політика України в умовах війни: особливості та пріоритети. Аналітична доповідь Центру Разумкова (травень 2023 р.). с. 3-5, <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/15/2023-MATRA-I-KVARTAL-6.pdf>.

⁶ Див. результати соціологічних досліджень, розміщені в цьому виданні.

⁷ Євроінтеграція в умовах війни: думки і позиції громадян. — Центр Разумкова, Журнал «Національна безпека і оборона», № 1-2, 2022 р. с. 100, https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf.

українських наративів на світовій арені та розширенню кола країн, солідарних з Україною. Результатом активної дипломатичної роботи стало поступове зростання рівня міжнародної підтримки боротьби України проти російської агресії⁸.

Зростання активності та ініціативності української дипломатії. На фоні війни зросла динамічність зовнішніх процесів і подій, гострота політико-дипломатичної боротьби з країною-агресором в різних регіонах світу, на міжнародних майданчиках тощо. За цих умов українська дипломатія поступово набуває наступального, ініціативного і превентивного характеру.

Офіційний Київ запровадив ряд важливих міжнародних акцій і заходів, які підтримала світова спільнота. Серед них слід виокремити:

- ✓ Ініційований Києвом саміт «Кримська платформа» (серпень 2021 р.) об'єднав 43 країни і міжнародні організації⁹.
- ✓ Україна запропонувала «Формулу миру» — план подолання російської агресії та її наслідків. За словами В. Зеленського: «Більш як у 25 міжнародних документах задекларована підтримка Формули миру, зокрема, в заявах і деклараціях «Великої сімки», Євро-союзу, Ради Європи»¹⁰.
- ✓ Широкого світового резонансу набула українська гуманітарна ініціатива Grain from Ukraine для закупівлі продовольства для країн Африки та Азії, яку підтримали понад 30 країн¹¹.
- ✓ Україна ініціювала створення міжнародного координаційного механізму «Dialogue Group» з питань притягнення до відповідальності за злочини, вчинені

в Україні російськими окупантами. До плану створення міжнародного трибуналу з розслідування злочинів рф приєдналися 37 країн світу.

Запровадження нових форматів й інструментів публічної дипломатії. Продуктивною новацією стало широке запровадження практики публічних адресних звернень української влади до громадськості країн різних регіонів світу — політиків, науковців, діячів культури, бізнесменів, студентів тощо. Президент України за рік повномасштабної війни (лютий 2022 р. — лютий 2023 р.) виступав 12 разів перед студентами різних країн, а також звертався до учасників міжнародних культурних заходів. Загалом за цей період глава держави виступив понад 170 разів перед іноземною аудиторією¹².

Також українська дипломатія використовувала адресні виступи перед парламентами різних країн світу. Зокрема, протягом 2022 р. глава держави виступив перед 33 іноземними парламентами. Слід додати помітне зростання інтенсивності міжпарламентських обмінів між Україною і державами світу.

Важливою складовою впливу на світовий політичний істеблішмент стала активізація участі української сторони у різномірних міжнародних акціях, конференціях, самітах і засіданнях. Лише у минулому році українська сторона на вищому рівні взяла участь у понад 80 таких заходах¹³. Офіційний Київ просував і відстоював власні інтереси на міжнародних майданчиках різних форматів — від засідань Генасамблеї ООН і самітів G7, G20, ЄС і НАТО, до всесвітніх економічних і безпекових форумів.

Зміцнення політико-дипломатичної присутності у «проблемних» для України регіонах світу. У виступі на Конференції послів

⁸ Зокрема, в лютому 2023 р. 141 країна світу підтримала резолюцію ГА ООН «Принципи Статуту ООН, що лежать в основі досягнень всеохоплюючого, справедливого і сталого миру в Україні».

⁹ В жовтні 2022 р. відбувся Парламентський саміт «Кримської платформи», у якому взяли участь парламентські делегації 55 країн з різних регіонів світу (від держав ЄС до Японії, Канади і Нової Зеландії).

¹⁰ Україна перемоги буде країною, гідною своїх героїв — виступ Президента на пленарному засіданні Верховної Ради з нагоди 27-ї річниці ухвалення Конституції. 27 червня 2023 р. — Інтернет-представництво Президента України, <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-peremogi-bude-krayinoyu-gidnoyu-svoyih-geroyiv-vist-83869>.

¹¹ Там само.

¹² Сила Слова. Зеленський виступав з початку війни понад 560 разів. Як його промови вплинули на Україну і світ. — Форбс-Україна, 24 лютого 2023 р., <https://forbes.ua/war-in-ukraine/sila-slova-zelenskiy-vistupav-z-pochatku-viyni-ponad-560-raziv-yak-yogo-promovi-vplinuli-ukrainu-ta-svit-24022023-11965>.

¹³ Там само.

України (грудень 2022 р.) В. Зеленський серед важливих географічних напрямів зовнішньої політики відзначив Африку, Латинську Америку, Індію, інші азіатські країни¹⁴. Під час широкомасштабної війни МЗС почав реалізовувати нові Африканську і Азійську стратегії. У 2023 р. запроваджується Латиноамериканська стратегія¹⁵.

Загалом, у 2022–2023 рр. помітно активізувалися контакти з керівництвом африканських і латиноамериканських країн. Зокрема, Президент України мав серію зустрічей і переговорів з лідерами ряду африканських держав. В травні глава МЗС Д. Кулеба відвідав Марокко, Ефіопію, Руанду, Мозамбік, Нігерію, а наприкінці липня здійснив третє «африканське турне», в рамках якого вперше в історії української дипломатії зустрівся з керівництвом Екваторіальної Гвінеї і Ліберії¹⁶. Найбільш помітною подією став візит в Україну (16 червня 2023 р.) з миротворчою місією великої делегації лідерів африканських країн – ПАР, Сенегалу, Замбії, Єгипту, Союзу Коморських Островів. Своєю чергою, позитивний резонанс мала українська ініціатива щодо гуманітарної допомоги Африці в рамках програми Grain from Ukraine.

Українська сторона також активізувала діяльність на латиноамериканському напрямі. Відбулись переговори з Президентами Чилі, Бразилії, Аргентини тощо. Позитивний резонанс мало звернення Президента України В. Зеленського 22 червня 2023 р. до Генеральної асамблеї Організації американських держав із закликом підтримати українську формулу миру. Своєю чергою, глава МЗС України Д. Кулеба взяв участь у саміті Асоціації Карибських держав (25 країн) і провів серію переговорів з партнерами з Гватемали, Коста-Ріки, Бангладешу, Сингапуру тощо. Паралельно відбулась серія переговорів керівництва МЗС з дипломатами і урядовцями Мексики, Белізу, Гватемали, Сент-Люсії тощо. У лютому 2023 р. уперше в історії двосторонніх відносин Києва і Ер-Ріада відбувся візит в Україну делегації

Королівства Саудівська Аравія на чолі з міністром закордонних справ.

Водночас слід зауважити, що ефективність української дипломатії на згаданих напрямках навіть в мирний час обмежувалася через брак ресурсів і кадрів. І ці проблеми залишаються актуальними під час війни.

Трансформація системи забезпечення зовнішніх відносин. Оцінюючи специфіку зовнішньої політики України під час війни, слід звернути увагу на наступні важливі особливості. По-перше, з початком широкомасштабної агресії керівництвом країни був запроваджений жорсткий критерій оцінки ефективності роботи дипломатичних установ (і МЗС в цілому) у воєнний час. Ідеться про інтегральну мету воєнної дипломатії Києва – ефективне забезпечення зовнішніх умов для опору російській експансії. Очевидно, що у воєнний час дипслужба має бути мобільною, необтяжливою для бюджету і зорієнтованою на пріоритети воєнної дипломатії.

По-друге, в умовах воєнного стану і переведення країни на воєнні рейки спостерігаються певні тенденції централізації та концентрації зовнішньополітичної активності на президентському рівні, і відповідне зниження ролі парламенту і уряду. Зокрема, Офіс Президента здійснює основну комунікацію зі стратегічними партнерами України – США, Великою Британією, Канадою, Японією, Німеччиною, іншими країнами ЄС тощо. Президентська команда також курирує процеси інтеграції до ЄС і НАТО, забезпечує контакти з провідними міжнародними інституціями (ООН, G7, G20, МАГАТЕ тощо).

Водночас слід підкреслити значущість ролі та внеску в здійснення зовнішньої політики країни Верховної Ради¹⁷. Також на урядовому рівні за участю профільних міністерств і відомств здійснюється різнорівнева практична діяльність на світовій арені як щодо забезпечення ресурсів для опору інтервенції і підтримки внутрішньої стабільності, так і

¹⁴ «Щодня ви маєте відчувати, що від вашої роботи залежить життя людей і ситуація в нашій країні.» – виступ Президента на Конференції послів України. – Інтернет-представництво Президента України, 23 грудня 2022 р., <https://www.president.gov.ua/news/shodnya-vi-mayete-vidchuvati-sho-vid-vashoyi-roboti-zalezhit-80041>.

¹⁵ Кулеба: «Цього року Латинська Америка буде в нас у пріоритеті.» Інтерфакс 4 січня 2023 р. – Інтерфакс-Україна, <https://interfax.com.ua/news/general/882485.html>.

¹⁶ Перше турне глави МЗС Субсахарською Африкою відбулось в жовтні 2022 р. і було перервано у зв'язку з масованими ракетними ударами по Україні 10 жовтня.

¹⁷ Зокрема, ідеться про ухвалення важливих проєвропейських законів, рішень щодо євроатлантичної інтеграції країни, правових актів і заяв у сфері зовнішніх відносин тощо.

для розвитку співробітництва з країнами-партнерами і міжнародними інституціями в різних сферах.

По-третє, в умовах війни і різкої інтенсифікації дипломатичних контактів загострилася хронічна проблема кваліфікованих кадрів для МЗС. Через дефіцит фахівців тривалий час були вакантними посади послів у Китаї, Індії, Бразилії тощо¹⁸. Нині немає керівників диппредставництв у ряді держав. Саме через «кадровий голод» глава МЗС 13 березня 2023 р. вперше в історії національної дипломатії започаткував неординарну кадрову новачку — оголосив відкритий конкурсний набір послів у 20 країн в різних регіонах світу¹⁹. У цьому плані слід звернути увагу на проблему вдосконалення процедури призначення керівників дипломатичних представництв, зокрема, залучення профільних комітетів Верховної Ради до процесу призначення послів України.

ЗАВДАННЯ ТА ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Цілі та завдання зовнішньої політики у період війни були сформульовані у заявах, виступах і рішеннях керівництва країни. Найбільш детально напрями воєнної дипломатії окреслені у промові глави держави на Конференції послів України в грудні 2022 р.²⁰ і у програмному виступі на нараді керівників українських посольств 2 серпня 2023 р.²¹ В узагальненому вигляді слід виокремити наступні пріоритети зовнішньої політики Києва.

Пріоритетом і ключовим завданням воєнної дипломатії є акумуляція зовнішньої воєнної допомоги (озброєння, матеріально-технічні ресурси) для опору збройній

експансії РФ. Важливим здобутком стало створення спільно з країнами-партнерами (квітень 2022 р.) контактної групи з оборони України (UDCG — «Рамштайн»), яка об'єднує понад 50 країн світу²². Держави-партнери постачають Україні широкий перелік зброї і військового обладнання. Зокрема, за минулий рік широкомасштабної війни союзники надали Україні понад 4 000 одиниць бронетехніки, артилерійських знарядь та інших систем озброєння²³.

Під час Вільнюського саміту НАТО (липень 2023 р.) країни-союзники — Велика Британія, Норвегія, Канада, Нідерланди, Австралія, Японія, Канада, Франція, Німеччина та ін. оголосили про надання Україні пакетів військової допомоги, які містять велику номенклатуру військової техніки — від пускових установок Patriot, танків Leopard 1 і ракет далекого радіусу дії SCALP до обладнання для розмінування²⁴. Важливим зовнішнім пріоритетом є запровадження української Формули миру. Ця тема нині в фокусі української дипломатії. У 25 міжнародних документах задекларована підтримка українського мирного плану. До цього процесу приєдналися вже понад 60 держав світу.

Іншим ключовим зовнішньополітичним напрямом є забезпечення гарантій безпеки. Ідеться про переговорний процес щодо укладення угод в рамках «Спільної декларації про підтримку України», ухваленій країнами G7 на Вільнюському саміті НАТО.

Іншим важливим завданням української дипломатії є забезпечення зовнішньої фінансової допомоги для стабілізації внутрішньої соціально-економічної ситуації. Україна під час агресії зазнала колосальних людських та фінансово-економічних втрат²⁵.

¹⁸ В червні відбулось призначення нових послів України у Бразилії, Індії, Колумбії.

¹⁹ Сайт МЗС — Відкритий набір послів, <https://mfa.gov.ua/vacancies>.

²⁰ «Щодня ви маєте відчувати, що від вашої роботи залежить життя людей і ситуація в нашій країні» — виступ Президента на Конференції послів України. — Інтернет-представництво Президента України, 23 грудня 2022 р., <https://www.president.gov.ua/news/shodnya-vi-mayete-vidchuvati-sho-vid-vashoyi-roboti-zalezhit-80041>.

²¹ «Ваше завдання — щоб світ завжди був разом з Україною» — виступ Президента на нараді з керівниками закордонних дипломатичних установ України, 2 серпня 2023 р. — Інтернет-представництво Президента України, <https://www.president.gov.ua/news/vashe-zavdannya-shob-svit-zavzhd-buv-razom-z-ukrayinoyu-vis-84665>.

²² Ця група діє на американській авіабазі Рамштайн у Німеччині. У зустрічах міністрів оборони беруть участь представники понад 50 країн-союзників України, причому це не лише країни ЄС та НАТО, а також і держави Африки, Близького Сходу, Азійсько-Тихоокеанського регіону тощо.

²³ Ukraine Seeks Weapons to Beat Back Russia: Here's What It's Got. Bloomberg, 15 January 2023, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-01-15/ukraine-seeks-weapons-to-beat-back-russia-here-s-what-it-s-got>.

²⁴ Вільнюс-2023 — це не Бухарест 2008: саміт НАТО дав результат. — Укрінформ, 13 липня 2023 р., <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3735354-vilnus2023-ce-ne-buharest2008-samit-nato-dav-rezultat-ocikuvani-i-optimisticnij.html>.

²⁵ Більш детально див.: Євроінтеграція в умовах війни: виклики і перспективи. — Аналітична доповідь центру Разумкова. с. 3., <https://razumkov.org.ua/images/2022/12/28/2022-MATRA-IV-KVARTAL-7.pdf>.

Зокрема, за оцінками ПРООН, у 2022 р. ВВП України скоротився на 29,2%, рівень бідності зріс з 5,5% до 24,1%. Половину енергетичної інфраструктури країни зруйновано²⁶. Війна, на жаль, перетворила Україну на реципієнта зовнішньої донорської допомоги, і фінансові надходження від країн-партнерів покривали приблизно третину витрат бюджету України²⁷. За цих умов ключовим завданням є активізація і розширення фінансово-економічної допомоги та гуманітарної підтримки України, ініціювання низки грантових програм, позик, кредитів і гуманітарних поставок. Слід згадати, що за 2022 р. пряма бюджетна підтримка України з боку США у формі безповоротних грантів склала \$13 млрд²⁸, а загальний обсяг допомоги, наданий Україні ЄС та його державами-членами, становив близько €50 млрд (включно з фінансовою, гуманітарною, бюджетною та військовою підтримкою). У грудні 2022 р. Рада ЄС затвердила план надання Україні у 2023 р. регулярної макрофінансової допомоги обсягом до €1,5 млрд щомісяця, на загальну суму у €18 млрд.²⁹

Серед пріоритетів зовнішньої політики — формування за допомогою країн-союзників якомога ширшої міжнародної коаліції держав, солідарних з Україною. Характеризуючи процес формування такої коаліції, можна виокремити дві групи підтримки³⁰.

Союзники. З 2016 р. ГА ООН щорічно ухвалює з оновленнями резолюції про ситуацію у Криму. Загалом рівень підтримки коливається від 63 країн (2019 р.) до 82 (2022 р.)³¹. Ця група складає умовне «тверде ядро» послідовних

союзників України. Серед них — майже всі європейські країни, Австралія, Канада, США, Японія, Нова Зеландія³². До цієї групи приєднуються окремі країни з різних регіонів світу — зокрема, Гватемала, Коста-Ріка, Самоа, Гаяна тощо. Ці країни: а) беруть участь у групі «Рамштайн»; б) підтримують створення міжнародного трибуналу із засудження країни-агресора; в) сприяють політичній ізоляції Москви і поширюють процес міжнародного визнання Росії спонсором тероризму; г) здійснюють спільну санкційну політику на російському напрямі.

Широкий альянс держав на підтримку суверенітету і незалежності України. Еволюцію цього альянсу можна відслідкувати, зокрема, за результатами голосування за резолюції на підтримку територіальної цілісності України і припинення російської агресії:

- ✓ 27 березня 2014 р. ГА ООН ухвалила резолюцію «Територіальна цілісність України», яку підтримали **100 країн**, 58 утримались, 11 країн голосували проти³³.
- ✓ 12 жовтня 2022 р. Генасамблея ООН ухвалила резолюцію «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН». Резолюцію підтримали **143 країни** світу, утрималися 35, 5 держав голосували проти³⁴.
- ✓ 23 лютого 2023 р. ГА ООН ухвалила резолюцію «Принципи Статуту ООН, що лежать в основі досягнень всеохоплюючого, справедливого і сталого

²⁶ Один рік повномасштабного вторгнення РФ перекреслив 15 років розвитку України, це надзвичайно шокує — директорка Кризового бюро ПРООН. — Інтерфакс-Україна, 27 березня 2023 р. <https://interfax.com.ua/news/interview/900195.html>.

²⁷ Фінансова допомога від міжнародних партнерів: скільки Україна отримала на 1 жовтня. — Економічна правда, 6 жовтня 2022 р., <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/6/692303>.

²⁸ США є безумовним лідером надання допомоги Україні — Маркарова назвала цифри. — Укрінформ, 24 лютого 2023 р., <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3674680-ssa-e-bezumovnim-liderom-z-nadanna-dopomogi-ukraini-markarova-nazvala-cifri.html>.

²⁹ Рада ЄС схвалила допомогу Україні у розмірі €18 млрд. — Інтерфакс, 10 грудня 2022 р., <https://interfax.com.ua/news/general/877618.html>.

³⁰ Більш детально див. «Політичні, економічні і структурні наслідки російської агресії для України і світової спільноти. — Центр Разумкова, с. 14-15., https://razumkov.org.ua/images/2023/04/21/2023_04_consequences_of_the_war_for_ukraine.pdf.

³¹ Див.: Результати голосування за резолюції ГА ООН про територіальну цілісність України (2014), про ситуацію з правами людини в Криму (2016-2021) та про мілітаризацію Криму (2018-2021) (динаміка за роками і країнами), <https://www.eurointegration.com.ua/files/5/5/55c6524-zmina-infographic4ua-v01.pdf>.

³² Тобто це країни-члени ЄС і НАТО, Ради Європи і G7, інших міжнародних альянсів, а також більшість учасників G-0.

³³ Генасамблея ООН ухвалила резолюцію на підтримку України. — BBC-Україна, 27 березня 2014 р., https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/03/140327_un_resolution_ukraine.rl.

³⁴ Генасамблея ООН засудила псевдореферендуми на захоплених територіях України. — Укрінформ, 12 жовтня 2022 р., <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3592059-genasamblea-on-zasudila-rosijski-psevdoreferendumi-na-zahopenih-teritoriah-ukraini.html>.

миру в Україні». Документ підтримали **141 країна** світу, 32 утрималися, проти проголосували 7 країн³⁵.

Однією зі складових воєнної дипломатії Києва є сприяння процесу міжнародної ізоляції путінського режиму і політико-правовому засудженню російської агресії. Завдяки зусиллям України і країн-партнерів:

а) росію позбавили членства в Раді ООН з прав людини, виключили зі складу Ради Європи, Всесвітньої туристичної організації, керівної Ради Міжнародної організації цивільної авіації (ICAO), позбавили головування в Комітеті Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Також призупинено членство рф у Міжнародній федерації журналістів, Міжнародній групі FATF тощо;

б) у світі поширився процес політико-правової кваліфікації рф як країни-терориста. Європарламент, ПАРЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, а також парламенти ряду країн Європи визнали росію державою-спонсором тероризму, закликали до притягнення до відповідальності путінського режиму за воєнні злочини;

в) подією стратегічного масштабу стало рішення Міжнародного кримінального суду від 17 березня 2023 р. про видачу ордерів на арешт президента росії в.путіна та дитячої омбудсменки м. львової-белової за незаконну депортацію дітей з України. ПАРЄ (квітень 2023 р.) і Парламентська асамблея НАТО (травень 2023 р.) визнали злочини рф на території України геноцидом;

г) започатковану Україною ініціативу зі створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України підтримали 37 країн світу, а також ПАРЄ, Європарламент, ПА ОБСЄ, Парламентська асамблея НАТО.

Стратегічним завданням є залучення зовнішніх ресурсів для відновлення України. Українська влада ухвалила пакет відповідних рішень, висунула ряд ініціатив. Зокрема, в липні 2022 р. в Лугано відбулась міжнарод-

на донорська конференція з питань відновлення України, в якій взяли участь понад 40 країн і 20 міжнародних організацій. Згодом Україна заснувала міжнародну благодійну платформу United24, до якої долучилися представники 110 країн світу. У вересні 2022 р. українська сторона презентувала План швидкого відновлення (Fast Recovery Plan) країни загалом. Своєю чергою, Уряд України заснував чотири спеціальні фонди: Фонд підтримки малого та середнього бізнесу, Фонд відновлення та трансформації економіки, Фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури, Гуманітарний фонд тощо³⁶.

У червні 2023 р. в Лондоні відбулась Міжнародна конференція високого рівня URC23 (Ukraine Reform Conference), присвячена комплексній відбудові України, формуванню основи для її тривалого розвитку та економічного зростання. Українська сторона представила оцінки потреб та першочергові плани повоєнного відновлення і стратегії довгострокового реформування, презентувала систему DREAM, яка має забезпечити прозорість і підзвітність проектів відновлення.

На жаль, зовнішня фінансова допомога поки що має локальний, обмежений характер і не співставна з масштабними завданнями повоєнного відродження України. За розрахунками ЄБРР, п'ятирічний період післявоєнного відновлення України вимагатиме додаткових інвестицій у розмірі близько \$50 млрд на рік³⁷. У цьому плані актуальним є питання розробки юридично-правових засад конфіскації заморожених в різних країнах світу фінансових активів країни-агресора (понад €300 млрд)³⁸.

Складовою воєнної дипломатії Києва є зміцнення і розширення міжнародного санкційного фронту проти країни-агресора. Колективний Захід та ряд міжнародних інституцій з початку російської агресії (2014 р.) запровадив процес санкцій, які містять обмежуючі заходи щодо різних секторів російської економіки (промисловість, енергетика, банківська сфера, ВПК та ін.), торговельні

³⁵ Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію «Принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй, що лежать в основі досягнень всеохоплюючого, справедливого і сталого миру в Україні». – Інтерфакс-Україна, 24 лютого 2023 р., <https://interfax.com.ua/news/general/893560.html>.

³⁶ Фонди відновлення України. – Урядовий портал, <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/fondi-vidnovlennya-ukrayini>.

³⁷ ЄБРР оцінив потреби швидкого відновлення України в 250 млрд доларів інвестицій. – Європейська правда, 16 травня 2023 р., <https://www.epravda.com.ua/news/2023/05/16/700171/>.

³⁸ У ЄС знайшли спосіб передати Україні заморожені резерви РФ. – Радіо Свобода, 26 січня 2023 р., <https://www.radiosvoboda.org/a/news-es-ukrajina-rezervy-rf/32241287.html>.

санкції, персональні санкції проти державно-політичного істеблішменту РФ, візові обмеження тощо. У квітні 2023 р. Держдеп і Мінфін США у зв'язку з російською агресією ввели нові санкційні обмеження щодо понад 120 фізичних та юридичних осіб у понад 20 країнах. Своєю чергою, Рада ЄС у червні 2023 р. затвердила 11-й пакет економічних та індивідуальних обмежувальних заходів, спрямованих на посилення діючих санкцій проти РФ і припинення їх обходу, унеможливлення отримання росією підсанкційних товарів. Але, на жаль, санкційна політика Заходу на російському напрямі має обмежений характер і принаймні поки що не спричинила такого рівня економічних проблем, які б примусили кремль зупинити широкомасштабну агресію в Україні.

Згадані напрями є пріоритетними у військовій дипломатії Києва. Зрозуміло, що цим не вичерпується перелік важливих векторів української зовнішньої політики, до якого слід додати також захист прав українців за кордоном, просування ініціатив на міжнародних майданчиках, зміцнення відносин з країнами світу і міжнародними організаціями, поширення у світі об'єктивної інформації про війну в Україні тощо. Водночас очевидно, що ці пріоритети об'єднує стратегічний зовнішньополітичний курс нашої країни — інтеграція до ЄС і НАТО.

ЄВРОПЕЙСЬКА І ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Інтеграція до ЄС. Євроінтеграція України в умовах війни має унікальний характер. Країна, здійснюючи опір широкомасштабній збройній агресії, потерпаючи від величезних людських і фінансово-економічних втрат, продовжує проєвропейські реформи, поглиблює партнерство з Євросоюзом на секторальних напрямках, виконує рекомендації Єврокомісії і запроваджує на практиці положення Угоди про асоціацію³⁹.

Серед нещодавніх помітних подій у відносинах Києва і Брюсселя слід відзначити: отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС (червень 2022 р.); встановлення

режиму безмитної торгівлі ЄС-Україна⁴⁰, запровадження «безвізових режимів» на ключових секторальних напрямках співробітництва; проведення в Києві XXIV Саміту Україна-ЄС (лютий 2023 р.), укладення Угоди щодо участі України у програмі ЄС «Єдиний ринок», проведення спільних засідань виконавчих і законодавчих органів ЄС і України, забезпечення військової допомоги Києву в рамках Європейського фонду миру тощо.

24 березня 2023 р. оприлюднено урядовий Звіт про виконання Угоди про асоціацію за 2022 р., згідно з яким Україна виконала 72% зобов'язань в рамках Угоди (у 2022 р. рівень реалізації зріс на 9%). Найбільшого прогресу досягнуто у сферах: статистика та обмін інформацією (96%), інтелектуальна власність (94%) управління державними фінансами (90%), юстиція, свобода, безпека, права людини (91%), гуманітарна політика — 91% тощо⁴¹.

Оцінюючи стан і динаміку євроінтеграції України в умовах війни, слід зазначити, що з одного боку, російська агресія обмежила ресурси і можливості України на євроінтеграційному напрямі, уповільнила темпи реформ у рамках реалізації Угоди про асоціацію, знизила активність європейських бізнес-партнерів щодо розвитку контактів з воюючою країною, а з іншого боку війна змінила якість відносин Києва і Брюсселя, прискорила проєвропейські процеси в Україні, сприяла підвищенню рівня довіри лідерів ЄС до Києва, зміцнила консолідацію всередині Євросоюзу.

Слід констатувати, що з початком широкомасштабної агресії офіційний Брюссель: а) засудив агресію і підтримав політичну ізоляцію росії, активізував курс щодо лобювання і відстоювання інтересів України на міжнародних майданчиках; б) розширив військово-технічне співробітництво з Україною. Зокрема, наприкінці 2022 р. розпочала роботу Місія Євросоюзу з надання військової допомоги Україні (EUMAM Ukraine); в) посилив фінансово-економічну допомогу та гуманітарну підтримку Києву; г) забезпечив надання притулку та допомоги понад 4 млн українських біженців.

³⁹ Більш детально див.: Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. Журнал Національна безпека і оборона, № 1-2, 2022 р., https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr.pdf.

⁴⁰ ЄС продовжив на рік режим безмитної торгівлі з Україною. 25 червня Рада ЄС ухвалила регламент, який продовжує призупинення всіх митних зборів, квот і заходів торговельного захисту щодо українського експорту в ЄС до червня 2024 р. Це забезпечуватиме стабільність торговельних відносин з ЄС, сприятиме інтеграції до внутрішнього ринку Євросоюзу.

⁴¹ Звіт про виконання Угоди про асоціацію за 2022 р. — Сайт Кабінету Міністрів України, https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf.

Нині в рамках євроінтеграції головним завданням української сторони є завершення виконання пакету рекомендацій Єврокомісії та забезпечення умов для започаткування переговорного процесу про вступ України до ЄС. Україною зроблено ряд важливих кроків в цьому напрямі⁴².

ДЕЯКІ КРОКИ НА ШЛЯХУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ (2023 р.)

- ✓ Наприкінці 2022 р. ухвалено ряд базових проєвропейських законів: Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді КСУ на конкурсних засадах»; Закон «Про медіа»; Закон «Про національні меншини (спільноти)».
- ✓ У рамках судової реформи на конкурсних засадах обрано новий склад Вищої ради правосуддя і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.
- ✓ Обрано нове керівництво ключових антикорупційних органів – Спеціалізованої антикорупційної прокуратури і НАБУ. Активізовано боротьбу з корупцією.
- ✓ Ухвалені законодавчі акти щодо приведення у відповідність національного законодавства по боротьбі з відмиванням грошей до стандартів FATF.
- ✓ Уряд затвердив Державну антикорупційну програму, яка є ключовим інструментом реалізації Антикорупційної стратегії 2021-2025 рр.;
- ✓ Набув чинності ухвалений Президентом України «Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 рр.»
- ✓ Українська влада ініціювала компанію самоаудиту національного законодавства на предмет його відповідності європейським стандартам.
- ✓ Київ офіційно приєднався до Механізму цивільного захисту ЄС; Україна отримала право участі у програмі розвитку транспортної мережі ЄС «Механізм «Сполучення Європи»», набула офіційного статусу спостерігача в Севільському процесі, який започатковано Єврокомісією для оновлення екологічних норм. Встановлені договірні відносини ЄС з Україною в рамках Гаазької конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах;
- ✓ Верховна Рада ухвалила ряд євроінтеграційних законів, зокрема: про посилення захисту прав інтелектуальної власності; про цивільну авіацію України; про вдосконалення та зелену трансформацію енергетичної системи України; про запобігання зловживанням на оптових енергетичних ринках тощо.

22 червня 2023 р. ЄС оприлюднив проміжний (т. зв. «усний») звіт щодо виконання Україною рекомендацій Єврокомісії, який, з одного боку, містив позитивну оцінку проєвропейських реформ в Україні, а з іншого – фіксував кроки, які ще необхідно зробити, щоб до жовтня завершити реалізацію всіх семи рекомендацій⁴³. Вже наступного дня на засіданні РНБОУ було розглянуто питання стану виконання рекомендацій Єврокомісії та ухвалені відповідні рішення.

Загалом, оцінюючи дії української влади на євроінтеграційному напрямі, є підстави констатувати позитивні результати і помітний прогрес, у т. ч. з виконання рекомендацій Єврокомісії. В цілому це дає підстави розраховувати на започаткування переговорного процесу про вступ України до ЄС наприкінці 2023 р. – початку 2024 р.

Очевидно, умовами подальшого успішного просування України до євроспільноти є імплементація цінностей і норм ЄС, успішна реалізація базових проєвропейських реформ. Водночас потребує активного запровадження на практиці ухвалених законодавчих актів, вирішення комплексу внутрішніх проблем, що уповільнюють наближення до ЄС.

Євроатлантична інтеграція. Широкомасштабна війна активізувала процеси євроатлантичної інтеграції України, вивела на новий рівень контакти Києва з керівництвом НАТО і лідерами держав-членів. Альянс продемонстрував політичну солідарність і практичну підтримку України, засудив російську інтервенцію, сприяв зміцненню міжнародного тиску на країну-агресора, закликав до притягнення росії до відповідальності за воєнні злочини. Така чітка позиція фіксувалася у заявах керівництва Альянсу, рішеннях і деклараціях інституцій НАТО. Зокрема, 21 листопада 2022 р. Парламентська Асамблея НАТО визнала росію державою-спонсором тероризму і закликала до заснування спеціального трибуналу для притягнення до відповідальності путінського режиму за воєнні злочини⁴⁴. У Заяві Північноатлантичної Ради (24 лютого 2023 р.) ідеться: «Ми надалі посилюємо політичну та практичну підтримку України з

⁴² Див. Аналітична доповідь Центру Разумкова Євроінтеграція в умовах війни: виклики і перспективи (грудень 2022 р.) – Центр Разумкова, с. 6-8, <https://razumkov.org.ua/images/2022/12/28/2022-MATRA-IV-KVARTAL-7.pdf>.

⁴³ Згідно з цим звітом – дві рекомендації виконано повністю, у виконанні інших рекомендацій досягнуто «хорошого» і «певного прогресу».

⁴⁴ Парламентська асамблея НАТО визнала Росію терористичним режимом. – Європейська правда, 21 листопада 2023 р., <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/21/7377298/>.

тим, як вона захищає себе від вторгнення Росії і надаватимемо їй так довго, як це буде необхідно для забезпечення перемоги України»⁴⁵.

Окреслюючи динаміку відносин Україна-НАТО, слід відзначити наступні важливі події і тенденції:

а) поглиблення військово-технічного співробітництва з державами Альянсу, забезпечення постачання зброї. У цьому плані важливою є згадана вище діяльність Контактної групи з підтримки України («Рамштайн»), члени якої на травневому засіданні запланували надати Україні військову допомогу на \$65 млрд⁴⁶;

б) пришвидшення переозброєння ЗСУ за стандартами і нормами НАТО, забезпечення логістичної, технологічної сумісності, інтеграція українського ВПК до системи оборонної промисловості Альянсу. У цьому плані варто нагадати про офіційний вступ України у травні 2023 р. до Центру НАТО з питань співробітництва в галузі кіберзахисту (CCDCOE);

в) зміцнення інституційного партнерства. 4 квітня 2023 р. в Брюсселі відбулось засідання Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів, що мало важливе значення, по-перше, тому що вдалося розблокувати базовий формат інституційної взаємодії на високому політичному рівні, який шість років блокувався Угорщиною, по-друге, ініційована багаторічна програма допомоги Україні;

г) зростання підтримки інтеграції України до НАТО, усвідомлення ролі України в системі європейської і світової безпеки серед громадян і політичного істеблішменту країн Альянсу⁴⁷.

Водночас слід відзначити, що позиціонування НАТО щодо війни в Україні має обмеження

і загалом зводиться до формули: «підтримка України, але не втручання». Досить чітко цю позицію виклав Генсек НАТО Є. Столтенберг у виступі на економічному форумі в Давосі (травень 2023 р.): «Наше головне завдання — це захистити наших союзників по НАТО, і тому ми маємо забезпечити, щоб не відбулося ескалації цієї кривавої війни у повномасштабну війну у Європі між НАТО та росією... НАТО не стане стороною війни. Ми не відправлятимемо війська НАТО на фронт і не будемо прямо брати участь у війні. Підтримка — так, але не пряме втручання»⁴⁸.

Слід відзначити, що під час широкомасштабної війни українська сторона зосередила зусилля на максимально швидкому просуванні на євроатлантичному треку. 30 вересня 2022 р. Президент України, Голова Верховної Ради і Прем'єр-міністр підписали спільне звернення до НАТО, в якому керівництво України закликає НАТО «ухвалити рішення щодо членства України в Альянсі як невід'ємного елемента забезпечення безпеки українців та громадян усього євроатлантичного простору»⁴⁹. Умовно це можна вважати стартом активного дипломатичного марафону української сторони, мета якого — лобювання на різних рівнях політико-дипломатичних відносин з країнами НАТО ідеї пришвидшеного вступу України до Альянсу. Офіційний Київ запровадив механізм укладення двосторонніх декларацій з підтримки членства України в Альянсі.

Протягом першого півріччя 2023 р. українська сторона розширила «плацдарм» підтримки приєднання країни до НАТО. Як зазначалося, лише у травні 2023 р. з 11 країнами Західної і Північної Європи були підписані спільні заяви і декларації щодо сприяння просуванню України на шляху європейської і євроатлантичної інтеграції. Слід відзначити синергію спільних дій української влади і суспільства — активну і системну

⁴⁵ Заява Північноатлантичної ради з нагоди першої річниці початку загарбницької війни Росії проти України. – Сайт НАТО, 24 лютого 2023 р., https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_212268.htm.

⁴⁶ «Країни «Рамштайну» зобов'язалися надати Україні військову допомогу на \$65 млрд» – Остін. – Європейська правда, 25 травня 2023 р., <https://www.pravda.com.ua/news/2023/05/25/7403876/>.

⁴⁷ «Громадська думка в Німеччині, Франції, Італії, Нідерландах і США. Як ці країни підтримують Україну та її прагнення стати членом НАТО?» – Нова Європа, 18 травня 2023 р., <http://neweurope.org.ua/analytys/gromadska-dumka-v-nimechchyni-frantsiyi-italiyi-niderlandah-i-ssha-yak-tsi-krayiny-pidtrymuyut-ukrayinu-ta-yiyi-pragnennya-staty-chlenom-nato/>.

⁴⁸ «НАТО підтримуватиме Україну, але не військами» – Столтенберг. – Укрінформ, 24 травня 2023 р., <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3491029-nato-pidtrimuvatime-ukrayinu-ale-ne-vijskami-stoltenberg.html>.

⁴⁹ Оприлюднено текст спільного звернення Президента України, Голови Верховної Ради та Прем'єр-міністра до НАТО щодо членства нашої держави в Альянсі. – Інтернет-представництво Президента України, 9 листопада 2022 р., <https://www.president.gov.ua/news/oprilyudneno-tekst-spilnogo-zvernennya-prezidenta-ukrayini-g-78989>.

політико-дипломатичну кампанію з прискорення євроатлантичної інтеграції України, яку здійснювали Офіс Президента, Кабмін, Верховна Рада, політичні сили та громадські організації України.

Етапною подією у співробітництві з НАТО став Вільнюський саміт Альянсу (11-12 липня), який був сфокусований на Україні, і його підсумки (попри максимальні очікування Києва) в цілому можна вважати позитивними. Зокрема, запроваджений новий інституційний формат партнерства — Рада Україна-НАТО, і відбулось її перше засідання на вищому рівні. Київ був позбавлений необхідності виконувати багаторічну програму ПДЧ. Водночас проголошено нові пакети військово-технічної підтримки України, що в умовах війни є вкрай важливим. Стратегічну вагу і значущість для України має рамкова «Спільна декларація про підтримку України», ухвалена країнами G7, яка передбачає укладення «довгострокових двосторонніх безпекових зобов'язань» з державами «Великої сімки». Ідеться про комплексну воєнну, технічну, фінансово-економічну допомогу. Своєю чергою, Україна має здійснювати комплекс реформ, ідентичних тим, що вимагає ЄС від Києва⁵⁰.

У цілому є підстави говорити про просування нашої країни на шляху євроатлантичної

інтеграції і позитивну динаміку у відносинах Україна-НАТО. Але очевидно й те, що перспективи набуття членства України в Альянсі пов'язані з перемогою у війні з РФ і з успішністю внутрішніх реформ.

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

З огляду на воєнні пріоритети і завдання зовнішньої політики України національна дипломатія має зосередити зусилля на наступних напрямках⁵¹.

Прискорення процесів європейської і євроатлантичної інтеграції, забезпечення нової якості та рівня відносин з ЄС і НАТО. Для цього слід здійснити наступні кроки.

На євроінтеграційному напрямі:

а) з огляду на оцінки проміжного усного звіту Єврокомісії (квітень 2023 р.) забезпечити виконання відповідних рішень і доручень РНБО України щодо вдосконалення і завершення комплексу відповідних реформ, заходів та ініціатив з виконання пакету рекомендацій Єврокомісії (активізація реформи судової системи, зміцнення боротьби з корупцією і відмиванням коштів, вдосконалення національного законодавства у сфері національних меншин і ЗМІ тощо);

б) з урахуванням реалій війни, інтересів та потреб України, здійснити заходи з впровадження окремих зауважень Венеційської комісії (10-13 червня 2023 р.) стосовно законів про національні меншини, процедуру відбору суддів КСУ. Зокрема, врахувати ці експертні рекомендації під час роботи над Державною цільовою програмою захисту прав національних меншин (спільнот);

в) забезпечити активне продовження проєвропейських реформ з імплементації положень Угоди про асоціацію Україна-ЄС. Зокрема, зосередити зусилля на найбільш проблемних напрямках — транспорт, транспортна інфраструктура, фінансове співробітництво і боротьба з шахрайством, захист прав споживачів тощо.

⁵⁰ Спільна декларація про підтримку України. — Європейська правда, 12 липня 2023 р., <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/07/12/7165635/>.

⁵¹ Використовуються окремі пропозиції, які викладені у попередніх дослідженнях і залишаються актуальними. Зокрема, див.: Аналітична доповідь Центру Разумкова зовнішня політика України в умовах війни. Травень 2023 р. с. 14., <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/15/2023-MATRA-I-KVARTAL-6.pdf>.

У сфері євроатлантичної інтеграції.

Важливим завданням стратегічного характеру є інтенсифікація інтеграційних процесів на євроатлантичному напрямі з огляду на підсумки Вільнюського саміту НАТО. У цьому контексті доцільним виглядає:

а) активне продовження запровадженої офіційним Києвом системної компанії просування ідеї членства України в НАТО, до якої залучені гілки української влади, політичні сили, громадські інституції, ЗМІ. Важливо не знижувати темпів політико-дипломатичного впливу на євроатлантичну спільноту;

б) забезпечення розробки річної дорожньої карти інтеграції до НАТО, яка має бути компактною, містити цілі та завдання, у т. ч. окреслені у «Спільній декларації про підтримку України» G7 (12 липня 2023 р.). Зокрема, ідеться про: посилення заходів прозорості та підзвітності щодо партнерської допомоги; продовження реформ правоохоронних органів, судової системи, боротьби з корупцією, корпоративного управління, економіки, сектору безпеки та державного управління, зміцнення демократичного цивільного контролю над збройними силами тощо;

в) активне використання новоствореного інституційного механізму Рада Україна-НАТО для поглиблення партнерства з Альянсом у сфері безпеки, координації дій на світовій арені, з'ясування напрямів і пріоритетів внутрішніх реформ в Україні та спільного моніторингу ефективності їх реалізації. Досягнення домовленості в рамках Ради Україна-НАТО щодо конкретних умов і часових параметрів набуття Україною членства в НАТО.

Забезпечення політико-дипломатичних, безпекових, соціально-економічних умов для ефективного опору російській агресії і перемоги у війні. З цією метою:

а) до кінця 2023 р. розробити і узгодити з державами G7 двосторонні договори комплексної підтримки і допомоги у сфері безпеки в рамках «Спільної декларації про підтримку України». У цих документах зафіксувати стратегічні інтереси і довгострокові потреби України щодо: постачання зброї і сучасного військового обладнання; підтримки

українського ВПК; тренування і навчання ЗСУ; забезпечення фінансової і технічної підтримки для відновлення України тощо;

б) зміцнювати на двосторонньому рівні та в рамках міжнародних організацій (ЄС, НАТО) і утворень (група «Рамштайн») військово-технічне співробітництво з іншими країнами-союзниками з різних регіонів світу для: забезпечення оперативного та регулярного постачання озброєнь для України за необхідною номенклатурою; активізації процесу переходу українського оборонного сектору на стандарти НАТО і створення з державами-партнерами спільних підприємств оборонно-промислового комплексу;

в) використовувати високий рівень й інтенсивність міжнародних контактів, можливостей міжнародних інституцій (у т. ч. в рамках створених фондів) з метою акумуляції ресурсів для подальшої стабілізації внутрішньої соціально-економічної ситуації у країні та поступового відновлення зруйнованої інфраструктури;

г) просувати національні інтереси на світовій арені (зокрема, в рамках ГА ООН, ОБСЄ, Ради Європи, ЄС, НАТО), зміцнювати міжнародну коаліцію країн, які підтримують Україну в протистоянні країні-агресору. У цьому плані доцільно, з одного боку, активізувати співпрацю у регіональних форматах співробітництва, у т. ч. ОЧЕС, «Люблінського трикутника», українсько-турецької «квадриги», діалогової платформи Україна-Молдова-Румунія тощо. А з іншого — забезпечити політичну, організаційно-ресурсну підтримку реалізації «азійської», «латиноамериканської», «африканської» стратегії МЗС, у т. ч. забезпечити відкриття нових посольств України на африканському континенті;

г) спільно з країнами-партнерами зосередити подальші політико-дипломатичні зусилля на глобальній ізоляції путінського режиму і політико-правовому засудженні злочинів країни-агресора. Лобювати на різних рівнях двосторонніх відносин ідею створення спеціального міжнародного трибуналу та максимально розширювати групу країн (United for Justice (U4J)), до складу якої входять 37 держав, які підтримують цю ініціативу.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ТА СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ

Від початку російської збройної агресії Україна продемонструвала насамперед стійкість, яка фактично стала сюрпризом не лише для країни-агресора, й для багатьох зарубіжних партнерів країни. Джерелом цієї стійкості стала суспільна консолідація для відсічі агресору, що справило вирішальний вплив як на поведінку української влади, так і на рішення підтримки країни урядами її ключових партнерів. Відповідно, влада була змушена реагувати на потужний суспільний запит.

Воєнний стан природним і логічним чином зумовив консолідацію гілок влади і фактичну реалізацію принципу єдиначальності в державному управлінні. Разом з тим, законсервувалися застарілі проблеми суспільно-політичного розвитку, позначені насамперед слабкістю державних інститутів, недостатнім рівнем компетенції з боку представників як законодавчої, так і виконавчої гілок влади.

На тлі очевидної необхідності консолідації влади, викликаній воєнним станом, стали помітними тенденції до не завжди обумовленого об'єктивними чинниками нівелювання здобутків незавершеної децентралізації і ролі органів місцевого самоврядування, стримування публічної активності потенційних політичних опонентів з боку влади. Навіть під час війни владні структури не змогли убезпечитися від корупційних скандалів. Наміри монополізації інформаційного простору в разі їх реалізації можуть створити перешкоди для відновлення конкурентного політичного процесу та європейської інтеграції країни.

Тому є сенс говорити, що будучи в стані важкої й виснажливої війни, Україна одночасно має реагувати на виклики і загрози невоєнного характеру.

ВИЩІ ВЛАДНІ ІНСТИТУТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

24 лютого 2022 р. у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України Президентом В. Зеленським було видано Указ «Про введення воєнного стану в Україні» строком на 30 діб¹, який було невідкладно затверджено Верховною Радою України². Згодом введення воєнного стану буде періодично продовжуватись в порядку, передбаченому Конституцією України.

Відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» військовому командуванню (Генеральному штабу Збройних сил України, Командуванню об'єднаних сил Збройних сил України, командуванням видів, окремих родів військ (сил) Збройних сил України, управлінням оперативних командувань, командирам військових з'єднань, частин Збройних сил України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України) разом із Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування доручалося запроваджувати та здійснювати передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходи і повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави.

Крім того, у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, передбачалася можливість обмеження конституційних

¹ Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 р., <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

² Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні». Закон України № 2102-IX від 24 лютого 2022 р., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.

прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також введення тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

Кабінету Міністрів України невідкладно було доручено ввести в дію план запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні, а також забезпечити фінансування та вжити в межах повноважень інших заходів, пов'язаних із запровадженням правового режиму воєнного стану на території України. В свою чергу,

Державній службі України з надзвичайних ситуацій невідкладно разом з обласними, Київською міською державними адміністраціями, іншими державними органами, установами, підприємствами, організаціями всіх форм власності було доручено привести єдину державну систему цивільного захисту, її функціональні та територіальні підсистеми у готовність до виконання завдань за призначенням в особливий період, а обласним, Київській міській та державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування — утворити ради оборони та забезпечити сприяння військовому командуванню у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану³.

В умовах воєнного стану Президент України та Верховна Рада України діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією та законами України. В свою чергу, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, військове командування, військові адміністрації, органи місцевого самоврядування здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України, Законом України «Про правовий режим воєнного стану» та іншими законами України.

Так, Президент України в умовах воєнного стану здійснює загальне керівництво запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану, ухвалює за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України рішення щодо залучення Збройних сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів до здійснення заходів правового режиму воєнного стану, здійснює стратегічне керівництво Збройними силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами через Генеральний штаб Збройних сил України, а також визначає порядок проходження військової служби.

Глава держави у цей період може ухвалити рішення про відсторонення від займаної посади посадової особи, призначення на посаду та звільнення з посади якої віднесено до його повноважень, та покладення на відповідний період виконання обов'язків на іншу особу. При цьому повноваження Президента України,

передбачені Конституцією України, в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені⁴.

В свою чергу, Верховна Рада України в разі введення воєнного стану працює в сесійному режимі, а її повноваження, передбачені Конституцією України, в цей період також не можуть бути обмежені.

Уряд в разі введення воєнного стану в Україні працює відповідно до Регламенту Кабінету Міністрів України в умовах воєнного стану. Він розробляє та вводить в дію План запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в окремих місцевостях України з урахуванням загроз та особливостей конкретної ситуації, яка склалася, організовує та здійснює керівництво центральними та іншими органами виконавчої влади в умовах воєнного стану, після початку збройного конфлікту здійснює заходи щодо створення відповідно до норм міжнародного гуманітарного права безпечних зон, організованих у спосіб, який дає змогу забезпечити захист цивільних осіб, а також визначає особливості здійснення оборонних та публічних закупівель із забезпеченням захищеності державних замовників і замовників від воєнних загроз.

Суди, органи та установи системи правосуддя в період воєнного стану також діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України та їхні повноваження, передбачені Конституцією України, теж не можуть бути обмежені⁵.

³ Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 р., <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

⁴ Про правовий режим воєнного стану. Закон України № 389-VIII від 15 травня 2015 р., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

⁵ Там само.

Президент України

Президент України В. Зеленський під час протистояння широкомасштабній російській агресії надзвичайно зміцнив свої позиції як загальнонаціонального лідера. Він має безпрецедентний рівень довіри з боку суспільства: повністю або скоріше довіряють чинному Президенту 80% громадян, а баланс довіри-недовіри становить 65%. Таких показників не мав жодний глава Української держави⁶.

Значною мірою це пояснюється тим, що Президент у найперші години російського вторгнення, коли інші високопосадовці демонстрували щонайменше розгубленість, відмовився скористатися можливістю покинути країну, запропонувавши себе нації як впевненого та сильного лідера і протягом досить довгого періоду усіма доступними засобами домагався сприяння і допомоги у західних лідерів. Високий рівень суспільної підтримки Президента є певною мірою й відзеркаленням того, що він у своїй публічній комунікації намагається використовувати саме ті сенси, які близькі більшій частині суспільства, тим більше — в умовах війни. Де-факто Президент В. Зеленський у своїй публічній риторичі є продовжувачем ключових програмних сенсів свого попередника П. Порошенка — «армія, мова, віра». Оскільки Президент добре відчуває суспільні настрої, він доволі вчасно реагує на запити з боку суспільства та досить вдало використовує їх.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» надає Президенту можливість вирішального впливу на діяльність виконавчої влади, а завдяки «монобільшості» фракції партії «Слуга народу» (за підтримки лояльних депутатів інших фракцій) він отримав повний вплив і на діяльність законодавчого органу — Верховної Ради. Вказаний Закон також надав можливість Президенту сформувати «свою» вертикаль влади — військові адміністрації, які фактично підзвітні тільки йому. Де-факто Президент став найбільш потужним і впливовим інститутом в системі влади, підпорядкувавши собі і парламент,

і уряд. Окрім того, у своїй діяльності Президент, як і раніше, користується і неформальними інструментами, зосередженими в офісі Президента. Йдеться про безпрецедентний вплив на всі органи влади, який здійснюється через главу офісу Президента А. Єрмака та його заступників. За час дії воєнного стану цей вплив значно зріс порівняно з попереднім мирним періодом.

Водночас консолідація влади у Президента, об'єктивно необхідна в умовах воєнного стану, може створити спокусу утримувати такий стан речей і по війні. Непрямим доказом таких намірів є непростий характер відносин між центральною владою, консолідованою навколо фігури Президента і деякими міськими головами. З одного боку, з початком повномасштабної російської агресії врівноважилися відносини між центральною владою та міським головою Дніпра Б. Філатовим, які раніше були напруженими. З іншого боку, за цей час не лише не припинилися, але посилюються конфлікти центральної влади з міським головою Чернігова В. Атрощенко, який зрештою був через суд відсторонений на рік від виконання обов'язків⁷. Посилився рівень конфліктності у відносинах між Президентом і його оточенням з київським міським головою В. Кличком. У разі, якщо Президент та його оточення намагатимуться встановити повний контроль над органами місцевого самоврядування, це може призвести до значного зростання рівня конфліктності між оточенням Президента та умовною «партією мерів», особливо з огляду на те, що міські голови користуються більшою суспільною підтримкою, аніж представники оточення Президента і уряд.

Примітно, що суспільна підтримка Президента В. Зеленського не транслюється автоматично ні на його найближче оточення, про що свідчать значно нижчі від президентського або взагалі від'ємні баланси довіри суспільства, зокрема, до керівника президентського офісу А. Єрмака, представників керівництва Верховної Ради і Кабінету Міністрів⁸. Таким чином, якщо зараз В. Зеленський виступає в якості символу національного опору російській агресії, то інші

⁶ Докладніше див. с. 99-103 цього журналу.

⁷ 7 грудня Яворівський районний суд Львова визнав мера Чернігова Владислава Атрошенка винним у скоєнні дій в умовах конфлікту інтересів і на рік позбавив його права обіймати посаду міського голови. 1 лютого 2023 р. Львівський апеляційний суд відхилив апеляцію Атрощенко. Примітно, що міський голова Львова А. Садовий назвав це рішення несправедливим.

⁸ Докладніше див. с. 99-103 цього журналу.

представники державного керівництва ними вважатися навряд чи можуть. Це, разом з проблемами недостатньої спроможності державних інституцій, корупції, браком професіоналізму і необхідних якостей з боку деяких урядовців, загрожує поступовим зменшенням рівня довіри потенційних виборців до чинної влади, створює значні виклики для політичних перспектив Президента та його команди.

Верховна Рада України

Верховна Рада України від початку повномасштабної збройної агресії зберегла свою працездатність. Разом з тим, Парламент в умовах дії правового режиму воєнного стану об'єктивним чином фактично втратив свою представницьку функцію, а виконання законодавчої функції здійснювалося переважно під впливом Президента та його оточення.

Від початку повномасштабної агресії Верховна Рада ухвалила більше тисячі різних актів (закони, постанови, звернення). В якості показників працездатності Верховної Ради в умовах воєнного стану, як правило, наводяться такі факти. Верховна Рада конституційною більшістю підтримала запровадження воєнного стану 24 лютого 2022 р. на терміново скликаному засіданні, кілька разів переглядала Закон про державний бюджет заради збільшення видатків на оборону, денонсувала кілька міжнародних угод, які стосувалися, зокрема, співпраці в рамках СНД, а також відносин з Росією та Білоруссю, без проблем продовжувала дію воєнного стану і загальну мобілізацію, ухвалювала постанови, зокрема, про засудження ескалації безпечної ситуації в світі, спровокованої російською владою, про визнання російського режиму терористичним, про засудження російського енергетичного тероризму, про засудження ідеології рашизму тощо.

Значна частина ухвалених законів була спрямована на задоволення потреб оборони країни, приведення правових реалій до умов війни, на соціальний та правовий захист військовослужбовців, їх сімей, внутрішньо-переміщених осіб, інших категорій громадян. Важливе значення мають закони, спрямовані

на заборону пропаганди нацистського тоталітарного режиму країни-агресора, припинення поширення її культурного продукту, встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм та ін. Були також ухвалені важливі закони «невоєнного» спрямування щодо різних сфер, зокрема, «Про засади державної антикорупційної політики до 2025 р.», «Про стимулювання розвитку українського книговидавництва і книгорозповсюдження (зміни до чинного законодавства)», «Про акціонерні товариства» тощо. Водночас мало місце і ухвалення актів іншого характеру — зокрема, лобістського (найяскравішим прикладом є закон, який змінює правила містобудування і який викликав несприйняття як міських голів, так і громадського сектору⁹).

Голосування з найважливіших питань, що стосувалися протистояння російській агресії (як закони, так і звернення до народів і парламентів, до міжнародних організацій тощо) відбувалися голосами практично всіх наявних фракцій, нерідко — конституційною більшістю.

При цьому за безумовного збереження потенціалу Верховної Ради, вона, як зазначалося вище, виступала в ролі швидше інструмента ухвалення рішень, аніж центру законотворчості. Статистика, яка б дала змогу узагальнити процес реалізації законодавчої ініціативи трьома її суб'єктами — Президентом, урядом, народними депутатами та Кабінетом Міністрів України, на середину 2023 р. була відсутня. Станом на кінець лютого 2023 р., ситуація з проходженням законопроектів через сесійну залу виглядала так: в сесійній залі ухвалювалося 88% законопроектів, поданих згідно з законодавчої ініціативи Президента України, 45% законопроектів, поданих народними депутатами, і лише близько третини (34%) законопроектів, поданих Кабінетом Міністрів України¹⁰. Ця ситуація лише ілюструє загальний стан взаємодії інститутів державної влади, який дещо суперечить конституційному. Адже за логікою зафіксованого Конституцією розподілу повноважень між парламентом і урядом саме уряду належить дбати про законодавче забезпечення своєї роботи.

⁹ Закон 5655 про містобудування спричинив скандал і посварив «слуг народу». — Українська редакція Бі-Бі-Сі, 21 грудня 2022 р., <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64055725>.

¹⁰ Річниця війни: як парламент рік працював в умовах воєнного стану. — Лівий берег, 24 лютого 2023 р., https://lb.ua/news/2023/02/24/547005_richnitsya_viyini_yak_parlament_rik.html.

Станом на середину 2023 р., Верховна Рада мала найменшу реальну чисельність парламентаріїв за свою історію — 404 народних депутати. Сам цей факт був прямим наслідком російської агресії проти України: на виборах 2019 р. не було обрано 26 народних депутатів у мажоритарних округах, які на той час уже знаходилися на тимчасово окупованій території (в Автономній Республіці Крим, окремих районах Донецької та Луганської обл.). Окрім того певна частина народних депутатів втратили мандати вже після початку повномасштабної агресії, причому тут ситуація складалася по-різному.

Так, якщо найбільш одіозна фігура — В. Медведчук — був затриманий і пізніше обміняний на полонених українських бійців, то його соратник Н. Шуфрич (який залишився головою парламентського комітету з питань свободи преси), і більшість інших депутатів від забороненої проросійської партії «Опозиційний блок — За життя» продовжували працювати, часто голосуючи разом з пропрезидентською «монобільшістю». Так було, наприклад, з призначенням членів Рахункової палати, запровадженням конкурсу на посаду судді КСУ, реформуванням правил містобудування, кадровими змінами в складі Кабінету Міністрів. Після заборони партії «Опозиційна платформа — За життя» обрані від неї народні депутати створили депутатські групи «Платформа за життя і мир» та «Відновлення України».

Через припинення громадянства України були позбавлені мандата народні

депутати В. Рабінович, Т. Козак, Р. Кузьмін, В. Медведчук. На особисте прохання припинений мандат І. Ківи, Ю. Львовичіної, І. Абрамовича, Н. Королевської, Ю. Солода, О. Волошина (всі перелічені були обрані від ОПЗЖ). В липні 2023 р. мандат склала народний депутат Т. Плачкова (також обрана від ОПЗЖ). Крім того, мандат склали позафракційні В. Новінський, А. Аксьонов, Д. Шенцев. Через визнання провини у корупційній пропозиції працівнику правоохоронних органів під час ДТП був позбавлений мандата О. Трухін. За час від початку повномасштабної агресії інші призначення отримали народні депутати М. Сольський (Міністр аграрної політики і продовольства), Д. Лубінець (Уповноважений Верховної Ради з прав людини), О. Совгиря (суддя Конституційного суду), А. Костін (Генеральний прокурор), Р. Умеров (голова Фонду державного майна), М. Забродський (призначення в керівництві ЗСУ).

Від початку повномасштабного вторгнення Верховна Рада працювала в режимі одного пленарного засідання, не розголошуючи інформації про дні голосування, що певним чином можна було б вважати виправданим в умовах війни. Однак застосування режиму «одного пленарного засідання» із одночасним збереженням попередніх прийомів та засобів забезпечення порядку проведення парламентських засідань (наприклад — позбавлення права участі народного депутата в одному чи двох засіданнях парламенту) — автоматично може призвести до суттєвого порушення конституційного статусу народного депутата України як такого, про що свідчить, зокрема, випадок з народним депутатом України Гео Леросом¹¹.

Закритою для громадськості тривалий час залишалася також інформація про склад Верховної Ради. Проте надмірна «закритість» організації діяльності Верховної Ради України не завжди знаходить належне розуміння/сприйняття в українському суспільстві та породжує обґрунтовані хвилювання за долю демократичних процесів в країні загалом. Цьому, зокрема, сприяють й такі «хронічні» вади українського парламентаризму, як неналежне забезпечення прав парламентської меншості, ігнорування «монобільшістю» (включно із їхніми представниками у керівництві парламенту) конституційного

¹¹ Рада позбавила нардепа Лероса права участі у пленарному засіданні, <https://suspilne.media/394823-rada-pozbavila-nardepa-lerosa-prava-ucasti-u-plenarnomu-zasidanni/>.

права законодавчої ініціативи народних депутатів України з інших парламентських фракцій. Крім того, у парламенті мало місце ухвалення окремих законів без попереднього їхнього обговорення, з недотриманням інших приписів законодавчого процесу.

Суспільство схильне оцінювати роботу Верховної Ради скоріше негативно: баланс суспільної довіри до неї є від'ємним. Отже, як зазначалося, високий рівень особистого суспільного авторитету Президента В. Зеленського більше не переноситься автоматично на обрану за його безпосереднього сприяння парламентську більшість від «Слуги народу». Зрозуміло, що дія правового режиму воєнного стану в принципі не може сприяти розвитку парламентаризму як ключового принципу розвитку сучасної демократичної держави, і це об'єктивний чинник. Так само в умовах воєнного стану важко говорити про політичний плюралізм і вільну політичну конкуренцію, що є ключовою умовою розвитку парламентаризму. Водночас суб'єктам влади дуже важливо утримуватись від використання законних обмежень, зумовленими правовим режимом воєнного стану, для реалізації завдань, не пов'язаних з досягненням перемоги у війні, зокрема, для створення переваг для своїх політичних сил та зведення з політичної арени опонентів.

Кабінет Міністрів України

Уряд України під час воєнного стану, як і у попередній відносно мирний період, залишався несамостійною інституцією. З одного боку, після 24 лютого 2022 р. такий стан був зумовлений дією правового режиму воєнного стану, коли вся владна система фактично стає підконтрольною Президентові. З іншого боку, і до широкомасштабного вторгнення уряд Д. Шмигала був де-факто залежним від волі Президента і його оточення, яка транслиувалася як на пряму, так і через пропрезидентську «монобільшість» у Верховній Раді. До речі, станом на середину 2023 р., Кабінет Міністрів і Верховна Рада так і не виконали конституційну вимогу (ст. 85, 114 Конституції України) щодо розгляду і схвалення програми діяльності уряду.

Від часу початку російського повномасштабного вторгнення склад Кабінету Міністрів пережив кілька ротацій. У 2022 р. Міністром аграрної політики та продовольства був призначений М. Сольський (замість Р. Лещенка, який за власним бажанням подав у відставку раніше). Згодом Міністром соціальної політики замість М. Лазебної була призначена О. Жолнович. Міністр інфраструктури О. Кубраков був призначений Віцепрем'єр-міністром з відновлення України — Міністром розвитку громад, територій та інфраструктури. У березні 2023 р. були звільнені Міністр освіти і науки С. Шкарлет та Міністр з питань стратегічних галузей промисловості П. Рябікін (він був призначений послом України в Китаї). Їх замінили, відповідно, О. Лісовий (президент Малої академії наук, військовослужбовець 95-ї бригади) та О. Камишін, (ексголова «Укрзалізниці»). Була запроваджена посада Віцепрем'єр-міністра інновацій, розвитку освіти, науки та технологій України — Міністра цифрової трансформації (ним був призначений М. Федоров). По загибелі Міністра внутрішніх справ Д. Монастирського Міністром був призначений ексголова Національної поліції І. Клименко. Також про відставку заявив Міністр культури та інформаційної політики О. Ткаченко¹², відставка була ухвалена 27 липня 2023 р. Після низки виявлених фактів корупції у діяльності Міністерства оборони був відправлений у відставку Міністр О. Резніков.

Жодна з цих кадрових змін не була належно прокомунікована з суспільством: ні стосовно їх причин та мотивації, ні стосовно очікувань від нових призначень. На осінь 2023 р. прогнозується нова хвиля кадрових ротацій в уряді, втім, вони навряд чи будуть фактично ініційовані Прем'єр-міністром чи парламентською більшістю, як того вимагає Конституція. Адже фактично від моменту призначення уряду Д. Шмигала навколо нього циркулює кулуарна інформація про очікувані ротації. Час воєнного стану не став жодним винятком, тим більше, що уряд в цілому не захищений річним імунітетом, який за Конституцією надається з моменту схвалення Верховною Радою Програми Кабінету Міністрів.

¹² Цю заяву зроблено після побажання Президента В. Зеленського замінити міністра культури, висловленого у черговому зверненні.

За час від початку повномасштабного вторгнення уряд виступив в ролі ініціатора кількох сумнівних рішень, зокрема, позбавлення додаткових винагород військово-службовців, що не перебувають в районах бойових дій (що лише згодом виправила Верховна Рада), проведення тендерів на зйомки комедійних серіалів сумнівної якості за бюджетні кошти (суспільне невдоволення цим рішенням спричинило відставку Міністра О. Ткаченка) і корупційних скандалів, зокрема, у міністерствах розвитку громад, територій та інфраструктури (привласнення коштів на закупівлі генераторів) та оборони (закупівлі продовольства за безпідставно завищеними цінами, «яйця по 17»¹³).

Ці обставини, незважаючи на те, що протягом дії воєнного стану уряд ухвалював потрібні рішення стосовно виробництва зброї, реформування «Укроборонпрому», відбудови деокупованих районів країни, забезпечення безперебійної роботи інфраструктури під ворожими обстрілами, зусиль з забезпечення підтримки платіжного балансу та курсу національної валюти за рахунок зовнішньої підтримки в умовах війни, мали суттєвий вплив на сприйняття роботи Кабінету Міністрів суспільством. Водночас деякі урядові рішення — зокрема, щодо реформи «Укроборонпрому», виробництва боєприпасів для дронів, скасування митних процедур для імпорту дронів — були недостатніми й запізненими.

Рейтинг суспільної довіри до Прем'єр-міністра Д. Шмигала становив 3,5%, а до уряду мав від'ємне значення у — 13,1%. Низькі показники довіри до одного з ключових державних інститутів можуть бути пов'язані ще й з тим, що міністрами часто призначаються люди, маловідомі суспільству, а процедури відбору кандидатів залишаються практично повністю закритими від суспільства.

Існують підстави припускати, що Кабінет Міністрів і надалі виконуватиме підпорядковану роль Президенту та його оточенню, а також ключовим діячем Верховної Ради, а центр ухвалення рішень у сфері виконавчої влади і по закінченню дії правового режиму воєнного стану знаходитиметься в Офісі Президента України, тоді як на уряд покладатиметься відповідальність за можливі майбутні прорахунки і скандали.

Судова влада. Конституційний Суд України

Не дивлячись на те, що за національною конституційно-правовою доктриною державна влада в Україні має здійснюватися на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, суди повинні бути незалежними, а правосуддя справедливим та неупередженим¹⁴, саме органи судової влади були і залишаються надалі в нашій країні найбільш вразливими до різного роду «тисків» (політичних, адміністративних, фінансових), а також до корупційних та інших негативних явищ сьогодення. Відтак, початок повномасштабного військового вторгнення судова система країни «зустріла» далеко не в кращому своєму стані. Адже послаблена перед тим постійними спробами її реформування «під кожного нового президента»¹⁵, хронічним недофінансуванням судів¹⁶, багаторічним суддівським кадровим «голодом» та непрацюючими органами організації правосуддя (Вищою радою правосуддя, Вищою кваліфікаційною комісією суддів)¹⁷, судову систему країни постійно «потрясали» також різного роду корупційні та інші скандали. Апогеєм останніх стало публічне звинувачення у хабарництві та взяття через це під варту Голови Верховного Суду В. Князева¹⁸.

Водночас саме війна надзвичайно ускладнила роботу декількох сотень суддів

¹³ Див. Скандал в Міноборони з харчуванням. Резніков роз'яснив про яйця по 17 грн за штуку. — Українська служба Бі-Бі-Сі, 23 січня 2023 р., <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64375815>, Міноборони дійсно купляло яйця по 17 гривень за штуку — аудиторська служба. — ТСН, 12 червня 2023 р., <https://tsn.ua/ukrayina/minoboroni-diysno-kuplyalo-ya-ytsya-po-17-griven-za-shtuku-auditorska-sluzhba-2348776.html>.

¹⁴ Конституція України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

¹⁵ Останнє «масштабне» реформування національної судової системи відбулося у 2016 р. (Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). Закон України, Відомості Верховної Ради, 2016 р., № 28, ст. 532).

¹⁶ Фінансування судів в Україні скоротять майже на 3 млрд грн: які показники закладені у Держбюджет-2023, <https://sud.ua/uk/news/publication/249263-finansuvannya-sudiv-v-ukrayini-skorotyat-mayzhe-na-3-mlrd-grn-yaki-pokazniki-zakladeni-u-derzhbyudzh>.

¹⁷ На початок повномасштабного вторгнення в Україні вакантними залишалися понад дві тис. посад суддів різних інстанцій; через відсутність кворуму не працювала ВРП та не було обрано ВКС, повноваження переднього складу якої були достроково припинені ще у 2019 році, <https://suspilne.media/466199-golova-radi-suddiv-pro-robotu-sudiv-pid-cas-vijni-konkurs-do-vkks-spravisodo-voennih-zlociniv-ta-suddiv-na-fron>.

¹⁸ Експолові Верховного суду обрано запобіжний засіб — взяття під варту на 60 днів із заставою у понад 107 млн грн, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kniazev-aresht-sud/32417841.html>.

та працівників апаратів судів у прифронтових зонах, а на тимчасово окупованих рф територіях створила загрозливі умови для їхнього життя взагалі. Окремі судді та працівники судових органів з початку повномасштабного військового вторгнення добровільно стали військовослужбовцями ЗСУ та сил територіальної оборони. Внаслідок воєнних дій та масованих ракетних обстрілів повністю зруйновано десятки приміщень судів, знищено їхнє обладнання. Натомість на територіях, підконтрольних українському уряду, суди продовжують працювати у звичному режимі, здійснюють правосуддя в умовах воєнного стану. Покращенню їхньої діяльності мали б посприяти як «оновлена» у січні 2023 р. Вища рада правосуддя¹⁹, так і сформована в середині цього ж року Вища кваліфікаційна комісія суддів України²⁰. Саме від ефективності діяльності ВПР та ВККС залежить не тільки призначення нових суддів та як найшвидше подолання т. зв. кадрового «голоду» в судах, вчасний розгляд питань про звільнення з посад суддів, а й вирішення інших питань, безпосередньо пов'язаних із професійною діяльністю суддів, зміцненням суддівського самоврядування та фахової дисципліни суддів²¹.

Повномасштабне військове вторгнення негативно вплинуло загалом і на організацію діяльності Конституційного Суду України (КСУ). З лютого 2022 р. його «продуктивність» впала до критично-мінімальних (найменших) показників за всі роки його діяльності. Так, у 2022 р. Великою палатою КСУ (тобто усім складом суддів КСУ) було ухвалено чотири рішення, а його Сенатами (за результатами розгляду конституційних скарг) – вісім рішень; натомість у першій половині 2023 р. ці показники нараховували, відповідно, тільки одне рішення Великої палати КСУ та одне рішення одного із його Сенатів²². При цьому, як видається, далеко не останню роль у такому стані речей відіграла (і відіграє надалі) т. зв. «внутрішня» ситуація у КСУ як органі конституційної юрисдикції. Адже з вересня 2022 р.

ця інституція працює в режимі фактичної відсутності «повноцінного» керівництва, оскільки декілька разів поспіль судді КСУ не змогли обрати Голову КСУ та його заступника. Весь цей час обов'язки Голови КСУ, згідно із чинним законодавством, виконує найстарший за віком суддя КСУ.

Крім того, з грудня 2022 р. в КСУ вимушено працює у складі тільки 13 (із 18 передбачених Конституцією України) суддів КСУ. Вакантними весь цей час залишаються три посади суддів КСУ за квотою ВРУ та дві за квотою з'їзду суддів України. При цьому останні не «заповнюються» з'їздом суддів України вже кілька років поспіль як з причин об'єктивного (пандемія коронавірусної хвороби Covid-19), так і суб'єктивного характеру. Не зміг розглянути питання про призначення суддів КСУ і останній з'їзд суддів України, який відбувся 11-13 січня 2023 р., оскільки на час його проведення в Україні не було ще створено Дорадчу Групу Експертів (ДГЕ). Саме остання, відповідно до законодавчих змін від 13 грудня 2022 р, повинна попередньо «перевірити» та «оцінити» на предмет «моральних якостей і рівня компетентності у сфері права» всіх без виключення кандидатів на посаду суддів КСУ перед їхнім призначенням²³.

Ситуація, яка склалася в КСУ, є максимально близькою до критичної в частині безпосередньої можливості організації діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції як такого взагалі. Адже КСУ «є повноважним здійснювати конституційне провадження, якщо у його складі є щонайменше 12 суддів Конституційного Суду» (ст. 10 Закону України «Про Конституційний Суд України»)²⁴. Все це разом, як видається, створює серйозну загрозу щодо належного дотримання/виконання в Україні конституційних принципів здійснення державної влади, забезпечення верховенства Конституції та гарантування прав і свобод людини і громадянина (ст. 3, 6, 8, 55 Конституції України²⁵).

¹⁹ ВРП знову повноважна: з'їзд суддів України обрав усіх членів за своєю квотою, <https://www.slovoudilo.ua/2023/01/12/novyna/pravo/vrp-znovu-povnovazhna-zyizd-suddiv-ukrayiny-obrav-usix-chleniv-svoyeyu-kvotoyu>.

²⁰ ВРП призначила членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – Вища рада правосуддя, <https://hcj.gov.ua/news/vrp-pryznachylachleniv-vyshchoyi-kvalifikatsiynoyi-komisiyi-suddiv-ukrayiny>.

²¹ Про Вищу раду правосуддя. Закон України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>.

²² Рішення Великої палати КСУ, <https://ccu.gov.ua/docs/2069>; Рішення Сенатів КСУ, <https://ccu.gov.ua/docs/2070>.

²³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах. Закон України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2846-20#Text>.

²⁴ Про Конституційний Суд України. Закон України, Відомості Верховної Ради, 2017 р., № 35, ст. 376.

²⁵ Конституція України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96-%D0%B2%D1%80#Text>.

СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН

Важливим інструментом дослідження стану українського суспільства під час війни стали соціологічні опитування. В рамках проєкту програми Матра соціологічною службою Центру Разумкова було проведено 4 загальнонаціональних опитування, які дають змогу уявити стан громадської думки з різних проблем, а також з найважливіших питань — побачити динаміку змін і виокремити певні тенденції¹.

Психологічний стан та оцінка ситуації в країні

Порівняно з початком війни, зараз громадяни України оцінюють свій психологічний стан дещо краще. Якщо на початок війни середня оцінка на 10-бальній шкалі, у проміжку між «0» — максимальним рівнем спокою, впевненості і «10» — максимальним рівнем паніки, страху, невпевненості, становила 7,1 бала, то у серпні 2023 р. — 5,6 бала.

Водночас оцінки ситуації в країні стали набагато більш позитивними. Після початку повномасштабної агресії Росії проти України частка громадян, які вважають, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі, істотно зросла (з 20% у грудні 2021 р. до 51% у вересні-жовтні 2022 р., досягши найвищих показників у лютому-березні 2023 р. (61%). Протягом літа 2023 р. спостерігалось деяке зниження цього показника (до 48%, за даними останнього опитування, що близько до рівня, який спостерігався восени 2022 р.). 30% респондентів вважають, що події розвиваються в неправильному напрямі (21% не визначилися).

34% українців вірять, що Україна здатна подолати існуючі проблеми та труднощі

протягом найближчих кількох років, 44% опитаних вважають, що Україна зможе подолати проблеми у більш віддаленій перспективі, і лише 8% — що Україна не здатна подолати існуючі проблеми (решта — не визначилися). У лютому-березні 2023 р. ці показники становили відповідно 49%, 36% і 3%, а наприкінці 2021 р. — відповідно 18%, 54% і 18%. Водночас у липні 2023 р. вони становили відповідно 43%, 42% та 6%.

Таким чином, після півтора року війни в українському суспільстві переважають у цілому оптимістичні настрої та очікування. Водночас динаміка змін відповідей дає підстави говорити про їх значну залежність від подій на фронті. Так, підвищення оцінок спостерігається у періоди воєнних успіхів ЗСУ (друга половина 2022 р.) або очікування таких успіхів, спричинене збільшенням зарубіжної військової допомоги та активністю ЗМІ (перша половина 2023 р.). Водночас невиправдані очікування мають наслідком зниження відповідних показників опитувань, що спостерігається в період травня-серпня 2023 р. Дані опитувань свідчать, що за цією логікою змінюються й інші показники стану громадської думки.

Джерела отримання інформації про війну

Відповідаючи на запитання, з яких джерел і як часто вони отримують інформацію про війну, найчастіше респонденти відповідають, що «постійно» отримують інформацію від родичів, друзів, сусідів, колег по роботі, знайомих (48%), з месенджерів (Viber, Telegram, WhatsApp тощо) (47%), соціальних мереж (Facebook, TikTok, Instagram, Twitter тощо) (44%), Youtube (42%).

Серед засобів масової інформації найчастіше називається телемарафон «Єдині новини» (27,5%) та Українські інтернет-

¹ Опитування проводились з 22 лютого по 1 березня, з 23 по 31 травня, з 5 по 11 липня та з 3 по 10 серпня 2023 р. методом face-to-face у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській, Чернівецькій обл. та м. Києві (у Запорізькій, Миколаївській, Харківській, Херсонській областях — лише на тих територіях, що контролюються урядом України та на яких не ведуться бойові дії).

Опитування проводилося за стратифікованою багатоступеневою вибіркою із застосуванням випадкового відбору на перших етапах формування вибірки та квотного методу відбору респондентів на заключному етапі (коли здійснювався відбір респондентів за статеві-віковими квотами). Структура вибіркової сукупності відтворює демографічну структуру дорослого населення територій, на яких проводилося опитування, станом на початок 2022 р. (за віком, статтю, типом поселення).

Опитано 2 016-2 020 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. Разом з тим, додаткові систематичні відхилення вибірки можуть бути зумовлені наслідками російської агресії, зокрема, вимушеною евакуацією мільйонів громадян. Дані опитувань в таблицях і діаграмах див. на с. 98-136 цього журналу.

ЗМІ (26%). По 17% назвали інші новини українських загальнонаціональних телевізійних каналів та місцеві інтернет-ЗМІ, по 11% — радіо та місцеве телебачення, 9,5% — іноземні ЗМІ, 6% — місцеві друковані видання, 5% — загальноукраїнські друковані видання.

Жителі Східного регіону рідше, ніж жителі інших регіонів, відповідають, що постійно отримують новини про війну від телемарафону «Єдині новини» (20%, тоді як в інших регіонах — від 28% до 33%), жителі Південного регіону — що постійно отримують новини від українських Інтернет-ЗМІ (17%, в інших регіонах — від 24% до 30%). Також жителі Півдня і Сходу рідше, ніж жителі Західного та Центрального регіонів, отримують новини від радіо, місцевого телебачення, загальноукраїнських та місцевих друкованих видань, загальноукраїнських телевізійних каналів. Натомість жителі Півдня частіше отримують новини із соціальних мереж (57% зазначили, що отримують їх постійно, в інших регіонах — від 39% до 46%).

Чим старші респонденти, тим частіше отримують новини про війну від телемарафону «Єдині новини» (частка таких зростає від 11,5% серед тих, кому від 18 до 29 років, до 47% серед тих, кому 60 і більше років). Це ж саме стосується інших загальноукраїнських телевізійних каналів (відповідно 6,5% і 28%), місцевого телебачення (відповідно 7,5% і 18%), радіо (відповідно 5% і 17%).

Натомість чим молодші респонденти, тим частіше вони відповідають, що постійно отримують інформацію про війну із месенджерів (частка таких зростає від 23% у найстаршій віковій групі до 63% у наймолодшій), Youtube (відповідно 23% і 56%), соціальних мереж (відповідно 21,5% і 65%), загальноукраїнських Інтернет-ЗМІ (відповідно 17% і 30%), місцевих Інтернет-ЗМІ (відповідно 13% і 20%), іноземних ЗМІ (відповідно 6% і 11%).

Респонденти, які вдома розмовляють російською мовою, рідше, ніж ті, що розмовляють українською, отримують інформацію зі всіх без винятку видів ЗМІ (телеканалів, друкованих та Інтернет-ЗМІ, як загальноукраїнських, так і місцевих та іноземних), зате частіше — із соціальних мереж, месенджерів, Youtube.

Ставлення до державного устрою, політичні цінності та орієнтації

У період між 2010 і 2021 рр. частка респондентів, які вважали демократію найбільш бажаним типом державного устрою, перебувала в межах 48–56%, а тих, хто віддавав перевагу авторитарному режиму — в межах 18–24%. За даними опитування, що проводилося у вересні-жовтні 2022 р., тобто після початку повномасштабної російсько-української війни, частка перших зросла до 68%, а частка других знизилася до 11,5%. У травні 2023 р. частка прихильників демократичного режиму зросла ще більше — до 73%, а частка прихильників авторитаризму зменшилася до 9,5%.

Оцінка важливості жити в демократичній країні за шкалою від 1 («зовсім не важливо») до 10 («дуже важливо») залишалася практично незмінною протягом 2017–2023 рр. (8,1–8,3 балів, що вище показника 2011 р., коли він дорівнював 7,3 балів).

Протягом останніх років сумарна частка громадян України, які вважають, що демократична політична система є «скоріше хорошою» або «дуже хорошою» для країни, зросла від 86,5% у 2017 р. до 93% у 2023 р. Більш помітно зросла частка тих, хто вважає демократичну політичну систему «дуже хорошою» (з 36% до 57%).

Підтримка системи, яка передбачає «сильного лідера, незалежного від парламенту та виборів», за останні роки була найвищою у 2017 р. (80% вважали її «скоріше хорошою» або «дуже хорошою» для країни). Однак, за даними останнього опитування, її підтримка знизилася до 62% та істотно поступається підтримці демократичної системи. Разом з тим, 58% опитаних вважають хорошими одночасно обидві ці системи, очевидно, не вбачаючи суперечності між ними.

Підтримка системи, в якій «не уряд, а експерти ухвалюють рішення, які вважають кращими для країни», за останні роки була найвищою у 2017 р. (частка тих, хто вважав її «скоріше хорошою» або «дуже хорошою», становила 69%), за даними останнього опитування, вона знизилася до 61%.

Ситуація широкомасштабної війни призвела до зростання в Україні частки респондентів, які вважають «скоріше хорошою» або «дуже хорошою» систему, коли правлять військові або військовий режим (до 28%), тоді як у 2017 р. таких було 12%. Однак переважна більшість (71%) українців і зараз вважають таку систему поганою.

Разом з тим, слід зазначити, що 26% опитаних в Україні вважають хорошими одночасно і систему, коли правлять військові або військовий режим, і демократичну систему (91% тих, хто вважає хорошою систему, коли правлять військові або військовий режим, також вважають хорошою демократичну систему). Тобто «військовий режим» переважно сприймається як засіб захисту демократії в умовах воєнного протистояння з агресором.

Протягом останніх шести років зростала оцінка громадянами рівня демократичності в управлінні країною. Середній бал, що характеризує наскільки демократично управляється наша країна (за 10-бальною шкалою, де 1 означає «зовсім не демократично», 10 — «абсолютно демократично»), зріс від 3,8 у 2017 р., до 5,1 у 2020 р. і до 6,2 у 2023 р.

Дві третини опитаних вважають, що Україна ще не є цілком демократичною державою, але рухається у напрямі демократії (частка таких порівняно з 2010 р. зросла з 54% до 67%). З 12,5% до 18% зросла частка тих, хто вважає, що Україна є цілком демократичною державою і з 21% до 7% зменшилася частка тих, хто дотримується думки, що Україна не є демократичною державою і не рухається у напрямі демократії.

Оцінка можливості впливати на дії влади. Порівняно з 2020 р. в Україні знизилася з 34% до 28% частка громадян, які вважають, що політична система не дозволяє їм впливати на дії уряду. Разом з тим, також зменшилася з 17% до 12% сумарна частка тих, хто вважає, що політична система дозволяє таким людям, як вони, впливати на дії уряду «безумовно» або «достатньою мірою». При цьому зросло число респондентів, які вважають, що політична система у нашій країні дозволяє таким людям, як вони, мати вплив на дії уряду лише «певною мірою» (частка таких зросла з 18% до 27%), та тих, хто вважає, що можливості впливу громадян на дії уряду хоча й існують, але вони недостатні (з 25% до 30%).

Оцінка здатності впливати на дії уряду пов'язана з рівнем інтернальності. Так, серед тих респондентів, які вважають, що політична система «безумовно» дозволяє таким людям, як вони, впливати на дії уряду, оцінюють свою здатність впливати на хід власного життя 7,1 балами за шкалою від 1 до 10 (де «1» означає «зовсім не впливаю», а «10» — «сильно впливаю»), а ті, хто вважає, що політична система взагалі не дозволяє таким людям, як вони, впливати на дії уряду — лише 4,9 балами.

Загалом же оцінка громадянами того, наскільки вони здатні впливати на хід власного життя, за останні кілька років практично не змінилася і перебувала в межах 5,8–6,2 балів за десятибальною шкалою.

Частка тих, хто вважає себе вільною людиною, порівняно з 2021 р. зросла з 62% до 84%.

Політичні цінності. За необхідності вибирати, що є важливішим — свобода чи рівність, 75% опитаних вибирають свободу (у 2022 р. таких було 71%, у 2020 р. — 64%).

Але, якщо вибирати між свободою і безпекою, то українці частіше вибирають безпеку (54,5%, а 44% вибирають свободу). Однак вибір на користь безпеки зараз істотно менший, ніж у 2020 р., коли перевагу безпеці надавали 66% українців (і це в ситуації, коли в Україні йде широкомасштабна війна і актуальність питання безпеки надзвичайно зросла).

При необхідності вибирати між свободою і достатком вибір свободи українцями постійно зростає. Якщо у 2010 р. частки тих, хто надавали перевагу свободі і тих, хто надавав перевагу достатку, були приблизно рівними (відповідно 32% і 30%), то у травні 2023 р. частка перших зросла до 51%, а частка других зменшилася до 23%.

Політичні орієнтації. Оцінюючи свої політичні погляди в системі координат «ліві-праві» за шкалою від 1 («ліві») до 10 («праві»), в середньому українці оцінюють їх 5,8 балами, що мало відрізняється від ситуації 2017 р. (5,3 бала). Тобто найчастіше у цій системі координат політичну позицію більшості українців можна характеризувати як «центристську» (68% респондентів оцінили її балами від 4 до 7).

Попри те, що політичним партіям довіряють лише 17% респондентів, відповідаючи на запитання, чи бачать вони серед наявних політичних сил ті, яким можна було б довірити владу у повоєнний період, 38,5% респондентів дають ствердну відповідь. Приблизно стільки ж (41%) дають негативну відповідь. У Західному регіоні відносна більшість (48%) дають ствердну відповідь на це запитання, тоді як в інших макрорегіонах відносна більшість (від 44% до 49%) — негативну.

Політична сила, якій можна довірити владу у повоєнний період, найчастіше, на думку громадян, може з'явитися із середовища військових (так вважають 51% опитаних). 26% респондентів дотримуються думки, що вона може з'явитися з уже існуючих політичних партій, 24% — з волонтерського середовища, 18,5% — з організацій громадянського суспільства, 17% — з кола гуманітарної або технічної інтелігенції, 8% — з бізнес-середовища.

Серед тих, хто бачить з-поміж наявних політичних сил ті, яким можна було б довірити владу у повоєнний період, 55% відповіли, що така політична сила може з'явитися з уже існуючих політичних партій. Хоча 56% серед них дотримуються думки, що така політична сила може з'явитися із середовища військових.

Вважають, що така політична сила може з'явитися із середовища військових 60% жителів Західного, 50% — Центрального, 49% — Південного і 42% — Східного регіонів.

У Західному регіоні дещо частіше порівняно з іншими регіонами відповідають, що така політична сила може з'явитися з уже існуючих політичних партій (37%, тоді як в інших регіонах — від 16% до 26%). Також у Західному регіоні дещо частіше відповідають, що така політична сила може з'явитися з волонтерського середовища (31%, в інших регіонах — від 20% до 26%). Жителі Південного регіону частіше, ніж жителі інших регіонів, вважають, що вона може з'явитися з кола гуманітарної або технічної інтелігенції (36,4%), тоді як в інших регіонах — від 12% до 19%.

Довіра до державних та суспільних інститутів, оцінка дій влади

Серед державних та суспільних інститутів найчастіше довіра висловлюється до Збройних сил України (їм довіряють 93% опитаних), добровольчих загонів (87%), волонтерських

організацій (83%), Державної служби з надзвичайних ситуацій (81%), Національної гвардії України (81%), Президента України (80%), Державної прикордонної служби (78%), Міністерства оборони України (75%), Служби безпеки України (67%), Національної поліції України (61%), Голови міста (селища, села), в якому живе респондент (60,5%), громадських організацій (60%), Церкви (58%), ЗМІ України (56%), ради міста (селища, села), в якому живе респондент (55%).

Також частіше висловлюється довіра, ніж недовіра до Національного банку України (відповідно 48% і 40%), до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (Омбудсмена) (відповідно 42% і 34%).

Більшість респондентів висловлюють недовіру судам (судовій системі загалом) (не довіряють 70%), політичним партіям (68%), державному апарату (чиновникам) (67%), прокуратурі (60%), Верховній Раді України (56%), Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК) (55%), Національному антикорупційному бюро України (НАБУ) (54,5%), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (54%), комерційним банкам (54%), уряду України (52%). Також частіше висловлюється недовіра, ніж довіра, профспілкам (не довіряють їм 45%, тоді як довіряють — 25%).

При цьому, якщо протягом 2023 р. довіра до інститутів, що безпосередньо залучені до опору держави агресору, а також до органів місцевого самоврядування, залишається на приблизно одному рівні, то рівень довіри до інститутів влади (крім Президента) помітно знизився.

Довіра до політиків, посадовців та громадських діячів. Серед політиків, посадовців та громадських діячів, рівень довіри до яких оцінювався під час останнього за часом опитування, найчастіше респондентами висловлювалася довіра до В. Зеленського (81%), В. Кіма (71%), С. Притули (55%), М. Подоляка (52%), О. Данілова (52%).

Частіше висловлювали довіру, ніж недовіру до В. Кличка (відповідно 48% і 35,5%), О. Резнікова (відповідно 43% і 35%), Д. Шмигала (відповідно 41% і 38%), С. Стерненка (відповідно 34% і 23,5%), В. Малука (відповідно 33% і 15,5%), І. Клименка (відповідно 32% і 17%).

Частіше висловлювали недовіру, ніж довіру до Д. Арахамії (не довіряють йому 49%, довіряють 21,5%), до А. Єрмака (відповідно 42% і 38%), до Р. Стефанчука (відповідно 36% і 31%). Більшість опитаних не довіряють Ю. Тимошенко (78%), Ю. Бойку (76%), П. Порошенку (71%), О. Арестовичу (65%).

При цьому, за невеликими винятками, ситуація з довірою для майже всіх згаданих вище осіб протягом 2023 р. дещо погіршилася.

Оцінка дій органів влади в період війни.

Оцінюючи діяльність влади в період з лютого-березня 2023 р. по серпень 2023 р., більша частка громадян вважають, що влада справляється² з вирішенням проблем у таких сферах, як оборона країни (82%), енергозабезпечення (80%), зовнішня політика (75%), надання адміністративних послуг (69%), надання гуманітарної допомоги постраждалим (62%), надання допомоги ВПО (61%), освіта (57%), охорона здоров'я (54%), соціальний захист та пенсійне забезпечення (53%).

Негативні оцінки громадян перевищують позитивні, коли йдеться про діяльність влади у таких сферах, як боротьба з корупцією, вирішення проблеми безробіття, створення нових робочих місць, відновлення втраченого житла, боротьба із злочинністю, правосуддя, вирішення проблем ветеранів. Майже рівні частки позитивно і негативно оцінюють діяльність влади у таких сферах, як економіка (у цілому) та відбудова країни.

Отже, як бачимо, громадяни досить позитивно оцінюють діяльність влади із забезпечення відсічі агресії та забезпечення поточної життєдіяльності суспільства, однак критичніше — стан справ у традиційно «неблагополучних» сферах боротьби з корупцією та злочинністю, а також з подолання довготермінових наслідків агресії та повоєнного відновлення. Очевидно, якщо говорити саме про останні напрями, то в такому разі дещо більш критична оцінка спроможностей вітчизняної влади може також підсилюватись стриманими очікуваннями щодо збереження підтримки від міжнародних партнерів України.

Оцінка рівня корумпованості влади та її окремих інституцій. За даними останнього опитування (серпень 2023 р.) більшість громадян (51%) вважають, що рівень корупції

в країні вище, ніж до початку війни. У лютому-березні 2023 р. так вважала також більшість громадян, але відносна (33%). Частка громадян, які вважають, що рівень корупції за цей період зменшилася, скоротилася з 21 до 13%, а частка тих, хто вважає, що рівень корупції такий самий, як і до 24 лютого 2022 р., зменшилася з 30 до 25%.

Серед окремих владних інститутів громадяни найнижче оцінюють корумпованість Президента України — 4,51 бала (за 10-бальною шкалою, де 1 означає «відсутність корупції», а 10 — «дуже високий рівень корупції»). Антикорупційні громадські організації отримали оцінку 5,37 бала, НАБУ — 6,06 бала. Рівень корумпованості місцевої і обласної влади був оцінений, відповідно, у 6,11 та 6,47 бала, офісу Президента — у 6,51 бала, Міністерства оборони — 6,62 бала. Найгірші оцінки отримали Кабінет Міністрів (7,1 бала) та Верховна Рада (7,62 бала). Рівень корумпованості української влади у цілому був оцінений громадянами у 7,44 бала. Порівняно з лютим 2023 р. оцінки погіршились в усіх згаданих суб'єктів (в межах 0,5-1,04 бала).

Динаміка громадської думки в цьому питанні виглядає цілком логічною, оскільки протягом цього часу у ЗМІ з'являлося багато матеріалів про корупцію, і не лише в органах державної влади чи самоврядування, але й у військових інституціях, зокрема, ТЦК, у самому Міністерстві оборони. Окрім того, відповідна інформація має «пріоритетність» для оприлюднення у ЗМІ і, як правило, є предметом активного обговорення у соціальних мережах.

Соціально-економічне самопочуття

Оцінка ситуації в економічній сфері. Вже традиційно громадяни України досить скептично оцінюють економічну ситуацію в країні: у травні 2021 р., за вісім місяців до початку повномасштабної війни, 60% опитаних оцінювали її як «дуже погану» або «досить погану» (і лише 5% — як «добру» або «дуже добру», а 32% — як «не погану і не добру»). У вересні-жовтні 2022 р., тобто через сім місяців після початку війни, зросла частка громадян, які оцінювали її як «дуже погану» або «досить погану» (до 64,5%). Однак опитування проведене у лютому-березні 2023 р. продемонструвало зниження негативних оцінок навіть порівняно з «довоєнним»

² Сума відповідей на запитання «дуже добре справляються» та «скоріше добре справляються».

періодом: зараз оцінюють економічну ситуацію в країні як «дуже погану» або «досить погану» 55% (4% — як «добру» або «дуже добру», 37% — як «не погану і не добру»).

Рівень добробуту власної родини, як правило, громадянами оцінюється краще, ніж економічна ситуація в країні. У травні 2021 р. лише 36% оцінювали його як «дуже» або «досить» поганий, 48% — як «не поганий і не добрий», 14% — як «добрий» або «дуже добрий»). У вересні-жовтні 2022 р. дещо зросла частка громадян, які оцінювали його як «дуже» або «досить» поганий (до 39%), частка тих, хто вважав його «добрим» або «дуже добрим», знизилася до 10%. За даними опитування, проведеного у лютому-березні 2023 р., так само, як і оцінка економічної ситуації в країні, оцінка добробуту родини дещо покращилася і стала близькою до показників, які були зафіксовані у травні 2021 р.: 35% оцінювали його як «дуже» або «досить» поганий, 50% — як «не поганий і не добрий», 12% — як «добрий» або «дуже добрий». Це може бути свідченням певної адаптації громадян до ситуації, породженої війною.

У довоєнний час (у травні 2021 р.) громадяни не надто вірили у швидкі зміни в економічній сфері: лише 12% вважали, що у найближчі 3 місяці економічне становище країни зміниться на краще, 13% сподівалися, що за цей час зміниться на краще рівень добробуту їхньої родини. Частіше у найближчі після опитування місяці громадяни очікували погіршення ситуації: 22% відповідали, що економічне становище країни зміниться на гірше, 18% — що за цей час зміниться на гірше рівень добробуту їхньої родини. Однак найбільш поширена була думка, що ситуація за 3 місяці істотно не зміниться (відповідно 56% і 57% не очікували змін у цих сферах).

У вересні-жовтні 2022 р. значно зросла частка тих, хто очікував погіршення стану справ в економіці, до 35% (за рахунок зниження до 37,5% частки тих, хто вважав, що ситуація не зміниться), лише 9,5% вважали, що ситуація зміниться на краще. Однак, за даними опитування, проведеного у лютому-березні 2023 р. частка тих, хто очікує погіршення стану справ в економіці протягом 3 місяців, знизилася до 23%. І зросла частка як тих, хто очікує покращення ситуації (до 13%), так і тих, хто вважає, що вона не зміниться (до 45%).

Слід зазначити, що очікування змін в короткотерміновій перспективі є менш песимістичними, ніж у грудні 2020 р.: тоді погіршення економічної ситуації в країні протягом найближчих трьох місяців очікували 41% опитаних, а погіршення добробуту власної родини — 32%.

Після початку широкомасштабної війни істотно покращилися економічні очікування в середньостроковій (2-3 роки) перспективі. Так, частка тих, хто очікував, що економічне становище країни в найближчі 2-3 роки покращиться, у вересні-жовтні 2022 р. порівняно з травнем 2021 р. зросла з 30% до 43%, а в лютому-березні 2023 р. — до 52%. Частка тих, хто очікував погіршення ситуації, знизилася і становила відповідно 21%, 15% і 11%, також меншою стала частка тих, хто вважає, що ситуація у цій сфері не зміниться (відповідно 26%, 14% і 11%).

Така ж сама тенденція спостерігається і в очікуванні змін у добробуті родини. Частка тих, хто очікував, що добробут його родини в найближчі 2-3 роки покращиться, у вересні-жовтні 2022 р. порівняно з травнем 2021 р. зросла з 29% до 41%, а в лютому-березні 2023 р. — до 49,5%. Частка тих, хто очікував погіршення добробуту, знизилася і становила відповідно 16,5%, 13% і 10%, також меншою стала частка тих, хто вважає, що добробут родини не зміниться (відповідно 27%, 16,5% і 13%).

Рівень добробуту. Попри певну психологічну адаптацію до змін в економічній ситуації, що відбуваються під час війни, 21% опитаних зазначають, що доходи їх родини після 24 лютого 2022 р. значно зменшилися, 32% — що доходи дещо зменшилися, 36% відповіли, що доходи не змінилися, 5% — що вони дещо зросли, і 1% — що значно зросли.

На зменшення доходів рідше вказують жителі Західного регіону — тут 41% відповіли, що їх доходи значно або дещо знизилися. Частіше на це вказують ті респонденти, які якийсь час жили на території бойових дій або на території, що піддавалася артилерійським обстрілам (60%), ті, що під час війни вимушені були полишити місце свого проживання, але зараз повернулися додому (61,5%).

Порівняно з серединою 2021 р. зросла частка громадян, які відповідають, що ледве зводять кінці з кінцями, грошей не вистачає

навіть на необхідні продукти (з 9% у червні 2021 р. до 14% у березні-лютому 2023 р.), тих, які говорять, що їм вистачає коштів лише на харчування та на придбання необхідних недорогих речей (з 38% до 42%), і зменшилася з 44% до 34% частка тих, хто відповів «у цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких як меблі, холодильник, телевизор, уже викликає труднощі». При цьому статистично значуще не змінилася сукупна частка тих, хто відповів «живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі (купити квартиру, автомобіль тощо)» та «ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо» (відповідно 7,5% і 7%).

Рівень добробуту громадян істотно залежить від їх віку. Особливо низьким є добробут представників старшого покоління — 29% тих, кому 60 і більше років, зазначили, що їм не вистачає грошей навіть на необхідні продукти (в інших вікових групах — від 6% до 11%), а 50% — що грошей вистачає лише на харчування та на придбання необхідних недорогих речей (в інших вікових групах — від 35% до 45%). Разом з тим, слід зазначити, що самооцінка матеріального становища представниками найстаршої вікової групи порівняно з 2021 р. статистично значуще не змінилася, тоді як представники середньої та молодшої вікової груп оцінюють його гірше, ніж у 2021 р. (серед них знизилася частка тих, хто відповідає «у цілому на життя вистачає», і зросла частка тих, хто відповідає, що їм вистачає коштів лише на харчування та на придбання необхідних недорогих речей).

Гірше, ніж загалом серед опитаних, оцінюють рівень добробуту своєї родини ті респонденти, які якийсь час жили на території бойових дій або на території, що піддавалася артилерійським обстрілам (так, серед них 16% зазначили, що їм не вистачає грошей навіть на необхідні продукти, а 53% — що їм грошей вистачає лише на харчування та на придбання необхідних недорогих речей), ті, хто якийсь час жив на окупованій російськими військами території (відповідно 19% і 63,5%), ті, що під час війни вимушені були покинути місце свого проживання і переїхати в інше місце в межах України (відповідно 11% і 53%).

Джерела доходів. 40% респондентів вказали, що основним джерелом засобів існування для них є постійна робота,

24% — пенсія, 11% — доходи іншого члена (членів) сім'ї (чоловіка, дружини, батьків), 8% — тимчасова робота (чи підробітки), 5% — матеріальна допомога з різних джерел, 3% — доходи від бізнесу, 2% — попередні грошові заощадження, 1% — студентська стипендія, 1% — інші джерела.

Ті респонденти, що під час війни вимушені були покинути місце свого проживання, але зараз повернулися додому, частіше, ніж загалом по масиву опитаних, відповідають, що живуть за рахунок тимчасової роботи чи підробітків (15,5%) та за рахунок доходів інших членів родини (20%). Респонденти, які під час війни виїжджали закордон, але на час проведення опитування вже повернулися в Україну, значно частіше, ніж загалом по масиву опитаних, відповідають, що живуть за рахунок доходів інших членів родини (29,5%), а також — за рахунок тимчасової роботи (15%), і рідше — що головним джерелом їх доходів є постійна робота (30,5%) та пенсія (7%).

Ті, кому довелося деякий час прожити на тимчасово окупованій території, рідше відповідають, що основним джерелом їх доходів є постійна робота (22%). Це ж стосується і тих, хто якийсь час жив на території бойових дій або на території, що піддавалася артилерійським обстрілам (32,5%), зате дещо частіше за інших вони називають як основне джерело доходу матеріальну допомогу (9%).

35,5% респондентів, оцінюючи зміни в режимі їх роботи після 24 лютого 2022 р., зазначили, що жодних змін не відбулося (працюють, як і раніше), 6% — що повністю або частково перейшли на дистанційну роботу з повним збереженням заробітної плати, 3% повністю або частково перейшли на дистанційну роботу з частковим збереженням заробітної плати, 1% пішли у повністю оплачувану тривалу відпустку, 1% — у частково оплачувану відпустку, 3% не мали роботи до 24 лютого 2022 р., але зараз мають роботу. 7% респондентів відповіли, що втратили роботу (ще 1% — що пішли у неоплачувану відпустку), 29% — що як не працювали чи не мали роботи до війни, так не мають і зараз (сюди відносяться як пенсіонери, так і безробітні, домогосподарки, студенти, непрацевдатні).

Частіше відповідають, що працюють як і раніше, жителі Західного (45%) і Центрального (39%) регіонів, тоді як у Південному

регіоні — лише 15%, у Східному — лише 25% респондентів. Втратили роботу 14% жителів Східного регіону, 10% — Південного, 6% — Центрального регіону і 4% — жителів Західного регіону.

Ті респонденти, які під час війни вимушені були полишити місце свого проживання і переїхати в інше місце в межах України, рідше, ніж загалом по масиву опитаних, відповідають, що працюють, як і раніше (27%), це ж саме стосується і тих, хто змінював місце проживання, але вже повернувся додому (24%), тих, хто деякий час провів за кордоном (23%), тих, хто якийсь час жив на території бойових дій або на території, що піддавалася артилерійським обстрілам (27%), тих, кому довелося деякий час прожити на тимчасово окупованій території (16%).

Серед респондентів, які під час війни вимушені були полишити місце свого проживання і переїхати в інше місце в межах України, більше, ніж загалом по масиву опитаних, людей, які втратили роботу (18%), так само як і серед тих, хто змінював місце проживання, але вже повернувся додому (14%), серед тих, кому довелося деякий час прожити на тимчасово окупованій території (17,5%), серед тих, хто якийсь час жив на території бойових дій або на території, що піддавалася артилерійським обстрілам (15,5%).

І більше, ніж загалом по масиву опитаних, людей, які повністю або частково перейшли на дистанційну роботу з повним збереженням заробітної плати, серед респондентів, які під час війни вимушені були полишити місце свого проживання і переїхати в інше місце в межах України (18%), це ж само стосується і тих, хто змінював місце проживання, але вже повернувся додому (24%), тих, хто деякий час провів за кордоном (21%).

Тим респондентам, які мали роботу як до початку війни, так і мають зараз, ставилося запитання, як змінилася їх зарплата після 24 лютого 2022 р., 45% представників цієї групи відповіли, що вона не змінилася і майже стільки ж (43%) — що вона зменшалася, і лише 8% — що вона збільшилася.

Гуманітарна ситуація

37% респондентів дали ствердну відповідь на запитання «Чи маєте Ви родичів або близьких знайомих (військових чи цивільних),

які загинули або були поранені внаслідок військових дій чи обстрілів після 24 лютого 2022 р.?».

28% опитаних мають близьких родичів або членів сім'ї, які після 24 лютого 2022 р. виїхали за кордон і на час проведення опитування все ще там перебували, 20% — мають близьких родичів або членів сім'ї, які після 24 лютого 2022 р. виїхали за кордон і на час проведення опитування вже повернулися в Україну (при цьому 8% мають і родичів, які досі перебувають за кордоном, і тих родичів, що вже повернулися).

Серед опитаних, чиї близькі родичі або члени сім'ї жили або живуть за кордоном, найчастіше як країну їх перебування назвали Польщу (47%), Німеччину (18,5%) та Чехію (9%).

Відповідаючи на запитання, чи стикалися вони з проблемами у сфері комунальних послуг після 24 лютого 2022 р., 96% опитаних відповіли, що стикалися з періодичними відключеннями електроенергії, 74% — з відсутністю Інтернету, 72% — з відсутністю мобільного зв'язку, 50% — з відключенням водопостачання, 35% — відключенням теплопостачання, 20% — зі складностями з передаванням показників лічильників, 19% — з технічними складностями з оплатою комунальних послуг, 16,5% — з відключенням газопостачання.

75% респондентів зазначили, що мають вдома запас води, 63% — павербанк, 23% — інший електричний акумулятор для живлення побутових приладів, 56% — освітлювальні прилади на акумуляторних батареях, 33% — незалежні від централізованого постачання джерела опалення (на дровах, вугіллі, пелетах чи нафтопродуктах), 10% — електрогенератор, 4% — сонячні панелі (різного розміру і потужності).

21,5% опитаних відповіли, що неодноразово отримували особисто (чи їхня родина) гуманітарну допомогу від початку війни від різних організацій та установ, ще 15% отримували одноразову гуманітарну допомогу. Серед жителів Східного і Південного регіонів отримували гуманітарну допомогу від початку війни один чи більше разів 58,5%, серед жителів Центрального регіону — 37%, Західного регіону — 12%. Найчастіше отримували гуманітарну допомогу люди літнього віку (60 і більше років — 48%), тоді як в інших вікових групах — від 30% до 34%.

Найчастіше були охоплені такою допомогою громадяни, що якийсь час перебували на тимчасово окупованій території (81%), ті, хто якийсь час жив на території бойових дій або на території, що піддавалася артилерійським обстрілам (78%), під час війни вимушені були покинути місце свого проживання і переїхати в інше місце в межах України (74%), ті, хто деякий час провів за кордоном (63%).

Частіше отримували гуманітарну допомогу представники найбільш вразливих верств населення (серед тих, хто відповів, що їм не вистачає грошей навіть на харчування — 47%, серед тих, кому грошей вистачає лише на харчування та на придбання найнеобхідніших необхідних речей — 43,5%, але і серед тих, хто відповів, що в цілому живе забезпечено, таку допомогу отримували 22%).

10% респондентів отримували гуманітарну допомогу від Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, 11% — від інших міжнародних гуманітарних та волонтерських організацій, 8% — від Товариства Червоного Хреста України, 10% — від інших українських гуманітарних та волонтерських організацій, 10% — від релігійних об'єднань, 9% — від державних установ та органів самоврядування свого міста (села), району чи області, 2% — від підприємства, установи, де працюють вони або члени їх родини, 3% опитаних повідомили, що з ними поділилися гуманітарною допомогою родичі, сусіди або знайомі.

Оцінка змін у сфері охорони здоров'я під час війни. 52% опитаних відповіли, що зверталися до українських медичних закладів після 24 лютого 2022 р., 42% не зверталися через відсутність потреби у цьому, 6% не зверталися, тому що не було можливості. Особливо часто останню відповідь дають жителі Східного регіону (14%).

Близько половини (49%) респондентів вважають, що ситуація у сфері охорони здоров'я після 24 лютого 2022 р. не змінилася, 22% — що вона погіршилася, а 7% — що змінилася на краще. Чим нижчим є рівень добробуту респондентів, тим частіше вони вказують на погіршення ситуації (від 11% серед тих, хто відповів, що «живе забезпечено» до 26% серед тих, кому не вистачає грошей навіть на харчування) і тим рідше вказують на покращення ситуації (відповідно 11% і 4%) і на те, що вона не змінилася (відповідно 58,5% і 48%).

Після початку війни найчастіше громадяни стикалися з такими проблемами в медичній сфері: значне подорожчання необхідних ліків (53%), неможливість купити необхідні ліки через їх відсутність (26%), зниження якості або неможливість отримати медичні послуги через повітряні тривоги чи відключення електроенергії (25%). Ще 18% вказали на те, що прийом лікаря або операція були скасовані через повітряну тривогу або відключення електроенергії, 15% — на неможливість зв'язатися з лікарем або викликати «швидку допомогу» через проблеми зі зв'язком, 12% не змогли отримати певні медичні послуги через військові дії або воєнний стан, 9,5% — на те, що лікар-спеціаліст, до якого їм треба було звернутися, виїхав за кордон або до іншого регіону, 8% — що їх сімейний лікар виїхав за кордон або до іншого регіону, 2% — що медичний заклад, до якого вам треба було звернутися, був пошкоджений або зруйнований.

На руйнування медичного закладу частіше за жителів інших регіонів вказують жителі Сходу (7%), так само, як і на те, що лікар-спеціаліст, до якого їм треба було звернутися, виїхав за кордон або до іншого регіону (20%), що за кордон або до іншого регіону виїхав сімейний лікар (19%).

Оцінка проблем в освітній сфері під час війни. Респонденти, які відповіли, що вони самі чи їх діти або онуки здобувають освіту в середньому, професійному або вищому навчальному закладі в Україні, найчастіше вказують на такі проблеми в освітній сфері: зниження якості або неможливість отримати освітні послуги через повітряні тривоги або відключення електроенергії (74,5%), дистанційне навчання призводить до нижчої якості знань (71%), неможливість якісного дистанційного навчання через проблеми зі зв'язком (70%), неможливість проведення очного навчання (65,5%). Ще 15% опитаних зазначили, що викладачі виїхали за кордон або до іншого регіону, 8% — що навчальний заклад був пошкоджений або зруйнований (у Східному регіоні — 16%), 7% — що довелося змінити навчальний заклад через окупацію.

Зовнішньополітичні питання

Ставлення до іноземних держав, міжнародних організацій та об'єднань. Відповідаючи на запитання про ставлення до іноземних держав, найчастіше респонденти висловлюють позитивне ставлення до Польщі (94%), Великої Британії (91%), Литви (91%),

Естонії (90%), Латвії (90%), Канади (90%), Чехії (88%), США (88%), Нідерландів (86%), Франції (86%), Німеччини (85%), Молдови (82,5%), Словаччини (82,5%), Ізраїлю (75%), Японії (74%), Туреччини (72,5%), Грузії (70%), Румунії (69%), Вірменії (66%), Азербайджану (65%). Відносна більшість (46%) позитивно ставляться до Індії. Негативне ставлення найчастіше висловлюється до Росії (94%), Білорусі (81%), Ірану (73,5%), Китаю (60%), Угорщини (46,5%).

Негативне ставлення до Росії висловлює переважна більшість жителів усіх регіонів — від 90% жителів Східного регіону до 97% жителів Центрального регіону. Серед тих, хто спілкується вдома переважно українською мовою, ставляться до Росії негативно 95,5%, серед тих, хто спілкується російською — 88%.

Якщо у квітні 2014 р. відносна більшість (45%) українців висловлювала позитивне ставлення до громадян Росії, у червні 2017 р. — нейтральне ставлення (42,5%), то за даними останнього опитування, лише 2% респондентів висловлюють до них позитивне ставлення, 77% — негативне, 14% — нейтральне.

Позитивне ставлення до громадян Росії висловлюють по 4% жителів Східного і Південного регіонів, 2% жителів Центрального регіону і 0% жителів Західного регіону. Негативне ставлення — відповідно 70%, 56,5%, 80% і 84%. Серед тих, хто спілкується вдома переважно українською мовою, позитивне ставлення до громадян Росії висловлюють 0,6%, серед тих, хто спілкується російською — 5%, негативне ставлення — відповідно 82% і 59,5%.

Переважна більшість (97%) респондентів, негативно ставляться до уряду та Державної думи Росії.

З-поміж міжнародних організацій та об'єднань більшість респондентів висловлюють позитивне ставлення до Європейського Союзу (89%), НАТО (79%), ООН (70%), Міжнародного валютного фонду (64,5%), Міжнародного комітету Червоного Хреста (63%), ОБСЄ (58%), відносна більшість — до МАГАТЕ (48%). Переважає негативне ставлення до СНД (65% ставляться до неї негативно).

Ставлення до іноземних політиків. Більшість опитаних висловлюють позитивне ставлення до таких іноземних політиків:

Борис Джонсон (87%), Анджей Дуда (86%), Джо Байден (83%), Урсула фон дер Ляєн (61%), Емманюель Макрон (59,5%), Реджеп Ердоган (58%), Джастін Трюдо (51%). Відносна більшість опитаних висловлюють позитивне ставлення до Олафа Шольца (50%) та Ріші Сунака (45%).

Переважає негативне ставлення до Володимира Путіна (97% відповіли, що ставляться до нього негативно), Олександра Лукашенка (92%), Віктора Орбана (60%), Ангели Меркель (52%), Сі Цзіньпіна (51%), Дональда Трампа (49%).

Оцінка іноземної допомоги Україні. Більшість респондентів (58%) вважають достатньою гуманітарну іноземну допомогу Україні у війні з Росією (недостатньою — 27,5%). Також більшість (63,5%) вважають достатньою іноземну допомогу у наданні прихистку біженцям (недостатньою — 20%). Ці оцінки практично не змінилися порівняно з вереснем-жовтнем 2022 р.

Незмінною залишилася оцінка військово-технічної допомоги як недостатньої (так вважають 69% респондентів, достатньою її вважають лише 23%). Разом з тим, якщо у вересні-жовтні 2022 р. відносна більшість (45%) вважали недостатньою міжнародну політичну підтримку України (проти 38%, які вважали її достатньою), то зараз відносна більшість (49%) вважають її достатньою (проти 38% опитаних).

Оцінка зовнішньої політики влади. 78% опитаних оцінюють зовнішню політику української влади в умовах війни позитивно, лише 6% — негативно. Позитивно сприймають зовнішню політику переважна більшість жителів усіх регіонів (від 73% на Сході до 81% у Центральному регіоні), 83% серед тих, хто довіряє Президенту В. Зеленському і 51,5% тих, хто йому не довіряє.

Респонденти високо оцінюють ефективність зовнішньої політики країни за всіма напрямками. Так, вважають ефективною політику стосовно зміцнення відносин з країнами світу і міжнародними організаціями 87,5%, стосовно покращення міжнародного іміджу України, її авторитету у світі — 86%, розширення кола країн-союзників, що підтримують Україну у протистоянні російської агресії — 86%, забезпечення зовнішньої підтримки для опору російської агресії — 86%.

просування українських ініціатив на міжнародних майданчиках — 86%, поширення у світі об'єктивної інформації про війну в Україні — 85,5%, інтеграції до Європейського Союзу — 81%, інтеграції до НАТО — 78%, захисту прав українців за кордоном — 72%, просування інтересів українського бізнесу на світових ринках — 67%.

Ставлення до вступу до Європейського Союзу. Якби найближчим часом відбувся референдум стосовно вступу України до Європейського Союзу, то за вступ до цієї організації проголосували би 79% усіх опитаних або 92% тих, хто збирається взяти участь у такому референдумі (проголосували б проти — відповідно 7% і 4%). У березні 2021 р. за вступ до ЄС мали намір голосувати 59% усіх опитаних або 80% тих, хто збирався взяти участь у референдумі (проголосували би проти — відповідно 26% і 17%).

За даними останнього опитування, за вступ до ЄС проголосували б 86% усіх жителів Західного регіону, 82% — Центрального регіону, 73% жителів Сходу та 56% жителів Півдня. Частка тих, хто голосував би проти, становить відповідно 3%, 5%, 11% і 17%. Серед тих, хто спілкується вдома переважно українською мовою, збираються голосувати за вступ до ЄС 81,5% (при 5% тих, хто проти), а серед тих, хто переважно розмовляє російською — відповідно 70% і 12%.

Чим молодші респонденти, тим частіше вони збираються голосувати за вступ до ЄС — частка таких зростає з 70,5% у найстаршій (60 і більше років) групі, до 83,5% серед тих, кому менше 30 років.

Ставлення до вступу до НАТО. Якби найближчим часом відбувся референдум стосовно вступу України до НАТО, то за вступ до цієї організації проголосували би 74% усіх опитаних або 87,5% тих, хто збирається взяти участь у такому референдумі (проголосували б проти — 8,5% і 5%). У червні 2017 р. за вступ до НАТО мали намір голосувати 48% усіх опитаних або 69,5% тих, хто збирався взяти участь у референдумі (проголосували би проти — відповідно 33% і 26%).

За даними останнього опитування, за вступ до НАТО проголосували б 85% усіх жителів Західного регіону, 77% — Центрального регіону, 65% жителів Сходу та 54% жителів Півдня.

Частка тих, хто голосував би проти, становить відповідно 4%, 5%, 14% і 21%.

Чим молодші респонденти, тим частіше вони збираються голосувати за вступ до НАТО — частка таких зростає з 65% у найстаршій (60 і більше років) групі, до 81% серед тих, кому менше 30 років.

Серед тих, хто довіряє Президенту В. Зеленському, збираються голосувати за вступ до НАТО 79% (при 5,5% тих, хто проти), а серед тих, хто йому не довіряє — відповідно 45,5% і 25,5%.

Серед тих, хто спілкується вдома переважно українською мовою, збираються голосувати за вступ до НАТО 78% (при 6,5% тих, хто проти), а серед тих, хто переважно розмовляє російською — відповідно 64% і 14%.

Віра в перемогу, її бачення, ставлення до переговорів з країною-агресором

93% українців вірять у перемогу України у війні. Не вірять — лише 3,3% опитаних. Від серпня минулого року позиція українців щодо перемоги не змінилася. Переконані в перемозі України переважна більшість мешканців усіх макрорегіонів (83,5% жителів Східного регіону, 91% жителів Півдня і 96% жителів Західного і Центрального регіонів). Не вірять у перемогу України 9% жителів Сходу, 3% жителів Півдня, 2,5% — Центрального регіону і 1% жителів Заходу країни. Серед тих, хто спілкується вдома переважно українською мовою, вірять у перемогу 95%, серед тих, хто спілкується російською — 87%. Серед тих, хто довіряє Президенту України В. Зеленському, вірять у перемогу 96%, серед тих, хто не довіряє — 78%.

Серед тих, хто вірить у перемогу України, 50% вважають, що ця перемога настане до кінця 2023 р., 26% — що вона відбудеться через 1-2 роки, 7% — через 3-5 років, 1% — не раніше ніж за 5 років, і 0,4% — що вона навряд чи настане за їх життя.

Що українці вважатимуть перемогою? Найчастіше українці розглядають як перемогу вигнання російських військ з усієї території України та відновленні кордонів станом на січень 2014 р. (47% серед тих, хто вірить у перемогу України) або знищення російської

армії та сприяння повстанню/розпаду всередині Росії (31%). При цьому частка других порівняно з груднем минулого року зросла (тоді вона становила 22%), а частка перших стала меншою (у грудні вона становила 54%). Менше стало також тих, хто задовольнявся б вигнанням російських військ з усієї території України, окрім окупованого Криму (частка таких зменшилася з 8% до 4%).

За даними останнього опитування, по 5% опитаних респондентів вважали б перемогою вигнання російських військ за лінію станом на 23 лютого 2022 р. та припинення війни, навіть якщо російська армія втримається на території, окупованих після 24 лютого 2022 р.

Сумарна частка тих, хто пов'язує перемогу з відновленням кордонів станом на січень 2014 р. або знищенням російської армії та сприянням повстанню/розпаду всередині, становить переважну більшість у всіх регіонах (71% на Півдні, 76% на Сході, 75% у Центральному регіоні і 86% у Західному).

Респондентам ставилося запитання, чи підтримають вони після перемоги України та деокупації її території повний розрив усіх стосунків з Російською Федерацією аж до цілковитої заборони на в'їзд росіян в Україну. Якщо у серпні минулого року таку заборону підтримали б 76%, а 14% не підтримали б, то за даними останнього опитування частка перших зросла до 82%, а частка других зменшилася до 9,5%.

Частка тих, хто підтримав би це, становить 94% у Західному регіоні, 85% у Центральному регіоні, 75% у Східному регіоні і 56% у Південному регіоні. Частка тих, хто виступає проти становить відповідно 3%, 9,5%, 14% і 18%. Підтримують повний розрив відносин з Росією 87% тих, хто вдома розмовляє українською мовою, і 69% тих, хто розмовляє російською, не підтримують — відповідно 7% і 17%.

Ставлення до можливості переговорів з Росією. У вересні-жовтні 2022 р. 17% вважали, що переговори з Росією «це дієвий спосіб досягнення миру, яким слід скористатися вже зараз», а 64% були не згодні з цим. У лютому-березні 2023 р. частка тих, хто так вважає, стала ще меншою (13%), а тих, хто з цим не згоден, зросла до 72%.

Також менше стало тих, хто погоджується з судженням «переговори з Росією слід вести тільки після витіснення її військ на лінію протистояння станом на 23 лютого 2022 р.» (зменшення з 21% до 18%), і з 60% до 65% стало більше тих, хто з цим не згоден. Зате більше стало тих, хто вважає, що «переговори з Росією слід вести тільки після витіснення (виведення) її військ на кордони станом на 1991 р.» (згодні відповідно 57,5% і 61%), не згодні відповідно 22% і 21%.

Із тим, що переговори з Росією можна починати вже зараз, дещо частіше, ніж жителі інших регіонів, згодні жителі Півдня (26%, тоді як в інших регіонах — від 6% до 15%). У Південному регіоні відносно більшість (46%) виступає проти цього (в інших регіонах — абсолютна більшість — від 68% до 85%).

Так само жителі Півдня частіше, ніж жителі інших регіонів, погоджуються з тим, що «переговори з Росією можна починати тільки після витіснення її військ на лінію протистояння станом на 23 лютого 2022 р.» (28%, тоді як в інших регіонах — від 13% до 19%).

Ті, хто вважає, що «переговори з Росією слід вести тільки після витіснення (виведення) її військ на кордони станом на 1991 р.», становлять більшість у всіх регіонах (від 56,5% на Півдні до 65% на Заході).

Таким чином, попри очікування на швидкий наступ українських військ влітку 2023 р. і звільнення усіх окупованих територій від агресора, переважна більшість українців вірять у перемогу України у найближчому майбутньому (у проміжку до 2 років). Більшість громадян вважатиме перемогою відновлення кордонів України станом на 1991 р. або знищення російської армії та сприяння повстанню/розпаду всередині Росії. Більшість українців не вважають невідкладні переговори з Росією дієвим способом досягнення миру, натомість умовою таких переговорів, на думку більшості, має бути витіснення/виведення російських військ на лінію кордонів України станом на 1991 р. Після перемоги України та деокупації її території більшість українців підтримали би повний розрив усіх відносин з країною-агресором аж до цілковитої заборони на в'їзд росіян в Україну.

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Основними змінами у діяльності владних інститутів від початку широкомасштабної російської агресії стала трансформація характеру, змісту та пріоритетів їх діяльності, функцій і принципів взаємодії, відповідно до приписів Конституції України та чинного законодавства, що регулює правовий режим воєнного стану, а також до умов війни.

Головними тенденціями воєнного часу стали: консолідація влади навколо спільного завдання — здійснення опору агресії та забезпечення життєдіяльності суспільства в умовах війни; концентрація влади у Президента як гаранта суверенітету і територіальної цілісності України, фактична підконтрольність Главі держави парламенту та уряду; зростання формального та неформального політичного впливу Офісу Президента та його керівництва; зростання рівня напруженості у відносинах між органами державної влади і деякими інститутами місцевого самоврядування; ускладнення функціонування судової влади через причини як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, обмежена дієздатність Конституційного Суду; зменшення рівня відкритості та підзвітності владних інститутів; обмеження політичної конкуренції як внаслідок свідомої консолідації політикуму, так і через застосування правових норм і режиму воєнного стану.

Концентрація влади є об'єктивно необхідною в умовах війни, оскільки здатна підвищити ефективність діяльності усієї владної системи, прискорити процес ухвалення і реалізації необхідних рішень. Проте з іншого боку, вона містить в собі ризики та загрози, які можуть проявитися і протягом воєнного стану, і в процесі переходу до миру та повоєнного відновлення.

Тому вкрай важливим є усвідомлення представниками влади «тимчасового характеру» особливостей їх діяльності в умовах воєнного стану, уникнення спокуси

їх «переносу» на період після завершення конфлікту і досягнення миру, а також запобігання використанню певних передбачених законодавством в умовах воєнного часу заходів для реалізації інших цілей, ніж безпосередньо підпорядкованих завданню перемоги у війні.

Відповідно, якщо згадані вище тенденції в діяльності української влади можуть знайти обґрунтування чи пояснення умовами воєнного стану, то після повернення до мирного часу вони цілком очікувано можуть викликати негативну реакцію суспільства та міжнародних партнерів України, що впливатиме і на внутрішньополітичну ситуацію, і на рівень міжнародної підтримки, на темпи європейської та євроатлантичної інтеграції.

Владна команда на чолі з Президентом В. Зеленським виявилася достатньо ефективною в організації опору агресору та звільненні захоплених територій протягом 2022 р., у здійсненні адаптації функціонування економіки та соціальної сфери в умовах воєнного часу, консолідації міжнародної підтримки України та залученні міжнародної допомоги та ін., що підтверджується і результатами соціологічних досліджень. Водночас в умовах війни проявилися такі вади владних структур та їх окремих представників, як недостатній професіоналізм, намагання реалізації групових чи корпоративних інтересів за рахунок загальнодержавних, ігнорування правових норм діяльності, закритість від суспільства, а також відверта корупція.

Такі прояви, як свідчать дані соціологічних досліджень, здатні нівелювати позитивні оцінки влади суспільством, пов'язані, у першу чергу, з успіхами Збройних сил України у відбитті агресії та звільненні окупованих територій.

Особливо має непокоїти той факт, що за даними останнього соціологічного опитування половина громадян оцінює рівень корупції в країні як вищий, ніж до війни.

Відповідно, існує потреба у реальній боротьбі з корупцією, тим більше — у сфері забезпечення обороноздатності країни, у збільшенні відкритості, прозорості і підконтрольності органів влади громадськості (там, де це не пов'язано зі шкодою для реалізації цілей оборони України), необхідними є чітке дотримання правових засад у взаємодії органів влади між собою та з органами місцевого самоврядування.

Необхідним є виведення судової системи із стану «постійного перезавантаження», фаховий, аргументований підхід до кадрових призначень у вищих органах влади, відмова від принципів персональної чи групової політичної лояльності.

Соціологічні дослідження, проведені у період війни, засвідчують посилення запиту суспільства на демократичне врядування,

зростання цінності демократії і свободи, зміцнення засад національної та громадянської ідентичності, посилення підтримки курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Існує суспільний запит на нові політичні сили, які представляли б соціальні верстви з найвищим рівнем довіри, зокрема військових та волонтерів. Можна передбачити, що громадяни пов'язуватимуть відповідні очікування з періодом повернення до мирного життя та повоєнного відновлення.

Відтак, послідовність української влади у збереженні демократичних засад врядування під час війни, її готовність до відновлення роботи в умовах повноцінного розподілу влад і реальної політичної конкуренції після досягнення перемоги буде належно оцінена українським суспільством та міжнародними партнерами України.

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ВТРАТИ, ВИКЛИКИ, МОЖЛИВОСТІ, ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ

Українська економіка, яка вже стала складовою глобальної, входила у 2022 р. разом з ризиками та викликами, які світ отримав у спадок від коронавірусної кризи. Суттєво дефіцитні бюджети, розірвані виробничі та логістичні зв'язки, втрата звичного бізнес-середовища, цінова дестабілізація та прискорена інфляція, вимушене безробіття — означали те, що будь-які зовнішні впливи та негаразди могли виявитися критичними для подальшого цивілізаційного розвитку.

Стосовно ж України, то головною особливістю її економічного середовища було поєднання вказаних глобальних викликів, зумовлених суперечливими міжнародними процесами, з продовженням поглиблення внутрішніх економічних суперечностей і негараздів, провокованих слабкою спроможністю влади налагодити результативне державне управління. Саме це стало причиною того, що країна входила у 2022 р. ігноруючи попередження провідних розвинутих країн про ризики агресії, а тому й не була повністю готовою до своєчасної протидії вторгненню.

Глобальне зростання вартостей енергетичних ресурсів, продовольства, сільськогосподарських товарів, поєднане з руйнуванням ланцюгів створення доданої вартості та зростаючою волатильністю фінансових ринків, суттєво ускладнювали стійкість світової економіки (яка тільки-но почала виходити з-під коронавірусного тиску). Більше того, провоковані війною економічні негаразди на початковому етапі вторгнення загострили ризики витіснення тих гуманітарних і демократичних принципів, на яких будувався цивілізований світ. З'явилися ризики того, що країни зануряться у порятунок добробуту громадян власних країн, не особливо турбуючись про долю України.

Однак відбулося зворотнє — виявилось, що, по-перше, від економіки України, від її спроможності витримати зовнішню збройну навалу значною мірою залежить і добробут людства. По-друге, саме події в Україні і навколо неї спонукали демократичні країни до більш чіткого розуміння цінностей, на яких тримається сучасна цивілізація, а з тим — і до шляхів боротьби за їх втілення.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Широкомасштабна військова агресія «братерської» країни проти України докорінно трансформувала світову політичну, економічну, безпекову, гуманітарну карту, розділила світову історію на «до» та «після»,

порушила питання війни і миру на новий рівень самовизначення людської цивілізації. Наголосимо, саме Україна власним прикладом боротьби за свободу і незалежність сприяла усвідомленню багатьма країнами світу пріоритетів розвитку людства, значимості захисту економічної свободи та гуманітарної справедливості¹.

¹ Центр Разумкова неодноразово звертався до проблематики подолання кризових впливів російської агресії.

Див., зокрема: Геополітичні та геоелектронічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі. / К.: Центр Разумкова, 2022 р., https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_TRANSFORMANS_UKR.pdf; Відновлення України: точка відліку і напрями дій влади. К.: Центр Разумкова, 2022 р., https://razumkov.org.ua/images/2022/17/2022_MATRA_IV_KVARTAL_1.pdf; 3 чим світ входить у 2023р. Економічні перспективи відновлення України. / К.: Центр Разумкова, 2023 р., https://razumkov.org.ua/images/pdf/2023_MATRA_I_KVARTAL.pdf; Політичні, економічні і структурні наслідки російської агресії для України і світової спільноти. Завдання економічного відновлення України у повоєнний період з врахуванням євроінтеграційних пріоритетів. / К.: Центр Разумкова, 2023 р., https://razumkov.org.ua/images/2023/04/21/2023_04_consequences_of_the_war_for_ukraine.pdf. Також численні інші публікації можна знайти на сайті Центру Разумкова.

Всупереч внутрішньополітичним «розбіркам» українській владі вдалося швидко організувати спротив — для протидії російській агресії і збереження життя людей відбулась швидка консолідація Збройних сил України, які з перших днів почали давати гідну відсіч, а українським урядом вчасно була організована як фінансова допомога населенню й бізнесу, так і сприяння евакуації людей і перенесенню бізнесу з територій, які зазнавали найбільшого ураження. Більше того, в Україні, чи не вперше у вітчизняній сучасній історії, популізм змінився раціональністю, довірою, насамперед до Збройних сил та їх спроможності захистити країну.

Вказане чітко відбивається у результатах соціологічних досліджень, які систематично проводить Центр Разумкова. Так, перед початком широкомасштабної російської агресії в Україні переважали критичні оцінки того, як розвивається країна. Зокрема, у середині (спокійного) 2021 р. більшість (майже 60%) респондентів вважали, що події в Україні розвиваються у неправильному напрямі, натомість правильним розвиток подій назвали лише 21,5% опитаних (діаграма «У правильному чи неправильному напрямі розвиваються події в Україні»). Такий негативний емоційний фон оцінок ситуації в країні був характерним для всієї історії

розвитку українського суспільства, за винятком коротких «сплесків» соціального оптимізму (зазвичай після чергових президентських виборів і зміни політичної еліти).

Після початку протидії вторгненню російських військ в Україну частка тих, хто вважав, що події розвиваються у правильному напрямі постійно зростала, зокрема, порівняно з «довоєнними» показниками. За даними опитування у вересні 2022 р., вже 51% респондентів вважали, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі, і лише 28% — що в неправильному. За даними опитувань навесні 2023 р., частка тих, хто відповів, що події розвиваються у правильному напрямі, стала ще більшою (56–61%), а частка тих, хто дотримується думки, що події розвиваються в неправильному напрямі, знизилася до 21–22%.

Стійке покращення оцінок було викликане тим, що:

- ✓ відбувалася консолідація суспільства, зумовлена необхідністю боротьби із зовнішнім ворогом;
- ✓ формувалася чітка ціль суспільного розвитку і суспільної дії, де ключовим поняттям є перемога;

- ✓ у суспільства з'явилося чітке уявлення у системі координат «свої-чужі», що зумовлює чітке бачення того, що першочергово потрібно робити.

Для української влади і суспільства загалом важливо зберегти таку єдність у розумінні цілей і завдань відновлення країни, а також їх реалізації. Плани і проєкти відновлення ще мають бути відпрацьовані та ухвалені, визначені часові і фінансові рамки, забезпечені управління і контроль. Поки ж не викликає сумніву, що загальні напрями дій, спрямовані на соціально-економічне відновлення України, мають переслідувати дві «макромети» — формування безпекової структури національної економіки, а також її (національної економіки) повноцінну інтеграцію до європейського економічного середовища.

МАКРОЕКОНОМІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Масштабність економічних втрат засвідчується результатами першого року війни. У 2022 р. національна економіка втратила 29,2% реального ВВП², а 13,5 млн осіб були змушені залишити власні домівки. Більш як 7 млн осіб опинилися за межею бідності, сам рівень бідності сягнув 24%, а відбудова і відновлення матеріальних втрат вже оцінюється у кілька сотень мільярдів доларів³.

Виокремлені результати 2022 р. Зазначимо, хоча вказане падіння ВВП майже на третину — надзвичайно великий показник, однак переважна більшість фахівців у перші місяці війни очікували значніші втрати. Навіть міжнародні фінансові інститути подавали прогнози обвалу української економіки на половину. Всупереч цьому, вітчизняна економіка продемонструвала зразки стійкості, насамперед завдяки героїзму українців як на полі бою, так і у «мирній» діяльності. Отже:

- ✓ відбудова руйнувань на підконтрольних землях відбувається навіть у період продовження воєнних дій;

- ✓ енергетична та інфраструктурна системи країни виявилися значно міцнішими, а тому вплив російських намагань знищити українську критичну інфраструктуру та економіку виявився значно меншим, ніж попередньо оцінювалося;

- ✓ вітчизняна банківська система не допустила краху, зберегла платіжну спроможність, утримала гривню від шоків девальвації та інфляції;

- ✓ відновлення і навіть зростання економічної активності після перших перемог ЗСУ виявилось швидшим, ніж очікувалось.

Відтак, вже у III кв. 2022 р. вдалося призупинити обвал, а далі — стабілізувати (хоча й на вкрай низькому рівні) економічну динаміку (діаграма «Індекс реального ВВП...»).

Оцінюючи встановлені відновлювальні тенденції, слід також мати на увазі набуті (і в багатьох випадках не відновлювальні) системні втрати:

- ✓ значне послаблення людського капіталу загалом, а також критичне зменшення чисельності робочої сили, насамперед спеціалістів, внаслідок мобілізації чоловіків, міграції (за кордон) жінок, певна частина яких (навіть у випадку

² Тут і далі в економічному розділі (якщо не вказано інше) використані доступні на момент закінчення підготовки цієї публікації у липні 2023 р. статистичні дані, офіційно подані на сайтах Державної служби статистики України (<http://ukrstat.gov.ua>), Державної казначейської служби України (<https://mof.gov.ua/uk/state-treasury>) і Національного банку України (<https://www.bank.gov.ua>).

³ Експерти Світового банку і Єврокомісії оцінюють пошкодження від війни в Україні в період з 24 лютого 2022 р. до 24 лютого 2023 р. у майже \$135 млрд, при цьому потреби у відновленні сягають \$410,6 млрд. — Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни, https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoekonomichni_naslidki.html.

припинення бойових дій) навряд чи повернеться до України;

- ✓ крахове зменшення промисловості на Сході та Півдні України, де була зосереджена значна частка промислових підприємств, які водночас визначали експортний промисловий потенціал країни (металургійна, хімічна промисловості). Релокацію (переміщення промислових потужностей до західних областей) вдалося здійснити лише для окремих підприємств, що не мало визначального значення для нового розміщення продуктивних сил;
- ✓ руйнація виробничих ланцюгів внаслідок втрати значної частки бізнесів, які займалися постачанням, вивезенням, логістичним забезпеченням, особливо тих, що знаходились у регіонах бойових дій та ін.;
- ✓ практична руйнація багатьох об'єктів інфраструктури, логістичних і транспортних мереж, у т. ч. блокада портів, що суттєво послаблює міжнародну торгівлю. Окремі заходи деблокади («зернові коридори») стосуються лише частини експортної спроможності України, однак не мають стійкого характеру і, вірогідно, у II п/р 2023 р. не працюватимуть. Тобто експортна спроможність України виявляється під довгостроковою загрозою⁴;
- ✓ втрата багатьма людьми осель, нерухомості. Відтак, мільйони людей не лише не мають постійного житла, але й перспектив його мати у найближче десятиліття, що, своєю чергою, зменшує стимули до повернення емігрантів і тимчасово переміщених осіб та ін.

Особливості процесів 2023. Доброю новиною першої половини 2023 р. є те, що

економіка України поступово адаптується та відновлюється, причому більш швидкими темпами, ніж прогнозувалось раніше. Так, за даними Держстату, за підсумком I кв. 2023 р. у річному вимірі зменшення ВВП становило 10,5%, що значно краще ніж попередні оцінки Мінекономіки («мінус» 14,1%) і НБУ («мінус» 13,5%). Більше того, відбулося навіть зростання на 2,4% реального ВВП сезонно скоригованого у I кв 2023 р., порівняно із IV кв. 2022 р. (діаграма вище «Індекс реального ВВП...»).

Позитивну динаміку вітчизняної економіки визнав і МВФ, зазначивши, що українська економіка демонструє більшу, ніж прогнозувалось, стійкість і пристосованість до нових умов. Зокрема, характерним є стрімке зниження інфляції (навіть в умовах повернення до підвищення окремих житлово-комунальних тарифів), а обсяг міжнародних резервів зростає і сягає рекордних показників – станом на 1 липня 2023 р. вони сягнули майже \$39 млрд, що є найвищим показником за всю історію незалежності України. Як наслідок, МВФ поліпшив прогноз зростання української економіки у 2023 р. до діапазону 1-3%⁵.

Відтак, це формує подальші позитивні очікування стосовно того, що економічна динаміка 2023 р. виявиться кращою, ніж прогнозувалось ще навесні. Так, за квітневими оцінками НБУ реальне зростання (у річному обчисленні) у II кв. досягне 15,9%, у III – 3,9%, у IV – 3,7%⁶. Подальший успіх ЗСУ, який очікується всіма українцями, не лише покращить позитивні споживчі і бізнесові настрої, але й посилить економічну спроможність вітчизняного підприємництва, а з тим і спричинить підвищення темпів реального економічного зростання. Причому інфляційна складова, яка зазвичай посилюється у періоди негараздів, у 2023 р. не матиме суттєвого впливу на динаміку ВВП (врізка «Інфляційні очікування 2022-2023 рр.»).

⁴ Перед війною через чорноморські порти Україною проходила половина експорту України, причому обсяги експорту зернових морськими шляхами досягали 90% їх загального. – Torkington S. Ukraine's economy will shrink by almost half this year, says World Bank, <https://www.weforum.org/agenda/2022/04/ukraine-economy-decline-war/>.

⁵ Рада виконавчих директорів МВФ затвердила перший перегляд програми розширеного фінансування та виділення траншу обсягом 886 млн дол. США, <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rada-vikonavchih-direktoriv-mvf-zatverdila-pershiy-pereglyad-programi-rozshirenogo-finansuvannya-ta-vidilennya-transhu-obsyagom-886-mln-dol-ssha>.

⁶ Інфляційний звіт. Квітень 2023 р. – <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-kviten-2023-roku>.

ІНФЛЯЦІЙНІ ОЧІКУВАННЯ 2022-2023 рр.

Інфляційні сплески вже стали майже звичним явищем для українців, а тому вже не носять шокового характеру. Зростання цін у 2022 р. на 26% в умовах війни може розглядатись як цілком прийнятний результат, тим більше, що у багатьох «спокійних» європейських країнах інфляція була не набагато нижчою.

В умовах спровокованої росією енергетичної кризи і масованого руйнування виробничих та інфраструктурних систем, а відтак і вимушеного скорочення пропозиції товарів у I п/р. 2022 р., інфляційні очікування були високими, що посилювало цінові сплески.

Однак європейські країни з самого початку агресії виявили неабияку підтримку Україні, і значна частина споживчого попиту в Україні задовольнялася за рахунок імпорту. Імпорт компенсував значну частину втраченої внутрішньої пропозиції (при падінні реального ВВП на 29,2% імпорт товарів і послуг зменшився лише на 4%), а масштабна зовнішня допомога (у т. ч. гуманітарна та безоплатна для пенсіонерів і малозабезпечених) допомагала підтримувати добробут населення⁷.

Звернемо також увагу на ще два чинники:

- ✓ заморозування житлово-комунальних тарифів допомогло стримувати темпи інфляції;
- ✓ перехід до фактичного режиму утримання курсу гривні приборкав канали імпорту інфляції.

З початку 2023 р. інфляція демонструє чіткі тенденції до сповільнення, у т. ч. зважаючи на достатню пропозицію продуктів харчування та енергоресурсів. Є підстави стверджувати, що інфляційний потенціал загальмувався, і навіть вірогідне підняття житлово-комунальних тарифів не призведе до інфляційного сплеску.

Втім, критичні ризики не повинні ігноруватись. Зокрема, відновлення інтенсивних авіаційних і ракетних ударів як по об'єктах інфраструктури, так і по житлу мирних мешканців. Також не виключена продовольча інфляція в осінньозимовий період у зв'язку із черговими російськими екологічними руйнуваннями подібних терористичному акту на Каховській ГЕС.

ФАКТОР СТРУКТУРИ ВВП ЗА КАТЕГОРІЯМИ КІНЦЕВОГО ВИКОРИСТАННЯ НА ВІДНОВЛЕННЯ

Певною перешкодою для прискорення процесів відновлення є виразно споживча модель вітчизняної економіки, що певною мірою віддзеркалює доволі низький добробут країни, коли лівова частка вироблюваних товарів і послуг споживається. Так, навіть у «кращі» періоди рівень споживання утримувався на рівні 80–95%, залишаючи вкрай мало ресурсів на інвестиційне зміцнення країни. А у початковий період зовнішніх шоків (I кв. 2020 р. і I кв. 2022 р.) рівень споживання перевищував рівень ВВП (діаграма

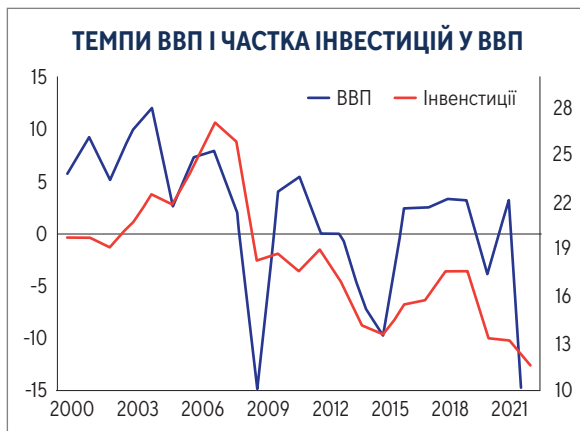
«Структура ВВП за категоріями кінцевого використання»).

Зазначимо, що партнерська допомога знаходить чітке відображення у структурі ВВП. Зокрема, особливістю економічного розвитку 2022 р. є те, що з II кв. до України почала надходити значна військова, гуманітарна, фінансова допомога партнерських країн. Відтак, за рахунок зовнішніх ресурсів країна не лише отримала можливість підтримати рівень споживання, але й розширити інвестиції, рівень яких перевищив 20% ВВП, що характерно лише для успішних періодів розвитку країни (врізка «Інвестиційна складова як фактор зростання»).

ІНВЕСТИЦІЙНА СКЛАДОВА ЯК ФАКТОР ЗРОСТАННЯ

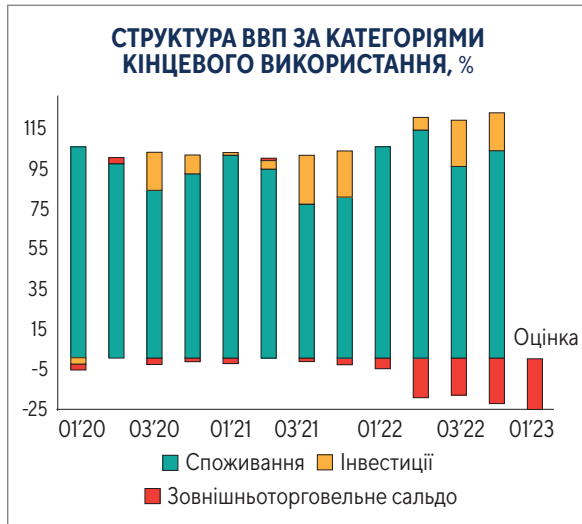
Досвід успішних висхідних країн засвідчує, що для економічного прискорення частка інвестицій у структурі ВВП повинна складати не менш як 22–24% (в багатьох азійських країнах вказана частка перевищує 30–35%). Подібне спостерігалось і для України – високі темпи економічного зростання (понад 7% середньорічних) утримувались у період 2000–2007 рр., коли частка інвестицій також складала 20–25% ВВП (діаграма «Темпи ВВП і частка інвестицій у ВВП»).

Найближчими роками обсяг ВВП України навряд чи перетне позначку \$200 млрд. Відтак, для економічного прискорення Україна щорічно має інвестувати близько \$40–50 млрд. Звичайно, не йдеться про внутрішні ресурси. Такий показник може досягатись лише через фінансову допомогу розвинутих країн-партнерів і відповідного залучення (іноземної) робочої сили.

⁷ Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд. Червень 2023 р. – https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MMR_2023-06.pdf?v=4.

Звичайно, зовнішні ресурси, які впливають у національну економіку, спричиняють нарощування імпорту і погіршення торговельного балансу⁸, зростаючий дефіцит якого вимагає надійних джерел фінансування. До зовнішнього сектору повернемось пізніше, а тут лише зазначимо, що зовнішні допомоги збільшують дохід країни у розпорядженні, що навіть у важкі часи дає можливість започатковувати процеси прискореного відновлення.

Прогнози та перспективи. Попередня оцінка динаміки ВВП у 2023 р. є позитивною, однак різноманітні форс-мажорні обставини або нові провокаційні «вігадки» росії можуть спричинити суттєве погіршення економічного середовища країни. Зокрема, внаслідок терористичного акту — руйнування Каховської ГЕС — відновлення аграрного сектору у південних регіонах затягнеться на невизначений період. А підрив ЗАЕС (ризик чого залишаються високими) взагалі може вивести з життєдіяльності п'яту частину території України.

Хоча разом з військовими успіхами ЗСУ, українське суспільство отримало можливість впевненіше дивитись у майбутнє, однак водночас дедалі зрозумілішим є те, що визвольна війна буде довгою, ще принесе багато жертв, втрат і руйнувань, і потрібно тверезо усвідомлювати що:

- ✓ ще десятиліттями країні потрібно буде відбудовувати зруйновані міста і села;

- ✓ ще довгі роки українські поля будуть непридатні для сільськогосподарських робіт (внаслідок залишків снарядів і мін);
- ✓ численні промислові об'єкти (у т. ч. ті, які визначали структуру вітчизняної економіки) не зможуть бути відновлені та виробляти продукцію;
- ✓ мільйони переселенців не повернуться до своїх домів, а, можливо, і до країни взагалі.

Вкажемо на низку факторів, які сприятимуть/обмежуватимуть результативність та успішність відновлення країни (яке, як ми неодноразово вказували, має розпочинатись вже сьогодні).

Серед **сприятливих** чинників виокремимо:

- ✓ посилення Збройних сил України, що дозволить прискорити визволення країни, звільнення нових територій, підвищить спроможність захисту країни від ворожих бомбардувань та інших диверсійних нападів;
- ✓ продовження надання розвинутими країнами-партнерами військової та фінансової допомоги Україні, що зміцнить можливості захисту країни, а також наповнить валютні резерви і захистить гривню від девальваційного шоку, з тим — сформує базис стійкого відновлення;
- ✓ започаткування і початок реалізації міжнародних програм і проєктів відбудови економіки України («плану Маршалла») всупереч продовженню агресивних дій ворога, насамперед через реалізацію відновлення фізичної інфраструктури;
- ✓ повернення до України з-за кордону українців, які вимушено виїхали з країни раніше, їх готовність до включення у виробничі процеси;
- ✓ нейтралізація енергетичних ускладнень у Європі, відновлення агрегованого попиту, насамперед у партнерських

⁸ У I кв. 2023 р. зовнішньоторговельне сальдо продовжувало погіршуватись і сягнуло 25% ВВП.

країнах ЦСЄ, що посилить експортну спроможність вітчизняної економіки;

- ✓ посилення взаємодії НБУ та уряду на підтримці реального сектору економіки та ін.

Серед **гальмуючих** чинників звернемо увагу на наступні:

- ✓ тривале узгодження міжнародними інститутами заходів та інструментів підтримки України, невчасне забезпечення країни узгодженими фінансовими ресурсами, відтермінування виділення коштів через політичні міркування (слабке виконання Україною «домашніх завдань»);
- ✓ доступ росії до систем бомбардувань інших (недружніх для України) країн, що посилюватиме руйнування і збільшуватиме чисельність людських втрат;
- ✓ загострення протистояння між фіскальними підходами держави, спрямованими на розширення податкової бази та інтересами розвитку і стимулювання бізнесу.

Між тим, успіхи ЗСУ дають підстави сподіватись на посилення позитивних чинників і послідовні нейтралізації негативних.

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

Як вказувалося, Україна входила у 2022 р. з планами, які цілковито ігнорували ризики війни, що, зокрема, засвідчується показниками держбюджету. Доречно нагадати, що наприкінці 2021 р. Президентом був підписаний Закон «Про Державний бюджет України на 2022 рік», який Верховна Рада ухвалила 2 грудня. Згідно з документом, доходи держбюджету на 2022 р. мали скласти 1 324 млрд грн (що лише на 9,7% або 117,2 млрд грн більше від запланованих на 2021 р.) або 23,75% ВВП, видатки — 1 499 млрд грн (що на 4,2% або на 61,1 млрд грн більше, ніж на 2021 р.), або 27,30% ВВП. На національну безпеку й

оборону в ухваленому бюджеті видатки мали скласти 267,2 млрд грн, що цілком узгоджується з «мирними бюджетами»⁹.

Тобто навіть оборонні видатки держбюджету України не зазнали змін, які б засвідчували реакцію влади на зростання ризиків агресії, готовність росії до якої ставала дедалі очевиднішою. Також зовсім не йшлося про плани релокації підприємств чи запровадження мобілізаційних заходів, а започатковані військові навчання чи заходи зміцнення кордонів мали радше «косметичний» характер. Особливо це стосується південних регіонів, які відіграють вагомий роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни.

Результати виконання бюджету-2022.

Звичайно, російська агресія вимагала швидких бюджетних змін. Слід віддати належне уряду, який переорієнтував і збільшив бюджетні потреби у відповідність до вимог воєнного часу. За результатами 2022 р., доходи держбюджету склали 1 787 млрд грн (або 34,43% розрахункового ВВП), видатки — 2 705 млрд грн (52,12% ВВП), що означало дефіцит у 17,6% ВВП¹⁰. При цьому, воєнні видатки держави склали 1 143 млрд грн, соціальні видатки та правопорядок — 1 403 млрд грн, обслуговування та погашення боргу — 608 млрд грн.

Структура ж джерел фінансування держбюджету виглядала **наступним чином**¹¹: 41% (1 306 млрд грн) витрат було профінансовано податковими і неподатковими доходами бюджету, 35% (1 093 млрд грн) — зовнішніми позиками і грантами, 13% (400 млрд грн) — монетарним фінансуванням і 9% (300 млрд грн) — залученням позик на внутрішньому ринку. Поряд з цим, сукупна військова допомога Україні від західних партнерів станом на 15 січня 2023 р. становила \$65,4 млрд або 46,5% ВВП за 2022 рік.

Тобто держава по суті створила безпрецедентний бюджет України, в якому чітко відобразилась соціально-військова спрямованість державних фінансів, що стало вагомим чинником того, що країна змогла вистояти. Звичайно, завдяки партнерській підтримці та допомозі.

⁹ Так, видатки на оборону у 2020 р. (120 млрд грн) склали близько 9% загальних видатків держбюджету (менше як 3% ВВП), у 2021 р. — 128 млрд грн або 8,6% загальних видатків (2,3% ВВП), що є ознакою бюджетів мирного періоду.

¹⁰ Виконання державного бюджету України. — <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/>.

¹¹ Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни. — LB.ua, https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoeconomichni_naslidki.html.

Особливості бюджету-2023. Хоча держбюджет на 2023 р. ухвалювався з врахуванням воєнних дій, однак в нього закладались надто оптимістичні показники. Відтак, вже 21 березня 2023 р. Верховна Рада збільшила видатки бюджету на 537 млрд грн (\$14,7 млрд), причому передбачалось, що 96,5% збільшення будуть використані на фінансування армії¹².

Витрати держбюджету за 5 місяців (остання наявна інформація) фактично вказують на їх (витрат) **структуру**, яка стане характеристикою 2023 р. Так, із загальних видатків держбюджету у 1 408 млрд грн, витрати на оборону склали 745 млрд грн, що становить 53% загальних витрат, громадський порядок та безпеку — 174 млрд грн (12%), соціальний захист — 196 млрд грн (14%), а всі інші витрати (включаючи охорону здоров'я, загальнодержавні функції та освіту) складатимуть близько 20% загальних витрат (що загалом співвідноситься із структурою 2022 р.). Втім, є підстави припускати, що восени бюджет країни ще буде скориговано у напрямі розширення, однак структура видатків не матиме суттєвих змін (хоча, вірогідно, фінансування соціального захисту дещо збільшиться).

Зрозуміло, нарощування видатків, а з тим і дефіциту державних фінансів вимагає наявності надійних джерел фінансування. В обмеженості внутрішніх джерел сподівання залишаються на партнерське фінансування. Важливим у цьому контексті є те, яка частка з наданих ресурсів має і матиме грантовий, а яка кредитний характер. Звичайно, грантова допомога виглядала б доречніше (зокрема, не погіршуючи боргові позиції країни). Однак не всі потенційні спонсори готові до таких кроків. Тому є підстави очікувати збільшення загального зовнішнього боргу і державного боргу (див. підрозділ *Боргові позиції*).

Прогнози та перспективи. Стан державних фінансів України значною мірою визначається рівнем співпраці з МВФ. Хоча рішення МВФ не завжди носили зрозумілий характер, однак Україна мусить їм (рішенням) значною мірою підпорядковуватись.

Особливістю співпраці України з МВФ у 2023 р. стало те, що з самого початку року МВФ разом з урядом і НБУ спільно працювали над програмою для України. І вже 31 березня Виконавча рада МВФ схвалила чотирирічний пакет фінансування для України на суму \$15,6 млрд, щоб допомогти країні задовольнити нагальні фінансові потреби на тлі триваючої війни¹³. Більше того, вже 3 квітня Україна отримала перший транш, обсягом \$2,7 млрд.¹⁴ З урахуванням цих коштів, обсяг отриманої допомоги від наших партнерів у I кв. 2023 р. сягнув \$13,6 млрд, а міжнародні резерви НБУ перевищили \$32 млрд.

Слід зробити загальне важливе уточнення. Відкриття нової програми МВФ — важливе історичне рішення, виконання якого, втім, може виявитись нелегким для України, оскільки результативність оцінюватиметься відповідно до 19 структурних маяків, включаючи інституційні вимоги (прозорість і підзвітність влади, дотримання правил гри, неприйнятність корупції та ін.)¹⁵. У попередні роки саме інституційні завдання виявлялись найскладнішими для України¹⁶. Тому є природним, що МВФ прискіпливо контролюватиме досягнення України, особливо у антикорупційній частині.

Так, вже наприкінці травня 2023 р. (лише через два місяці після початку програми) уряд України та МВФ досягнули домовленості на рівні експертів стосовно першого перегляду Програми МВФ. Відповідно до пресрелізу МВФ, Україна послідовно виконувала індикативні показники та структурні маяки.

¹² Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» щодо забезпечення видатками сектору безпеки і оборони», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2992-20#Text>.

¹³ Shalal A., et al. IMF approves \$15.6 bln Ukraine loan, part of \$115 billion in global support. — <https://www.reuters.com/world/europe/imf-board-approves-156-bln-loan-ukraine-source-2023-03-31/>.

¹⁴ Рада виконавчих директорів МВФ затвердила перший перегляд програми розширеного фінансування та виділення траншу обсягом 886 млн дол. США, <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rada-vikonavchih-direktoriv-mvf-zatverdila-pershiy-pereglyad-programi-rozshirenogo-finansuvannya-ta-vidilennya-transhu-obsyagom-886-mln-dol-ssha>.

¹⁵ Перелік 19-ти структурних маяків програми EFF містить десять фіскальних і чотири антикорупційних. — Інтерфакс-Україна, <https://interfax.com.ua/news/economic/901538.html>.

¹⁶ З огляду на надзвичайно високий рівень невизначеності, спричинений війною росії проти України, програма реалізовуватиметься у два етапи. На першому етапі програми зусилля спрямуватимуться на збереження макроекономічної та фінансової стабільності в умовах війни. На другому, повоєнному, етапі програми фокус зміститься на структурні реформи для зміцнення макроекономічної та фінансової стабільності, підтримання поствоєнної відбудови, сприяння сталому довгостроковому зростанню та підтримки реформ для прискорення вступу України до ЄС.

Відтак, Рада виконавчих директорів МВФ 29 червня 2023 р. затвердила перший перегляд програми «Механізм розширеного фінансування» (*Extended Fund Facility, EFF*) та виділення Україні другого траншу обсягом 663,9 млн спеціальних прав запозичень (СПЗ), що становить близько \$886 млн.

Між тим, слід звернути увагу на важливу особливість нинішнього етапу співпраці України з МВФ. Після вказаного першого (досить успішного) перегляду програми EFF, МВФ оприлюднив оновлений Меморандум, додавши у нього **4 структурні маяки**¹⁷. З одного боку, це свідчить про довіру до України у її спроможності виконання складних реформувальних. Та й вимоги до реформувальних цілком раціональні — зокрема, йдеться про відновлення середньострокового бюджетування, Стратегію управління державним боргом, ухвалення Бюджетної декларації та ін. Такі напрями є вкрай важливими для послідовного переходу державних фінансів на мирні, а не форсмажорні рейки. Проте, з іншого — це накладає додаткові вимоги та обмеження на країну, яка знаходиться у стані війни і всі наявні ресурси має витратити на оборону. Українській владі доречно більш наполегливо звертати увагу міжнародних інститутів стосовно можливості реформувальних у умовах агресії.

МОНЕТАРНИЙ І БАНКІВСЬКИЙ СЕКТОР

У перші тижні вторгнення великі побоювання українців стосувалися спроможності НБУ утримати купівельну спроможність гривні, не допустити її шокового здешевлення, зберегти грошові ресурси і заощадження громадян, а також не допустити обвалу і руйнування банківської системи країни. Слід визнати, що НБУ домогся позитивного результату, чому сприяла інституційна нормотворчість — своєчасне ухвалення низки рішень, які визначали монетарні особливості періоду війни.

Оцінка результатів 2022 р. В інституційному контексті важливим стало затвердження 15 квітня 2022 р. Радою НБУ основних засад грошово-кредитної політики на період

воєнного стану»¹⁸, чим досягалося забезпечення надійного та стабільного функціонування банківської і фінансової системи країни, а також максимальне забезпечення потреб оборони України, безперебійне функціонування системи державних фінансів та об'єктів критичної інфраструктури.

Однією з особливостей було те, що умовах воєнного стану НБУ може надавати підтримку державному бюджету шляхом купівлі цінних паперів уряду України на первинному ринку (тимчасова інституціональна можливість чого випливає із законодавства про воєнний стан). Також важливим було те, що ухвалені Основні засади мали діяти не лише тимчасово під час правового режиму воєнного стану, а й за потреби також деякий час після його завершення до нормалізації функціонування економіки та фінансової системи.

Сьогодні (через півтора року війни) є підстави стверджувати, що монетарна політика країни була результативною та успішною. Звернемо увагу на наступні позитиви:

- ✓ дії НБУ по гальмуванню інфляції і використанні для цього курсових впливів доречно визнати правильними. Для вітчизняного економічного середовища характерними є чіткі впливи: з послабленням гривні відбувається прискорення інфляції (у т. ч. внаслідок її імпорту), зміцнення ж гривні сприяє ціновій стабілізації і зміцненню купівельної спроможності домогосподарств;
- ✓ надзвичайно важливим фактором збереження політичного та економічного середовища України у період розгортання російської агресії стало надійне і безперебійне функціонування банківської та платіжної систем. НБУ вчасно вжив низку обмежувачих заходів — запровадив режим фіксованого курсу, запровадив ряд адміністративних обмежень на валютних ринках (купівлі-продажу і переказів валюти), різко підвищив облікову ставку, які знизили ризики негативних дисбалансів;

¹⁷ МВФ додав ще 4 структурних маяки у програму EFF для України. — Економічна правда, <https://www.epravda.com.ua/news/2023/07/7/702015/>.

¹⁸ Рада Національного банку України ухвалила Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану. — <https://bank.gov.ua/ua/news/all/>.

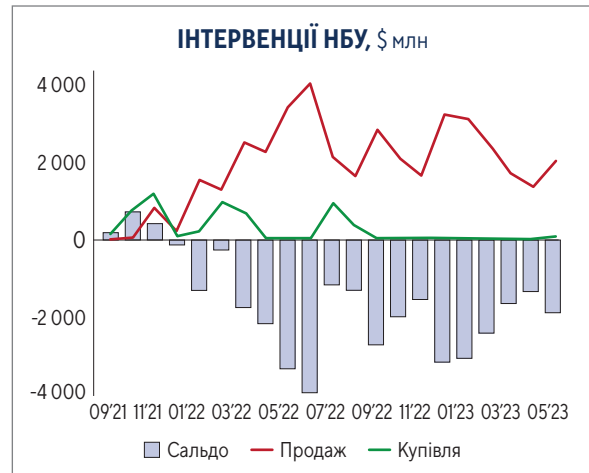
НБУ упродовж всього періоду протидії агресору залишався важливим «наповнювачем» державного бюджету, особливо у перші місяці війни, а також у періоди тимчасової затримки зовнішньої допомоги. Поза сумнівом, така підтримка державних потреб має продовжуватися і надалі.

У частині монетарної політики НБУ своєчасно відмовився від слідування інфляційному таргетуванню, перейшовши до фактично режиму фіксованого курсу, що мало чіткий стабілізуючий вплив на бізнес-середовище і на очікування економічних агентів. Визнанням і дієвим інструментом підтримки національної грошової одиниці виступають інтервенції центрального банку країни, завдяки яким курс гривні практично вже рік утримується на фіксованому рівні — 36,57 грн/\$1. Звичайно, інтервенції впливають на обсяги валютних резервів, які потрібні країні не лише для валютної підтримки (радіше для збалансування платіжного балансу, покриття торговельних дефіцитів, зовнішньоборгових виплат).

На проведення інтервенцій на підтримку гривні (діаграма «Інтервенції НБУ») НБУ мав використовувати резерви, що було можливим, як вказувалось, саме завдяки широкій фінансовій підтримці партнерських країн. Упродовж 2022-2023 рр. (станом на кінець травня) на міжбанківському валютному ринку чистий продаж НБУ іноземної валюти склав \$35,4 млрд.

Спроможність НБУ успішно керувати динамікою національної грошової одиниці (через інтервенції, облікову ставку, тимчасові обмежуючі заходи) навіть в умовах зовнішніх шоків — ознака посилення ролі центрального банку країни, а з тим і довіри населення та бізнесу.

Збереження ресурсів домогосподарств. Зростанню вказаної довіри сприяла досить активна політика НБУ по збереженню ресурсів домогосподарств (що до того ж є соціально значущим напрямом політики). Більше того, зважаючи, що кредити резидентам послідовно зменшуються (внаслідок високих оцінок ризиків неповернення), поза сумнівом у майбутніх витратах домогосподарства зможуть розраховувати лише на власні заощадження, що вимагає збереження їх реальної вартості.

Тут негативні значення інтервенцій означають перевищення продажу над купівлею валюти НБУ

Є підстави стверджувати, що вітчизняна банківська система справляється з цим завданням, що підтверджується стрімким нарощуванням депозитів населення (переважно завдяки своєчасним і повним виплатам військовим) — упродовж з 774 млрд грн до понад 1 трлн грн (історичний рекорд) наприкінці року, що також є свідченням довіри до спроможності банків зберегти кошти населення.

Інші можливості збереження коштів вже традиційно пов'язані з готівковою іноземною валютою — за посилення негараздів домогосподарства намагаються максимально «запастися» готівковою валютою (доларами), яка за будь-яких умов має визнану цінність для всіх економічних агентів. Однак пов'язані з цим вигоди для населення мають «зворотній» бік для грошової системи — девальваційний тиск на гривню, що вимагатиме проведення нових валютних інтервенцій, а з ними і втрати валютних резервів країни.

Тому цілком справедливо НБУ з перших же днів агресії фактично ввів заборону для населення вільної купівлі готівкової валюти. Як наслідок, обсяги купівлі продажу на готівкових ринках скоротились до мінімуму, а сальдо стало нульовим (продавались лише ті обсяги, які раніше купувалися).

Слід вказати на важливу адаптаційну особливість — НБУ керувався не лише обмежуючими інструментами, а й допускав елементи лібералізації, тільки-но фінансова ситуація в країні покращувалась. Так, у липні 2022 р. НБУ, разом з офіційною девальвацією гривні

(відмови від утримання 29,25 грн/\$1 і встановленні нового офіційного курсу 36,57 грн/\$1), надав фізособам можливість придбання безготівкової валюти в банках із подальшим розміщенням на строкових депозитах терміном не менше 3-х (пізніше додав і 6-ти) місяців ([купівлю валюти на депозити зі зворотним продажем по курсу НБУ](#)). При цьому, реальні долари не виходять за межі банківської системи, що може розглядатись як засіб «послаблення» тиску на готівкових валютних ринках. Водночас частина коштів домогосподарств виявляється зв'язаною і не може швидко попасти на готівкові ринки, що має (хоча й незначний) антиінфляційний ефект.

Виклики для монетарної стабілізації. Найближчим часом НБУ потрібно буде вирішувати низку складних питань стосовно подальшої спрямованості монетарної політики. Звернемо увагу на наступні, кожен з яких містить високі виклики і може дати суперечливі результати:

- ✓ Утримання високої ставки пригнічує впливає на розвиток і динаміку реального сектору. Вірогідно, НБУ буде намагатись пом'якшити процентну політику, що може вплинути на фінансову стабільність. Хоча мандат НБУ не передбачає активної участі центрального банку країни у підтримці економічної динаміки, однак вихід з кризових процесів вимагає розширення пропозиції грошей і полегшення доступу до грошових ресурсів;
- ✓ Продовження утримання нинішнього курсу гривні, хоча й є чинником макроекономічної стабілізації, однак (в умовах високої інфляції) підвищує реальний курс, а з тим — погіршує фінансові умови для експортерів, що депресивно тиснуть на виробничі процеси, особливо у промисловості.

Позитивна практика запобігання чи зменшення девальваційних та інфляційних ризиків, у т. ч. з врахуванням наведених «зворотніх» впливів, вірогідно, потребуватиме продовження пошуку інструментів (можливо, дещо специфічних, зважаючи на особливості нинішнього фінансового середовища

країни), які асоціюються з доларовими активами (яким довіряє населення). Натомість НБУ продемонстрував готовність і спроможність до цього.

РИЗИКИ ТА ВИКЛИКИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ

Для України 2022 р. став історичним періодом, коли країна, всупереч величезним випробуванням і втратам, зуміла вистояти і продемонструвати високу спроможність до відновлення. Вочевидь 2023 р. пов'язується із започаткуванням стабілізаційних процесів, зміцненням макроекономічного середовища, заліковування ран реального сектору. Поки не може йтися про започаткування прискореного відновлення, однак саме стійкість найвагоміших сфер діяльності, попри напади ворога, формує базис позитивних зрушень.

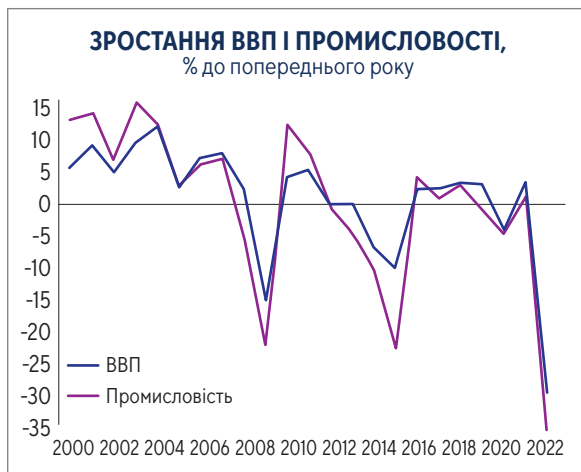
Насамперед звернемо увагу на окремі сфери та види діяльності, втрати яких через війну навряд чи взагалі коли-небудь компенсуються.

Промисловість. Чи не найбільші критичні втрати (внаслідок російської агресії) понесла вітчизняна промисловість. Загалом, у 2022 р. промислове виробництво скоротилось на 36,7%. Насамперед йдеться про гірничо-металургійний комплекс (ГМК), який довгий час залишався «візитною картою» України і на «підтримку» якого спрямовувались значні ресурси¹⁹. Навіть у 2021 р. відбувалось помітне нарощування виробництва, що закладало значимі підвалини для подальшого розширення як виробництва продукції металургії, так і її експорту.

Однак війна все змінила, і сьогодні лише зрозуміло, що з втратою маріупольських заводів (Азовсталь і ММК ім. Ілліча) і блокадою експортних морських поставок Україна «випаде» з рейтингів виробників та експортерів металургії, а також характеризуватиметься суттєвим зниженням обсягів промислового виробництва загалом. Вірогідно, металургійна експортна група не зможе поновити свої позиції у структурі вітчизняного експорту, принаймні без значних структурних змін та масштабних інвестицій у новітні металургійні технології.

¹⁹ Зауважимо, що не всі галузі промисловості зазнали однакових втрат. Так, зокрема, виробництво харчових продуктів скоротилось на 21%, текстильне виробництво — на 31%, виробництво хімічних речовин і хімічної продукції — на 62%.

Звернемо увагу на те, що, хоча сьогоднішня частка промисловості у структурі ВВП України помітно зменшилася (порівняно з серединою 2000-х років), однак **саме промисловість** найбільшою мірою **формує потреби** і попит у перевезеннях, логістиці, обслуговуючих і розподільчих мережах та ін.²⁰, тобто системно впливає на економічну динаміку загалом (діаграма «Зростання ВВП і промисловості»). Тому депресивність промисловості або затримка з відновленням означає важкі втрати для всього економічного середовища країни.

Більше того, слід зауважити, що позитивні очікування і наміри можуть бути легко зруйновані агресором. На жаль, з початку 2023 р. проявились нові ризики, які можуть не лише принести додаткові економічні втрати, а й загальмувати відновлення країни загалом. Йдеться про масовані бомбардування великих промислових об'єктів і об'єктів критичної інфраструктури, насамперед пов'язаних із життєзабезпеченням населення — електроенергії, водопостачання, тепlopостачання (що особливо актуально у зимовий період).

Нагадаємо, що ще у листопаді 2022 р. українські міста і села перейшли на дозовану подачу електроенергії, «звичними» стали віялові та аварійні відключення. Крім незручностей для домогосподарств, довготривале обмеження електроенергії означає скорочення тривалості виробничого часу багатьох промислових підприємств і практично всієї

сфери побутових послуг; і як безпосередній наслідок — погіршення показників діяльності вітчизняної економіки.

Хоча українці продемонстрували високу пристосованість до таких провокацій ворога, однак подібні інциденти розбалансовуватимуть макроекономічне середовище країни і матимуть негативний психологічний тиск. Це, крім поточного ділового клімату, може ще й скоротити вітчизняний ринок праці. За кордоном вже знаходяться близько 8 млн наших співгромадян. Переважно це жінки, діти та люди похилого віку. За продовження бомбардувань до них можуть вимушено долучитись нові мільйони вразливих верств.

Проте можна впевнено сказати, що в цілому вітчизняна економіка та бізнес змогли добре мінімізувати втрати і досить швидко пристосувались до важкого життя в умовах війни. Підтвердженням може слугувати те, що навіть промисловість вже у літні місяці 2022 р. припинила падіння, а з початку 2023 р., попри численні провокації ворога, послідовно підтримує висхідну динаміку виробництва (діаграма «Індекс промисловості»), у т. ч. започатковує заходи становлення оборонного виробництва²¹.

Стосовно відновлення промисловості, слід зробити загальне зауваження. Останніми роками Україна втратила потенціал виробництва засобів захисту країни. Це проявилось не стільки у зменшенні продажів зброї на зовнішніх ринках, скільки у величезній нестачі вітчизняної зброї у перші тижні російської агресії. І лише завдяки партнерській допомозі

²⁰ Якименко Ю. та ін. Рік діяльності Президента Володимира Зеленського: здобутки і прорахунки. — К., Центр Разумкова: Заповіт, 2020 р.

²¹ Ciararella E. How the West Can Secure Ukraine's Future. — FOREIGN AFFAIRS, https://www.foreignaffairs.com/ukraine/how-west-can-secure-ukraines-future?utm_source=ctw&utm_medium=email&utm_campaign=buttonlink&mkt_tok=ODEzLVhZVS00MjIAAAGMPBq33TZr2gx3gKIFLQ8jV11oESLjLOWUW4rcUfmR-nrGHYI8zlw9D016vflXpXm76zrD-VqJsaMNZ89uVsyZvqybP5LMYX9G2P7KnU.

ситуація поступово виправлялася. Однак у стратегічному аспекті без власного виробництва конкурентних продуктів належний рівень безпеки країни забезпечити буде вкрай важко.

Як вказувалось, це зумовлює потребу «синхронного» суттєвого прискорення економіки, насамперед промисловості, та зміцнення сектору безпеки. Об'єднання таких цілей лежить у площині оборонної і військової промисловості.

Аграрний сектор. Агресія росії завдала значної шкоди вітчизняному **агропромислово-му комплексу**, який, вірогідно, все ж залишиться лідером у відновленні країни. Цей **сектор посідає провідне місце в українському експорті**, який є критичним для забезпечення продовольчої безпеки у світі, а також підтримки внутрішніх валютних резервів, стабільного курсу гривні, макрофінансового збалансування.

У попередні роки Україна досить міцно закріпилась у лідерській групі світових країн-експортерів зернових, зокрема пшениці. Хоча війна і вплинула на вітчизняні можливості експорту пшениці (частка України у загально-світовому експорті знизилась з 9-11% до 7-9%), однак є підстави стверджувати, що Україна спроможна наростити поставки на міжнародні ринки тільки-но воєнна ситуація нормалізується²².

Підтвердженням цьому є те, що експорт аграрних товарів і продуктів харчування постраждав значно менше, ніж загальний експорт — скоротився приблизно на 10-12%. Таке відносно незначне зниження зумовлене тим, що вітчизняний аграрний і харчовий сектори вже мають стійкий попит на власну продукцію на міжнародних ринках, а також завдяки «зерновій угоді». Відтак, є підстави стверджувати, що внаслідок «зернової угоди», а також формуванню зернових хабів на західних кордонах України, відбулася стабілізація українського аграрного та продовольчого експорту, що водночас дало можливість визначитися із пропозицією таких товарів на внутрішніх ринках і що стабілізуюче впливатиме на внутрішні споживчі ринки.

Однак доречно зробити загальне застереження. Зернова угода базується на домовленостях з росією (за посередництвом Туреччини). Залишається незрозумілим, наскільки етично і морально укладати домовленості під час продовження агресивних дій. Вірогідно, уряд має потурбуватись про альтернативні шляхи вітчизняного експорту, попри те, що це вкрай важка задача.

Актуальність цього напрямку дій посилюється тим, що у липні 2023 р. дія «зернової угоди» завершилася, і коли готувалась ця публікація було не зрозуміло, чи угода й надалі матиме місце, проти чого заперечувала росія (натомість Туреччина запевняла у її продовженні). Альтернативних шляхів поставок зернових на зовнішні ринки небагато²³, зважаючи на «невдоволення» фермерів окремих країн ЦСЄ поставками українського зерна у країни Європи. Однак важливість налагодження експорту зерна лише зростає, оскільки у 2023 р. Україна зможе зібрати значно менший врожай, ніж у 2022 р., оскільки втрати сільськогосподарських земель зростали (мінування, затоплення, руйнування інфраструктури та ін.).

Україна вже володіє значним потенціалом виробництва і експорту сільськогосподарської продукції, яка користується стійким і значним попитом у всьому світі. Збереження і примноження логістичних послуг (особливо в умовах морської блокади), пов'язаних з сільськогосподарським виробництвом і харчовою галуззю — принципове завдання, яке зможе надати ресурси для відбудови країни вже у відносно короткостроковій перспективі. Звичайно, це має знайти відображення у новій розроблювальній **Стратегії розвитку аграрного сектору і сільських територій**, а також програмних засадах її (стратегії) реалізації, вписаних у євроінтеграційні процеси.

Кандидати у нові «чемпіони». Оцінюючи поточний стан економіки і найближчі перспективи, потрібно визначитись з можливими галузями і сферами, які зможуть стати новою візитівкою відродженої України — економічними «чемпіонами» (поки йдеться не про лідерські підприємства, а можливі сфери швидкого надолуження економічних втрат).

²² Тут йдеться лише про пшеницю. Однак, Україна є великим експортером також кукурудзи, соняшника, олії та ін.

²³ Т. зв. Дунайський коридор поки лише опрацьовується і має низьку пропускну спроможність.

По-перше, слід звернути увагу на вельми привабливу нішу, яка в Україні зміцнилась в останнє десятиріччя і практично не постраждала внаслідок війни. Йдеться про надання послуг (і торгівлю ними) у сфері «телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги» (ІК-послуг), сфері, яка стає все більш важливим глобальним фактором економічного розвитку. За даними Світового банку, доступ до мережі Інтернет в Україні протягом останніх десяти років динамічно розширювався і покращувався, що дозволяло залучати до глобальних мереж дедалі більше фахівців і просто користувачів. Особливо значимим було зростання експорту відповідних послуг. Причому зростання сектору значно менше залежало від зовнішніх негараздів. Навіть у коронавірусному 2020 р. експорт ІК-послуг зріс на 19,6%, у 2021 р. зростання перевищило 37%, а у кризовому 2022 р. вказаний експорт зріс на 6%.

По-друге, включеність країни до Європейського зеленого курсу, що стає ще більш актуальним в умовах військової агресії росії проти України. Збільшення частки ВДЕ в електроенергетиці, транспорті та теплоенергії — євроінтеграційні зобов'язання України, які, попри трансформаційні складнощі, можуть сприяти досягненню країною енергетичної та економічної незалежності. Вже задекларовані амбітні прагнення створити новий сектор економіки — виробництво, транспортування та постачання водню (на основі інвестицій з країн ЄС). Цей сектор приваблює інвесторів, оскільки ЄС розглядає водень як критично важливий фактор енергетичного переходу.

По-третє, це розвиток оборонної і військової промисловості, орієнтованих на виробництво (самостійно або/та в кооперації з іноземними компаніями) якнайширшого спектру озброєнь, з якими, з одного боку, цілком можна захистити країну і зміцнити позиції східного форпосту Євросоюзу, з іншого — зайняти гідні експортні ніші в одній з економічно найвигодніших сфер²⁴.

Звичайно, пошук нових «чемпіонів» вельми складне та амбітне завдання, і головне у цьому — наполегливість і раціональність державної політики.

Інтеграційна спрямованість. Значні позитивні очікування у частині налагодження економічного середовища та економічного відновлення пов'язуються з (початково ухваленними у 2022 р.) подальшими рішеннями (і запровадженні їх у практичну площину) про «енергетичний безвіз» (вітчизняна енергосистема вже стала невіддільною частиною європейської), «економічний безвіз» (звільнення продукції українського бізнесу від усіх тарифів та квот), «транспортний безвіз» (лібералізація автомобільних перевезень), «митний безвіз» (що посилює інтеграцію української митниці з європейською). Це сприятиме розширенню міжнародної торгівлі, а також інтеграції України до європейських виробничих, а також транспортних і логістичних мереж. Водночас позитивний «зсув» для експортерів може бути зумовлений покращенням транспортних перевезень, насамперед залізницею внаслідок блокування морського транспорту. Це, втім, потребує розширення мережі колій європейських стандартів (що потребує значних інвестицій).

Вказаними «безвізами» інтеграційна підтримка України не обмежується. Так, у червні 2022 р. під час саміту Глави держав і урядів «Ініціативи трьох морів» («Тримор'я»), до якої входять 12 країн ЄС, розташованих між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями, ухвалили рішення щодо участі України в усіх проєктах об'єднання на правах країни-партнерки²⁵. Також Європейська комісія приєднала українські логістичні маршрути до чотирьох шляхів Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T). Зокрема, Північно-Балтійський коридор продовжили на Україну, що створює сприятливі умови для розвитку транспортної інфраструктури України²⁶. Водночас очікується фінансування на продовження на схід базової гілки Via Carpatia,

²⁴ Зокрема, значний потенціал Україна має у виробленні сучасної зброї, про що докладніше у розділі безпеки та оборони.

²⁵ Куницький О. Лідери «Тримор'я» погодили партнерство для України. — DW, <https://www.dw.com/uk/lidery-initsiatyvy-trokh-moriv-pohodyly-partnerstvo-dlia-ukrainy/a-62195728>.

²⁶ Болжеларський Я. та ін. Відновлення локальних транскордонних залізничних сполучень як шлях вирішення глобальної проблеми інтеграції транспортних систем. — Railway Supply, <https://www.railway.supply/uk/vidnovlennya-lokalnih-transkordonnih-zalozhnykh-spoluchen-yak-shlyah-virishennya-globalnoi-problemi-integracii-transportnih-sistem/>.

а також розглядаються деякі «екзотичні» транспортні проекти²⁷. Видається, що зараз чи не найкращий час наповнювати подібні проекти українським змістом.

Слід віддати належне, що і уряд запроваджує відповідні інтеграційні кроки. Так, Кабінет Міністрів затвердив розпорядження, за яким передбачається створення делегації для переговорів стосовно узгодження угоди між Україною та ЄС про «Єдиний ринок» та її підписання. Програма ЄС «Єдиний ринок» є програмою фінансової підтримки ЄС, яка розрахована на 7 років — з 2021 по 2027 рр. Програма має сприяти спрощенню доступу до ринків, створенню сприятливого бізнес-середовища, розвитку та росту бізнесу, забезпеченню конкурентоспроможності та стійкості компаній та цілих секторів економіки, що винятково важливо для України як кандидата до вступу до ЄС.

Причому інтеграційних зусиль Україна докладає не лише у Європі. Так, зокрема, Україна [подала запит](#) на приєднання до Транстихоокеанського партнерства²⁸, одного з найбільших альянсів, заснованого як зона вільної торгівлі. Це дозволить країні долучитися до вільної торгівлі з 11 країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону, який є найбільш динамічним у світовій економіці. Це раціональний і сміливий крок, який має зміцнити економіку та сприяти інтеграції країни у глобальні економічні структури.

Зазначимо, що війна суттєво послабила адміністративний і фінансовий контроль бізнесу, які залишились. І саме завдяки такому послабленню значна частина підприємств змогла підтримувати власну діяльність. Відтак, окремі заходи, запроваджені під час війни, мають продовжуватись і в мирний час, зокрема може йтися про:

- ✓ зменшення оподаткування, рентної плати та соціальних платежів для тих підприємств, які найбільше постраждали від агресії, однак продовжують функціонувати;
- ✓ збільшення спеціального фінансування та посилення фінансової підтримки підприємствам, які виробляють і

поставляють військову та оборонну продукцію, а також медичне обладнання і захисні засоби;

- ✓ цільова грошова і фінансова підтримка малих і мікропідприємств, запровадження ширших кредитних ліній, відтермінування виплат за кредитами для тих підприємств, які продовжували функціонувати упродовж війни.

Однак, вірогідно, проти таких напрямів дій виступатиме МВФ, який наполягає на розширенні (або принаймні відновленні довоєнних параметрів) податкової бази, навіть в умовах продовження війни. Вочевидь вирішення нагальних (і стратегічних) накреслень реального сектору економіки лежить на шляху раціональної взаємодії влади і підприємництва, спільні рішення яких могли б підтримати міжнародні фінансові інститути.

ЗОВНІШНІ ТОРГОВЕЛЬНІ ТА БОРГОВІ ПОЗИЦІЇ

Широкомасштабна російська агресія, яка спричинила значні людські втрати і зруйнувала тисячі житлових і виробничих будівель, порушила економічні зв'язки (більшість з яких навряд чи вдасться відновити) як у середині країни, так і з іноземними партнерами.

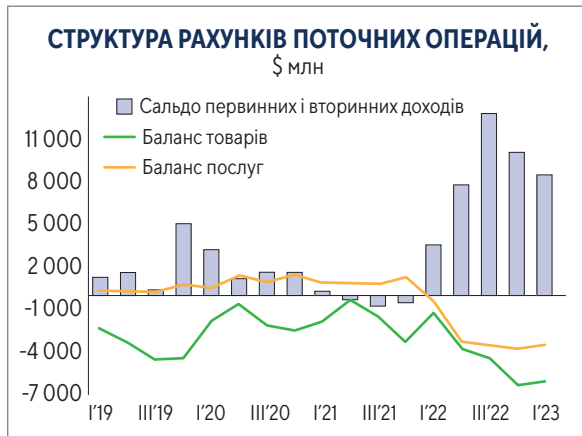
Нагадаємо, після початку у 2014 р. російської агресії на Донбасі, у країні також відбувалися масштабні трансформації у економічному і географічному вимірі. Тоді за рік товарний експорт впав на майже 30%, а імпорт — на 33%, а скорочення експортного потенціалу (насамперед промислового) відбулося переважно за рахунок втрати та окупації частини Донбасу. Широкомасштабна ж війна, яка почалася у лютому 2022 р., не лише спричинила зовнішньоекономічні втрати, а й трансформувала «традиційну» структуру платіжного балансу.

Трансформації платіжного балансу у 2022 р. Показники зовнішньої торгівлі у 2022 р. зазнали значних змін. Вагомою особливістю є те, що попри величезний зовнішньоторговельний (товарів і послуг) дефіцит, сальдо рахунку поточних операцій виявилось суттєво позитивним — \$8,6 млрд.

²⁷ Так, Польща та Україна реалізують проєкт транскордонного трубопроводу, яким українські рослинні олії будуть доставлятися в порт Гданська, що сприятиме частковому розблокуванню українського продовольчого експорту.

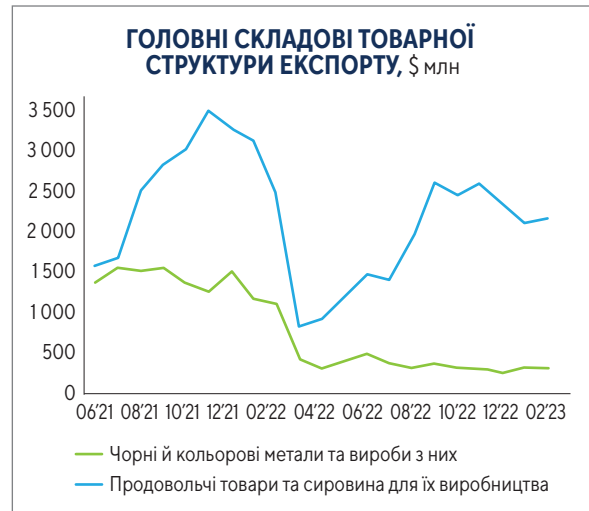
²⁸ Україна подала запит на приєднання до Транстихоокеанського партнерства. — mind.ua, <https://mind.ua/news/20259663-ukrayina-podala-zapit-na-priednannya-do-transtihookeanskogo-partnerstva>.

Що зумовлено високим припливом ресурсів за статтями доходів, т. зв. первинних (значною мірою зарплати, які виплачують іноземні роботодавці) — \$9 млрд і вторинних (партнерська допомога) — \$23,4 млрд (діаграма «Структура рахунків поточних операцій»). Саме дві вказані статті платіжного балансу, завдяки яким вдалося не допустити розвалу платіжного балансу, є свідченням беззаперечної підтримки України з боку світової спільноти.

Зазначимо, що негативний вплив мав дуже швидкий, але різний прояв на різні сфери діяльності. Так, практично вдвічі знизились показники головних експортних товарних груп — експорт продовольчих товарів у березні 2022 р. (першому повному місяці агресії) знизився на 55% переважно через скорочення експорту зернових (на 53,5%), а також на понад 60% експорт чорних і кольорових металів (діаграма «Головні складові товарної структури експорту»). На жаль, є підстави стверджувати, що найближчими роками металургійна галузь навряд чи зможе зайняти лідерські позиції у експортних доходах України, оскільки більшість потужностей була зосереджена на Півдні та Сході України і на сьогодні повністю зруйнована.

Стосовно ж аграрного сектору, експорт продукції якої вдалося відновити завдяки т. зв. зерновій угоді, то тут ситуація суперечлива. З одного боку, експорт морським шляхом найбільш вигідний для України. З іншого — вже зрозуміло, що росія не припинить провокації навіть у випадку її (угоди) продовження (і відмови НАТО чи ООН забезпечувати охорону суден, які перевозять українське зерно). Крім того, хоча Україна безпосередньо не вела переговори з росією (лише з ООН і Туреччиною), однак опосередковано має приймати умови агресора

(зокрема, догляд суден). Видається, в умовах війни навіть опосередковані подібні домовленості не є коректними і прийнятними.

Тому Україні потрібно примножити зусилля (політичні, дипломатичні), спрямовані на формування альтернативних шляхів для вітчизняного експорту, зокрема, (за допомоги партнерів) розширення інвестицій у перевалку на залізниці у транскордонних регіонах Польщі та Румунії. Що загалом вписується у завдання формування нової (європейсько орієнтованої) транскордонної інфраструктури.

Ще одна особливість, на яку слід звернути увагу, стосується торгівлі послугами. У попередні роки певна частина (переважно) дефіциту торгівлі товарами покривалась надлишком у торгівлі послугами. У 2022 р. (внаслідок ворожих дій) вітчизняна система послуг зазнала краху, торгівля послугами була зруйнована, і лише завдяки партнерському входженню (імпорт послуг зріс з \$14,4 млрд до \$25,3 млрд) Україна залишилась у світовій системі торгівлі послугами, хоча і з дефіцитом у \$9,1 млрд. Відтак, у 2022 р. дефіцит торгівлі товарами і послугами досяг історичного максимуму \$23,8 млрд (або 16% розрахункового ВВП).

Поряд з цим, у частині торгівлі послугами є особливість, яка може слугувати важливим орієнтиром для подальших трансформаційних процесів. Йдеться про те, що єдиною сферою, яка не лише не погіршила експортні показники, а навіть їх наростила, є експорт інформаційно-комунікаційних послуг (ІКП) (у класифікації НБУ «телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні послуги»). Якщо загальний експорт послуг у 2022 р. склав \$16,2 млрд, то експорт ІКП перевищив

\$7,5 млрд, тобто трохи менше половини загального 2022 р. (і на 5% більше, ніж навіть в успішному 2021 р.).

Особливості і перспективи зовнішньої торгівлі у 2023 р. Особливістю перших п'яти місяців 2023 р. стало (порівняно з попереднім роком) досить значне як скорочення товарного експорту (з \$17,8 млрд до \$15,6 млрд), так і зростання імпорту (з \$20,4 млрд до \$25,3 млрд)²⁹. Також продовжилось погіршення показників торгівлі послугами. Відтак, зовнішньоторговельний баланс погіршився ледь не втричі (за 5 місяців дефіцит сягнув понад \$14,2 млрд, що складає 55% цілорічного відповідного дефіциту минулого року). Значною мірою це зумовлено прискоренням економічної активності та зростанням сукупного попиту (споживчого та інвестиційного на приватну відбудову, що є вагомим прискорювачем імпорту) в Україні. Поряд з цим, приватні перекази з-за кордону і партнерські допомоги зросли майже вдвічі, чого виявилось недостатньо для збалансування сальдо поточного рахунку (у 2023 р. — дефіцит \$1,4 млрд, у 2022 р. — профіцит \$3,1 млрд).

У частині торгівлі товарами Україна вже утримує ніші, завдяки яким реалізуються відносні та абсолютні переваги країни. Останнім часом значне занепокоєння (яке посилилось після російського вторгнення) у світі пов'язувалося з продовольчою безпекою, можливим виникненням дефіциту на продукти харчування чи високим подорожчанням їх (продуктів) вартості, що також зумовлено російською агресією.

У світі зростатиме попит на продукти харчування і товари, які мають використання у харчовій галузі. А основою таких товарів є зернові культури, товару, яким, з одного боку, значною мірою визначається рівень національної продовольчої безпеки, з іншого — місце країни у міжнародних поставках, тобто частки експорту країни у світовому експорті³⁰. Відтак, стратегічним напрямом для України є і залишатиметься сільськогосподарське виробництво і харчова промисловість, яке утвердить лідерство у валютних надходженнях.

Як вказувалось, Україні слід прискорювати програми та проекти відновлення, оскільки

зовнішні допомоги не можуть бути нескінченними. Насамперед, попри складнощі та певні зволікання, II п/р 2023 р. має стати періодом початку реалізації проектів за «планом Маршалла». При цьому, слід очікувати суперечливих впливів.

По-перше, значного зростання імпорту товарів і послуг, які спрямовуватимуться на забезпечення споживчих потреб і потреб реалізації проектів відновлення. Зазначимо, якщо у 2022 р. зростання імпорту було зумовлено потребами виживання країни («компенсація» втрат безпосередньо завданих війною), то подальше зростання імпорту буде пов'язане з початком відновлення і широкими структурними трансформаціями (через застосування новітніх підходів і технологій). Водночас експортна спроможність проявитиметься значно нижчими темпами. Як завжди в таких випадках, наслідком стане зростання зовнішньоторговельного дефіциту, який тиснучиме на курсову динаміку.

По-друге, може активізуватися приплив (інвестиційних) капіталів (у рамках «плану Маршалла»), який профінансує частину торговельного дефіциту. Водночас є підстави стверджувати, що значні ресурси допомоги Україні продовжать надходити від партнерських країн, що повністю зможе покрити виникаючий дефіцит і зміцнює впливатиме на гривню.

Боргові позиції. На початку 2022 р. досить високі макроекономічні ризики пов'язувались із зовнішньоборговими позиціями України. Однак ризики були локалізовані, насамперед внаслідок допомоги партнерських країн.

Україна упродовж перших трьох кварталів 2022 р. витримала боргове навантаження і навіть зменшила як загальний зовнішній борг, так і боргову залежність НБУ від МВФ (таблиця «Зовнішній борг України»). Зменшення боргових зобов'язань відбулося за рахунок вчасних виплат при обмеженості доступу (на ринках капіталів) до нових позик. При цьому, викликає подив вкрай обережна (у той період) позиція МВФ стосовно програм підтримки України. Більше того, така обережна позиція МВФ сильно контрастує з позиціями багатьох інших кредиторів України, коли провідні розвинуті країни вже надавали Україні як великі

²⁹ Зауважимо, деяке розбалансування зумовлено тим, що перші два місяці 2022 р. ще відтворювали показники мирного періоду, динаміка яких була менш дефіцитною.

³⁰ Grain: World Market and Trade. — USDA, <https://www.fas.usda.gov/data/grain-world-markets-and-trade>.

ЗОВНІШНІЙ БОРГ УКРАЇНИ,
станом на кінець періоду, \$ млрд

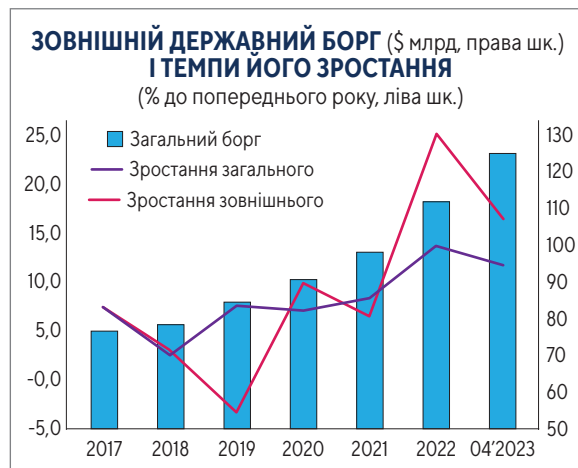
	2020	2021	II'2022	III'2022	IV'2022	I'2023
Всього (валовий зовнішній борг)	125,7	129,7	126,5	120,8	131,0	139,4
Сектор загальнодержавного управління	47,8	51,3	55,4	55,0	65,3	72,8
Центральний банк	6,9	5,8	4,7	3,9	3,8	3,3
Прямі інвестиції: міжфірмовий борг	17,5	22,1	20,6	20,2	20,6	20,7
Короткостроковий борг за залишковим терміном погашення	48,5	48,3	42,4	38,2	38,0	39,2

гранти, так і масштабні пільгові кредити для протидії агресору і на соціально-економічне зміцнення.

Доречно також вказати на ще одну особливість зовнішньоборгової політики — вдалу реструктуризацію виплат, зокрема пом'якшення умов виплат за деякими боргами. Так, у вересні 2022 р. Україна підписала **Меморандум про взаєморозуміння** стосовно призупинення виплат за державним та гарантованим державою боргом із групою офіційних кредиторів України з країн G7 та Паризького клубу³¹ з метою пом'якшення (призупинення виплат основної суми та відсотків за двосторонніми боргами з 1 серпня 2022 р. до кінця 2023 р.) економічних наслідків (для збільшення соціальних видатків, витрат на охорону здоров'я чи підтримку економіки) російської агресії. Загальна сума боргу, що покривається цим Меморандумом, становила близько \$3,1 млрд. Таке рішення звичайно є позитивним, оскільки носить стабілізуючий характер (зокрема, зниження ризиків девальвації гривні).

Хоча «заощаджені» були відносно незначні обсяги, проте уряд продемонстрував спроможність до результативного управління боргом. Підтвердженням цьому є те, що у квітні 2023 р. уряду вдалося узгодити з кредиторами чергове відстрочення виплат за боргами до серпня 2024 р. А найбільші офіційні кредитори — США, Канада, Франція, Німеччина, Японія, Велика Британія — погодилися відстрочити виплати (основної суми і відсотків) за зовнішнім боргом до завершення нової програми МВФ у 2027 р.

Між тим, у IV кв. 2022 р. і I кв. 2023 р. Україна отримала значну кредитну підтримку від міжнародних фінансових інститутів і окремих розвинутих країн, що призвело до стрімкого зростання зовнішнього боргу (діаграма «Зовнішній державний борг і темпи його зростання»).

Цим фактично закладаються вимоги до складних процедур подальшої реструктуризації боргів, оскільки в умовах обмеженості ресурсів, впоратись з чинним графіком виплат буде вкрай важко. У 2023 р. слід започаткувати і у 2024 р. інтенсифікувати переговори стосовно реструктуризації зовнішнього державного боргу комерційним кредиторам як один із засобів забезпечення макроекономічної стабільності³², переходу до сталого економічного зростання та уникнення боргових ускладнень. Реструктуризація боргу має гарантувати досягнення цільових рівнів державного боргу і потреб у фінансуванні для гарантування боргової стійкості в поствоєнний період³³.

³¹ Україна підписала Меморандум про взаєморозуміння щодо призупинення виплат за офіційним боргом з міжнародними партнерами у G7 та Паризькому клубі. — Урядовий портал, <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-pidpysala-memorandum-pro-vzaemorozuminnia-shchodo-pryzupynennia-vyplat-za-ofitsiynym-borhom-z-mizhnarodnymy-partneramy-u-g7-ta-paryzkomu-klubu>.

³² Шевчук Н. Загрози: що не так з державним боргом України. — LB.ua, https://lb.ua/economics/2022/09/29/530912_zagrozi_shcho_z_derzhavnim_borhom.html.

³³ Богдан Т. Реструктуризація зовнішнього державного боргу: необхідні параметри та наслідки. — LB.ua, https://lb.ua/economics/2023/05/09/554363_restrukturyzatsiya_zovnishnogo.html.

Значне просування у покращення економічної та інвестиційної ситуації в Україні (навіть в умовах продовження війни), зважаючи на високі ризики, які негативно впливають на інвестиційні рішення, можливе на шляху укладання Україною договорів про страхування інвестицій (надання інвестиційних гарантій) у найбільших країнах-донорах (США, ЄС, Японії), що може бути реалізовано за рахунок частини допомоги партнерських країн. Поки позитивне рішення не досягнуто, однак саме на цьому шляху може лежати вплив інвестицій і послаблення боргового тиску ще до завершення воєнних дій.

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Винятковість нинішнього часу для України, якою визначається не лише характер сьогодення країни, а й її подальші перспективи — наявність довгострокової підтримки країни міжнародними партнерами, чим забезпечуються безпека і макроекономічна стійкість. Завдання влади на період повоєнного відновлення — формування середовища як сприятливого для розвитку вітчизняного підприємництва у відкритому економічному просторі, так і спроможного витримувати конкурентний тиск на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Війна суттєво послабила адміністративний і фінансовий контроль бізнесів, і саме завдяки такому послабленню частина підприємств змогла продовжувати діяльність. На наше переконання прискорення відновлення країни може відбуватись через подальше посилення, з одного боку, вільного економічного вибору, з іншого — міжнародної координації і співпраці, насамперед інституційної. Попри нищівну війну, Україна зберігає шанс через подальше відкриття внутрішнього ринку для інвестицій прискорити інтеграцію до європейського економічного простору, знайти гідні ніші у світовому розподілі праці, що водночас має супроводжуватись подальшим інституційним зміцненням зовнішньоекономічного сектору.

Особливістю повоєнної економічної політики має стати максимально можливе невтручання держави в діяльність приватного бізнесу, що стане **основою** послідовного загального **зменшення ролі держави** в управлінні економічними процесами, а з тим і не-

допущення «нераціональних» (невивірених, неузгоджених, відверто політизованих) рішень, які спроможні обмежити економічні свободи громадян і бізнесу.

Монетарне ж насичення реального сектору, завдяки надходженню ресурсів від партнерських країн, дозволить створити надійний базис оновленої економіки. Саме на цьому шляху знаходяться сценарії економічного прискорення ще до кінця 2023 р., і досягнення збалансованого економічного зростання зможе надати потужний імпульс результативній реалізації трансформаційних процесів.

Якщо поєднувати завдання протидії глобальним і національним загрозам з прискореним повномасштабним оновленням промисловості (і забезпеченням конкурентоспроможності її продукції на світових ринках), то вирішення (такого завдання) для України лежить у сфері оборонної промисловості, випуску сучасного військового озброєння на спільних підприємствах (з партнерських країн), які зможуть куруватись компаніями США чи Великої Британії. У поєднанні випуску сучасної зброї (у т. ч. вітчизняних розробок, частина з якої зможе експортуватись) з навчальними центрами чи базами, на яких запроваджуються широкі програми підготовки і перепідготовки ЗСУ, а також створюючи аналоги озброєння встановленого у НАТО зразка, Україна одночасно отримує лідерство у просуванні своєї продукції через доведений **досвід практичного застосування**³⁴.

Поступово це дасть Україні можливість не лише забезпечити всім необхідним Збройні сили України, але й посісти гідне місце на світових ринках озброєнь (які швидко розширюються) та отримувати відповідний зиск від їх експорту. І не має значення, які вітчизняні підприємства будуть залучені (приватні чи державні; великі, малі чи середні тощо). Важливо, щоб це були результативні та ефективні підприємства для суспільства.

Оскільки упродовж прийдешніх років відбуватиметься зближення та інтеграція України з європейськими інститутами (в рамках ЄС, НАТО), то місце України дедалі більше асоціюватиметься з форпостом Європи на кордоні з росією. Відтак, вимоги і, відповідно, допомога у створенні інфраструктури набувають нового змісту.

³⁴ Сунгуровський М. Нова Україна у повоєнному світі. / Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі. К.: Центр Разумкова, 2022 р.

УКРАЇНЬСЬКА ЕНЕРГЕТИКА В ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: 2022–2023 рр.

СТАН ЕНЕРГЕТИЧНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: ВПЛИВ ВІЙНИ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Попри продовження війни, енергосистема України забезпечує споживачів необхідною електроенергією та паливом. Тривають ремонти, відновлюється інфраструктура. Опалювальний сезон 2022–2023 рр. (ОС) пройдено без катастрофічних проблем у сфері теплопостачання. Цьому сприяли наступні чинники: оперативне надходження більш сучасних західних систем протиповітряної оборони, завдяки чому знищено більшу частину ракет та дронів, які були спрямовані на об'єкти критичної інфраструктури; забезпечення країнами-партнерами значної кількості обладнання для ремонтних робіт; підтримка котелень в умовах частих відключень електрики (за допомогою генераторів). Крім того, завдяки відносно теплій зимовій погоді вдалося досягти економії палива. Це сприяло тому, що після закінчення ОС збереглося 9 млрд куб. газу у підземних сховищах та 1,2 млн т вугілля на складах.

Водночас за оцінками Світового банку, збитки, завдані інфраструктурі електроенергетики, газу та системи опалення, а також видобутку вугілля в Україні становлять близько \$11 млрд. Станом на кінець осінньо-зимового періоду енергосистема внаслідок руйнувань та окупації тимчасово втратила 44% атомної генерації, 78% потужностей ТЕС, 66% — блочних ТЕЦ, 12% — ГЕС, 75% — ВЕС та більш як 20% потужностей СЕС.

Розпочато щорічну ремонтну кампанію на електростанціях, яка є обов'язковою для підготовки до зимового періоду 2023–2024 рр. Наразі вихід у плановий ремонт певних

атомних та теплових енергоблоків не відображається негативно на постачанні електроенергії завдяки задіянню інших блоків АЕС й ТЕС, збільшенню виробництва сонячними електростанціями та нарощуванню імпорту. До початку ОС планується додати до енергосистеми 1,7 ГВт потужностей, а у грудні — ще 1,2 ГВт.

НЕК «Укренерго» станом на 1 липня 2023 р. виконано близько 60% запланованих робіт із відновлення енергетичних мереж в Україні. З початку року відремонтовано 14,5 тис. км повітряних ліній, більш як 70% підстанцій та електрообладнання. Також ведуться переговори з ENTSO-E щодо збільшення обсягів імпорту електроенергії з європейських країн для забезпечення потреб споживачів у найкритичніші періоди.

Погоджено реалізацію упродовж 2-х років експериментального проєкту «Будівництво Каховського гідровузла¹ на р. Дніпро. Відбудова після руйнування Каховської ГЕС та забезпечення сталої роботи Дніпровської ГЕС у період відбудови». Затверджено Порядок реалізації експериментального проєкту. На першому етапі буде спроєктовано всі інженерні конструкції та база для відновлення. Другий етап розпочнеться після деокупації територій та передбачає власне будівельні роботи.

У сфері енергетики² на 2023 р. уряд визначив наступні пріоритети:

- ✓ відновлення української енергосистеми;
- ✓ енергоефективність, зокрема, відповідальне споживання енергії;
- ✓ розвиток «зеленої» енергетики;

¹ Кабінет Міністрів України затвердив постанову про експериментальний проєкт з початку відбудови Каховської ГЕС. — Урядовий портал, <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyyv-postanovu-pro-eksperymentalnyi-proekt-z-pochatku-vidbudovy-kakhovskoi-hes-premier-ministr>.

² Під час Першого міжкомітетського засідання Верховної Ради України та Європейського Парламенту Голова Комітету з питань енергетики та ЖКП Андрій Герус назвав топ-5 пріоритетів у сфері енергетики озвучив топ-5 пріоритетів у сфері енергетики на 2023 рік. — Офіційний вебпортал парламенту України, https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/235417.html.

- ✓ децентралізація, розвиток розподіленої генерації;
- ✓ розбудова конкурентних енергетичних ринків та їх інтеграція з європейськими, розвиток експорту та імпорту з країнами ЄС.

МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА

Продовжується надання допомоги енергетичному сектору України. Запроваджено санкції, які зменшують доходи РФ для фінансування війни та військово-промислового комплексу. Про тісну координацію для підтримки енергетичної безпеки України шляхом її подальшої інтеграції в енергетичні ринки Європи йдеться у спільній заяві³ США та ЄС, які зобов'язуються подолати кліматичну кризу, прискорити глобальну зелену економіку та побудувати стійкі, безпечні ланцюги постачання.

Секретаріатом Європейського Енергетичного Співтовариства створено агенцію спостереження/моніторингу енергетичного ринку України (Ukraine Energy Market Observatory), яка стежитиме за всіма подіями, пов'язаними з енергетичним ринком та корпоративним управлінням України. Оцінки (на засадах конфіденційності) будуть опубліковані та надані залученим внутрішнім і міжнародним зацікавленим сторонам з метою інтеграції українського енергетичного сектору з європейським та прозорого управління.

Започатковано ініціативу щодо створення стратегічного партнерства між Україною та ЄС у сфері відновлюваних газів у рамках заявлених планів України щодо збільшення до 2050 р. частки виробництва електроенергії із безвуглецевих джерел до 90% та, зокрема, збільшення частки ВДЕ до 30% до 2030 р.

Реалізовано проєкт резервного забезпечення міст електроенергією у разі пошкодження генерації та мереж спільно з урядом,

міськадміністраціями, донорами. Використання технологічних енергетичних рішень для забезпечення резервів генерації для великих міст, захисту критичної інфраструктури (насамперед опалення, водопостачання) під час відключень електроенергії.

Розпочато проєкт «ВДЕ для стійкої України – R2U» для українських громад. Це перший етап реалізації домовленостей про поглиблення партнерства у сфері «зеленого» відновлення. У межах проєкту буде відібрано до 20 громад, у яких проведуть енергоаудит будівель критичної інфраструктури для подальшого оснащення ВДЕ. Проєкт розрахований на 18 місяців, його вартість – близько €2 млн. Він сприятиме посиленню стійкості української енергетичної системи за рахунок децентралізації генерації та розподілу електричної енергії.

УХВАЛЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС

Для відбудови енергосистеми необхідним є забезпечення нормативно-правового регулювання та інституційне впровадження реалізації політики відновлення. У зв'язку з цим ВР України у 2023 р. ухвалено низку принципово важливих законів.

Підписано Закон про розвиток когенерації⁴, який створює умови для запровадження високоефективного виробництва теплової енергії (імплементация Директиви 2012/27/ЄС про енергоефективність) та демонструє прагнення до децентралізації генерації, що особливо є актуальним у час загрози терористичних атак.

АТ «Оператор ринку» приєднався до Комітету європейських операторів ринку – NEMO Committee – у статусі спостерігача за роботою об'єднаного спотового ринку електричної енергії ЄС, що дає змогу АТ «Оператор ринку» розпочати технічну підготовку для об'єднання спотових ринків України та Європи⁵. Згоду на це дали усі номіновані оператори ринку (NEMO), а також

³ Joint statement by President Biden and President von der Leyen. – European Commission, 10 March 2023, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_23_1613.

⁴ Закон України 2955-IX від 24 лютого 2023 р. – Офіційний вебпортал парламенту України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2955-20#Text>.

⁵ Обґрунтування Управління ліцензування до рішення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, про схвалення проєкту рішення, що має ознаки регуляторного акта – постанови НКРЕКП «Про затвердження Змін до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності зі здійснення функцій оператора ринку», <https://www.nerc.gov.ua/storage/app/uploads/public/646/511/3be/6465113bebf3c697863339.pdf>.

усі оператори системи передачі (TSO) європейських держав. Комітет NEMO створений ЄС задля врегулювання всіх організаційних питань, пов'язаних із функціонуванням об'єднаного спотового ринку електричної енергії – SDAC (single day-ahead coupling) та SIDC (Single Intraday Coupling).

Натомість Секретаріат Енергетичного співтовариства дав негативну оцінку призначенню Оператора ринку у якості NEMO безпосередньо через проєкт змін до Закону «Про ринок електричної енергії»⁶, що є прямим порушенням аспис енергетичного законодавства Енергетичного Співтовариства і підлягає виправленню. В Секретаріаті звертають увагу на неповноту врахування вимог Регламенту CASM.

Однією з найголовніших подій на енергетичних ринках є ухвалення у другому читанні закону⁷, який імплементує у національне законодавство Регламент ЄС № 1227/2011 про доброчесність та прозорість на оптовому енергетичному ринку (REMIT) – набір європейських правил та практик, спрямований на запобігання зловживанням на енергетичному ринку. Реалізація положень ухваленого законопроекту дозволить запобігати зловживанням учасників ринку – маніпулювання, торгівлю на основі інсайдерської інформації, використання переваг, пов'язаних із монопольним становищем. Також законопроект передбачає створення механізму впливу та притягнення до відповідальності за порушення. Зокрема, надаються додаткові можливості для НКРЕКП щодо моніторингу, виявлення правопорушень, їх розслідування, встановлення недоброчесних учасників та накладання на них штрафів.

Розпочато впровадження вторинного законодавства на вимогу регламенту REMIT. 18 липня 2023 р. НКРЕКП затвердила проєкт рішення про Порядок реєстрації учасників ОРЕ, яким визначається: процедура реєстрації учасників оптового енергетичного ринку; перелік інформації, необхідної для здійснення реєстрації (реєстраційна форма).

СИТУАЦІЯ НА ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКАХ

Ринок електричної енергії

Згідно з оцінкою енергетичних збитків України, підготовленому у рамках Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) і Світового банку⁸, наявна потужність із вироблення електроенергії з початку повномасштабного російського вторгнення в лютому 2022 р. до 30 квітня 2023 р. знизилася вдвічі – з 37,6 ГВт до 18,3 ГВт. Найбільше постраждала маневрена потужність у системі, яка знизилася на 68% – з 14,3 ГВт до 4,6 ГВт, насамперед на теплових електростанціях. Наявна потужність ядерної генерації знизилася на 44% – з 13,8 ГВт до 7,7 ГВт (Запорізька АЕС), а потужність гідроелектростанцій скоротилася на 29% – з 6,6 ГВт до 4,7 ГВт. Доступна потужність ВДЕ знизилася на 24% – з 8,1 ГВт до 6,2 ГВт.

Виробництво електроенергії в січні-квітні 2023 р. порівняно з аналогічним періодом 2021 р. скоротилося на 32,5%. Споживання електроенергії в Україні у зазначений період в січні-квітні 2023 р. становило 32,4 ТВт-год, що на 18,9% менше ніж 2022 р., і на 33,5% менше ніж 2021 р. (48,8 ТВт-год).

Частка АЕС у структурі виробництва за чотири місяці 2023 р. становила 53,4% (у січні-квітні 2021 р. – 53,6%), ТЕС – 20,8% (25,6%), ТЕЦ – 7,8% (8,8%), ГЕС і ГАЕС – 12,3% (6,1%), ВДЕ – 5,7% (5,9%).

Падіння виробництва, за даними звіту, пов'язане з російськими ударами ракетами і БПЛА по енергетичній інфраструктурі та падінням споживання електроенергії.

Регуляторні зміни

Кабінет Міністрів переглянув механізм покладання спеціальних обов'язків (ПСО) для забезпечення населення електроенергією. Попередньо ціна електроенергії складала 1,44 грн/кВт-год при споживанні до

⁶ Секретаріат Енергоспівтовариства дав негативну оцінку ЗП від Міненерго щодо market coupling, – ExPro Consulting, <https://expro.com.ua/novini/sekretarat-energospvtovaristva-dav-negativnu-ocnku-zp-vd-mnenengo-schodo-market-coupling>.

⁷ Закон України 3141-ІХ від 10 червня 2023 р., – Офіційний вебпортал парламенту України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3141-IX#Text>.

⁸ Towards a green transition of the energy sector in Ukraine, Update on energy damage assessment. – United Nations Development Programme, June 2023, <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-06/undp-ua-energy-damage-assessment.pdf>.

250 кВт-год на місяць та 1,68 грн/кВт-год — понад вказаний обсяг.

Очікуваним стало рішення (30 травня 2023 р.) КМ України про підвищення тарифу на електроенергію для населення з 1 червня 2023 р. майже вдвічі — до 2,64 грн за кВт-год. Як відомо, мораторій на підвищення тарифів на опалення та гарячу воду протягом дії воєнного стану та шести місяців після його припинення, запроваджений минулого року (Постанова КМУ від 29 квітня 2022 р. № 502), не стосується тарифів на електроенергію.

Запровадження таких змін дасть змогу поліпшити фінансові показники НАЕК «Енергоатом» й ПрАТ «Укргідроенерго», на яких покладено спеціальні обов'язки (ПСО), та за рахунок яких покривається різниця між ринковою ціною електроенергії (близько 5 грн/кВт-год) і тарифами для населення. Уряд обґрунтовує підвищення тарифів для населення також і необхідністю інвестування коштів у відновлення енергетичної інфраструктури.

Крім того, Національна комісія, що здійснює держрегулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) підвищила тарифи на розподіл електроенергії для більшості компаній-операторів систем розподілу (ОСР, Обленерго) в середньому на 25-50%. НКРЕКП встановила нові граничні ціни на ринку «на добу наперед» (РДН), а також внутрішньодобовому (ВДР) та балансуєчому ринках.

На РДН та ВДР:

- ✓ максимальні граничні ціни для годин мінімального навантаження (з 00:00 до 07:00 та з 23:00 до 24:00) — 3 000 грн/МВт-год, для годин максимального навантаження (з 07:00 до 19:00) — 5 600 грн/МВт-год, для годин «вечірнього піка» (з 19:00 до 23:00) — 7 200 грн/МВт-год;
- ✓ мінімальна гранична ціна — 10 грн/МВт-год;

На балансуєчому ринку:

- ✓ максимальна гранична ціна — 125 % від ціни РДН, визначеної оператором ринку

для кожного розрахункового періоду відповідної доби постачання;

- ✓ мінімальна гранична ціна — 0,01 грн/МВт-год.

Лібералізація цін на оптовому ринку електроенергії через відміну або зміну цінових обмежень (price caps) не призведе до «цінових шоків», оскільки в певні години доби ціна зростатиме, а в інші — буде нижчою. Це дозволить бізнесу імпортувати ресурс для забезпечення потреб виробництва. Водночас збільшення ціни може вплинути на зниження платоспроможного попиту у комерційному сегменті, що, ймовірно, відобразиться на обсягах випуску промислової продукції.

Імпорт та експорт електричної енергії

Європейська мережа операторів системи передачі континентальної Європи (ENTSO-E) збільшила обсяги пропускної спроможності міждержавних інтерконекторів для імпорту електроенергії в Україну та Молдову з 1050 до 1200 МВт. Наразі імпорт електроенергії з ЄС є значним джерелом покриття можливого дефіциту в українській енергосистемі.

Оператором системи передачі (НЕК «Укренерго») укладено договір з 15-ма системними операторами ЄС щодо можливості надання Україні аварійної допомоги у разі необхідності; раніше такі договірні відносини діяли лише із операторами енергосистем сусідніх країн.

Експорт електроенергії було зупинено з 11 жовтня 2022 р., коли почалися масовані атаки на енергосистему. Максимальна пропускна спроможність для експорту електроенергії до ЄС, дозволена ENTSO-E, становить 400 МВт. Рішенням Міністерства Енергетики від 7 квітня 2023 р. відновлено експорт електроенергії за умови, що він здійснюватиметься в умовах профіциту та виключно за дотримання пріоритетності поставок українським споживачам.

Зі зростанням генерації з ВДЕ із квітня 2023 р. та профіцитом електроенергії з'явилась можливість розблокування експорту електроенергії до ЄС в окремі години. Експорт до Молдови і Польщі здійснювався

без перебоїв, а от експорт до Словаччини призупинявся у зв'язку з відсутністю порядку проведення спільних аукціонів з доступу до міждержавних перетинів⁹.

27 травня 2023 р. для покриття вечірнього піка споживання енергосистема України брала аварійну допомогу від енергосистеми Румунії. Це ситуативний захід, який застосовується при недостатності потужностей власних електростанцій у певний проміжок часу.

Уряд розглядає експорт електроенергії як джерело для:

- ✓ відновлення енергосистеми, яка зазнала руйнувань унаслідок ракетних атак РФ;
- ✓ забезпечення механізму ПСО для населення (експортери електроенергії мають відраховувати 80% від свого прибутку ДП «Гарантований покупець»);
- ✓ підготовки енергетичних компаній до опалювального сезону;
- ✓ додаткових надходжень НЕК «Укренерго» від аукціонів за доступ до міждержавних перетинів і коштів на ремонти мереж та розрахунки з виробниками електроенергії з ВДЕ.

Ринок природного газу

В умовах воєнного стану та економічної ситуації, що склалася в Україні, ГПК «Нафтогаз України» («Група Нафтогаз») продовжила дію тарифного плану «Фіксований» ще на рік (період дії тарифу — з 1 травня 2023 р. до 1 травня 2024 р. включно), його ціна й надалі складатиме 7,96 грн/куб м (з ПДВ).

Споживачами «Нафтогаз України» є понад 12,4 млн українських домогосподарств, які отримують газ відповідно до річного тарифного плану «Фіксований». Вартість доставки газу, яка затверджена НКРЕКП, на час дії воєнного стану має залишатися без змін.

ТОВ «ГПК «Нафтогаз України» повідомило про закінчення строку виконання своїх

функцій та обов'язків постачальника «останньої надії»¹⁰ з 22 липня 2023 р. та відсутність підстав і технічної можливості забезпечити споживачів постачальника «останньої надії» необхідними обсягами природного газу у всій зоні балансування. Відповідно до Закону України «Про ринок природного газу» постачальник «останньої надії» визначається Кабінетом Міністрів України строком на три роки за результатами конкурсу.

До ухвалення закону № 7732 фактична ціна реалізації газу розраховувалася як середньоарифметичне значення митної вартості імпорту та котирувань на нідерландському газовому хабі TTF. Перегляд податкового законодавства пов'язаний зі значним зростанням спотових цін у Європі, заборону експорту українського газу та зменшенням споживання всередині країни, що призвело до того, що видобуток для багатьох компаній став збитковим, оскільки ціна реалізації в Україні значно нижча від європейських цін. До березня 2022 р. газова рента вираховувалася лише з митної вартості імпорту.

В Україні запаси природного газу у ПСГ за даними НАК «Нафтогаз» станом на 19 липня 2023 р. складають 11,7 млрд куб. м і до початку наступного опалювального сезону 2023-2024 рр. уряд планує накопичити у підземних сховищах газу щонайменше 14 млрд куб. м.

ЄС офіційно запустив платформу (25 квітня 2023 р.) для спільної купівлі газу — AggregateEU, на якій зареєстровано НАК «Нафтогаз України». Завдяки платформі компанії отримають можливість пред'являти свої прогнози попиту на газ на 12 місяців, починаючи з червня, укладати угоди самостійно або через спеціальних агентів. Після першого тендеру ЄС планує організувати додаткові спільні закупівлі, зобов'язуючи уряди об'єднувати попит на 15% своїх запасів газу, що зберігаються для потреб опалювального сезону. Обсяг становить близько 13 млрд куб. м газу цьогогоріч або близько 3% від загального попиту ЄС. Україна має можливість придбати до 2 млрд куб. м природного газу в рамках спільних закупівель ЄС.

⁹ Експорт розпочато з 17 квітня, але призупинено з 21 квітня з ініціативи словацького оператора системи передачі. Розблокування експорту було вирішено на спільній нараді, ініційованій НКРЕКП з представниками ЄК, Енергоспівтовариства, Словацького регулятора та ОСП України і Словаччини.

¹⁰ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 р. № 917-р.

ТОВ «Оператор ГТС України» (ОГТСУ) спільно з компанією ROSEN Europe B.V. упродовж 2022 р. провели внутрішньо-трубну діагностику (ВТД) понад 2 тис. км лінійної частини магістральних газопроводів DN 1400 (діаметр у мм) – 1176,75 км, DN 1200 – 71,91 км, DN 1000 – 789,86 км. Окремо відзначається виконання ВТД одного з магістральних газопроводів на ділянці від держкордону з Молдовою до компресорної станції ОГТСУ (особливість ділянки – транспортування газу у реверсі). ВТД підвищить надійність вітчизняної ГТС.

Закон про вдосконалення надкористування

Прийняття євроінтеграційного закону України про надкористування¹¹ передбачає масштабну реформу сфери користування надрами в Україні. Серед ключових положень закону:

- ✓ запровадження єдиної державної електронної геоінформаційної системи користування надрами та її складових, зокрема, доступ до відомостей про державний реєстр спеціальних дозволів на користування надрами;
- ✓ використання міжнародних стандартів та класифікацій під час проведення експертиз, оцінки ресурсів та запасів корисних копалин;
- ✓ вільний обіг спецдозволів, що сприятиме розвитку українського ринку користування надрами, підвищить його привабливість для інвесторів;
- ✓ запровадження механізму вирішення проблеми, пов'язаної зі «сплячими» ліцензіями: встановлення плати за продовження дії ліцензії, якщо видобуто менш як 5% від затверджених запасів (крім випадку непродуктивних нафтогазових свердловин) та заборона – якщо видобуток складає менш як 1%, що покращить ситуацію на ринку корисних копалин;
- ✓ впровадження нової норми про пріоритетне право власника земельної

ділянки в розмірі не більше 25 га отримати спеціальний дозвіл на користування надрами без проведення аукціону (електронних торгів).

- ✓ зміна поняття «геологічного вивчення» на комплексний (наскрізний) спецдозвіл строком від 3 до 20 років на суші (і до 30 років на континентальному шельфі та в межах виключної (морської) економічної зони України), у рамках якого дозволяється поєднувати розвідку корисних копалин з їх промисловою розробкою.
- ✓ створення економічного паспорту, який дозволить українцям отримати частину доходу від ренти за користування надрами.

Продовжується повернення газорозподільних мереж під контроль держави¹². У червні ТОВ «Газорозподільні мережі України» (бренд «Газмережі») отримало відповідні повноваження у м. Дніпро та Дніпровському районі. Раніше в цих регіонах (Харківщина, Дніпро, Дніпровський район) діяльність здійснювали приватні компанії, що входили в Групу РГК (Регіональна Газова Компанія). Три нові облгази (АТ «Київоблгаз», АТ «Житомиргаз» і АТ «Львівгаз») приєдналися до Групи Нафтогаз.

АТОМНА ЕНЕРГЕТИКА

На початку липня 2023 р. НАЕК «Енергоатом» виведено з ремонту енергоблок на одній з АЕС, що додало 1000 МВт в енергосистему. В ОЕС України станом на 10 липня 2023 р. працювало 7 енергоблоків АЕС.

Українська розвідка отримала інформацію про те, що РФ розглядає сценарій терористичного акту на Запорізькій атомній електростанції з витоком радіації. Міненерго підбило підсумки масштабних навчань екстрених служб для подолання наслідків можливого теракту на ЗАЕС.

На окупованій Запорізькій АЕС переведено блок № 4 з режиму «холодного зупину» в режим «гарячий зупин» (попри вимоги Держатомрегулювання та ДП «НАЕК «Енергоатом»»), а далі блок № 5, який наразі

¹¹ Закон України 2805-ІХ, набрав чинності від 28 березня 2023 р. – Офіційний вебпортал парламенту України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2805-20#Text>.

¹² Розпорядження КМУ від 28 травня 2022 р. № 429-р.

перебуває в «гарячому зупині», переведено в «холодний зупин» для проведення профілактичних робіт. Решта блоків залишаються в режимі «холодного зупину». Російські окупанти використовують ЗАЕС для шантажу України з метою зірвати контрнаступ ЗСУ у Запорізькій області та примусити українську сторону до не вигідних переговорів. З цією метою один із блоків вони тримають у стані «гарячий зупин», оскільки із даного режиму набагато легше створити аварійну ситуацію.

У МАГАТЕ також повідомили, що на Хмельницькій, Рівненській, Південно-українській та Чорнобильській АЕС відбулися ротації фахівців організації. АЕС виконують свої графіки роботи та перезавантаження палива, і фахівці МАГАТЕ підтверджують відсутність проблем, пов'язаних з ядерною безпекою на цих чотирьох об'єктах.

Конференція з відновлення (енергетика)

На Конференції з відновлення України (Лондон, 21 червня 2023 р.) Велика Британія відкрила Innovate Ukraine Green Energy Challenge Fund. Уряд країни виділив £10 млн у вигляді грантів на інноваційні ідеї для зеленої енергетики в Україні. Підприємства, дослідницькі, благодійні та неурядові організації з України та інших країн можуть подавати заявки на фінансування проєктів вартістю від £50 тис. до 2 млн та використовувати інноваційну технологію, ідею або бізнес-модель, яка є низьковуглецевою, доступною та безпечною, а також підтримувати енергетичну стійкість українських громад, які страждають від нестачі енергетичних потужностей.

На заході презентовано Енергетичну стратегію України до 2050 р., що передбачає інвестиції на суму \$383 млрд у побудову нових енергогенеруючих потужностей. Планується наростити до 2050 р. потужності вітрової генерації — до 140 ГВт, сонячної — до 94 ГВт, накопичувачів енергії (energy storage) — до 38 ГВт, атомної генерації — до 30 ГВт, ТЕЦ та біоенергетичних потужностей — до 18 ГВт, гідрогенерації — до 9 ГВт

Уряд зазначає, що актуальними залишаються плани щодо декарбонізації енергетики та зеленої трансформації та активнішого використання потенціалу відновлюваної енергетики: сонячної, вітрової, гідрогенерації, водневих технологій. Виклики війни стали ще більш нагальними й атаки РФ підштовхнули Україну до корінної реформи — побудови децентралізованої енергетичної системи¹³, яка має бути більш стійкою та менш вразливою до ворожих нападів. Ідеться про створення мініелектростанцій та малих об'єктів генерації, імplementованих в наявну енергосистему.

Також у 2023 р. в Україні буде створено законодавчу базу, щоб провести реформу Державного резерву. Зокрема, це питання стосується формування мінімальних запасів нафти та нафтопродуктів із метою забезпечення безперервного її постачання на внутрішній ринок.

ПРОБЛЕМИ ПИТАННЯ СЕКТОРУ ВДЕ В УКРАЇНІ

Після завершення війни планується створити нову енергетичну модель, яка має відповідати критеріям безпеки та сталого розвитку й орієнтуватися на ефективне використання енергетичних ресурсів та «зелених» технологій. Відновлення енергетичного сектору також базуватиметься на інноваціях і розвитку розумних мереж. Необхідно максимально використовувати можливості ВДЕ та забезпечувати ефективне використання енергетичних ресурсів.

За даними УБЕА¹⁴ та НКРЕКП, у 2022 р. кумулятивна потужність ВДЕ зросла на 106,6 МВт, без урахування домашніх СЕС, з яких 81,6 МВт — нові вітроенергетичні потужності, 8,8 МВт — нові БіоЕС, 15 МВт — нові СЕС, 2 МВт — нові гідроенергетичні потужності. Наприкінці 2022 р. загальна встановлена потужність відновлюваної енергетики в Україні досягла 9,94 ГВт (без урахування окупованої території АР Крим). Водночас тимчасова окупація частини Херсонської та Запорізької областей, постійні обстріли Миколаївської та Одеської областей зупинили будівництво нових ВЕС.

¹³ Промова Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала на засіданні уряду. — Урядовий портал, https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyhalia-na-zasidanni-uriadu3012023?fbclid=IwAR1DOcoFsYBM-ozqvWyTX_6-OI_FzrCGh7JK661oM4pilumZ4HDzJiXxzXk.

¹⁴ УБЕА, <http://uwea.com.ua/ua/>.

З метою розвитку відновлюваної енергетики та імплементації Директиви 2018/2001/ЄС¹⁵ розроблено Національний план дій¹⁶ з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 р. (проект НПД ВЕ 2030). Проектом НПД ВЕ 2030 передбачається збільшення частки енергії з ВДЕ у валовому кінцевому енергоспоживанні у 3 рази: з 9% у 2020 р. до 27% у 2030 р., зокрема у секторах:

- ✓ електроенергетики — збільшення частки енергії з ВДЕ у 2 рази: з 14% у 2020 р. до 25% у 2030 р., що потребує збільшення потужності до рівня 23,6 ГВт (збільшення на 9,2 ГВт);
- ✓ опалення та охолодження — збільшення частки енергії з ВДЕ у 4 рази: з 9% у 2020 р. до 35% у 2030 р., що потребує будівництва (модернізації) 35,6 ГВт теплогенеруючих потужностей;
- ✓ у транспортному секторі — збільшення частки енергії з ВДЕ у 5 разів: з 3% у 2020 р. до рівня 14% у 2030 р. збільшення виробництва та використання біометану до 200 млн м³/рік у 2030 р., з них: 135 млн м³/рік — в електроенергетиці, 58 млн м³/рік — в теплоенергетиці, 7 млн м³/рік — у транспортному секторі.

За даними НКРЕКП, станом на 1 січня 2023 р. в Україні встановлена потужність об'єктів відновлюваної енергетики, що виробляють електричну енергію з біогазу та яким встановлено «зелений» тариф, складає 135 МВт. Цими об'єктами у 2022 р. вироблено 503 млн кВт-год, що еквівалентно близько 255 млн м³ біогазу або 127 млн м³ біометану.

В енергетичній системі в найближчій та середньостроковій перспективі залишиться

вугілля, яке використовувалось на 80% ТЕС. Під час війни дві вугільні електростанції та три вугільні шахти були суттєво пошкоджені та не підлягають відновленню. Україна прагне якомога швидше вилучити вугілля зі свого енергетичного балансу, згідно з Національним планом відновлення¹⁷ очікується, що його частка буде зменшена з 18% у 2019 р. до 2% в енергетичному балансі у 2032 р. Очікується, що атомна енергетика та біогаз/метан заповнять цю прогалину.

Збалансованому розвитку ВДЕ сприяє прийняття закону про відновлення та зелену трансформацію¹⁸ енергетичної системи України. Це комплексний законопроект, який стосується багатьох аспектів функціонування та розвитку енергетичних ринків України та несе зміни як для побутових, так і для непобутових споживачів.

Закон, зокрема, передбачає встановлення гарантії походження «зеленої» електроенергії, а також надає право виробникам електроенергії з ВДЕ самостійно продавати електроенергію та отримувати від держави різницю між «зеленим» тарифом та ринковою ціною (механізм Feed-in-Premium), що сприятиме розвитку ринку та покращить конкуренцію. Також законопроектом передбачено додатковий стимул для розподіленої генерації споживача — механізм самовиробництва та умови підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії генеруючими установками споживачів, у тому числі енергетичних кооперативів та приватних домогосподарств¹⁹.

Позитивні зрушення стосуються розвитку біоенергетики. Виконання Меморандуму²⁰ про стратегічне партнерство ЄС та України у сфері відновлюваних газів, що передбачає тісну співпрацю у сфері виробництва,

¹⁵ Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources (recast) (Text with EEA relevance.), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.328.01.0082.01.ENG.

¹⁶ Держенергоефективності розроблено проєкт Національного плану дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року. Урядовий портал, — <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhenergoefektivnosti-rozrobleno-proekt-nacionalnogo-planu-dij-z-rozvitku-vidnovlyuvanoi-energetiki-na-period-do-2030-roku>.

¹⁷ План відновлення України, <https://recovery.gov.ua>.

¹⁸ Закон України від 13 лютого 2023 р. № 9011д, https://ips.ligazakon.net/document/view/JI08856I?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01.

¹⁹ Так, з 2018 р. по 2022 р. сумарна потужність установок приватних домогосподарств, що виробляють енергію з сонячного випромінювання, зросла більш ніж у п'ятеро і станом на початок 2022 р. складає 1205 МВт (близько 45 тис. одиниць). На початок 2022 р. приватні домогосподарства встановили 57 кВт генеруючих установок з енергії вітру та 264 кВт комбінованих вітро-сонячних установок.

²⁰ Уряд України та Європейська комісія уклали Меморандум щодо стратегічного партнерства у сферах біометану, водню та інших синтетичних газів. — Міністерство енергетики України, <https://www.mev.gov.ua/novyna/uryad-ukrayiny-ta-yevropeyska-komisiya-uklaly-memorandum-shchodo-strateichnoho-partnerstva>.

транспортування, зберігання та використання відновлюваних газів: біометану, водню, його похідних, інших синтетичних газів. В Україні впроваджено законодавче підґрунтя для розвитку ринку біометану²¹, яким передбачено впровадження механізму видачі відповідних гарантій походження та Порядок функціонування реєстру²² біометану.

Нагальним залишається створення систем накопичення та балансуєчих потужностей. Системи накопичення енергії (СНЕ) необхідні для згладжування небалансів залежної від погодних умов зеленої генерації (накопичення енергії та використання її в періоди дефіциту). Попри воєнні дії на території України, продовжується реалізація проєктів²³ СНЕ. Законодавчими змінами врегульовано діяльність на ринку електричної енергії зі зберігання електричної енергії²⁴, а також затверджено Ліцензійні умови²⁵ провадження господарської діяльності зі зберігання енергії.

Важливим є ухвалення закону²⁶, який визначає напрямки розвитку електротранспорту в Україні та електрозарядної інфраструктури упродовж наступного десятиліття та унормовує приєднання і розміщення станцій зарядки автомобілів. До 1 січня 2025 р. розрахунок плати за нестандартне приєднання до електричних мереж ОСР станцій зарядки автомобілів передбачає лише складову плати за створення електричних мереж лінійної частини приєднання.

Розвиток ВДЕ неможливий і без впровадження «розумних мереж». Урядом розроблено концепцію розбудови розумних мереж

в Україні до 2035 р.²⁷ та створення умов для будівництва виробничих потужностей із виготовлення обладнання для виробництва енергії ВДЕ.

«Зелений» водень є також важливим паливом і основним інгредієнтом у виробництві інших екологічних видів палива²⁸. Україна визначена ключовим партнером Європейського альянсу з чистого водню (European Clean Hydrogen Alliance) щодо участі у виробництві та постачанні (експорті) водню, враховуючи природні ресурси, взаємопов'язану інфраструктуру та рівень технологічного розвитку. В Україні проводяться дослідження щодо можливостей виробництва водню з низьким вмістом вуглецю, конкурентоспроможної ціни і шляхів постачання.

Несприятливі умови, які впливають на здійснення розрахунків з виробниками ВДЕ.

Упродовж 2022 р. заборгованість ДП «Гарантований покупець» перед виробниками електроенергії з ВДЕ за «зеленим» тарифом склала не менше 46,5%, з наступних причин:

- ✓ зростання заборгованості НЕК «Укренерго» перед ДП «Гарантований покупець» (12,6 млрд грн) та затримки платежів НЕК «Укренерго» за диспетчерське обмеження²⁹ під час сезонного зростання виробництва електроенергії з ВДЕ.
- ✓ недостатній рівень (за результатами останнього перегляду) тарифу на передачу ОСП на 2023 р., який наразі

²¹ Закон України (№ 1820 - IX від 21 жовтня 2021 р.) «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку виробництва біометану».

²² Постанова Кабміну № 823 від 22 липня 2022 р. «Про затвердження Порядку функціонування реєстру біометану».

²³ «Укргідроенерго» планує реалізувати проєкт з будівництва Energy storage. – Українська Енергетика, <https://ua-energy.org/uk/posts/ukrhydroenerho-planuie-realizuvaty-proiekt-z-budivnytstva-energy-storage>.

²⁴ Закон України (Закон № 2046-IX) «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку установок зберігання енергії».

²⁵ Постанова НКРЕКП від 22 липня 2022 р. № 798.

²⁶ Закон України № 2956-IX від 27 липня 2023 р. – Офіційний вебпортал парламенту, України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2956-IX#Text>.

²⁷ Уряд схвалив Концепцію впровадження «розумних мереж» в Україні до 2035 року. – Урядовий портал, <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-skhvalyv-kontseptsiiu-vprovadzhennia-rozumnykh-merezh-v-ukraini-do-2035-roku>.

²⁸ «Зелений» водень можна поєднати з азотом з повітря для отримання зеленого аміаку або із захопленим біогенним вуглецем для отримання синтетичного метанолу та газу. Цей процес виробництва зеленого палива з відновлюваних джерел також відомий як Power-to-X (PtX).

²⁹ Виробники електроенергії з ВДЕ мають право на компенсацію вартості невідпущеної (і, відповідно, непроданої ДП «Гарантований покупець») електроенергії, якщо це спричинено диспетчерською командою НЕК «Укренерго».

є однією із ключових складових розрахунків за «зеленим» тарифом. Відповідне рішення³⁰ НКРЕКП не покриває в повному обсязі витрати на сплату послуги із забезпечення збільшення частки виробництва електроенергії з альтернативних джерел у 2023 р.

- ✓ відсутність компенсації небалансів³¹. Перегляд нарахунків за небаланси та повернення виробникам надмірно сплачених коштів внаслідок помилки регулятора не здійснювалось, починаючи з 8 вересня 2022 р. з огляду на незаконність формули їх нарахування³².
- ✓ встановлення лімітів виплат за «зеленим» тарифом, відповідно до яких виробники опинилися в нерівних умовах: виробники електроенергії на сонячних та вітрових електростанціях отримують 18 %, на біогазі – 30%, а на біомасі 75%. Додаткові розрахунки можливі у випадку залишку коштів на рахунках ДП «Гарантований покупець» за результатами місяця.
- ✓ неврегулювання (до 4-го кварталу 2022 р.) питання коригування розміру «зеленого» тарифу відповідно до фактичних змін курсу євро, як це прямо передбачено Законом, унаслідок чого відбулось зниження рівня розрахунків.

У 2023 р. заборгованість НЕК «Укренерго» перед ДП «Гарантований покупець» за послугу для ВДЕ за пів року виросла на 87% – до 23,6 млрд грн. За даними ДП «Гарантований покупець», з початку 2023 р. придбано 4 239 тис. МВт-год електроенергії за «зеленим» тарифом, з яких 69% – з СЕС, 15% – з ВЕС, інша частина – біоенергія та гідроенергія.

Загалом, з початку року було сплачено 13,5 млрд грн за електроенергію, вироблену в 2023 р, та 0,96 млрд грн за електроенергію 2022 р. Рівень розрахунків помісячно скорочується. Наприклад, за червень 2023 р. сплачено 44,4% електроенергії за «зеленим» тарифом.

Поступове введення в експлуатацію об'єктів ВДЕ

У результаті звільнення тимчасово окупованих РФ територій відбувається поступове введення в експлуатацію об'єктів ВДЕ. Станом на 31 січня 2023 р. звільнена Трифонівська СЕС (пошкоджено близько 20% сонячних панелей) поступово відновила виробництво електроенергії та сприяла забезпеченню енергетичних потреб Херсонської області.

Попри військові дії, 18 травня 2023 р. компанією ДТЕК введено в експлуатацію першу чергу Тилугільської ВЕС потужністю 114 МВт. Станція складається із 19 турбін виробництва компанії Vestas (Данія) одиничною потужністю 6 МВт. ДТЕК планує залучити фінансування для будівництва другої черги Тилугільської ВЕС потужністю 384 МВт.

Попри воєнні дії, зростання заборгованості перед виробниками електроенергії з ВДЕ та значне пошкодження об'єктів, європейські інвестори все ще мають зацікавленість у реалізації «зелених» проєктів. Для цього виробники вимагають, зокрема, ухвалення законопроєкту, який передбачає продовження строку дії технічних умов на 3 роки.

³⁰ Постанова НКРЕКП № 1788 від 21 грудня 2022 р. «Про встановлення тарифу на послуги з передачі електроенергії НЕК «Укренерго.»

³¹ Відповідно до закону, у випадку відхилення прогнозного від фактичного графіка генерації, виробники ВДЕ повинні компенсувати збитки ДП «Гарантований покупець» від небалансів.

³² Верховний Суд визнав протиправною формулу в редакції від 15 січня 2021 р, встановлену Регулятором, за якою ДП «Гарантований покупець» здійснював купівлю електроенергії у виробників з ВДЕ. Триває опрацювання нової формули.

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. У процесі відновлення та побудови нової енергетичної моделі України мають бути враховані: ціни енергоресурсів, енергетична безпека, екологічність³³. Це відповідає запропонованому ЄК Плану відновлення³⁴ і трансформації Європи та звільнення її від російського викопного палива до 2030 р. (REPowerEU), диверсифікації поставок шляхом додавання природного газу неросійського походження та збільшення кількості відновлюваних газів — біометану та відновлюваного водню. Особливий акцент Україна також повинна зробити на енергозбереженні та впровадженні енергоефективних технологій³⁵.

2. Під час післявоєнного відновлення Україна має стати одним із лідерів «зеленої» енергетики у Європі шляхом створення належних економічних та правових умов для розвитку сонячної та вітрової генерації, просуванню водневих проєктів та проєктів, пов'язаних із розвитком біопалива. Важливим елементом у підвищенні балансуючих можливостей енергетичної системи стане динамічне впровадження систем накопичування енергії.

3. Отримання Україною статусу кандидата у члени ЄС актуалізує питання прискорення реформування ринків електричної енергії та природного газу на засадах розвитку конкуренції та прозорості. У першу чергу, потребує вирішення проблема викривлення діючих моделей відповідних ринків через удосконалення системи ПСО та формування граничних цін згідно зобов'язань України у рамках Договору про приєднання до Енергетичного співтовариства.

4. Одним із ключових завдань для уряду на шляху до євроінтеграції української енергетики має стати відмова від перехресного субсидування та перехід на ринкові ціни для усіх категорій споживачів. При цьому, вразливі споживачі повинні отримувати субсидії в грошовій формі у обсязі, що покриває їх мінімально необхідну потребу в енергоресурсах.

5. Найважливішими законами ухваленими ВР України у 2023 р. з точки зору прискорення євроінтеграційних процесів на енергетичних ринках та трансформації енергетики України від викопних видів палива до «зеленої» енергії стали закони: «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України» та «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання зловживанням на оптових енергетичних ринках» (про REMIT). Імплементация даних законів має стати пріоритетом для роботи уряду у секторах енергетики та євроінтеграції.

6. Схвалена КМ України у квітні 2023 р. «Енергетична стратегія України на період до 2050 р.» є нереалістичною, оскільки вона не враховує практичні можливості соціально-економічного розвитку України. Її прогнозні показники із будівництва нових блоків АЕС, видобутку газу, експорту електричної енергії та створення нових генеруючих потужностей видаються суттєво завищеними. Суттєвою вадою процесу підготовки цієї Енергетичної стратегії слід вважати його непрозорість та відсутність можливості долучення широкого кола експертів. З огляду на вказане, даний документ потребує істотного доопрацювання та відкритості щодо залучення профільних експертів.

³³ Стійкість, декарбонізація, енергетична безпека, відповідність потребам економічного розвитку та євроінтеграційному курсу — аспекти формування нової енергетики України. — Урядовий портал, <https://www.kmu.gov.ua/news/stiikist-dekarbonizatsiia-enerhetychna-bezpeka-vidpovidnist-potrebam-ekonomichnoho-rozvytku-ta-ievrointehratsiinomu-kursu-aspekty-formuvannia-novoi-enerhetyky-ukrainy>.

³⁴ REPowerEU: A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition. — European Commission, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_3131.

³⁵ Про відповідний європейський досвід див. Додаток 1 до цієї доповіді.

³⁶ Energy-intensive industries. — European Commission, https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/strategy/energy-intensive-industries_en.

ЕНЕРГОЄМНІ ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ. ВИКЛИКИ ЗЕЛЕНОГО ПЕРЕХОДУ

Енергоємні галузі промисловості ЄС (Energy Intensive Industries — EII³⁶) є частиною низки стратегічних ланцюгів доданої вартості з високим рівнем енергоспоживання. EII поділяють амбіції Паризької угоди та визнають масштаб виклику енергетичного переходу, а також нові пов'язані з ним можливості. Враховуючи довгі інвестиційні цикли для цих галузей, досягнення цілей перетворення європейського континенту у кліматично нейтральний до 2050 р. вимагає швидких дій. Енергоємними вважають підприємства, у виробничих витратах яких видатки на придбання електроенергії та енергоносіїв становлять понад 3%, що може стосуватися не лише промислового та сільськогосподарського виробництва, але й більшості логістичних компаній.

ЄК прагне до кліматично нейтральної конкурентоспроможності EII. Завдання полягає в тому, щоб зменшити викиди, зберігаючи при цьому конкурентоспроможність галузі та позиціонуючи її для використання величезного потенційного глобального ринку технологій і послуг із низьким рівнем викидів.

Директиви ЄС, які чинять вплив на діяльність енергоємних підприємств, удосконалюються та переглядаються для того, щоб краще відображати кліматичні амбіції ЄС та

заохочувати підприємства та споживачів до екологічної стійкості:

- ✓ Перегляд Директиви про оподаткування енергетики (ETD³⁷).
- ✓ Зміна до Директиви про відновлювані джерела енергії (RED³⁸) для реалізації нових цілей у сфері зміни клімату до 2030 р.
- ✓ Директива³⁹ щодо розбудови інфраструктури для альтернативного палива.
- ✓ Перегляд Системи торгівлі викидами ЄС (EU ETS⁴⁰), включно з морською, авіаційною (CORSIA⁴¹), а також пропозиціями щодо ETS як власного ресурсу.
- ✓ Механізм транскордонного регулювання викидів вуглецю (CBAM⁴²).
- ✓ Регламент розподілу зусиль (ESR⁴³).
- ✓ Директива з енергоефективності⁴⁴.

У ЄС забезпечується фінансове стимулювання підприємств до енергоефективності **завдяки встановленню зобов'язань щодо енергоефективності та через програми підтримки у вигляді грантів, податкових пільг,**

³⁷ Revision of the Energy Taxation Directive (ETD). — European Commission, https://energy.ec.europa.eu/topics/renewable-energy/renewable-energy-directive-targets-and-rules/renewable-energy-directive_en.

³⁸ Renewable Energy Directive. — European Commission, https://energy.ec.europa.eu/topics/renewable-energy/renewable-energy-directive-targets-and-rules/renewable-energy-directive_en

³⁹ Alternative Fuels Infrastructure Directive (AFID), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0103>.

⁴⁰ Revision for phase 4 (2021-2030). — European Commission, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets/revision-phase-4-2021-2030_en.

⁴¹ CORSIA, Carbon Offsetting and Reduction Scheme for International Aviation.

⁴² Carbon Border Adjustment Mechanism. — European Commission, https://taxation-customs.ec.europa.eu/carbon-border-adjustment-mechanism_en.

⁴³ Effort sharing 2021-2030: targets and flexibilities. — European Commission, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/effort-sharing-member-states-emission-targets/effort-sharing-2021-2030-targets-and-flexibilities_en.

⁴⁴ Energy efficiency directive. — European Commission, https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-efficiency/energy-efficiency-targets-directive-and-rules/energy-efficiency-directive_en.

знижених ставок за кредитами на енерго-ефективні заходи.

Зазначені Директиви та регламенти є складовими ініціатив пакету Fit for 55⁴⁵ у рамках Європейської зеленої угоди (European Green Deal). **Основні акценти — боротьба зі зміною клімату, економія енергії, підтримка інновацій, розвиток ресурсо-ефективного та низьковуглецевого промислового сектору.**

Для стабілізації виробничих процесів в ЄС використовуються регулювання, цінові інструменти і субсидії.

Для енергоємних галузей доступні субсидії та інструменти фінансування, зокрема, фонди⁴⁶:

- ✓ Інноваційний фонд (The Innovation Fund) — 2020-2030.
- ✓ Фонд справедливого переходу Just Transition Fund (2020-2027) націлений на сфери, які зазнають структурних змін, а також галузі промисловості (наприклад, вугільна).

Існуючі субсидії мають невеликі бюджети, і лише окремі сектори отримують субсидії, що перешкоджає плавному переходу до вуглецевої нейтральності.

РЕГУЛЮВАННЯ ТА СТРАТЕГІЇ

- ✓ Генеральний план⁴⁷ конкурентоспроможної трансформації енергоємних галузей ЄС, що сприятиме створенню кліматично нейтральної циркулярної економіки (circular economy) до 2050 р.
- ✓ Нова промислова стратегія для Європи⁴⁸ (A New Industrial Strategy for Europe).

Цей документ підкреслює важливу роль промисловості в трансформації до вуглецево-нейтральної економіки. Галузь має зменшити власний вуглецевий слід і водночас прискорити перехід, забезпечуючи доступні чисті технологічні рішення. Ці зусилля мають підтримуватися політикою та фінансовими інструментами на рівні ЄС та національному рівні, а також приватним сектором.

Система торгівлі викидами ЄС — (EU Emissions Trading System) є основним інструментом політики ЄС, який використовується для встановлення ціни на викиди CO₂ для енергоємних галузей. 4-й етап EU ETS триває з 2020 по 2030 р. і передбачає більше щорічне зменшення доступних квот.

Ціна квот на викиди, якими торгують у рамках EU ETS, досягла рекордного рівня⁴⁹ в €100,34 за метричну тонну CO₂ у лютому 2023 р.

ТЕХНОЛОГІЇ

Існує низка доступних технологій⁵⁰ націлених на зменшення викидів CO₂ поточних процесів (енергоефективність, уловлювання та зберігання вуглецю (CCS), електрифікація з використанням електроенергії з ВДЕ, біомаси, низьковуглецевого водню або іншого синтетичного палива) інтенсифікація процесів і циклічна економіка. Однак, зростання початкових капітальних витрат та підвищення операційних витрат створюють значну перешкоду для впровадження цих технологій.

Найбільшу частку викидів має металургія, нафтопереробні заводи, виробництво цементу, нафтохімія та виробництво добрив (понад 70% промислових викидів у EU ETS). Окрім вищезгаданих, до секторів EU ETS

⁴⁵ Fit for 55. — European Commission, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/fit-for-55-the-eu-plan-for-a-green-transition/>.

⁴⁶ EU funding possibilities in the energy sector. — European Commission, https://energy.ec.europa.eu/topics/funding-and-financing/eu-funding-possibilities-energy-sector_en.

⁴⁷ Masterplan for a Competitive Transformation of EU Energy-intensive Industries Enabling a Climate-neutral, Circular Economy by 2050. Report from the High-Level Group on Energy-Intensive Industries, https://www.glassallianceurope.eu/images/cont/2019-11-28-eii-masterplan-report-final-online_file.pdf.

⁴⁸ A New Industrial Strategy for Europe. — EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0102>.

⁴⁹ European Emissions Trading System (EU-ETS) carbon pricing from January 2022 to June 2023. — Statista, <https://www.statista.com/statistics/1322214/carbon-prices-european-union-emission-trading-scheme/>.

⁵⁰ Energy-intensive industries Challenges and opportunities in energy transition. — European Parliament's, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652717/IPOL_STU\(2020\)652717_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652717/IPOL_STU(2020)652717_EN.pdf).

входять виробництво вапна та штукатурки; паперу і целюлози; алюмінію, неорганічних хімікатів та порожнистого скла.

Кліматично нейтральна галузь потребує джерела кліматично нейтральної енергії, оскільки всі процеси в енергоємних галузях потребують енергії за визначенням. Це означає, що потрібно або **використовувати відновлюване джерело енергії, або джерело викопної енергії з використанням уловлювання вуглецю**. Інших варіантів немає.

ЗАХОДИ ПІДТРИМКИ У ЄС ПІД ЧАС ЕНЕРГОКРИЗИ

З початку енергетичної кризи ще у вересні 2021 р. в європейських країнах було виділено €758 млрд, щоб захистити споживачів від зростаючих витрат на енергію⁵¹. (€646 млрд у ЄС, з яких €265 млрд виділено лише у Німеччині, €103 млрд у Великобританії, €8,1 млрд в Норвегії).

За результатами вторгнення РФ в Україну оптові ціни на електроенергію та газ у ЄС зросли у декілька разів, що серйозно вплинуло на домогосподарства та підприємства, а також призвело до проблем з ліквідністю для енергетичних компаній.

У відповідь деякі європейські уряди вжили низку заходів на рівні роздрібної торгівлі, інші запровадили податки на надприбуток енергетичних компаній. Низка країн надали екстрену ліквідність енергетичним компаніям, які зіткнулися зі стрімкими витратами на енергозабезпечення, також окремі енергетичні компанії навіть були націоналізовані. Інші заходи включали:

- ✓ Передачу в аутсорсинг енергоємної частини ланцюга доданої вартості⁵². Постає питання зниження ціни на енергоносії, щоб забезпечити конкурентоспроможність енергоємних етапів виробництва, які залишаються в ЄС.
- ✓ Субсидії для подолання труднощів у період високих цін на енергоносії. Цій стратегії надано перевагу (що дозволить

уникнути незворотного великомасштабного переміщення за кордон), але вона не сприяє зниженню цін на енергоносії та створює ризик фрагментації всередині ЄС.

- ✓ Імпорт енергоємної продукції. Однак, ця стратегія може призвести до тимчасового підвищення рівня безробіття та закриття заводів у енергоємних галузях промисловості.
- ✓ Обмеження цін на природний газ та електроенергію для промислових споживачів, які приймаються на національному рівні та відрізняються від країни до країни.

Наразі здійснюється поєднання цих політик. Існуючі енергоємні галузі промисловості субсидуються лише в чітко **обґрунтованих випадках за умови інвестицій в декарбонізацію для досягнення промислової конкурентоспроможності та екологічної стійкості**.

Відповідно до Тимчасової рамкової програми ЄС щодо кризи та перехідного періоду⁵³, ухваленої 23 березня 2022 р. у відповідь на вторгнення РФ в Україну на початку 2023 р. Комісія вже схвалила державну допомогу компаніям ЄС у розмірі €672 млрд. Крім того, керівні принципи системи торгівлі викидами ЄС (ETS) були переглянуті, щоб забезпечити €60 млрд в період між 2021 і 2030 р. як компенсацію за вищі витрати на електроенергію лише в алюмінієвій, сталеливарній та деяких хімічних галузях.

Однак, якщо уряди вирішать підтримати всі промислові сектори, то ціни на електроенергію для домогосподарств зростуть. І все це означатиме потужні фіскальні стимули, які зрештою принесуть користь виробникам енергії, багато з яких платять податки за межами ЄС.

Якщо ціни на енергоносії залишатимуться високими, підтримка енергоємної діяльності означатиме постійне субсидування цін на енергоносії. Однак, така політика є

⁵¹ National fiscal policy responses to the energy crisis. – Bruegel, <https://www.bruegel.org/dataset/national-policies-shield-consumers-rising-energy-prices>.

⁵² Adjusting to the energy shock: the right policies for European industry – Bruegel, <https://www.bruegel.org/policy-brief/adjusting-energy-shock-right-policies-european-industry>.

⁵³ Temporary Crisis and Transition Framework – European Commission, https://competition-policy.ec.europa.eu/state-aid/temporary-crisis-and-transition-framework_en.

короткостроковим рішенням, яке може завадити конкурентоспроможності у довгостроковій перспективі. **Єврокомісія рекомендувала до кінця року згорнути заходи енергопідтримки в ЄС**⁵⁴.

Мета підтримки полягає у наданні адресної допомоги тим підприємствам, які найбільше її потребують, та яким важко впоратися з наслідками поточної кризи через особливо високу вартість енергії та ситуацію в міжнародній конкуренції.

Наприклад, у Німеччині у квітні 2022 р. Федеральне міністерство економіки та боротьби з кліматом і Федеральне міністерство фінансів представили пакет заходів для компаній, які особливо постраждали від наслідків війни⁵⁵ на суму до €5 млрд. Енергоємні та торгівельні компанії, які відповідають вимогам, могли отримати грант у розмірі до €50 млн на збільшення витрат на газ та електроенергію.

Програма чітко спрямована та призначена для скорочення витрат на підвищення цін на газ та електроенергію для найбільш постраждалих енергоємних і торговельних компаній. У той же час, програма розроблена таким чином, щоб споживання енергії не підвищувалося та не викликало ефекту зростання цін. Окрім вимог щодо відповідності, програма також містить суворе правило, яке забороняє виплату бонусів директорам.

У країнах Східної Європи⁵⁶ з початку вторгнення РФ в Україну уряди надавали підтримку для боротьби зі стрімким зростанням цін енергоносії, загальна вартість яких у Польщі становила близько €11 млрд (1,7% ВВП), у Чехії — €7 млрд (2,5% ВВП). Угорщині часткове збереження цінових обмежень коштувало близько €5 млрд (3,0% ВВП). Загалом, низка заходів не змогли повністю пом'якшити ефект надзвичайно високих цін, отже, енергетична криза в Європі явно позначається на промисловості.

⁵⁴ EU wants end to energy support measures by 2024. — argusmedia, <https://www.argusmedia.com/en/news/2452673-eu-wants-end-to-energy-support-measures-by-2024>.

⁵⁵ €5 billion aid programme launched for energy-intensive industry. — Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action, <https://www.bmwk.de/Redaktion/EN/Pressemitteilungen/2022/07/20220714-5-billion-euros-aid-programme-launched-for-energy-intensive-industry.html>.

⁵⁶ Energy crisis: Europe's industry shutting down. — bne IntelliNews, <https://www.intellinews.com/energy-crisis-europe-s-industry-shutting-down-255913/>.

СОЦІАЛЬНА СФЕРА: ВТРАТИ ВІД ВІЙНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ

Сучасна ситуація в Україні є безпрецедентною з точки зору кількості населення, що потребуватиме соціального захисту. Можна сказати, що практично кожна людина постраждала тією чи іншою мірою від війни. Мільйони людей втратили близьких, житло, роботу. Десятки мільйонів травмовані фізично та/або психологічно. Звісно, що певна частина впоралася з випробуваннями і самотужки долає свої складні життєві обставини, але більшість потребує підтримки.

СКЛАДНОСТІ ГУМАНІТАРНОГО РЕАГУВАННЯ

Через бойові дії, що не припиняються, в Україні продовжують збільшувати гуманітарні потреби, особливо у людей, які залишаються у громадах поблизу лінії фронту. Унаслідок подальшої ескалації бойових дій, катастроф у 2023 р., зокрема руйнування греблі Каховської ГЕС, збільшилися виклики для людей, яким вже складно задовольняти свої потреби.

Відповідно до оцінок Управління ООН з координації гуманітарних питань майже 17,6 млн людей потребують гуманітарної допомоги та соціально-правового захисту в Україні¹. За попередніми оцінками, близько 13,4 млн громадян України отримали гуманітарну допомогу від різних операторів на загальну суму \$2,9 млрд, що становить 67% загальної потреби. Попри значні поточні зусилля, щоб забезпечити гуманітарну діяльність у всіх районах України небезпека та складнощі з доступом ускладнюють надання підтримки в районах під російським військовим контролем. У 2023 р. через погіршення безпекової ситуації та зміни лінії фронту гуманітарні партнери втратили доступ до майже 60 тис. людей у близько 40 селах, містечках і містах на Сході країни. На кінець квітня 2023 р. більш ніж 300 гуманітарних організацій надали грошову допомогу на суму майже \$780 тис. постраждалим від війни людям.

У 2023 р. щонайменше \$4,3 млрд знадобиться, аби забезпечити усі запити постраждалих від війни².

Внаслідок широкої зони ведення бойових дій наразі існують об'єктивні складнощі в оцінці реальної кількості населення України, які потребуватимуть соціального захисту та відповідно гуманітарного реагування. З об'єктивних причин немає даних щодо кількості людських втрат як з боку військових, так і з боку цивільних. Також відсутні дані щодо народжуваності за 2022 р. Тому всі існуючі на сьогодні офіційні цифри є приблизними. За даними соціологічного опитування Центру Разумкова, проведеного у лютому-березні 2023 р., більшість респондентів (60%) не отримували гуманітарної допомоги з будь-якого із джерел, отримували — (одноразово чи кількаразово) 37%³.

З початком повномасштабної воєнної агресії система забезпечення гуманітарною допомогою зазнала кардинальних змін. Поряд із створеним суб'єктом, Координаційним штабом з гуманітарних та соціальних питань при Офісі Президента України⁴, який певною мірою централізував процес забезпечення міжнародною гуманітарною допомогою, координаційні та організаційні функції, пов'язані з реалізацією гуманітарної допомоги для цивільного населення, сьогодні паралельно виконує низка інших органів виконавчої влади, у тому числі центрального

¹ Україна: гуманітарне реагування у 2023 році. Оперативне зведення, 3 серпня 2023 р., <https://reports.unocha.org/uk/country/ukraine>.

² Пресслужба Мінреінтеграції, <https://minre.gov.ua/>.

³ Докладніше див. с. 135 цього журналу.

⁴ Координаційний штаб з гуманітарних і соціальних питань активно та результативно працює над розв'язанням конкретних проблем українців в умовах війни — Андрій Єрмак, <https://www.president.gov.ua/news/koordinacijnij-shtab-z-gumanitarnih-i-socialnih-pitan-aktivn-73469>.

рівня — Мінсоцполітики, Мінреінтеграції, Мінекономіки, Міністерство молоді та спорту України та інші.

За більш ніж півтора року активних бойових дій чинна на момент повномасштабної агресії система гуманітарної допомоги розширилась, удосконалилась, до неї під'єдналися нові учасники, були внесені зміни до нормативного регулювання тощо. Наразі модель гуманітарної допомоги адаптувалась до потреб воєнного часу, не в останню чергу завдяки координації цих процесів на найвищому рівні. Гуманітарну допомогу здійснюють наразі як самі українці — волонтери, громадські організації, благодійні фонди, небайдужі громадяни, так і міжнародна спільнота. Водночас у сфері надання гуманітарної допомоги існує і певна кількість проблем та неврегульованих питань, через що частина потреб залишається частково або повністю не задоволеною⁵.

ФІНАНСОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Попри війну, держава виконувала всі свої соціальні зобов'язання перед українцями. За повідомленням Прем'єр-міністра України упродовж 2022 р. на всі соціальні виплати спрямували близько 800 млрд грн⁶. Позитивна оцінка дій влади в частині виконання соціальних зобов'язань дається і більшістю громадян України, про що свідчать результати опитування громадської думки, проведеного Центром Разумкова⁷.

Водночас українські експерти висловлюють думку стосовно того, що український бюджет поки ще не відповідає євроінтеграційним намірам України⁸ в частині соціальних стандартів. Максимум, що забезпечено держаним бюджетом під час активної фази

війни — це збереження мінімальних соціальних стандартів (прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати) на рівні кінця 2022 р. У 2023 р. не заплановане підвищення мінімальної зарплати, попри те, що прогнозують ріст інфляції на 20–30%. При цьому, попри неможливість проводити збільшення соціальних виплат в Україні, вимоги до страхового стажу українців, як і раніше, зростають. Так, у 2023 р. ті українці, яким виповнюється 60 років, не зможуть оформити пенсію, якщо у них не буде 30 років стажу. У разі призначення пенсії відкладаються до 63 років.

Тим не менше, попри падіння економіки (реальний ВВП України в першому кварталі 2023 р. впав на 10,5%, порівняно з першим кварталом 2022 р.⁹) та збільшення розміру дефіциту бюджету (за січень–березень державний бюджет було зведено з дефіцитом у 220,3 млрд грн або близько \$6 млрд¹⁰), держава робить все можливе, щоб допомогти людям вижити у скрутні часи. Саме тому соціальне забезпечення є одним з пріоритетів у фінансуванні державного бюджету на 2023 р.¹¹ Сукупні видатки на програми соціальної підтримки (враховуючи видатки Пенсійного фонду України та Фонду соціального страхування України) у 2023 р. становлять 791,0 млрд грн, що дорівнює 12,4% від прогнозного обсягу ВВП. Серед ключових пріоритетів соціальної політики на 2023 р. — безперебійне фінансування виплат тим категоріям громадян, для яких виплати від держави є ключовим джерелом доходів, у т. ч. пенсій; підтримка громадян, які потрапили в складні життєві обставини; цифровізація соціальних послуг тощо.

Видатки, які є в розпорядженні Міністерства соціальної політики, зросли майже

⁵ Докладніше див.: Постанова Верховної Ради України Про попередній звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3044-20?fbclid=IwAR1sdEezirwbZb2Kk_yfpagdU9b9HB_ANsCIKKCIIaq2ooAenzu8JBSUbMc#n14.

⁶ Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль під час засідання уряду, https://t.me/Denys_Smyhal/4210, https://t.me/s/denys_smyhal?after=4199.

⁷ Докладніше див. с. 118–119 цього журналу.

⁸ Маріанна Онуфрик. Соціальні питання в бюджеті 2023: чи є євроінтеграційний поступ? — Рубрика, <https://rubryka.com/blog/social-budget-2023/>.

⁹ НБУ, <https://bank.gov.ua/ua/news/all/prosto-pro-ekonomiku-na-osnovi-materialiv-inflyatsiynogo-zvitu-za-sichen-2023-roku>.

¹⁰ У березні до загального фонду державного бюджету надійшло 152,2 млрд грн. — Пресслужба Міністерства фінансів України, https://mof.gov.ua/uk/news/u_berezni_do_zagalnogo_fondu_derzhavnogo_biudzhetu_nadiishlo_1522_mldr_griven-3916.

¹¹ Закон України Про Державний бюджет України на 2023 рік, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>

на 41,9 млрд грн порівняно з 2022 р. і складають 444,13 млрд грн. Зокрема, на виплати особам похилого віку передбачено 271,86 млрд грн, людям в складних життєвих обставинах — 86,1 млрд грн, мало-забезпеченим громадянам — 53,45 млрд грн, сім'ям і дітям — 26,85 млрд грн. На виплати особам з інвалідністю заплановано спрямувати 3,56 млрд грн. При цьому Пенсійний фонд та Фонд соціального страхування мають ще власні надходження для забезпечення виплат вразливим верствам населення.

Отже, попри складність економічної ситуації, уряду вдалося зберегти таке ж фінансування на соціальний захист вразливих верств населення, що й у 2022 р. Хоча Україна залишається із найбільшим дефіцитом бюджету та найбільшою потребою у фінансуванні у своїй історії, при цьому нагальною необхідністю є фінансування відбудови з метою забезпечення поточної соціально-економічної стійкості країни. Зміст такої поточної відбудови — відновлення критичної інфраструктури, об'єктів соціальної сфери, житла тощо. Зрозуміло, що такі проєкти мають «вимушений» характер, адже мова йде про швидке відновлення більш-менш прийнятних соціально-економічних умов функціонування суспільства. Тільки на реалізацію проєктів швидкої реконструкції держава **потребує** \$ 17 млрд¹².

ЗОВНІШНЯ ФІНАНСОВА ДОПОМОГА

Критично важливу роль у справі утримання зовнішньої стійкості економіки, гальмування інфляційних процесів і надання державних соціальних послуг відіграє зовнішня фінансова допомога. Наразі в Україні майже усі соціальні програми, соціальні виплати та функціонування державного апарату фінансуються коштом міжнародної допомоги. Внутрішні бюджетні надходження (податки, позики,

доходи від приватизації тощо) спрямовуються на військові витрати. Так, за підсумками 2022 р. до загального фонду держбюджету надійшло 1 491 млрд грн. З цієї суми 480,6 млрд грн склала безоплатна міжнародна допомога у вигляді грантів. У 2023 р. з дефіциту держбюджету в розмірі 1 600 млрд грн (\$38 млрд) — 46% видатків також профінансовано коштом міжнародної допомоги.

Хоча зобов'язання є циклічними та часто надходять із затримкою¹³ (до того ж, за фактом, більшість допомоги є борговими зобов'язаннями¹⁴) ця підтримка допомагає Україні продовжувати виплачувати зарплати та пенсії та підтримувати роботу основних державних служб, таких як лікарні, школи та житло для переселенців. Вона також дозволяє Україні забезпечити макроекономічну стабільність та відновити найважливіші зруйновані об'єкти інфраструктури, такі як енергетична інфраструктура, системи водопостачання, транспортні мережі, дороги та мости.

Водночас слід визнати, що на сьогодні існуючий обсяг фінансової підтримки не відповідає поточним потребам. Відповідно до звіту Інституту світової економіки Кільського університету¹⁵ у перші 10 місяців конфлікту військова та соціально-гуманітарна підтримка була збалансованою. Значні кошти виділялися на гуманітарну допомогу та виконання соціальних зобов'язань. Проте на початок 2023 р. військова допомога становила близько половини всіх обсягів, а зараз вона становить 70%. Управління ООН з координації гуманітарних питань визнає, що фінансування, яке було надзвичайно значним у 2022 р., зараз залишається на низькому рівні, що ще більше ускладнює роботу. На сьогодні гуманітарні організації отримали лише 24 % необхідних \$3,9 млрд для заходів реагування у 2023 р.¹⁶

¹² Україну мають відбудовувати українці, — Юлія Свириденко. — Урядовий портал, <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayinu-mayut-vidbudovuvati-ukrayinci-yuliya-sviridenko>.

¹³ Після значного збільшення зобов'язань починаючи з лютого 2022 р. протягом літа обсяг нової допомоги знизився майже до нуля і знову значно збільшився наприкінці року. Циклічність надання допомоги можна продемонструвати на прикладі фінансової допомоги, оскільки ми можемо об'єднати наші дані щодо зобов'язань з детальними даними щодо виплат, наданими Міністерством фінансів України.

¹⁴ Supporting Ukraine: More critical than ever. — CEPR PRESS Centre for Economic Policy Research, London, UK, https://cepr.org/system/files/publication-files/182384-supporting_ukraine_more_critical_than_ever.pdf.

¹⁵ Ukraine Support Tracker. A Database of Military, Financial and Humanitarian Aid to Ukraine. — Kiel Institute for the World Economy, <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/>.

¹⁶ Україна: гуманітарне реагування у 2023 році. Оперативне зведення, <https://reports.unocha.org/uk/country/ukraine>.

Хоча в умовах безпрецедентної економічної невизначеності, що спричинена війною в країні, Україна продовжує отримувати кредитні кошти¹⁷, і на цей рік ситуація із зовнішнім фінансуванням зрозуміла, водночас, на думку провідних українських експертів, питання щодо отримання відповідних коштів в наступні роки поки що остаточно не вирішено¹⁸. Для отримання фінансування українській владі доведеться виконати низку вимог, ключовою з яких є відсутність погіршення фінансового становища, зокрема у сфері податково-бюджетної політики. Так, 9 червня уряд України затвердив нову версію меморандуму з МВФ¹⁹ (а на початку липня вже було отримано новий транш у \$900 млн), в якому зафіксовано зобов'язання України, що реалізуються або реалізовуватимуться найближчим часом.

Нові завдання (структурні маяки), що постають перед Україною, в першу чергу передбачають **необхідність скорочення видатків**²⁰ та переходу до **Національної стратегії доходів**, яка спрямована на зменшення зовнішньої залежності²¹. Тому фактично в країні оголошено «мобілізацію доходів», що знайде відображення вже у бюджеті-2024 (консультації щодо якого вже стартували).

Україна не досягла індикативної мети²² щодо загального касового сальдо (припустимий дефіцит) сектору загальнодержавного

управління (без урахування грантів) через вищі, ніж очікувалося²³, витрати на оборону. Так, вже з березня 2023 р. українські військовослужбовці почали отримувати гроші за новою системою: гарантовані виплати 30 тис. грн для усіх скасовано, нато-мість залишили для певних районів і виконання бойових розпоряджень; виплати у 100 тис грн залишено для тих, хто безпосередньо бере участь у бойових діях чи працює на окупованій території.

Також не досягнуто індикативної цілі щодо соціальних видатків²⁴. Це зумовлює додаткові потреби в економічій коштів, зокрема, на соціальні виплати населенню. Наприклад, передбачені на червень 2023 р. витрати у 258,1 млрд пропонується зменшити до 249 млрд, на вересень — з 372,6 до 359,6 млрд. На наступний рік передбачається подальше скорочення витрат, на березень 2024 р. — до 172 млрд, а на червень — до 270 млрд. Водночас скорочення виплат не поширюється на зарплати членів наглядових рад або топменеджерів держкомпаній, які продовжують отримувати величезні суми²⁵.

З'явилася тенденція до скорочення видатків на виплати вимушеним переселенцям. Триває вдосконалення механізму підтримки ВПО, спрямоване на стимулювання їх працевлаштування, розпочався процес якісної перевірки матеріального становища²⁶. Для

¹⁷ Рада директорів МВФ ухвалила програму розширеного фінансування для України обсягом 15,6 млрд дол. США та затвердила перший транш у сумі 2,7 млрд дол. США. — Національний банк України, <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rada-direktoriv-mvf-uhvalila-programu-rozshirenogo-finansuvannya-dlya-ukrayini-obsyagom-156-mlrd-dol-ssha-ta-zatverdila-pershiy-transh-u-sumi-27-mlrd-dol-ssha>.

¹⁸ Бураковський І. Чого очікувати від Лондонської конференції з відновлення України, <https://nv.ua/ukr/opinion/vidbudova-ukrayini-shcho-bude-na-konferenciji-z-vidnovlennya-ukrayini-urc-2023-novini-ukrayini-50324779.html>.

¹⁹ МВФ-Україна: Лист про наміри та Меморандум про економічну та фінансову політику, 19 червня 2023 р. — Національний банк України, <https://bank.gov.ua/ua/news/all/mvf-ukrayina-list-pro-namiri-ta-memorandum-pro-ekonomichnu-ta-finsovu-politiku-19-cheravnja-2023-roku>.

²⁰ Додаток 1. Лист про наміри, https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/LoI_MEFP_Ukraine_2023-06-19.pdf.

²¹ Метою Нацстратегії доходів є зниження зовнішньої залежності України — глава Мініфін. <https://interfax.com.ua/news/economic/906672.html>.

²² Індикативне планування це спосіб регулювання економічних процесів за допомогою рекомендаційної постановки певних цілей, визначення пріоритетів розвитку національної економіки і застосування державних фінансових та інших непрямих стимулів для їх реалізації. Воно носить рекомендаційний характер і принципово відрізняється від директивного способу реалізації способу поставлених цілей, <https://tusovka.kr.ua/news/2018/05/14/indikativne-planuvannya>.

²³ Наприклад, якщо на квітень було прописано нижню межу загального касового сальдо (припустимий дефіцит) у розмірі мінус 356,5 млрд грн, то за фактом цей показник становив майже 364,6 млрд грн. У червні план був мінус 638 млрд грн, а факт склав мінус 730 млрд грн.

²⁴ Додаток 1. Лист про наміри, 19 червня 2023 р., https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/LoI_MEFP_Ukraine_2023-06-19.pdf?v=4.

²⁵ Уряд не буде обмежувати зарплати в держкомпаніях, але шукає, як зекономити на них. Чи варто відбирати в держменеджерів доходи в сотні тисяч гривень на місяць. — *Forbes*, <https://forbes.ua/inside/uryad-ne-bude-obmezhuвати-zarplati-u-derzhkompaniyakh-ale-shukae-yak-zekonomiti-na-nikh-chi-varto-vidbirati-u-derzhmenedzhерiv-dokhodi-u-sotni-tisyach-griven-na-mistsyats-01072022-6924>.

²⁶ 11 липня Уряд ухвалив постанову «Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб», яка вносить зміни до порядку призначення виплат на проживання для ВПО. Міністерство соціальної політики, <https://www.msp.gov.ua/projects/821/>.

всіх внутрішньо переміщених осіб, які отримують допомогу зараз, з 1 серпня 2023 р. буде автоматично продовжено виплату допомоги ще на 6 місяців, до кінця січня 2024 р. З 1 вересня допомога продовжується для тих громадян, чий майновий стан потребує такої підтримки, і не продовжується для громадян, чий майновий стан дозволяє здійснювати суттєві витрати без допомоги держави. Водночас виплати не буде продовжено особам, які повернулися в покинуте місце проживання або перебувають за кордоном понад 30 календарних днів поспіль без обґрунтованих причин, що підтверджуються документально²⁷.

В Україні вже у 2023 р. передбачено реформування податкової, бюджетної політики, оновлення пільгової кредитної програми «5-7-9». Зокрема, збільшується податкове навантаження як для бізнесу, так і для громадян. У центрі уваги — кілька категорій податків, реформування яких дозволить розширити базу оподаткування, починаючи з податку на роботу/податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток підприємств та акцизних зборів. Ці кроки спрямовані, зокрема, на детінізацію ринку праці. Це зумовлено необхідністю виконання п. 15 Меморандуму про економічну та фінансову політику від 8 грудня 2022 р.²⁸, Україна взяла на себе зобов'язання якнайшвидшого відновлення довоєнного стану податкової політики, яке, зокрема, передбачає внесення змін до законодавства в частині обмеження з 1 липня 2023 р. дії мораторію на проведення податкових перевірок, особливостей застосування спрощеної системи оподаткування у вигляді єдиного податку у розмірі 2%. Строк впровадження перенесено на 1 серпня 2023 р.

З кредитної програми «5-7-9» передбачено виключення великого бізнесу з вересня 2023 р., пільгові кредити планується надавати лише дрібним та середнім підприємцям.

Хоча проблема може полягати в тому, що невеликим компаніям такі кредити отримати важко внаслідок невідповідності багатьом критеріям. Так, існують затримки виплат компенсації банківським установам відсотків по кредитах від держави; суб'єкти господарювання отримують відмову, оскільки території можливих бойових дій та деокуповані території входять до зони високого ступеня ризику; суб'єкти господарювання не можуть повноцінно здійснювати раніше взяті зобов'язання за діючими кредитними договорами, оскільки більшість суб'єктів господарювання через військову агресію та довготривалу тимчасову окупацію втратили доступ до своїх підприємств і не можуть повноцінно здійснювати діяльність та **виконувати взяті раніше кредитні зобов'язання**²⁹. Існують побоювання, що фінансування цієї кредитної програми буде скорочено, і це є причиною обмеження доступу до неї великого бізнесу.

Від початку 2023 р. банки видали бізнесу 8 тис. кредитів на 28,3 млрд грн³⁰. Найбільше підприємці взяли антикризових кредитів — 62 млрд грн та на антивоєнні цілі — 55 млрд грн. На рефінансування попередньо отриманих кредитів було видано 28,6 млрд грн, на інвестиційні цілі — 12,4 млрд грн. Окрім того, аграрії отримали 29,7 млрд грн кредитних коштів на підтримку своєї діяльності, торговельні компанії взяли 1,5 млрд грн кредитів для поповнення обігових коштів³¹.

Найчастіше кредитуються за програмою підприємства, що працюють в сферах:

- ✓ сільського господарства (54%);
- ✓ торгівлі та виробництва (23%);
- ✓ промислової переробки (13%).

Серед регіонів лідерами за сумами укладених кредитних договорів є Львівська, Одеська, Дніпропетровська, Харківська, Київська, Вінницька області та м. Київ.

На сьогодні участь у програмі беруть 45 банків, найбільшу кількість кредитів видали «ПриватБанк» (26,8 тис.), «Ощадбанк» (9,2 тис.) та «Райффайзен Банк Аваль» (5,3 тис.).

²⁷ Обґрунтованими вважаються, зокрема, причини, коли людина перебувала у службовому відрядженні або на стажуванні, перебувала на лікуванні або реабілітації, доглядала хвору дитину, оздоровлювала дитину.

²⁸ Меморандум про економічну та фінансову політику. — Міністерство фінансів України, https://mof.gov.ua/uk/memorandum_of_economic_financial_policies-677.

²⁹ Програма доступних кредитів 5-7-9% має реально запрацювати для деокупованих територій. — Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, <https://minre.gov.ua/2023/06/07/programa-dostupnyh-kredytiv-5-7-9-maye-realno-zaprachyuvaty-dlya-deokupovanyh-terytorij/>.

³⁰ З початку 2023 року бізнес отримав 8 тисяч доступних кредитів на 28,3 млрд грн. — Міністерство економіки України, <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=fe976a6c-5ca3-47ff-abea-737d29d03488&title=ZPochatku2023-Roku>.

³¹ З початку 2023 року бізнес отримав 8 тисяч доступних кредитів на 28,3 млрд грн. — Міністерство економіки України, <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=fe976a6c-5ca3-47ff-abea-737d29d03488&title=ZPochatku2023-Roku>.

ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА «ДОСТУПНІ КРЕДИТИ 5-7-9%»
ЗА ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

 банки видали бізнесу **19 416** кредити на суму **80,43** млрд грн

Джерело: Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України

Продовжується реформування пенсійної системи України. Солідарна пенсійна система перебуває у кризовому стані через наступні чинники:

- ✓ зменшення кількості працюючих, які сплачують ЄСВ, страхові внески в солідарну систему (без врахування військових) зменшилися на 25%;
- ✓ зниження економічної активності у 2022 р. на 30% (за статистичними спостереженнями);

- ✓ співвідношення застрахованих осіб до пенсіонерів складає 1:1. Тобто один працюючий українець, який сплачує ЄСВ, фактично утримує одного пенсіонера. Через міграцію таке співвідношення може погіршуватись, що негативно відобразиться на фінансуванні солідарних пенсій;
- ✓ середній розмір пенсії на 1 квітня (5 238,25 грн) часто не покриває базових потреб людини і є найнижчим в Європі;
- ✓ коефіцієнт заміщення (відсоток від зарплати, який людина може отримувати в якості пенсії) складає близько 27%, це означає, що при виході на пенсію доходи людини зменшуються втричі.

Кожен з факторів збільшує вірогідність негативних для пенсійної системи та кожного українця наслідків. За таких умов виникає ризик недостатнього фінансування пенсійної системи за рахунок сплати страхових внесків. Це може призвести до вимушеного перегляду параметрів страхової системи (підвищення пенсійного віку, збільшення страхових внесків тощо) або до зменшення параметрів, які впливають на розмір пенсії. Як наслідок, — подальше зменшення коефіцієнта заміщення та падіння рівня життя пенсіонерів.

На тлі посилення негативних тенденцій у солідарній пенсійній системі та застережень з боку МВФ від збільшення пенсійних видатків з бюджету, а також від створення додаткових категорій пільговиків, які мають право на дострокову пенсію, продовжуються спроби запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи³².

Проте МВФ вважає передчасним запровадження накопичувальної пенсії в Україні та слушно наполягає, що до кінця війни влада має зосередитися на зміцненні солідарної пенсійної системи. До того ж впровадження накопичувальної пенсії не повинно мати ніякого негативного впливу на функціонування солідарної пенсійної системи. МВФ вважає, що солідарну пенсійну систему треба зберегти, щоб вона залишалася життєздатною і після війни.

Запровадження другого рівня не має призвести до дефіциту в солідарній системі, тобто будь-які зміни, які можуть призвести до збільшення пенсійних витрат, мають містити посилення на джерела збільшення таких витрат, брати додаткові гроші на пенсії з бюджету не можна. Представники українського уряду, в свою чергу, пообіцяли, що у випадку часткового перерозподілу коштів від ЄСВ на користь накопичувальної пенсії, шукатимуть компенсаторів для втрат, яких зазнає солідарна пенсійна система.

РИНОК ПРАЦІ

Проблема в сфері зайнятості визнається однією з найскладніших для вирішення на сучасному етапі. Війна радикально загострила демографічну кризу в Україні, в якій країна перебувала з моменту проголошення Незалежності, і може призвести до масового дефіциту робочої сили після закінчення війни³³. З початку 2023 р. в Україні зупинилася п'ята частина (21,1%) підприємств, що впливає на можливості зайнятості в країні. Тим не менше, з початку 2023 р. триває поступове відновлення ринку праці в Україні, хоча поки він відновився лише на половину від довоєнного рівня, а процес відновлення було загальмовано серією масштабних атак на енергетичну інфраструктуру.

При цьому ринок праці відновлюється нерівномірно. Руйнування, закриття та релокація підприємств, виїзд біженців за кордон та збільшення кількості ВПО створюють ситуацію невідповідності географічного

розташування робочих місць та робочої сили. Характерною ознакою ринку праці є поглиблення професійної та регіональної диспропорції, що стримує подальше відновлення зайнятості. За деякими даними, позитивний тренд зайнятості стабілізується лише за рахунок західних областей. Якщо схід, північ і південь України не відновилися до рівня початку 2022 р., то захід і частково центр пропонують навіть більше вакансій, ніж було до початку активних бойових дій. Так, наприклад, Івано-Франківськ виходить на п'яте місце за кількістю вакансій замість Харкова, де ситуація з робочими місцями значно погіршилася: багато підприємств знищені чи зупинені, інші релоковані в безпечніші регіони.

В свою чергу, приватний бізнес стикається із браком кваліфікованих працівників. Відчувається дефіцит окремих спеціальностей, попри високий рівень безробіття. Також спостерігається професійно-кваліфікаційний дисбаланс та певні відмінності між попитом та пропозицією робочої сили. Згідно з даними Державного центру **зайнятості**, найбільший попит у роботодавців спостерігається на кваліфікованих працівників робітничих професій³⁴. Дефіцит робітників зараз на 20–25% більший, ніж за підсумками 2021 р. Однією з причин дефіциту працівників робітничих спеціальностей називають масову мобілізацію чоловіків. ЗСУ, як і бізнесу, також потрібні кваліфіковані фахівці. Бронювання співробітників спрацьовує не завжди, особливо якщо йдеться про невеликі та «не стратегічні» компанії. Інша причина — масовий від'їзд за кордон жінок робітничих професій, які, на відміну від офісних працівниць, у ЄС, маючи потрібну спеціальність, досить швидко можуть знайти собі непогано оплачувану роботу. При цьому статус біженця надає право на офіційне працевлаштування.

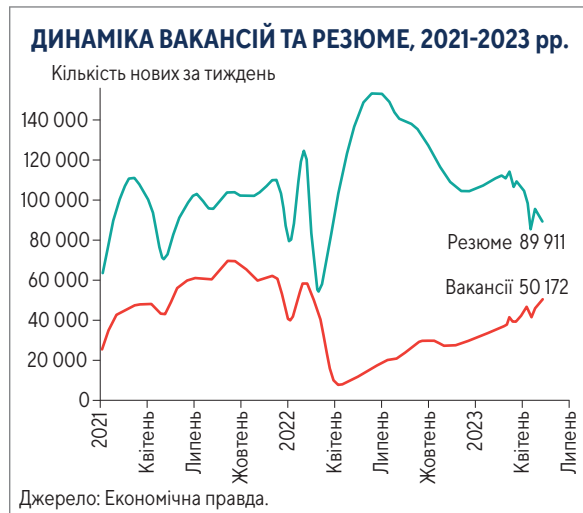
Це змінило тенденції на ринку праці, коли з безумовного «ринку роботодавця», яким ринок праці був упродовж всього 2022 р., ринок праці перетворився на «ринку пошукача». Так, з квітня 2023 р., за даними порталу

³² У Верховній Раді зареєстрований проєкт Закону № 9212 «Про накопичувальне пенсійне забезпечення», наразі він опрацьовується профільним комітетом ВРУ.

³³ Оцінка ролі демографічного фактору для економічного зростання та повоєнного відновлення. Центр Разумкова, <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/22/2023-MATRA-I-KVARTAL-7.pdf>

³⁴ Ринок праці 2023: кого шукають роботодавці та кому готові платити до 70 тис. грн. — Державний центр зайнятості, <https://www.dcz.gov.ua/publikaciya/rynok-praci-2023-kogo-shukayut-robotodavci-ta-komu-gotovi-platyty-do-70-tysyach-grn>.

work.ua, показник нових вакансій повернувся майже до 80% від середнього у 2021 р., а кількість резюме перевищує середній рівень 2021 р. лише на 10%. В НБУ ([інфляційний звіт](#)) такий тренд пояснює «пожвавленням економічної активності завдяки поліпшенню ситуації в енергетиці та сезонній активізації діяльності»³⁵.

Таким чином регіональні та професійні диспропорції поглибилися порівняно з часом до повномасштабного вторгнення, що стримує подальше відновлення зайнятості та, відповідно, стримує відновлення економіки. Хоча ситуацію з дефіцитом кадрів «врівноважує» спад економіки, тому поки ще колапсу немає.

Офіційний рівень безробіття, за даними Державної служби зайнятості, за рік впав більш ніж удвічі, що є історичним мінімумом. Станом на 1 червня 2023 р., мали статус безробітного 119,2 тис. осіб³⁶ (у березні 2023 р. кількість безробітних становила 137,3 тис., тоді як рік тому було 286,9 тис. безробітних).

Однією з причин є те, що істотно змінилися умови, які держава пропонує при реєстрації в Центрі зайнятості. Наприклад, скорочено термін перебування на обліку та виплати допомоги по безробіттю. З 1 січня 2023 р. максимальний розмір допомоги

по безробіттю буде становити 6 700 грн – розмір мінімальної зарплати (раніше платили 150% мінімальної). По-друге, тепер дві третини безробітних становлять жінки, а рік тому кількість безробітних серед чоловіків та жінок була майже однаковою. Зараз **важливим фактором є військовий облік**, без постановки на який також не можна зареєструватися в Центрах зайнятості.

Оскільки йдеться саме **про кількість офіційно зареєстрованих осіб** у Центрах зайнятості по країні, фактичні дані можуть значно відрізнятися. За оцінками НБУ, цього року безробіття в Україні залишатиметься високим – рівень безробіття зріс із 9,8% до 25,8%. Станом на травень 2023 р., рівень безробіття **становив** близько 20%³⁷. За деякими песимістичними оцінками рівень безробіття в Україні наближається навіть до 30%³⁸. **Це стало результатом руйнування підприємств та зниження економічної активності бізнесу в умовах високих ризиків та вимушеної міграції мільйонів українців.**

При цьому безробіття набуває яскраво виражені ознаки структурного. Однією з причин структурного безробіття є складнощі з переїздом потенційних працівників у регіон, де є робота за їхньою спеціальністю. Значна кількість ВПО змушена перебраться в регіони, де обмежена пропозиція роботи за їхньою спеціальністю. Це одна з причин того, що серед ВПО як вища частка тих, хто втратив роботу після повномасштабного вторгнення, так і тих, хто досі не має роботи. Однак навіть серед тих, хто повернувся на попереднє місце проживання, значна частина не може знайти роботу.

Хоча в західних регіонах рівень безробіття, який зріс упродовж 2022 р. до 30%, наразі знизився до 15%, проте кількість шукачів роботи кардинально не збільшилася, чого можна було б очікувати через наплив внутрішньо переміщених осіб. Такі регіональні особливості мають пояснення. Всупереч сталим уявленням про переважне

³⁵ Інфляційний звіт, квітень, 2023. – НБУ, https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q2.pdf?v=4.

³⁶ У загальній кількості зареєстрованих безробітних, чоловіки становили – 33,7 тис. осіб (або 29%), жінки – 85,5 тис. осіб (або 71%). Див. Аналітична та статистична інформація. – Державна служба зайнятості. <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67>.

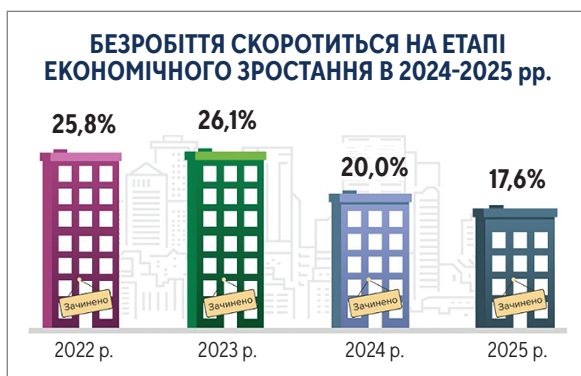
³⁷ Інфляційний звіт НБУ, 2023 р., травень, https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q2.pdf?v=4.

³⁸ Ринок праці в Україні: шанси знайти роботу зростають, проте не скрізь. – Укрінформ, <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3654742-rinok-praci-v-ukraini-sansi-znajti-robotu-zrostaui-prote-ne-skriz.html>.

переміщення ВПО до західних областей, лідерами за кількістю прийнятих ВПО є Дніпропетровщина та Харківщина. До Харкова та Дніпра переїжджають люди з малих населених пунктів областей, де відбуваються бойові дії. А ВПО на заході не можуть включитися в процес конкуренції за вакансії внаслідок різної регіональної специфіки зайнятості. Таким чином на заході формується переважно структурне безробіття, тобто є невідповідність між тим, що потрібно працедавцям, і тим, що можуть запропонувати працівники.

За прогнозами, ситуація на ринку праці поліпшиться разом із зниженням безпекових ризиків і пожвавленням економіки. За умов відсутності значних шоків рівень безробіття буде знижуватись через активізацію економічної діяльності. Процес відновлення економіки України дозволить усунути структурні диспропорції, зокрема завдяки інвестиціям у постраждалі регіони та поверненню біженців та переселенців до своїх домів.

Відбудова України потребуватиме залучення більшої кількості працівників. Наприклад, НБУ очікує, що з 2024 р. рівень безробіття почне скорочуватися (на 1,5–2%). Щоправда, наслідки війни все ще доволі гостро відчуватимуться на ринку праці, зокрема через посилення кваліфікаційних та регіональних диспропорцій.

Посилюється тінізація ринку праці. Збільшився відсоток тих, хто намагається влаштуватись неофіційно. За оцінками Державної служби зайнятості України³⁹, станом на березень 2023 р., близько 3 млн осіб працювали без офіційного оформлення, що становить понад 20%

працевдатного населення України. На збільшення розміру неформальної зайнятості вплинула вимога щодо реєстрації чоловіків у військоматах для офіційного працевлаштування. У неофіційному працевлаштуванні можуть бути зацікавлені як роботодавці (які у такий спосіб можуть економити на податках), так і самі працівники. Тому, попри перевірки Держпраці, що розпочато, тінізація ринку праці триває.

Ситуацію на ринку праці ускладнює масовий виїзд людей з країни. На сьогодні втрати робочої сили України оцінюються в понад 30%, це близько 5,5 млн людей, більшість із яких виїхали за кордон. Повернення цих людей та залучення їх до повоєнного відновлення — одна з ключових проблем для майбутнього української економіки.

З метою стимулювання створення нових робочих місць, збільшенню зайнятості та зменшенню безробіття урядом затверджено порядок надання компенсації роботодавцям частини фактичних витрат, пов'язаних із сплатою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за створення нових робочих місць та за прийом на роботу офіційно зареєстрованих безробітних⁴⁰.

Новий механізм, зокрема передбачає виплату компенсації у розмірі 50% фактичних витрат сплаченого єдиного внеску за працевлаштувану особу на нове робоче місце. Компенсація виплачуватиметься роботодавцям, які протягом року виплачують працівникам заробітну плату в розмірі не менше трьох мінімальних зарплат. За умови збереження такого рівня заробітної плати виплата компенсації здійснюватиметься за кожну працевлаштувану особу протягом наступних 12 місяців за кошти державного бюджету, що передбачені в бюджеті Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Також встановлюються компенсації суб'єктам малого підприємництва фактичних витрат у розмірі ЄСВ за працевлаштування зареєстрованих безробітних на нові робочі місця. Цей механізм має запрацювати з 1 січня 2024 р.

³⁹ Бюджет України втрачає 100 млрд грн на рік через незареєстрованих працівників. — Держпраці, <https://www.work.ua/news/ukraine/2359/>.

⁴⁰ Див.: <https://document.vobu.ua/doc/18684>.

ДОХОДИ ГРОМАДЯН

Війна вплинула на рівень доходів громадян. 2023 р. може виявитися критично складним передусім для малозабезпечених українців, реальні доходи яких зменшаться найбільше. Результати дослідження Центру Разумкова свідчать, що доходи 37% опитаних респондентів знизилися, 10% втратили роботу з початку повномасштабної війни. Причиною втрати роботи для 30% працюючих стало закриття або припинення роботи підприємства, а для 14% — скорочення персоналу⁴¹. Загалом це свідчить про значну залежність доходів населення від економічної ситуації, що характеризує можливість їх зростання в міру підвищення економічної активності підприємств, покращення платіжного балансу, збільшення експортного потенціалу країни. Це стимулюватиме збільшення попиту на робочу силу, сприятиме покращенню її якості.

При цьому фінансовий стан пенсіонерів погіршиться меншою мірою, ніж у громадян, які працюють. Протягом 2023 р. вже проведено кілька масових перерахунків пенсій. Зокрема, під час березневої індексації було перераховано пенсійні виплати 10,5 млн українських пенсіонерів. Було збільшено розміри мінімальних пенсійних виплат особам з інвалідністю із числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

З 1 липня заплановано проведення індексації на 19,7% пенсій, призначених відповідно до Законів України «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про статус народного депутата України», «Про наукову і науково-технічну діяльність». Тобто індексації проведуть для держслужбовців, народних депутатів, представників органів місцевого самоврядування та науковців.

До падіння реальних доходів українців призвели урізання зарплат частиною бізнесів і висока інфляція. І хоча більшість власників підприємств повернули винагороду підлеглим на довоєнний рівень, частину колишніх доходів люди втратили, передусім через інфляцію, яка за офіційними даними перевищила 26%.

У 2023 р. роботодавці не зобов'язані індексувати заробітну плату працівників. При затвердженні держбюджету-2023 дію відповідного положення Закону «Про індексацію грошових доходів населення» тимчасово

зупинили. Таке послаблення — один із заходів, вжитих державою для підтримки бізнесу в умовах війни. В Україні також не змінюватиметься розмір мінімальної заробітної плати, який з 1 жовтня 2022 р. заморозили на рівні 6 700 грн на місяць, але це не означає, що працедавці не можуть індексувати (підвищувати) зарплату підлеглим із власної ініціативи — аби підтримати колективи у непрості часи або ж бути конкурентними на ринку праці в боротьбі за кваліфікованих фахівців.

При цьому, попри об'єктивне зниження доходів двох третин населення України, самооцінки добробуту майже не змінилися, тому що запити людей під час війни суттєво знизилися, вони частіше задовольняються тим, що мають, і вважають, що їм вистачає на їжу чи одяг навіть за істотного зниження доходів.

Згідно з прогнозами НБУ, в 2023 р. очікує на відновлення зростання реальних заробітних плат. Відповідно до прогнозу, що оприлюднив Міжнародний валютний фонд за підсумками першого перегляду програми розширеного фінансування EFF інфляція в Україні 2023 р. знизиться до 15,5%, а реальні доходи збільшаться на 1%⁴². В якості аргументу наводиться факт, що після повноцінного відкриття кордонів значній частині бізнесів доведеться конкурувати за робітників, у т. ч. і з зарубіжними роботодавцями, що стане вагомим фактором для подальшого зростання заробітних плат. У зв'язку з цим очікується зростання різниці в зарплатах для мобільної та маломобільної робочої сили. Проте номінальні доходи населення поки ще підтримуються переважно за рахунок виплат військовим та соціальними допомогами (хоча значна частина отримувачів відзначає розмір соціальної допомоги недостатнім).

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ЧИННИК

Україна протистоїть потужній військовій агресії, але водночас в країні тривають євроінтеграційні процеси. Прагнення стати членом ЄС є важливим пріоритетом для України, а також мотивом та рушійною силою низки ключових реформ, заснованих на

⁴¹ Результати соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 23 по 28 червня 2023 р. на замовлення видання «Дзеркало тижня».

⁴² Рада виконавчих директорів МВФ завершила перший перегляд програми в рамках Механізму розширеного фінансування (EFF) для України. — International Monetary Fund, 30 червня 2023 р., <https://www.imf.org/uk/News/Articles/2023/06/29/pr23249-ukraine-imf-exec-board-completes-1st-rev-eff-arrangement>.

європейських цінностях. 28 лютого 2022 р. Президентом України підписано заявку на членство України в Європейському Союзі⁴³. **А 23 червня Європейська Рада на саміті у Брюсселі ухвалила рішення про надання Україні статусу кандидата в Європейський Союз**⁴⁴. Європейська Комісія оцінювала заявку України на основі спроможності країни відповідати критеріям, встановленим Європейською Радою в Копенгагені в 1993 р., а також у Мадриді в 1995 р.

Експертна спільнота слухна в своїх оцінках, що у 2022 р. Україна суттєво просунулася на шляху європейської інтеграції, хоча й виникає багато питань щодо готовності України стати частиною ЄС, зокрема з точки зору економічної спроможності. Економічні критерії відповідності стосуються необхідності мати «функціонуючу ринкову економіку, що буде конкурентоздатною на ринку ЄС» (Копенгагенські критерії⁴⁵).

Стосовно економічних критеріїв, Україна зберегла свій сталий макроекономічний розвиток, демонструючи стійкість в галузі макроекономічної та фінансової стабільності⁴⁶. При цьому упродовж 2023 р. соціальним та гуманітарним питанням приділено не менше уваги, ніж економічним чи антикорупційним. Оскільки перспектива членства в ЄС є важливим драйвером реформ, який підкріплюється потужним фінансуванням з боку ЄС, Україна має певну низку сьогодишніх і майбутніх зобов'язань у розрізі гуманітарного і соціального блоку щодо вступу України до ЄС⁴⁷. В свою чергу статус кандидата для України суттєво підвищує рівень відповідальності ЄС за процеси в політичній, економічній, соціальній і гуманітарній сферах України, а також за досягнення Україною суттєвого поступу в цих сферах.

Щорічний Звіт про виконання Угоди про асоціацію Україна-ЄС свідчить, що Україна, станом на кінець 2022 р., виконала 72% зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію. За 2022 р. **загальний прогрес виконання Угоди про асоціацію між Україною зріс на 9%**, тобто можна говорити про загальну позитивну динаміку. Проте слід зауважити, що у сфері «Соціальної політики та трудових відносин» Європейська Комісія оцінює рівень підготовки України до вступу в ЄС у сфері соціальної політики та зайнятості як початковий. Це один бал із п'яти можливих, тобто прогрес у цьому розділі (разом із низкою інших) Європейська Комісія оцінює як найнижчий. Загальний прогрес виконання вимог становить лише 54%, що є одним з найнижчих з-поміж інших сфер, в той час, коли у сфері «Юстиція, свобода, безпека та права людини» — 91%, що є одним з найвищих показників⁴⁸. Передусім Україна зобов'язалась наблизити своє законодавство до значної кількості директив ЄС у сфері зайнятості, соціальної політики та забезпечення рівних можливостей.

Хоча із початком війни спостерігається активізація процесу підготовки та ухвалення законодавчих актів соціального змісту, які становлять юридичну основу дотримання соціальної справедливості в суспільстві в умовах, що склалися. Так, лише за час роботи сьомої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання (лютий-липень 2022 р.) ухвалено 19 законів, що врегульовують питання у соціальній сфері в умовах воєнного стану⁴⁹. Таке пожвавлення законодавчого процесу саме у соціальному векторі дає підстави для оптимістичних прогнозів щодо утвердження України як правової держави, пріоритетними цінностями якої є людина, захист її прав та свобод.

⁴³ Володимир Зеленський підписав заявку на членство України у Європейському Союзі — Президент України. Офіційне інтерне представництво, <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-pidpisav-zayavku-na-chlenstvo-ukrayini-u-73249>.

⁴⁴ Ukraine. European Council, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/ukraine/>.

ЄС офіційно визнає Україну кандидатом на вступ: проект рішення. — Європейська правда, <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/22/7141765/>.

⁴⁵ Accession criteria (Copenhagen criteria), <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>.

⁴⁶ Докладніше див. розділ «Економіка України під час війни: втрати, виклики, можливості, перспективи відновлення» цієї доповіді.

⁴⁷ Analytical Report following the Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. <https://www.europeansources.info/record/analytical-report-following-the-commission-opinion-on-ukraines-application-for-membership-of-the-european-union/>.

⁴⁸ Звіт про виконання Угоди про асоціацію Україна-ЄС за 2022 р. https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_pro_vikonannya_ugody_pro_asociaciju_za_2022_rik.pdf.

⁴⁹ За період роботи сьомої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання було ухвалено 19 законів України у соціальній сфері. — Верховна Рада України, <https://www.rada.gov.ua/news/razom/227453.html>.

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Пріоритетні заходи для подолання гуманітарної кризи

Гуманітарна криза буде прогнозовано поглиблюватись, що вимагатиме від України налагодження ефективної системи забезпечення населення гуманітарною допомогою, яка би передбачала наступні підходи і заходи.

✓ Оперативне реагування має бути в першу чергу спрямовано на задоволення нагальних потреб уразливих груп населення, включаючи дівчат, жінок і людей старшого віку. Мова йде про забезпечення харчуванням, питною водою, освітою, медициною, житлом. Держава має сприяти вирішенню безпосередніх проблем вразливих верств населення, які не можуть займатися економічною діяльністю через вік, фізичні вади або з інших причини.

✓ Необхідно привести існуючі нормативно-правові акти у сфері забезпечення гуманітарної допомоги в Україні в умовах воєнного стану у відповідність із чинним [Законом України](#) «Про гуманітарну допомогу», зокрема:

- визначити єдиний відповідальний орган (координаційний штаб з питань гуманітарної допомоги) з вичерпним переліком державних органів виконавчої влади, на які покладено обов'язок здійснювати координацію з гуманітарним штабом;
- врегулювати на рівні законодавства низку питань у сфері гуманітарної допомоги, зокрема врегулювати питання юридичного статусу донора, набувача, отримувача, повноважень координаційних і гуманітарних штабів, ведення належного обліку та звітності на всіх рівнях.
- розробити відповідний механізм, регулювання діяльності, обов'язків та відповідальності всіх учасників, які залучені до сфери координації, обліку, звітності, розподілу, транспортування, зберігання, використання гуманітарної допомоги за цільовим призначенням;
- розробити єдину централізовану скоординовану систему з формування потреби в гуманітарній допомозі

набувачами достовірних відомостей про осіб, які потребують допомоги, обсяг та види необхідної допомоги, з метою уникнення неефективного задоволення гуманітарних потреб потенційних набувачів.

✓ Необхідно розробити єдиний державний реєстр громадян, які потребують вирішення житлових проблем, вдосконалити процеси координації на всіх рівнях програм щодо будівництва нового житла, придбання житлових приміщень на вторинному ринку, реконструкції відомчих гуртожитків, перебудови нежитлових приміщень, які не використовуються за призначенням, кредитування, компенсації, створення фондів соціального (у тому числі тимчасового) житла.

✓ З огляду на виявлені численні факти неналежного зберігання гуманітарної та іншої допомоги, порушення термінів зберігання товарів, порушені кримінальні провадження та з огляду на незадовільний стан організації роботи щодо отримання, зберігання та розподілу гуманітарної та іншої допомоги військовими адміністраціями провести інвентаризацію гуманітарної та іншої допомоги.

Фінансова підтримка та залучення коштів на відновлення

Бюджет України потребує значних впливів та підтримки з боку міжнародної спільноти. Потребу в бюджетному фінансуванні на 2023 р. покривають тверді зобов'язання партнерів (не включаючи витрати на швидке відновлення та реконструкцію). Зовнішня фінансова допомога відіграє критично важливу роль у справі підтримки соціальної сфери і надання державних соціальних послуг, стійкості економіки та гальмування інфляційних процесів. Але на наступні роки недостатня чи скорочена підтримка донорів може загострити складнощі з фінансуванням, вимагаючи складних політичних компромісів. При цьому обсяги допомоги й переважання кредитних джерел в її складі генерують високі ризики боргової кризи. Для їх нівелювання необхідно:

✓ Домагатися збільшення частки грантів у структурі фінансування та опрацьовувати питання післявоєнної реструктуризації зовнішнього державного боргу на умовах його часткового списання.

✓ Циклічність і затримки в наданні іноземної допомоги свідчать про наявність нагальної потреби поліпшення координації західної

допомоги Україні. Суттєво поліпшити ситуацію могло б створення центрального органу та/або платформи, що дало б змогу Україні здійснювати перспективне планування та забезпечувати задоволення своїх найбільш нагальних фінансових, військових та гуманітарних потреб.

✓ З метою збільшення надходжень до державного та місцевих бюджетів і внаслідок високої залежності України від зовнішньої допомоги та необхідності зниження її в майбутньому розвивати подальші ініціативи з впровадження **Національної стратегії доходів**⁵⁰, що спрямована на створення умов для доходної бази всередині країни та зменшення зовнішньої залежності України від фінансової допомоги.

✓ Розробити механізм залученості до інвестування представників найбільших світових компаній, які могли б засвідчити, що розглядатимуть Україну як місце для інвестицій, що спонукатиме відновлення економіки, в тому числі через механізм створення нових робочих місць. При цьому залученість українського приватного капіталу є не менш важливою для стійкого економічного зростання та, відповідно, спроможності України розраховуватися із донорами після війни. Ініціативи допомоги при реконструкції мають спиратися на аналіз впливу національних приватних гравців там, де це можливо.

Запобігання негативному впливу демографічного чинника на процес відновлення

Негативні демографічні тенденції, згадувані вище, істотно впливатимуть на темпи і результативність повоєнного відновлення України. Отже:

✓ Враховуючи екстраординарні міграційні процеси та втрати населення, які відбулися в Україні будь-які розрахунки щодо кількісного й якісного стану населення в Україні є лише припущеннями, які не дозволяють ухвалювати рішення, особливо у сфері соціальної політики. Саме тому необхідно є **створення належної системи статистичних даних**, зокрема у соціальній сфері, що дасть можливість ухвалювати обґрунтовані рішення у сфері соціального захисту.

✓ **Вирішення проблеми дефіциту робочих місць має стати наскрізним питанням**

соціальної політики. Створення робочих місць є ключовим фактором для реінтеграції різних груп населення, які постраждали від війни. Це сприятиме розвитку економіки, підвищуючи купівельну спроможність населення, та є надійним інструментом подолання бідності. Формування пропозиції робочих місць дозволить підтримувати рівень поточних доходів громадян і запобігатиме скороченню їх заощаджень. З досвіду післявоєнної відбудови Боснії та Герцеговини відомо, що ігнорування проблеми цілеспрямованого створення робочих місць призвело до довгострокової стагнації виробничої активності, виникнення хронічного безробіття, яке ще протягом 10 років після закінчення війни (у 1996–2007 рр.) зберігалось на рівні 30–40% робочої сили і досі залишається одним з найвищих в Європі (16%)⁵¹.

✓ Процес відновлення та реструктуризації вимагатиме **перерозподілу робочої сили між секторами економіки**, що дозволить підвищити рівень її продуктивності. З метою вирішення проблем безробіття та надлишкової робочої сили, що склалася в окремих регіонах країни, необхідною є розробка короткострокових планів щодо релокації чи переорієнтації деяких підприємств, допомоги бізнесу, який через бойові дії не може сплачувати заробітну плату працівникам та податки.

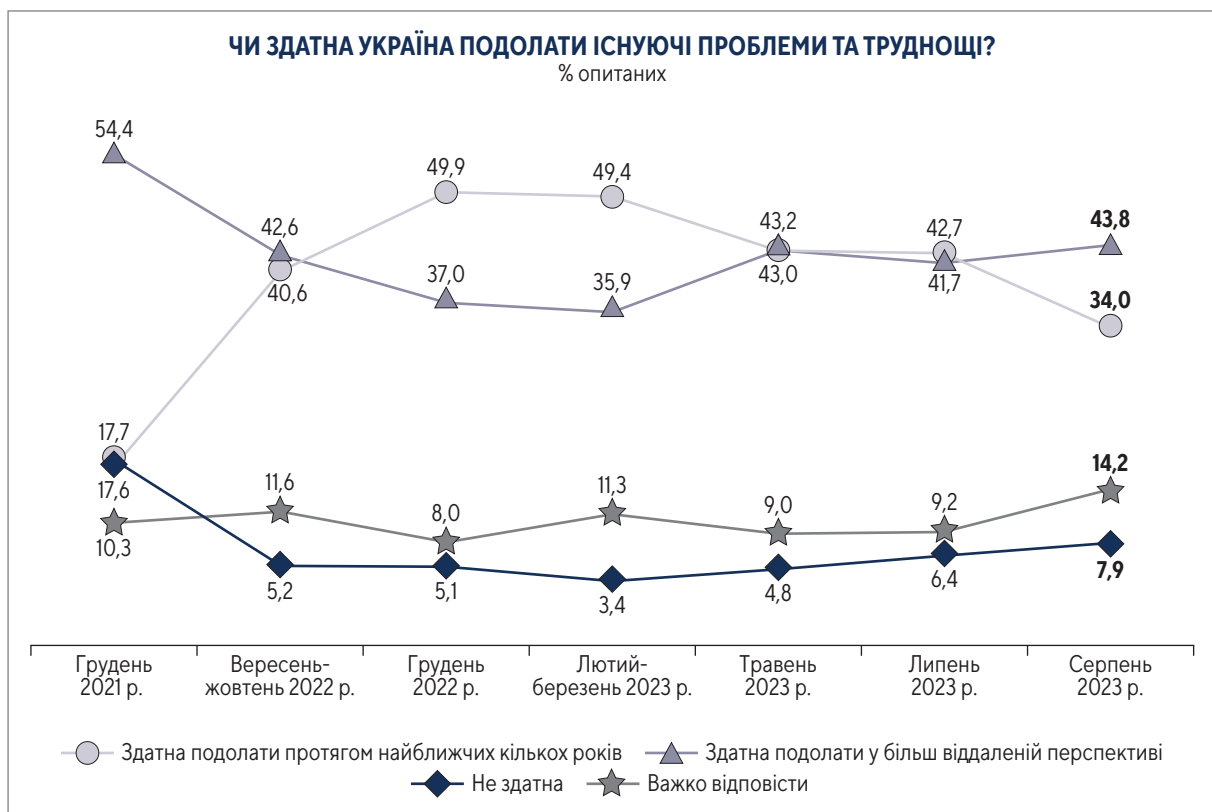
✓ Підтримка розвитку місцевої економіки є надважливим фактором для того, щоб люди й надалі мали можливість забезпечувати себе. Розвиток економіки має здійснюватися з урахуванням фактору концентрації трудових ресурсів України, що склалася в умовах військових дій, (трудодефіцитних східних та центральних регіонах та трудонадлишкових західних регіонах).

✓ За умов зростання попиту на кваліфікованих працівників та посилення їх дефіциту на ринку праці, особливо в умовах продовження мобілізації, вагоме значення матимуть кроки підтримки зайнятості, зокрема, стимулювання розвитку підприємництва; сприяння зайнятості жінок, молоді, осіб передпенсійного й пенсійного віку; програми підготовки й перепідготовки ветеранів/ветеранів з інвалідністю; унормування процедур мобілізації, бронювання й виїзду за кордон; інформаційна підтримка процесу соціального залучення ветеранів і внутрішньо переміщених осіб.

⁵⁰ Кабінет Міністрів України 24 березня 2023р. ухвалив рішення, що доручає Міністерству фінансів розпочати підготовку НСД на 2024–2030 рр., <https://reliefweb.int/report/bosnia-and-herzegovina/lessons-rebuilding-southeast-europe-bosnia-and-herzegovina-experience>.

⁵¹ Lessons For Rebuilding Southeast Europe, The Bosnia and Herzegovina Experience – Reliefweb, <https://reliefweb.int/report/bosnia-and-herzegovina/lessons-rebuilding-southeast-europe-bosnia-and-herzegovina-experience>.

УКРАЇНА: РІК У ВІЙНІ. ДУМКИ ГРОМАДЯН

НАСКІЛЬКИ ВИ ДОВІРЯЄТЕ КОЖНІЙ З НАВЕДЕНИХ ІНСТИТУЦІЙ (ОРГАНІЗАЦІЙ)?

% опитаних

	Липень-серпень 2021 р.				Лютий-березень 2023 р.				Травень 2023 р.				Липень 2023 р.			
	Довіряють*	Не довіряють**	Важко відповісти	Баланс довіри-недовіри***	Довіряють*	Не довіряють**	Важко відповісти	Баланс довіри-недовіри***	Довіряють*	Не довіряють**	Важко відповісти	Баланс довіри-недовіри***	Довіряють*	Не довіряють**	Важко відповісти	Баланс довіри-недовіри***
Збройні сили України	68,3	24,8	6,7	43,5	95,8	2,7	1,5	93,1	93,0	3,5	3,4	89,5	92,6	5,3	2,3	87,3
Добровольчі загони	53,5	33,4	13,1	20,1	87,2	6,6	6,3	80,6	85,9	7,7	6,4	78,2	86,8	8,6	4,6	78,2
Президент України	36,2	57,6	6,2	-21,4	82,9	11,5	5,6	71,4	83,3	11,3	5,4	72,0	79,9	15,0	5,2	64,9
Національна гвардія України	53,6	36,0	10,4	17,6	85,7	10,4	3,9	75,3	82,9	9,8	7,4	73,1	81,0	13,8	5,3	67,2
Волонтерські організації	63,6	25,1	11,3	38,5	87,9	6,5	5,6	81,4	81,7	9,7	8,6	72,0	82,9	11,2	5,9	71,7
Державна служба з надзвичайних ситуацій	61,4	28,7	9,9	32,7	85,4	8,8	5,8	76,6	80,0	13,1	7,0	66,9	81,3	13,4	5,4	67,9
Державна прикордонна служба	55,0	34,3	10,7	20,7	82,1	12,7	5,2	69,4	79,1	13,0	7,9	66,1	77,9	16,4	5,6	61,5
Міністерство оборони України	—	—	—	—	78,1	15,0	6,9	63,1	75,3	16,6	8,2	58,7	74,9	19,1	6,1	55,8
Служба безпеки України (СБУ)	37,5	49,7	12,7	-12,2	74,1	18,3	7,6	55,8	65,6	22,3	12,0	43,3	66,9	25,1	7,9	41,8
Громадські організації	47	37,4	15,5	9,6	65,8	20,1	14,1	45,7	61,1	24,6	14,3	36,5	60,4	25,8	13,8	34,6
Церква	63,5	26,3	10,3	37,2	69,7	16,9	13,4	52,8	60,8	24,7	14,6	36,1	58,2	28,2	13,7	30,0
Національна поліція України	38,5	52,9	8,5	-14,4	71,5	22,2	6,4	49,3	59,2	30,4	10,4	28,8	61,3	30,7	8,0	30,6
Голова вашого міста/селища/села	57,1	33,6	9,3	23,5	62,1	29,6	8,3	32,5	58,2	32,3	9,5	25,9	60,5	31,8	7,7	28,7
Місцева рада вашого міста/селища/села	51,4	37,8	10,7	13,6	56,4	32,4	11,3	24,0	55,2	33,3	11,6	21,9	55,1	33,8	11,1	21,3
ЗМІ України	45,4	45,8	8,9	-0,4	65,1	26,2	8,8	38,9	48,9	37,5	13,6	11,4	55,7	36,0	8,3	19,7

* Сума відповідей «повністю довіряю» та «скоріше довіряю».

** Сума відповідей «зовсім не довіряю» та «скоріше не довіряю».

*** Різниця між часткою тих, хто довіряє і тих, хто не довіряє.

% опитаних

* Сума відповідей «повністю довіряю» та «скоріше довіряю».
 *** Сума відповідей «зовсім не довіряю» та «скоріше не довіряю».
 ***** Різниця між часткою тих, хто довіряє і тих, хто не довіряє.

НАСКІЛЬКИ ВИ ДОВІРЯЄТЕ ТАКИМ ПОЛІТИКАМ, ПОСАДОВЦЯМ ТА ГРОМАДСЬКИМ ДІЯЧАМ?				
% опитаних				
	Липень-серпень 2021 р.	Лютий-березень 2023 р.	Травень 2023 р.	Липень 2023 р.
Володимир Зеленський				
Довіряють*	32,6	84,9	83,5	80,8
Не довіряють**	61,0	9,9	11,0	13,6
Не знають такого	0,4	0,5	0,3	0,6
Важко відповісти	6,1	4,7	5,1	4,9
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	<i>-28,4</i>	<i>75</i>	<i>72,5</i>	<i>67,2</i>
Віталій Кім				
Довіряють*	—	—	62,7	71,1
Не довіряють**	—	—	14,7	12,9
Не знають такого	—	—	10,6	7,8
Важко відповісти	—	—	12,1	8,3
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	—	—	<i>48,0</i>	<i>58,2</i>
Михайло Подоляк				
Довіряють*	—	59,5	50,7	52,1
Не довіряють**	—	19,2	24,1	24,5
Не знають такого	—	12,1	11,0	13,0
Важко відповісти	—	9,2	14,1	10,3
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	—	<i>40,3</i>	<i>26,6</i>	<i>27,6</i>
Олексій Данілов				
Довіряють*	11,9	54,9	46,1	51,9
Не довіряють**	43,3	19,6	23,3	24,5
Не знають такого	36,5	15,0	17,9	13,3
Важко відповісти	8,3	10,4	12,7	10,3
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	<i>-31,4</i>	<i>35,3</i>	<i>22,8</i>	<i>27,4</i>
Сергій Притула				
Довіряють*	21,8	65,0	55,8	55,0
Не довіряють**	56,5	21,7	29,3	31,3
Не знають такого	8,9	2,5	2,9	4,0
Важко відповісти	12,9	10,8	12,0	9,6
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	<i>-34,7</i>	<i>43,3</i>	<i>26,5</i>	<i>23,7</i>
Василь Малюк				
Довіряють*	—	24,7	26,4	33,1
Не довіряють**	—	14,7	14,9	15,5
Не знають такого	—	49,2	46,5	39,9
Важко відповісти	—	11,3	12,3	11,6
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	—	<i>10,0</i>	<i>11,5</i>	<i>17,6</i>

* Сума відповідей «повністю довіряю» та «скоріше довіряю».

** Сума відповідей «зовсім не довіряю» та «скоріше не довіряю».

*** Різниця між часткою тих, хто довіряє і тих, хто не довіряє

НАСКІЛЬКИ ВИ ДОВІРЯЄТЕ ТАКИМ ПОЛІТИКАМ, ПОСАДОВЦЯМ ТА ГРОМАДСЬКИМ ДІЯЧАМ?				
	% опитаних (продовження)			
	Липень-серпень 2021 р.	Лютий-березень 2023 р.	Травень 2023 р.	Липень 2023 р.
Ігор Клименко				
Довіряють*	—	27,2	21,6	32,0
Не довіряють**	—	16,9	16,2	17,2
Не знають такого	—	42,5	48,1	38,2
Важко відповісти	—	13,3	14,1	12,6
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	—	<i>10,3</i>	<i>5,4</i>	<i>14,8</i>
Віталій Кличко				
Довіряють*	25,6	57,9	48,4	47,7
Не довіряють**	64,2	27,5	34,8	35,5
Не знають такого	0,6	1,6	1,3	2,4
Важко відповісти	9,6	13,0	15,5	14,4
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	<i>-38,6</i>	<i>30,4</i>	<i>13,6</i>	<i>12,2</i>
Сергій Стерненко				
Довіряють*	14,9	29,2	28,2	34,0
Не довіряють**	42,7	18,0	21,7	23,5
Не знають такого	28,4	40,9	37,3	30,9
Важко відповісти	14,1	11,9	12,9	11,6
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	<i>-27,8</i>	<i>11,2</i>	<i>6,5</i>	<i>10,5</i>
Олексій Резніков				
Довіряють*	—	51,3	43,1	43,3
Не довіряють**	—	26,0	32,0	35,4
Не знають такого	—	12,1	10,3	9,4
Важко відповісти	—	10,5	14,5	11,9
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	—	<i>25,3</i>	<i>11,1</i>	<i>7,9</i>
Денис Шмигаль				
Довіряють*	10,6	51,6	36,1	41,4
Не довіряють**	69,1	30,2	39,3	37,9
Не знають такого	7,7	3,7	5,9	6,9
Важко відповісти	12,5	14,5	18,8	13,8
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	<i>-58,5</i>	<i>21,4</i>	<i>-3,2</i>	<i>3,5</i>
Андрій Єрмак				
Довіряють*	10,3	40,6	37,5	37,8
Не довіряють**	58,5	36,0	40,0	41,8
Не знають такого	22,6	8,1	7,6	7,8
Важко відповісти	8,6	15,3	15,0	12,6
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	<i>-48,2</i>	<i>4,6</i>	<i>-2,5</i>	<i>-4,0</i>

* Сума відповідей «повністю довіряю» та «скоріше довіряю».

** Сума відповідей «зовсім не довіряю» та «скоріше не довіряю».

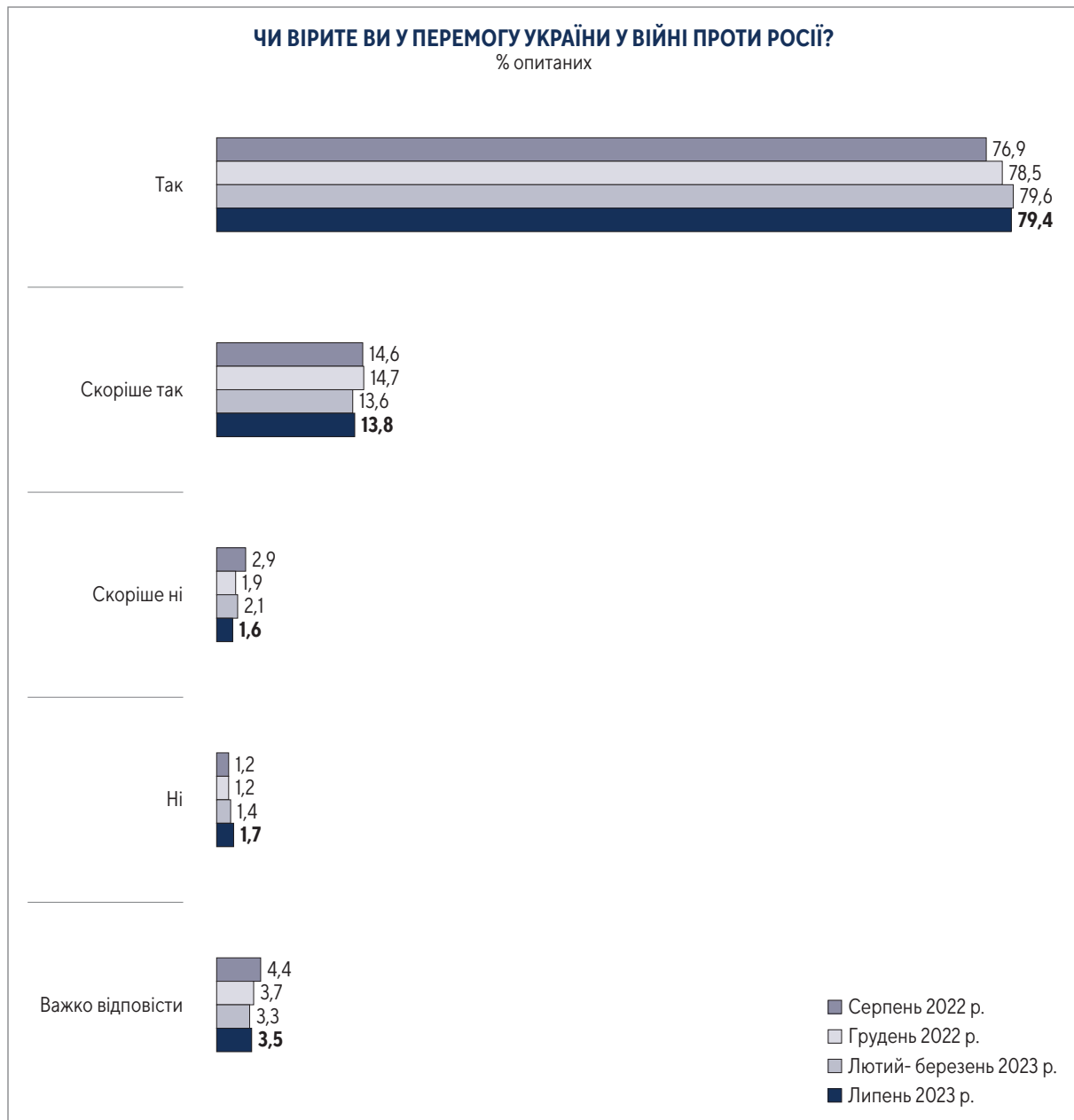
*** Різниця між часткою тих, хто довіряє і тих, хто не довіряє

НАСКІЛЬКИ ВИ ДОВІРЯЄТЕ ТАКИМ ПОЛІТИКАМ, ПОСАДОВЦЯМ ТА ГРОМАДСЬКИМ ДІЯЧАМ?				
	% опитаних (продовження)			
	Липень-серпень 2021 р.	Лютий-березень 2023 р.	Травень 2023 р.	Липень 2023 р.
Руслан Стефанчук				
Довіряють*	—	34,7	26,9	31,0
Не довіряють**	—	27,4	33,7	35,6
Не знають такого	—	22,6	23,1	20,1
Важко відповісти	—	15,3	16,3	13,3
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	—	<i>7,3</i>	<i>-6,8</i>	<i>-4,6</i>
Давид Арахамія				
Довіряють*	—	26,7	18,1	21,5
Не довіряють**	—	38,8	45,7	49,0
Не знають такого	—	18,6	19,3	15,9
Важко відповісти	—	15,9	16,8	13,6
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	—	<i>-12,1</i>	<i>-27,6</i>	<i>-27,5</i>
Олексій Арестович				
Довіряють*	—	25,9	20,3	19,4
Не довіряють**	—	58,6	65,3	65,4
Не знають такого	—	3,7	3,6	5,1
Важко відповісти	—	11,9	10,8	10,1
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	—	<i>-32,7</i>	<i>-45,0</i>	<i>-46,0</i>
Петро Порошенко				
Довіряють*	17,6	24,4	17,1	19,7
Не довіряють**	75,5	64,8	73,1	70,7
Не знають такого	0,4	0,1	0,5	0,5
Важко відповісти	6,3	10,7	9,4	9,1
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	<i>-57,9</i>	<i>-40,4</i>	<i>-56,0</i>	<i>-51,0</i>
Юрій Бойко				
Довіряють*	17,8	6,0	6,1	9,8
Не довіряють**	73,0	81,6	77,0	76,0
Не знають такого	3,0	6,5	8,6	6,6
Важко відповісти	6,3	5,9	8,4	7,6
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	<i>-55,2</i>	<i>-75,6</i>	<i>-70,9</i>	<i>-66,2</i>
Юлія Тимошенко				
Довіряють*	19,9	13,2	8,7	10,4
Не довіряють**	72,2	75,7	80,4	78,0
Не знають такого	0,8	0,7	0,6	1,2
Важко відповісти	7,2	10,4	10,3	10,3
<i>Баланс довіри-недовіри***</i>	<i>-52,3</i>	<i>-62,5</i>	<i>-71,7</i>	<i>-67,6</i>

* Сума відповідей «повністю довіряю» та «скоріше довіряю».

** Сума відповідей «зовсім не довіряю» та «скоріше не довіряю».

*** Різниця між часткою тих, хто довіряє і тих, хто не довіряє

ЯК ВИ ВВАЖАЄТЕ, КОЛИ НАСТАНЕ ЦЯ ПЕРЕМОГА? % серед опитаних, які вірять в перемогу України			
	Серпень 2022 р.	Лютий-березень 2023 р.	Липень 2023 р.
Настане до кінця цього року	31,2	49,9	35,4
Настане через 1-2 роки	34,3	25,9	37,8
Настане через 3-5 років	7,1	7,4	8,9
Настане не раніше ніж за 5 років	2,1	1,1	1,2
Навряд чи за мого життя	1,7	0,4	0,3
Інше	0,5	0,2	0,5
Важко відповісти	23,1	15,0	15,9

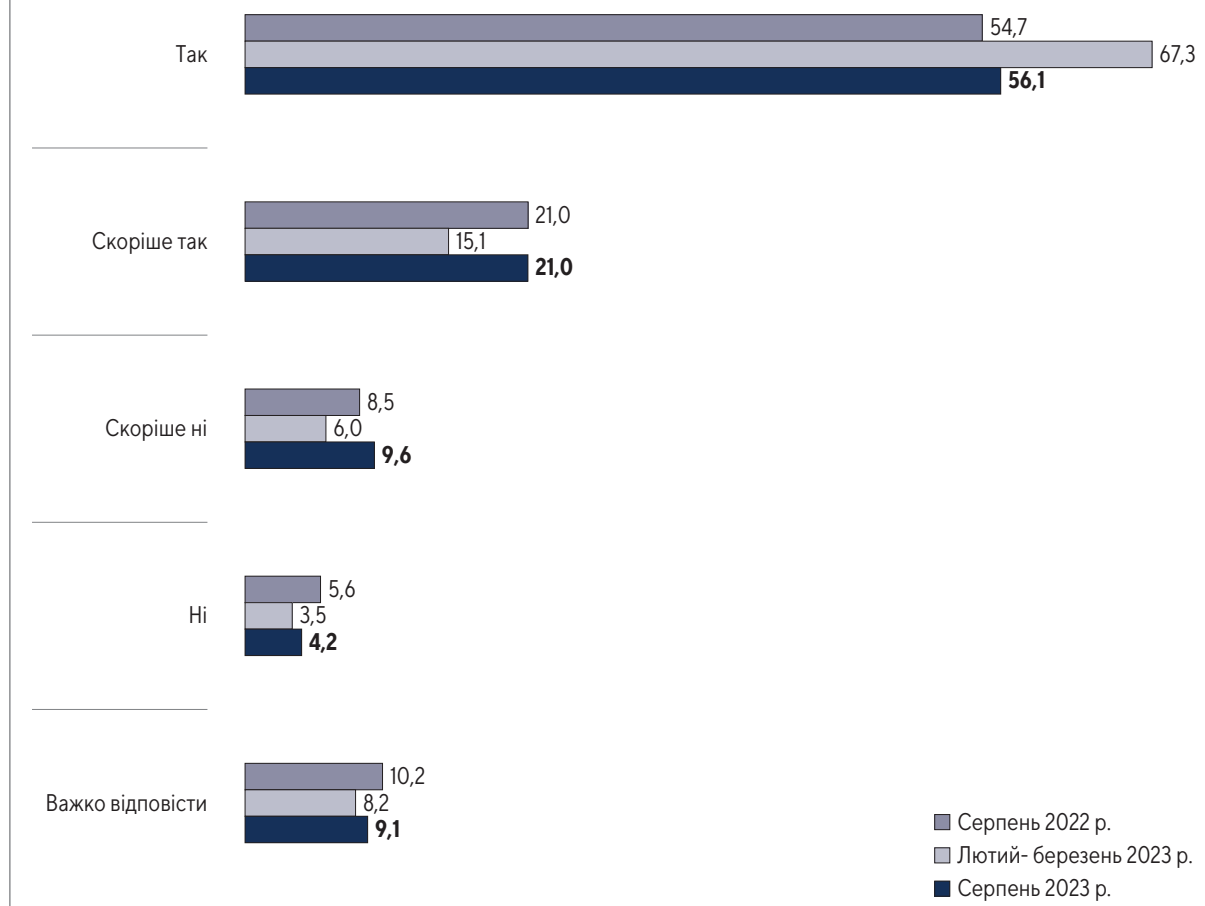
ЯКУ СИТУАЦІЮ ВИ ОСОБИСТО РОЗГЛЯДАТИМЕТЕ ЯК ПЕРЕМОГУ У ВІЙНІ?

% серед опитаних, які вірять в перемогу України

	Серпень 2022 р.	Грудень 2022 р.	Лютий-березень 2023 р.	Липень 2023 р.
Припинення війни, навіть якщо російська армія втримається на території, окупованих після 24 лютого 2022 р. (Херсонщина, Запорізька область, Донбас)	3,1	3,3	4,6	5,2
Вигнання російських військ за лінію станом на 23 лютого 2022 р. (ОРДЛО і Крим лишаються окупованими)	7,4	6,2	4,6	9,0
Вигнання російських військ з усієї території України, окрім окупованого Криму	8,7	8,0	4,4	5,7
Вигнання російських військ з усієї території України та відновлення кордонів станом на січень 2014 р.	54,7	54,1	46,9	52,6
Знищення російської армії та сприяння повстанню/розпаду всередині Росії	20,4	22,4	30,8	20,8
Інше	0,4	0,3	1,0	1,3
Важко відповісти	5,3	5,6	7,6	5,5

ПІСЛЯ ПЕРЕМОГИ УКРАЇНИ ТА ДЕОКУПАЦІЇ ЇЇ ТЕРИТОРІЇ, ЧИ ПІДТРИМАЄТЕ ВИ ПОВНИЙ РОЗРИВ УСІХ СТОСУНКІВ З РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ АЖ ДО ЦІЛКОВИТОЇ ЗАБОРОНИ НА В'ЇЗД РОСІЯН В УКРАЇНУ?

% опитаних

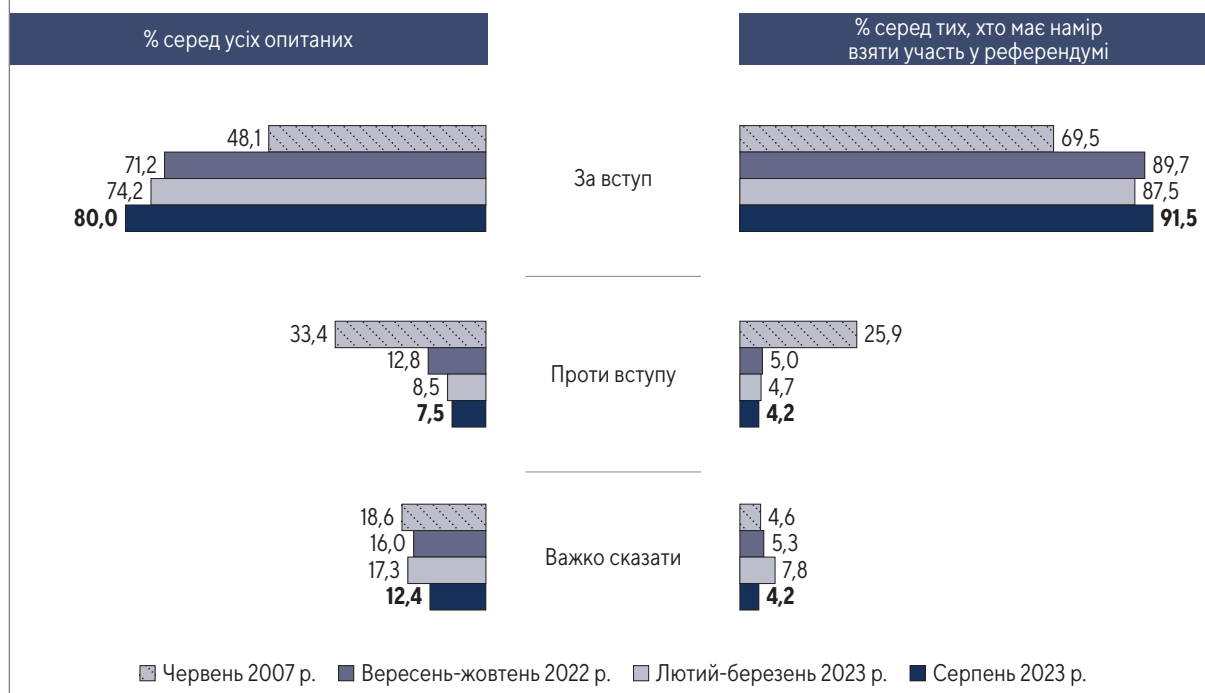

Існують різні думки щодо переговорів з Росією. З ЯКИМ З ЦИХ ТВЕРДЖЕНЬ ВИ ЗГОДНІ БІЛЬШОЮ МІРОЮ? % опитаних			
	Вересень-жовтень 2022 р.	Лютий-березень 2023 р.	Серпень 2023 р.
Це дієвий спосіб досягнення миру, яким слід скористатися вже зараз			
Так	16,6	13,1	20,8
Ні	63,7	72,4	66,1
Важко відповісти	19,7	14,5	13,2
Переговори з Росією слід вести тільки після витіснення її військ на лінію протистояння станом на 23 лютого 2022 р.			
Так	20,6	17,6	25,6
Ні	59,7	64,7	53,9
Важко відповісти	19,7	17,7	20,4
Переговори з Росією слід вести тільки після витіснення (виведення) її військ на кордони станом на 1991 р.			
Так	57,5	60,7	62,2
Ні	21,9	21,3	18,1
Важко відповісти	20,7	18,1	19,7

ЯК ВИ ОЦІНЮЄТЕ ІНОЗЕМНУ ДОПОМОГУ УКРАЇНИ У ВІЙНІ З РОСІЄЮ? % опитаних			
	Вересень-жовтень 2022 р.	Лютий-березень 2023 р.	Серпень 2023 р.
Прихисток біженців			
Достатня	63,2	63,5	67,0
Недостатня	21,0	19,6	22,3
Важко відповісти	15,9	16,9	10,7
Гуманітарна			
Достатня	56,5	58,1	59,5
Недостатня	29,4	27,5	26,7
Важко відповісти	14,0	14,4	13,8
Політична			
Достатня	38,4	49,1	39,3
Недостатня	44,6	38,2	46,6
Важко відповісти	17,0	12,6	14,1
Військово-технічна			
Достатня	23,1	23,1	16,8
Недостатня	67,7	69,1	73,7
Важко відповісти	9,2	7,7	9,5

ЯКБИ ВИ ВЗЯЛИ УЧАСТЬ У РЕФЕРЕНДУМІ ЩОДО ВСТУПУ ДО НАТО, ТО ЯК БИ ВИ ПРОГОЛОСУВАЛИ?

% опитаних

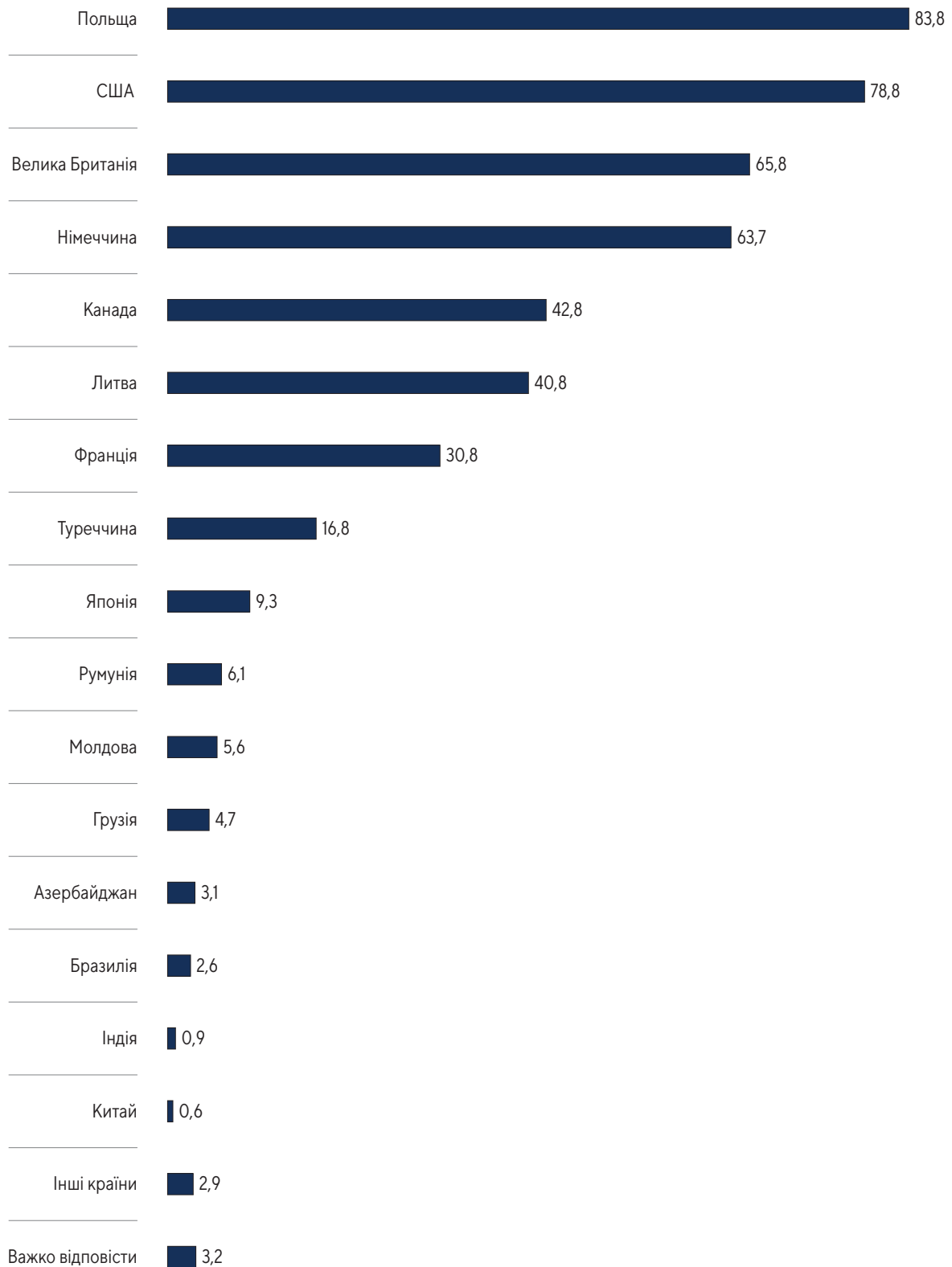
ЯК ЧАСТО ВИ ОТРИМУЄТЕ ІНФОРМАЦІЮ ПРО ВІЙНУ З КОЖНОГО З ТАКИХ ДЖЕРЕЛ?

% опитаних

	Постійно	Час від часу	Рідко	Ніколи або майже ніколи	Важко відповісти
Родичі, друзі, сусіди, колеги по роботі, знайомі	48,0	35,9	9,1	6,4	0,6
Месенджери (Viber, Telegram, WhatsApp тощо)	47,0	22,6	9,6	19,5	1,2
Соціальні мережі (Facebook, TikTok, Instagram, Twitter тощо)	44,4	25,4	10,2	19,4	0,6
Youtube	41,8	26,8	11,3	18,9	1,1
Телемарафон «Єдині новини»	27,5	32,2	20,1	19,1	1,1
Українські інтернет-ЗМІ	25,9	29,3	16,9	26,6	1,3
Інші новини українських загальнонаціональних телевізійних каналів	16,7	34,8	21,3	25,9	1,3
Місцеві інтернет-ЗМІ	16,7	24,9	17,5	39,2	1,6
Міське телебачення	10,8	26,3	21,3	40,3	1,4
Радіо	10,7	19,8	24,0	44,3	1,3
Іноземні ЗМІ	9,5	17,6	17,0	52,6	3,4
Місцеві друковані видання (газети та журнали)	6,0	9,1	17,3	65,8	1,8
Загальноукраїнські друковані видання (газети та журнали)	5,3	10,0	18,8	64,3	1,7

Лютий-березень 2023 р.

**ЯКІ КРАЇНИ НАЙБІЛЬШОЮ МІРОЮ ДОПОМАГАЮТЬ УКРАЇНІ
У ПРОТИСТОЯННІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ?***
% опитаних

Серпень 2023 р.

* Респонденти могли позначити до восьми країн.

НАСКІЛЬКИ ПОЗИТИВНИМ ЧИ НЕГАТИВНИМ Є ВАШЕ СТАВЛЕННЯ ДО ДЕЯКИХ ДЕРЖАВ ...						
% опитаних						
	Цілком позитивно	Переважаю позитивно	Переважаю негативно	Цілком негативно	Важко відповісти	Баланс ставлення*
Польща						
Лютий-березень 2023 р.	73,6	20,6	1,5	0,9	3,4	91,8
Серпень 2023 р.	68,4	25,2	1,8	2,1	2,5	89,7
Велика Британія						
Березень 2021 р.	24,0	53,8	9,6	3,3	9,2	64,9
Лютий-березень 2023 р.	59,7	31,4	3,3	0,9	4,7	86,9
Серпень 2023 р.	56,6	34,2	2,8	1,4	5,1	86,6
Канада						
Лютий-березень 2023 р.	51,5	38,4	3,6	1,1	5,4	85,2
Серпень 2023 р.	48,6	41,1	2,5	1,8	5,9	85,4
США						
Жовтень 2014 р.	11,2	42,3	14,7	14,4	17,4	24,4
Березень 2021 р.	23,5	46,2	14,2	6,4	9,8	49,1
Лютий-березень 2023 р.	52,3	35,5	6,3	1,4	4,5	80,1
Серпень 2023 р.	55,0	34,5	4,2	1,2	5,1	84,1
Німеччина						
Березень 2021 р.	24,6	54,6	9,7	3,0	8,1	66,5
Лютий-березень 2023 р.	39,8	45,3	7,3	1,4	6,0	76,4
Серпень 2023 р.	44,4	45,3	4,1	1,5	4,7	84,1
Франція						
Лютий-березень 2023 р.	34,9	51,2	6,8	0,6	6,5	78,7
Серпень 2023 р.	35,8	52,9	4,4	1,5	5,6	82,8
Литва						
Лютий-березень 2023 р.	59,6	31,1	3,0	0,9	5,4	86,8
Серпень 2023 р.	59,6	31,1	3,0	0,9	5,4	82,7
Латвія						
Лютий-березень 2023 р.	58,9	31,1	3,1	1,2	5,7	85,7
Серпень 2023 р.	49,2	39,3	4,4	2,0	5,1	82,1

* Різниця між частками тих, хто ставиться позитивно, і тих, хто ставиться негативно.

НАСКІЛЬКИ ПОЗИТИВНИМ ЧИ НЕГАТИВНИМ Є ВАШЕ СТАВЛЕННЯ ДО ДЕЯКИХ ДЕРЖАВ ...						
% опитаних						
	Цілком позитивно	Переважаю позитивно	Переважаю негативно	Цілком негативно	Важко відповісти	Баланс ставлення*
Чехія						
Лютий-березень 2023 р.	43,2	44,6	5,2	0,3	6,8	82,3
Серпень 2023 р.	36,3	50,8	3,7	1,8	7,3	81,6
Нідерланди						
Лютий-березень 2023 р.	44,0	42,1	3,4	1,2	9,2	81,5
Серпень 2023 р.	35,4	48,6	2,9	1,5	11,5	79,6
Естонія						
Лютий-березень 2023 р.	55,0	35,1	3,1	0,6	6,2	86,4
Серпень 2023 р.	45,1	40,9	4,5	2,0	7,4	79,5
Словаччина						
Лютий-березень 2023 р.	34,2	48,3	5,4	1,7	10,4	75,4
Серпень 2023 р.	25,3	52,2	7,8	1,8	12,9	67,9
Молдова						
Березень 2021 р.	14,5	50,8	13,7	3,9	17,0	47,7
Лютий-березень 2023 р.	34,9	47,6	7,0	1,0	9,5	74,5
Серпень 2023 р.	20,6	54,7	9,5	2,3	12,9	63,5
Японія						
Лютий-березень 2023 р.	32,7	41,3	7,6	1,4	17,0	65,0
Серпень 2023 р.	24,1	44,6	9,0	2,4	19,9	57,3
Туреччина						
Березень 2021 р.	17,4	52,0	13,1	2,9	14,5	53,4
Лютий-березень 2023 р.	23,6	48,9	13,1	2,3	12,0	57,1
Серпень 2023 р.	17,6	53,5	14,1	2,5	12,3	54,5
Ізраїль						
Лютий-березень 2023 р.	27,8	47,6	10,4	1,9	12,4	63,1
Серпень 2023 р.	18,9	47,6	14,8	3,6	15,2	48,1
Румунія						
Лютий-березень 2023 р.	23,6	45,4	10,6	4,5	15,9	53,9
Серпень 2023 р.	14,5	49,8	12,5	5,1	18,1	46,7

* Різниця між частками тих, хто ставиться позитивно, і тих, хто ставиться негативно.

НАСКІЛЬКИ ПОЗИТИВНИМ ЧИ НЕГАТИВНИМ Є ВАШЕ СТАВЛЕННЯ ДО ДЕЯКИХ ДЕРЖАВ ...						
% опитаних (продовження)						
	Цілком позитивно	Переважно позитивно	Переважно негативно	Цілком негативно	Важко відповісти	Баланс ставлення*
Грузія						
Лютий-березень 2023 р.	28,5	41,2	15,3	3,3	11,8	51,1
Серпень 2023 р.	13,9	47,7	17,6	4,9	15,9	39,1
Азербайджан						
Лютий-березень 2023 р.	21,8	43,0	12,2	1,7	21,2	50,9
Серпень 2023 р.	11,3	39,4	15,2	4,9	29,1	30,6
Вірменія						
Лютий-березень 2023 р.	20,8	44,9	12,5	3,2	18,6	50,0
Серпень 2023 р.	8,9	39,4	19,1	7,9	24,6	21,3
Індія						
Лютий-березень 2023 р.	12,7	33,6	24,7	7,8	21,3	13,8
Серпень 2023 р.	5,6	26,5	28,5	13,9	25,5	-10,3
Китай						
Лютий-березень 2023 р.	7,7	17,3	37,3	22,5	15,1	-34,8
Серпень 2023 р.	3,6	18,5	31,7	29,6	16,6	-39,2
Іран						
Лютий-березень 2023 р.	5,3	11,6	23,0	50,5	9,5	-56,6
Серпень 2023 р.	2,2	9,6	20,1	57,3	10,8	-65,6
Білорусь						
Березень 2021 р.	16,8	41,6	19,8	11,2	10,6	27,4
Лютий-березень 2023 р.	3,1	9,3	24,4	56,3	6,9	-68,3
Серпень 2023 р.	1,5	5,9	18,0	68,5	6,0	-79,1
Угорщина						
Лютий-березень 2023 р.	15,1	24,0	26,3	20,2	14,4	-7,4
Серпень 2023 р.	8,4	28,1	24,3	25,8	13,4	-13,6
Росія						
Вересень-жовтень 2013 р.	16,9	35,9	17,7	13,8	15,7	21,3
Жовтень 2014 р.	7,2	16,1	19,5	44,4	12,8	-40,6
Березень 2021 р.	7,5	18,9	25,5	38,2	10,0	-37,3
Лютий-березень 2023 р.	1,6	1,4	6,2	87,6	3,1	-90,8
Серпень 2023 р.	0,9	1,7	4,7	90,0	2,7	-92,1

* Різниця між частками тих, хто ставиться позитивно, і тих, хто ставиться негативно.

**НАСКІЛЬКИ ПОЗИТИВНИМ ЧИ НЕГАТИВНИМ Є ВАШЕ СТАВЛЕННЯ
ДО ДЕЯКИХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ОБ'ЄДНАНЬ ДЕРЖАВ,
% опитаних**

	Цілком позитивно	Переважаю позитивно	Переважаю негативно	Цілком негативно	Важко відповісти	Баланс ставлення*
Європейський Союз						
Вересень-жовтень 2013 р.	17,2	31,7	15,9	18,4	16,8	14,6
Жовтень 2014 р.	15,0	46,1	15,3	10,4	13,2	35,4
Березень 2021 р.	24,7	40,8	13,4	10,2	10,9	41,9
Лютий-березень 2023 р.	50,2	38,4	4,0	1,6	5,9	83,0
Серпень 2023 р.	35,8	50,4	5,6	1,7	6,4	78,9
НАТО						
Вересень-жовтень 2013 р.	4,4	15,2	19,0	40,6	20,8	-40,0
Жовтень 2014 р.	13,2	35,8	13,1	21,5	16,5	14,4
Березень 2021 р.	18,9	34,1	16,5	17,9	12,6	18,6
Лютий-березень 2023 р.	45,1	34,0	8,0	4,2	8,7	66,9
Серпень 2023 р.	31,3	47,2	8,7	3,0	9,8	66,8
Міжнародний валютний фонд						
Вересень-жовтень 2013 р.	4,0	23,4	18,3	21,5	32,8	-12,4
Жовтень 2014 р.	6,9	35,1	17,1	13,8	27,2	11,1
Березень 2021 р.	7,0	28,1	26,3	21,6	17,0	-12,8
Лютий-березень 2023 р.	22,3	42,2	15,1	3,9	16,5	45,5
Серпень 2023 р.	15,9	45,5	15,6	5,1	17,8	40,7
ООН						
Лютий-березень 2023 р.	27,0	42,8	12,1	4,8	13,3	52,9
Серпень 2023 р.	14,4	45,3	18,3	7,8	14,1	33,6
Міжнародний комітет Червоного Хреста						
Лютий-березень 2023 р.	25,5	37,1	17,9	4,9	14,6	39,8
Серпень 2023 р.	14,7	38,3	21,5	12,8	12,7	18,7
ОБСЄ						
Лютий-березень 2023 р.	19,6	38,1	14,7	5,5	22,1	37,5
Серпень 2023 р.	11,5	36,6	23,6	8,4	19,8	16,1
МАГАТЕ						
Лютий-березень 2023 р.	15,5	32,5	16,3	5,8	29,9	25,9
Серпень 2023 р.	8,9	32,9	23,7	8,7	25,8	9,4
СНД						
Лютий-березень 2023 р.	5,1	11,7	20,8	44,4	18,1	-48,4
Серпень 2023 р.	3,3	16,3	21,3	38,8	20,3	-40,5

* Різниця між частками тих, хто ставиться позитивно і тих, хто ставиться негативно.

НАСКІЛЬКИ ПОЗИТИВНИМ ЧИ НЕГАТИВНИМ Є ВАШЕ СТАВЛЕННЯ ДО ДЕЯКИХ ІНОЗЕМНИХ ПОЛІТИКІВ, % опитаних							
	Цілком позитивно	Переважно позитивно	Переважно негативно	Цілком негативно	Не знаю/ ніколи не чув	Важко відповісти	Баланс ставлення*
Андрей Дуда							
Лютий-березень 2023 р.	58,6	27,3	3,4	1,4	3,5	5,8	81,1
Серпень 2023 р.	54,5	32,1	3,6	1,7	2,9	5,1	81,3
Борис Джонсон							
Березень 2021 р.	10,5	30,5	11,8	6,4	24,1	16,7	22,8
Лютий-березень 2023 р.	59,2	27,8	4,5	2,2	1,2	5,1	80,3
Серпень 2023 р.	52,7	31,9	5,5	2,5	2,0	5,4	76,6
Джо Байден							
Березень 2021 р.	14,9	35,0	15,1	11,5	5,5	18,1	23,3
Лютий-березень 2023 р.	44,1	38,5	6,5	2,3	1,0	7,5	73,8
Серпень 2023 р.	34,6	44,9	8,2	3,1	0,9	8,4	68,2
Урсула фон дер Ляєн							
Лютий-березень 2023 р.	26,8	34,4	8,4	2,5	17,9	9,9	50,3
Серпень 2023 р.	19,4	37,3	8,7	4,5	19,0	11,0	43,5
Джастін Трюдо							
Лютий-березень 2023 р.	19,3	31,3	5,5	3,9	27,0	12,9	41,2
Серпень 2023 р.	20,1	30,4	5,1	4,2	24,6	15,7	41,2
Емманюель Макрон							
Лютий-березень 2023 р.	14,2	45,3	20,2	4,6	3,7	12,0	34,7
Серпень 2023 р.	15,5	46,7	16,2	4,9	4,4	12,3	41,1
Реджеп Ердоган							
Березень 2021 р.	5,2	25,9	12,2	6,6	28,0	22,1	12,3
Лютий-березень 2023 р.	16,3	41,5	20,6	3,7	4,5	13,4	33,5
Серпень 2023 р.	14,8	46,1	18,2	3,2	4,3	13,3	39,5
Ріші Сунак							
Лютий-березень 2023 р.	20,7	24,2	5,6	3,7	34,6	11,3	35,6
Серпень 2023 р.	20,5	27,4	5,4	5,4	28,4	13,0	37,1
Олаф Шольц							
Лютий-березень 2023 р.	13,2	36,6	20,3	6,1	9,4	14,4	23,4
Серпень 2023 р.	16,1	40,6	13,9	6,4	8,8	14,1	36,4
Ангела Меркель							
Вересень-жовтень 2013 р.	10,3	34,0	12,2	12,3	9,2	22,0	19,8
Жовтень 2014 р.	9,4	39,7	19,7	11,9	1,2	18,1	17,5
Березень 2021 р.	23,0	46,1	12,4	5,3	0,7	12,6	51,4
Лютий-березень 2023 р.	5,5	23,3	31,4	20,9	2,5	16,4	-23,5
Серпень 2023 р.	4,8	24,2	27,1	26,5	3,4	14,1	-24,6

* Різниця між частками тих, хто ставиться позитивно і тих, хто ставиться негативно.

НАСКІЛЬКИ ПОЗИТИВНИМ ЧИ НЕГАТИВНИМ Є ВАШЕ СТАВЛЕННЯ ДО ДЕЯКИХ ІНОЗЕМНИХ ПОЛІТИКІВ,

% опитаних

(продовження)

	Цілком позитивно	Переважно позитивно	Переважно негативно	Цілком негативно	Не знаю/ніколи не чув	Важко відповісти	Баланс ставлення*
Віктор Орбан							
Лютий-березень 2023 р.	2,6	11,8	25,6	34,2	13,8	11,9	-45,4
Серпень 2023 р.	1,9	13,1	21,6	38,2	12,3	12,9	-44,8
Сі Цзіньпін							
Лютий-березень 2023 р.	1,7	10,1	27,7	22,9	19,7	18,0	-38,8
Серпень 2023 р.	1,7	12,8	21,3	27,9	16,7	19,5	-34,7
Дональд Трамп							
Березень 2021 р.	4,9	19,7	35,9	22,7	1,0	15,8	-34,0
Лютий-березень 2023 р.	5,6	23,7	28,2	20,8	3,7	18,1	-19,7
Серпень 2023 р.	3,6	20,7	24,0	32,4	3,9	15,4	-32,1
Олександр Лукашенко							
Вересень-жовтень 2013 р.	14,3	34,3	15,7	15,0	2,3	18,4	17,9
Жовтень 2014 р.	23,4	40,0	15,4	7,3	0,7	13,3	40,7
Березень 2021 р.	11,1	22,7	26,0	27,4	0,9	11,9	-19,6
Лютий-березень 2023 р.	0,5	2,8	15,9	76,3	0,3	4,2	-88,9
Серпень 2023 р.	0,5	3,6	13,3	78,3	0,5	3,7	-87,5
Володимир Путін							
Вересень-жовтень 2013 р.	12,2	29,8	23,2	19,8	0,5	14,5	-1,0
Жовтень 2014 р.	6,0	9,5	14,7	59,6	0,1	10,1	-58,8
Березень 2021 р.	2,4	5,8	16,3	66,1	1,0	8,5	-74,2
Лютий-березень 2023 р.	0,1	0,4	5,4	91,2	0,3	2,6	-96,1
Серпень 2023 р.	0,1	1,0	5,4	90,1	0,8	2,5	-94,4

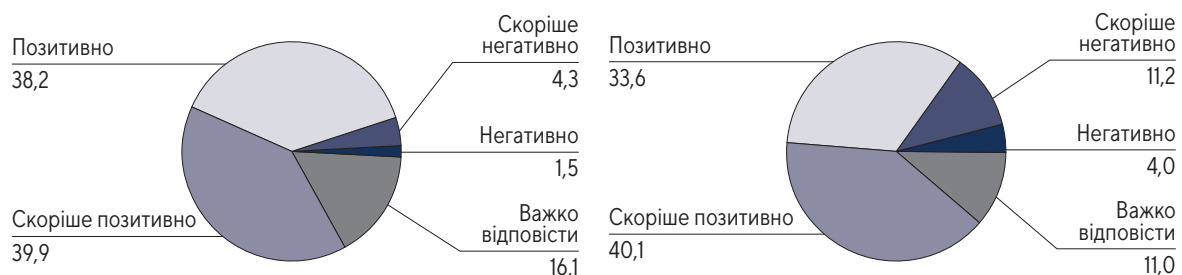
* Різниця між частками тих, хто ставиться позитивно і тих, хто ставиться негативно.

ЯК БИ ВИ ОЦІНИЛИ ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВІЙНИ?

% опитаних

Лютий-березень 2023 р.

Серпень 2023 р.

ЧИ Є ЕФЕКТИВНОЮ ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЗА НАСТУПНИМИ НАПРЯМАМИ?

% опитаних

Покращення міжнародного іміджу України, її авторитету у світі

Розширення кола країн-союзників, що підтримують Україну у протистоянні російській агресії

Зміцнення відносин з країнами світу і міжнародними організаціями

Поширення у світі об'єктивної інформації про війну в Україні

Просування українських ініціатив на міжнародних майданчиках

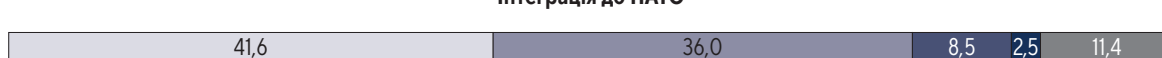
Забезпечення зовнішньої підтримки для опору російській агресії

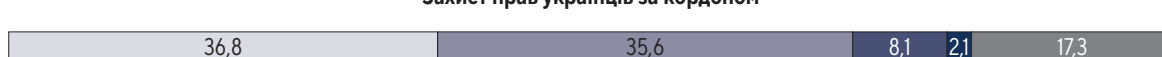
Інтеграція до Європейського Союзу

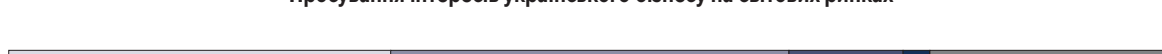
Інтеграція до НАТО

Захист прав українців за кордоном

Просування інтересів українського бізнесу на світових ринках

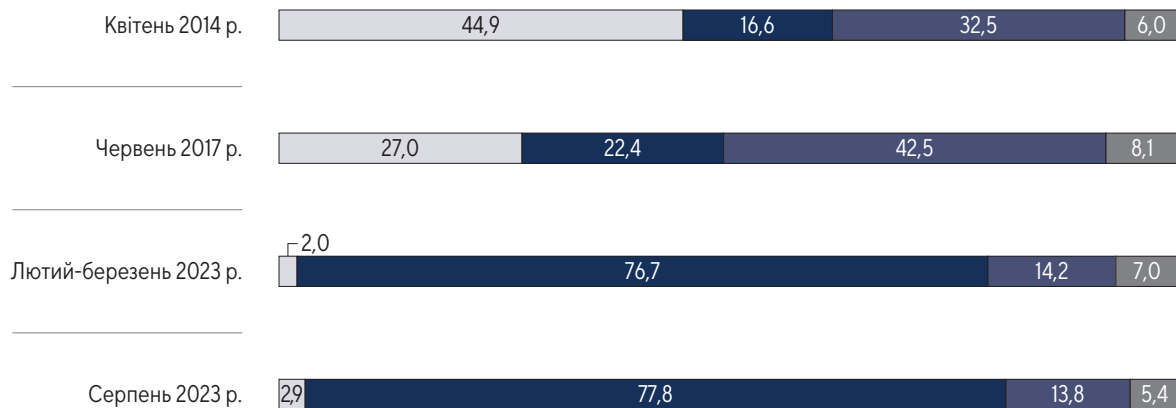
☐ Так
 ☐ Скоріше так
 ☐ Скоріше ні
 ☐ Ні
 ☐ Важко відповісти

Лютий-березень 2023 р.

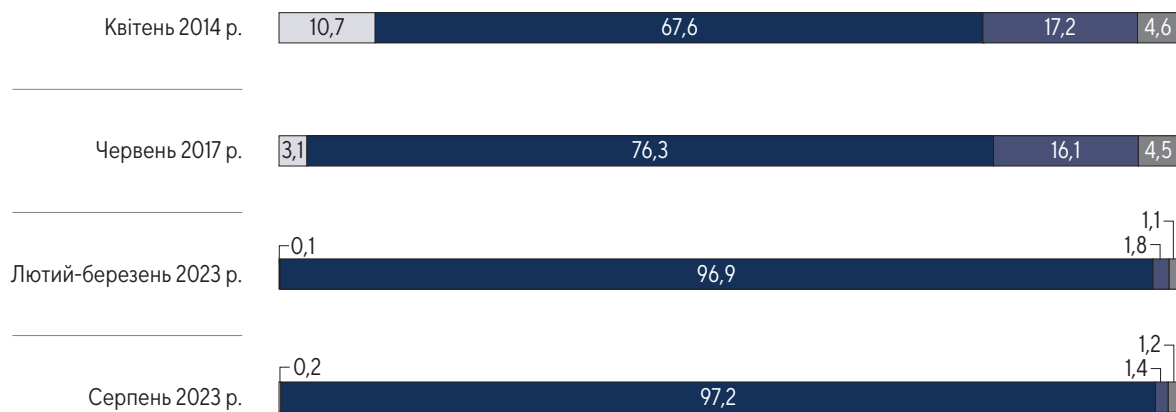
ЯКИМ Є ВАШЕ СТАВЛЕННЯ ДО...

% опитаних

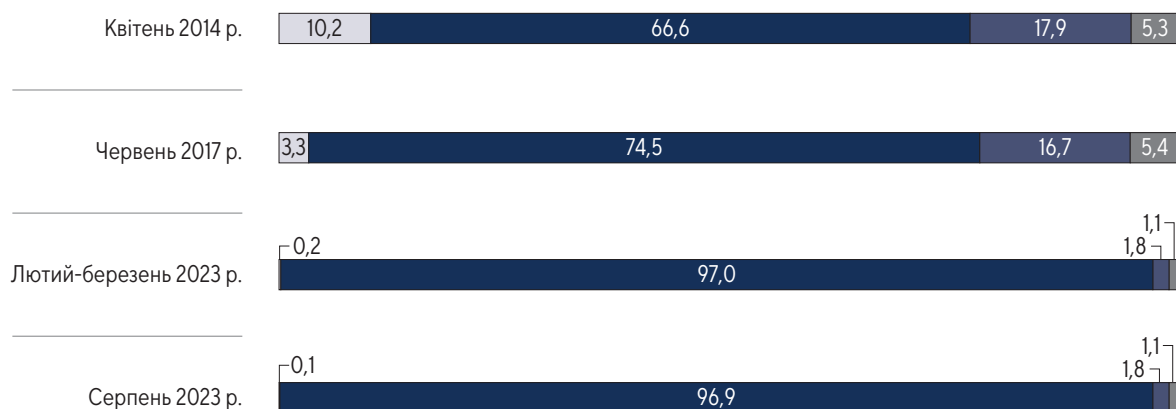
Громадян Росії

Уряду РФ

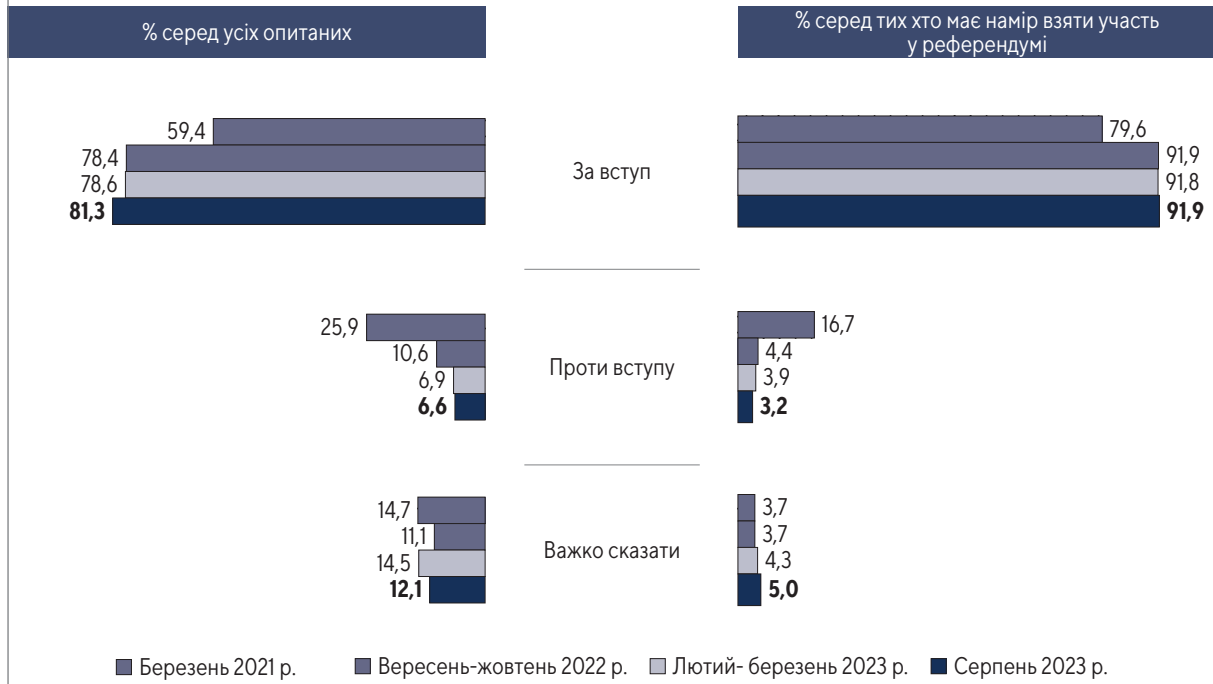
Державної думи Росії

Позитивне
 Негативне
 Нейтральне
 Важко відповісти

ЯКБИ ВИ ВЗЯЛИ УЧАСТЬ У РЕФЕРЕНДУМІ СТОСОВНО ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄС, ТО ЯК БИ ВИ ПРОГОЛОСУВАЛИ?

% опитаних

ОЦІНІТЬ ЗА 10 БАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ ВАШ СТАН НА 24 лютого 2022 р. (ПОЧАТОК ВІЙНИ), середній бал*

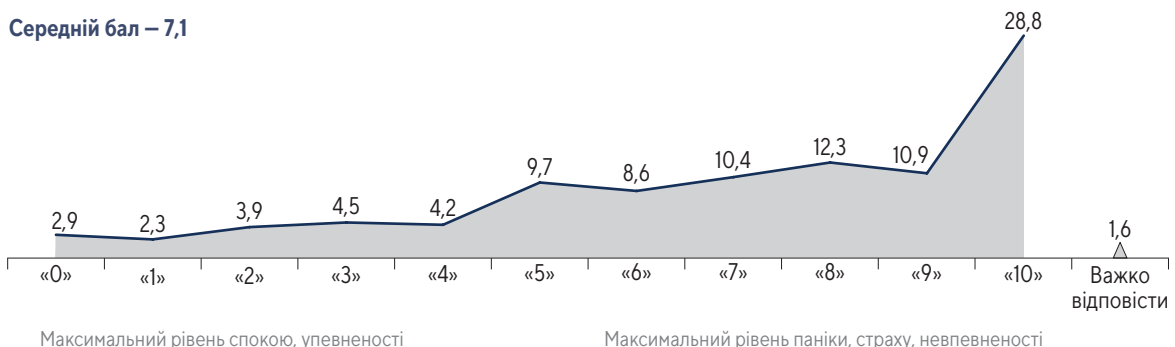
Лютий-березень 2023 р.

Середній бал – 6,8

Серпень 2023 р.

Середній бал – 7,1

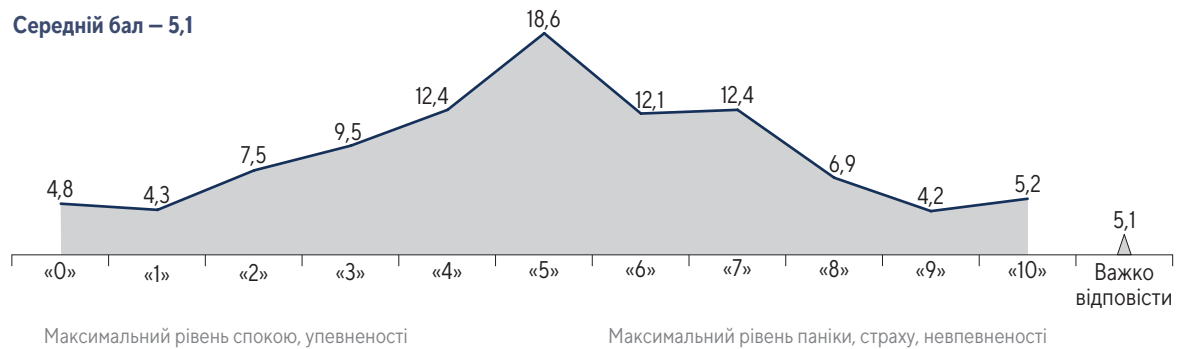

* За 10 бальною шкалою «0» означає максимальний рівень спокою, упевненості, а «10» – максимальний рівень паніки, страху, невпевненості.

ОЦІНІТЬ ЗА 10 БАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ ВАШ СТАН НА СЬОГОДНІ, середній бал*

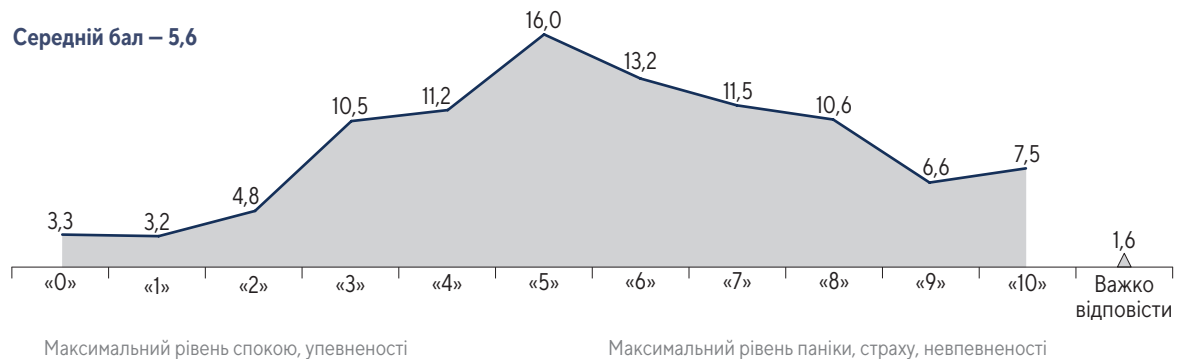
Лютий-березень 2023 р.

Середній бал – 5,1

Серпень 2023 р.

Середній бал – 5,6

* За 10 бальною шкалою «0» означає максимальний рівень спокою, упевненості, а «10» – максимальний рівень паніки, страху, невпевненості.

НАСКІЛЬКИ ДОБРЕ ЧИ ПОГАНО ВЛАДА СПРАВЛЯЄТЬСЯ З ВИРІШЕННЯМ ПРОБЛЕМ У ТАКИХ СФЕРАХ ПІСЛЯ 24 лютого 2022 р.?

% опитаних

	Дуже добре справляється	Скоріше добре справляється	Скоріше погано справляється	Дуже погано справляється	Важко відповісти
Оборона країни					
Лютий-березень 2023 р.	25,4	56,4	11,0	2,2	4,9
Серпень 2023 р.	18,1	50,5	20,7	5,0	5,7
Енергозабезпечення					
Лютий-березень 2023 р.	18,0	61,6	12,9	3,4	4,0
Серпень 2023 р.	15,6	60,5	15,7	4,1	4,0
Надання адміністративних послуг					
Серпень 2023 р.	14,5	54,3	14,6	5,2	11,4
Зовнішня політика					
Лютий-березень 2023 р.	26,0	48,7	12,5	3,0	9,8
Серпень 2023 р.	14,3	50,7	18,3	5,7	11,0
Надання допомоги ВПО (внутрішньо переміщеним особам)					
Серпень 2023 р.	11,4	49,7	14,9	4,3	19,7

НАСКІЛЬКИ ДОБРЕ ЧИ ПОГАНО ВЛАДА СПРАВЛЯЄТЬСЯ З ВИРІШЕННЯМ ПРОБЛЕМ У ТАКИХ СФЕРАХ ПІСЛЯ 24 лютого 2022 р.?					
% опитаних					(продовження)
	Дуже добре справляється	Скоріше добре справляється	Скоріше погано справляється	Дуже погано справляється	Важко відповісти
Надання гуманітарної допомоги постраждалим					
Серпень 2023 р.	10,3	51,9	19,9	4,8	13,1
Соціальний захист та пенсійне забезпечення					
Лютий-березень 2023 р.	8,6	44,0	28,8	8,2	10,4
Серпень 2023 р.	8,6	38,9	30,3	12	10,2
Освіта					
Лютий-березень 2023 р.	6,3	49,5	24,1	5,4	14,7
Серпень 2023 р.	6,8	43,6	26,1	8,1	15,4
Охорона здоров'я					
Лютий-березень 2023 р.	6,2	47,6	30,3	5,7	10,3
Серпень 2023 р.	6,0	43,6	34,3	9,7	6,5
Економіка					
Лютий-березень 2023 р.	6,8	37,9	40,0	5,5	9,8
Серпень 2023 р.	4,0	28,4	44,7	14,4	8,5
Відновлення житла для тих, хто втратив його					
Серпень 2023 р.	3,9	19,9	34,9	14,1	27,1
Боротьба зі злочинністю					
Лютий-березень 2023 р.	4,9	33,3	35,6	11,7	14,5
Серпень 2023 р.	3,7	25,9	38,4	19,5	12,5
Відбудова країни					
Лютий-березень 2023 р.	5,6	32,3	26,7	9,1	26,2
Серпень 2023 р.	3,5	23,0	37,0	14,8	21,6
Вирішення проблеми безробіття в країні					
Серпень 2023 р.	3,4	14,8	42,6	21,6	17,7
Створення нових робочих місць					
Серпень 2023 р.	3,2	12,4	40,5	26,2	17,6
Вирішення проблем ветеранів					
Серпень 2023 р.	2,9	17,2	31,1	13,4	35,3
Правосуддя					
Лютий-березень 2023 р.	3,7	25,0	37,3	10,8	23,2
Серпень 2023 р.	2,6	15,7	39,4	25,1	17,2
Боротьба з корупцією					
Лютий-березень 2023 р.	4,1	19,5	44,5	21,3	10,7
Серпень 2023	2,3	11,5	39,0	40,1	7,0

ЯК БИ ВИ ОЦІНИЛИ РІВЕНЬ КОРУМПОВАНOSTІ ТАКИХ ІНСТИТУЦІЙ**												
% опитаних												
	Відсутність корупції	Бали										Середній бал
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Верховна Рада України												
Лютий-березень 2023 р.	0,7	2,3	4,5	7,3	13,2	12,5	11,7	13,1	10,9	14,0	9,8	6,80
Серпень 2023 р.	0,2	0,6	2,4	4,6	12,6	8,4	10,2	14,7	12,7	26,1	7,6	7,62
Українська влада в цілому												
Лютий-березень 2023 р.	0,8	2,4	4,5	5,3	14,1	11,4	17,0	12,9	8,8	14,9	7,8	6,84
Серпень 2023 р.	0,4	0,7	2,7	4,3	13,4	9,8	13,4	13,0	10,9	24,2	7,1	7,44
Кабінет Міністрів України												
Лютий-березень 2023 р.	1,6	4,1	5,0	8,9	19,0	13,6	14,6	7,1	6,1	8,7	11,3	6,06
Серпень 2023 р.	0,5	1,4	3,1	6,2	14,0	9,3	12,0	14,9	10,5	17,2	10,9	7,10
Міністерство оборони України												
Лютий-березень 2023 р.	3,9	4,0	6,1	9,8	18,0	12,7	12,7	7,7	4,8	7,8	12,5	5,80
Серпень 2023 р.	1,6	3,2	5,1	7,0	15,3	10,8	11,3	11,7	8,9	14,8	10,3	6,62
Офіс Президента України												
Лютий-березень 2023 р.	6,3	4,4	8,0	11,8	16,3	11,1	10,1	5,8	6,4	8,4	11,4	5,56
Серпень 2023 р.	2,2	3,8	5,5	6,6	14,4	9,5	11,6	11,9	8,0	13,8	12,6	6,51
Обласна влада у Вашій області												
Лютий-березень 2023 р.	1,4	4,2	7,2	9,8	18,7	12,1	11,7	5,3	3,3	7,1	19,2	5,72
Серпень 2023 р.	0,6	1,7	5,5	7,4	17,5	12,2	10,1	9,5	6,9	11,9	16,7	6,47
Місцева влада у Вашому населеному пункті												
Лютий-березень 2023 р.	3,6	7,0	8,5	9,7	19,8	12,6	9,6	4,5	3,4	7,6	13,8	5,40
Серпень 2023 р.	1,8	4,4	7,3	7,6	18,4	11,6	9,5	9,0	6,3	11,4	12,5	6,11
Антикорупційні органи (НАБУ, САП, НАЗК)												
Лютий-березень 2023 р.	3,7	5,0	7,0	8,6	15,8	8,0	7,3	4,5	5,8	6,6	27,6	5,55
Серпень 2023 р.	3,5	4,1	5,5	5,4	14,1	9,3	8,1	6,9	6,7	9,3	27,1	6,06
Громадські організації, які займаються боротьбою з корупцією												
Лютий-березень 2023 р.	7,8	8,0	9,5	9,6	13,9	7,9	5,2	3,6	2,3	5,0	27,2	4,71
Серпень 2023 р.	4,7	7,3	7,5	5,8	13,2	6,9	6,3	5,2	4,7	6,5	31,9	5,37
Президент України												
Лютий-березень 2023 р.	20,8	14,3	8,8	6,6	11,6	7,2	5,6	2,2	3,5	4,5	14,8	3,96
Серпень 2023 р.	15,9	9,2	6,9	5,9	13,6	8,0	6,7	4,2	2,5	5,6	21,4	4,51

* За 10 бальною шкалою «1» означає відсутність корупції, а «10» – дуже високий рівень корупції.

ЯК ВИ ВВАЖАЄТЕ, ЗАРАЗ РІВЕНЬ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ НИЖЧЕ, ВИЩЕ ЧИ ТАКИЙ САМИЙ, ЯК ДО 24 лютого 2022 р.?

% опитаних

Зараз рівень корупції вище,
ніж до 24 лютого 2022 р.

Зараз рівень корупції такий
самий, як до 24 лютого 2022 р.

Зараз рівень корупції нижче,
ніж до 24 лютого 2022 р.

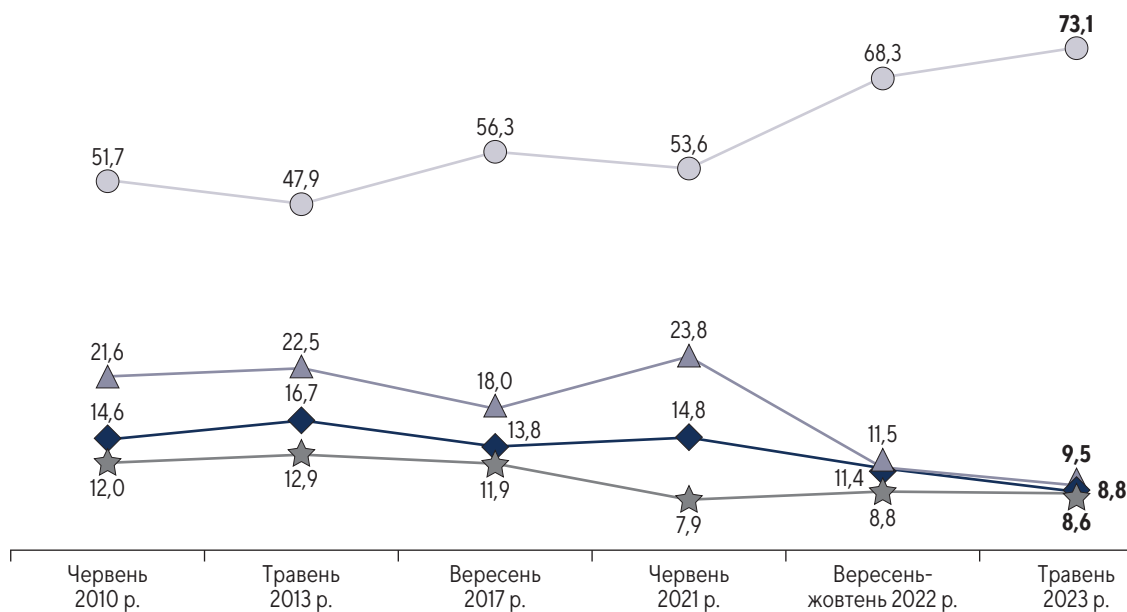
Важко відповісти

■ Лютий-березень 2023 р.
■ Серпень 2023 р.

З ЯКИМ ІЗ НАВЕДЕНИХ СУДЖЕНЬ ВИ БІЛЬШЕ ЗГОДНІ?

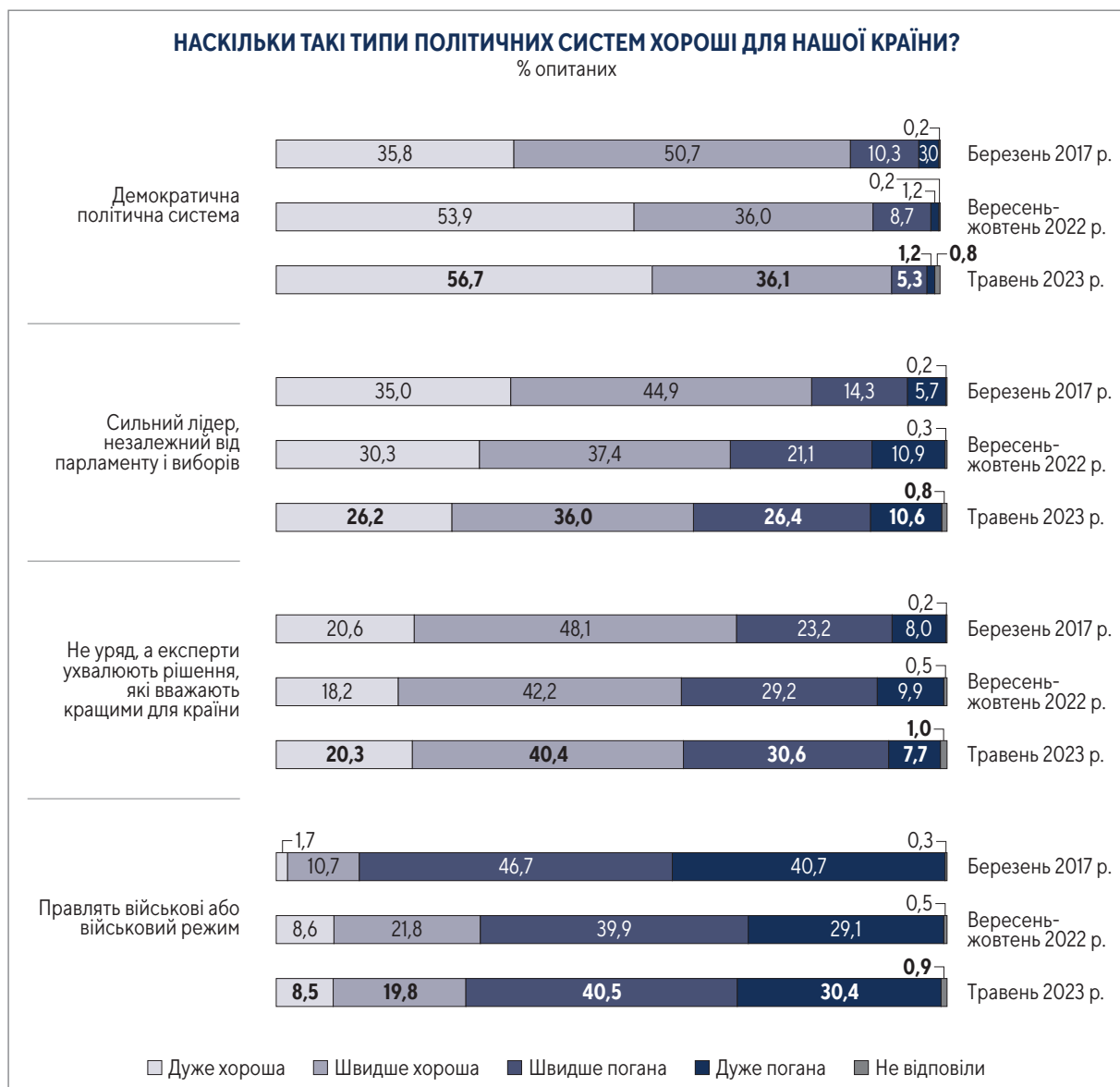
% опитаних

- Демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України
- ▲ За певних обставин авторитарний режим може бути кращим, ніж демократичний
- ◆ Для такої людини, як я, не має значення, демократичний режим у країні чи ні
- ★ Важко відповісти

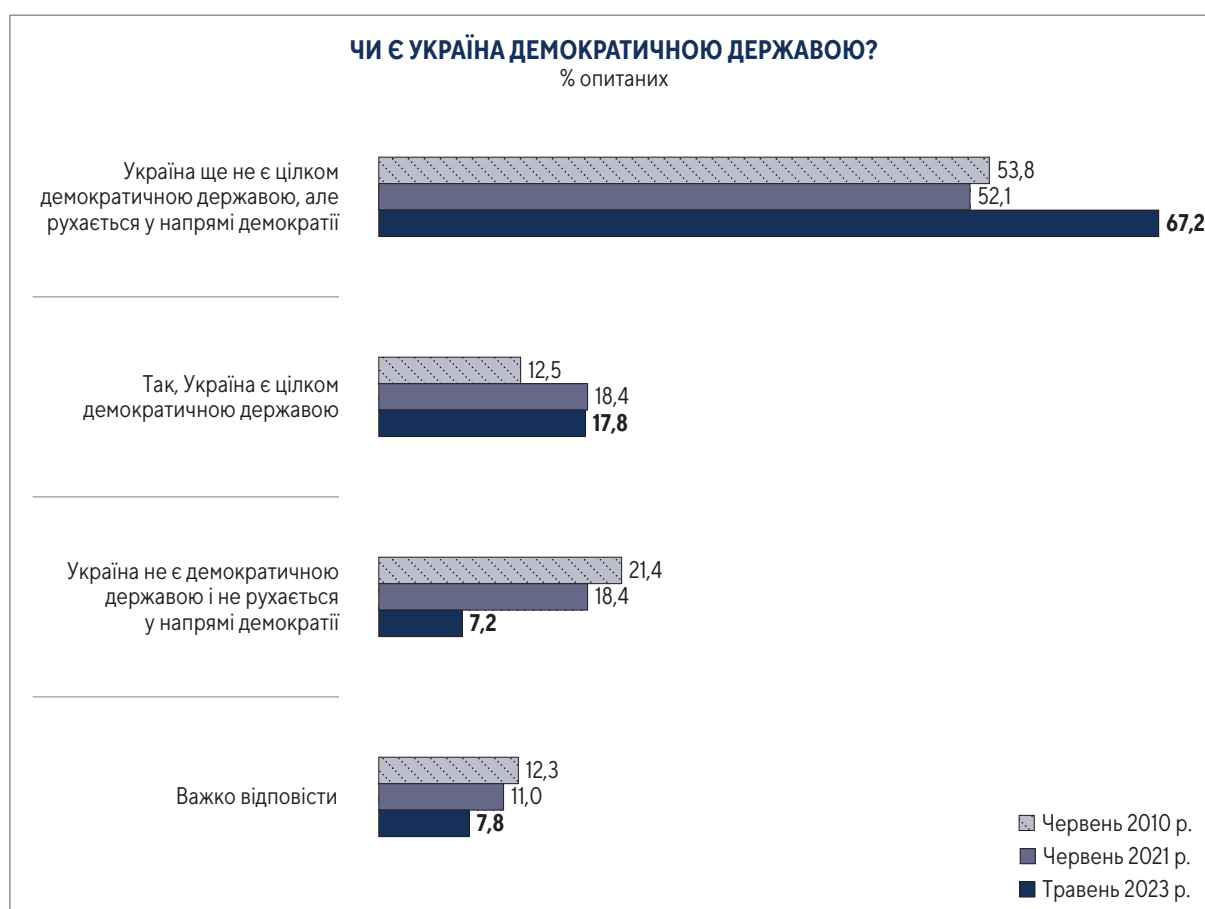

* За шкалою від 1 до 10 балів, де «1» означає зовсім не важливо, а «10» – дуже важливо.

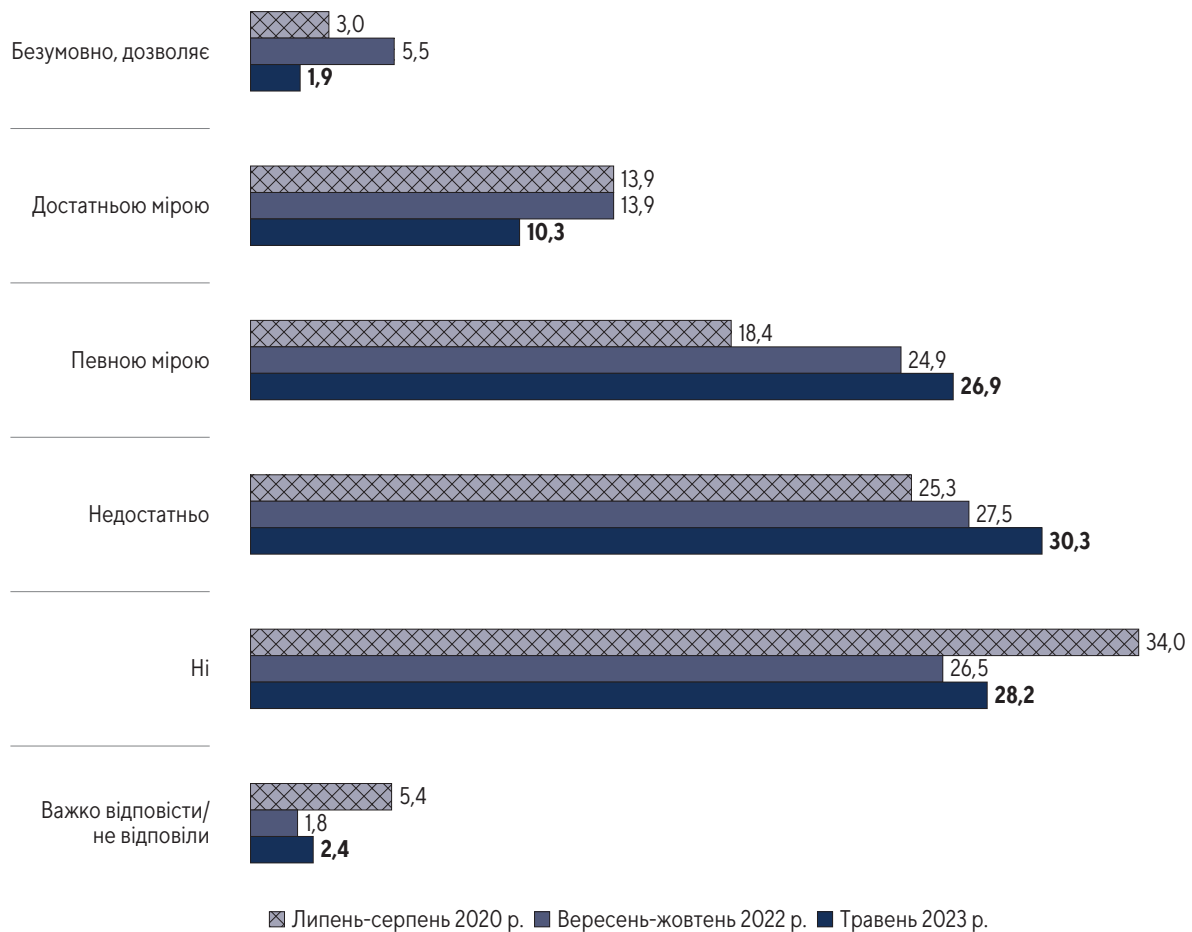

* За шкалою від 1 до 10 балів, де «1» означає зовсім не демократично, а «10» — дуже демократично.

ЧИ ДОЗВОЛЯЄ ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА У НАШІЙ КРАЇНІ ТАКИМ ЛЮДЯМ, ЯК ВИ, МАТИ ВПЛИВ НА ДІЇ УРЯДУ?

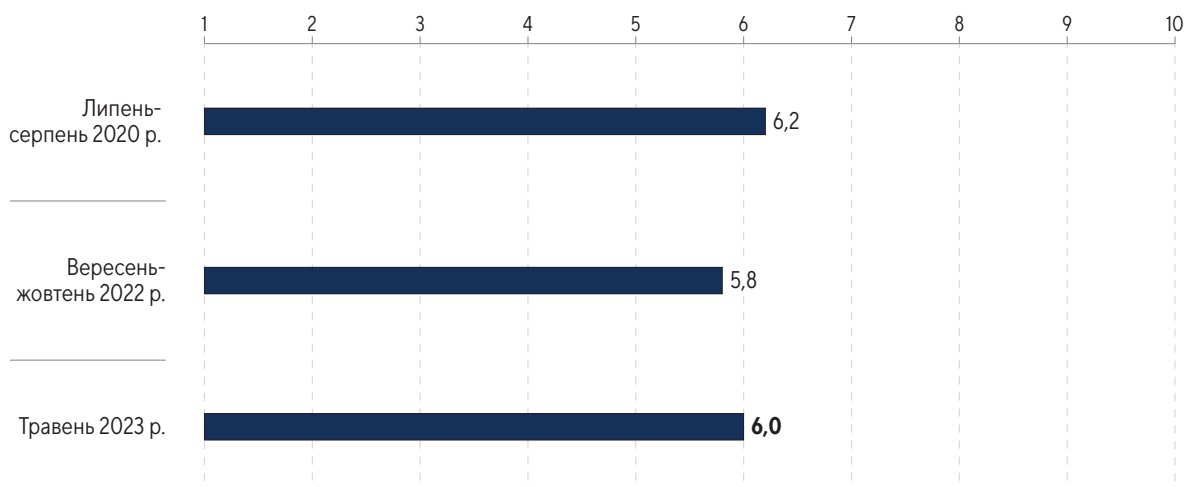
% опитаних

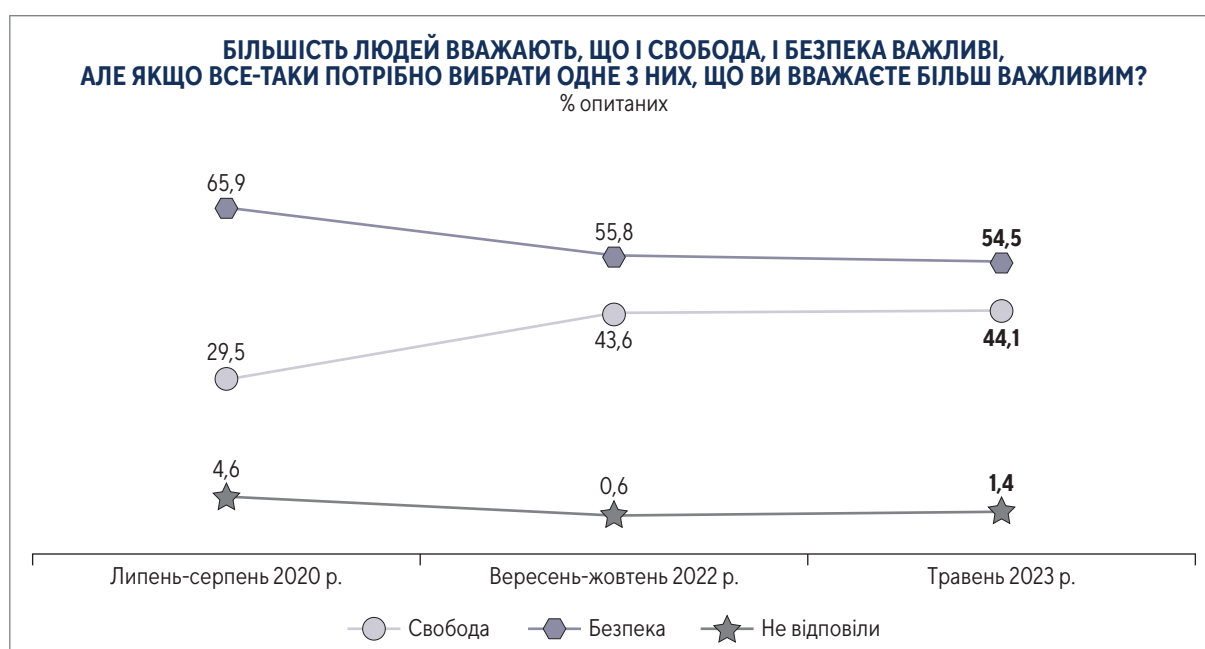
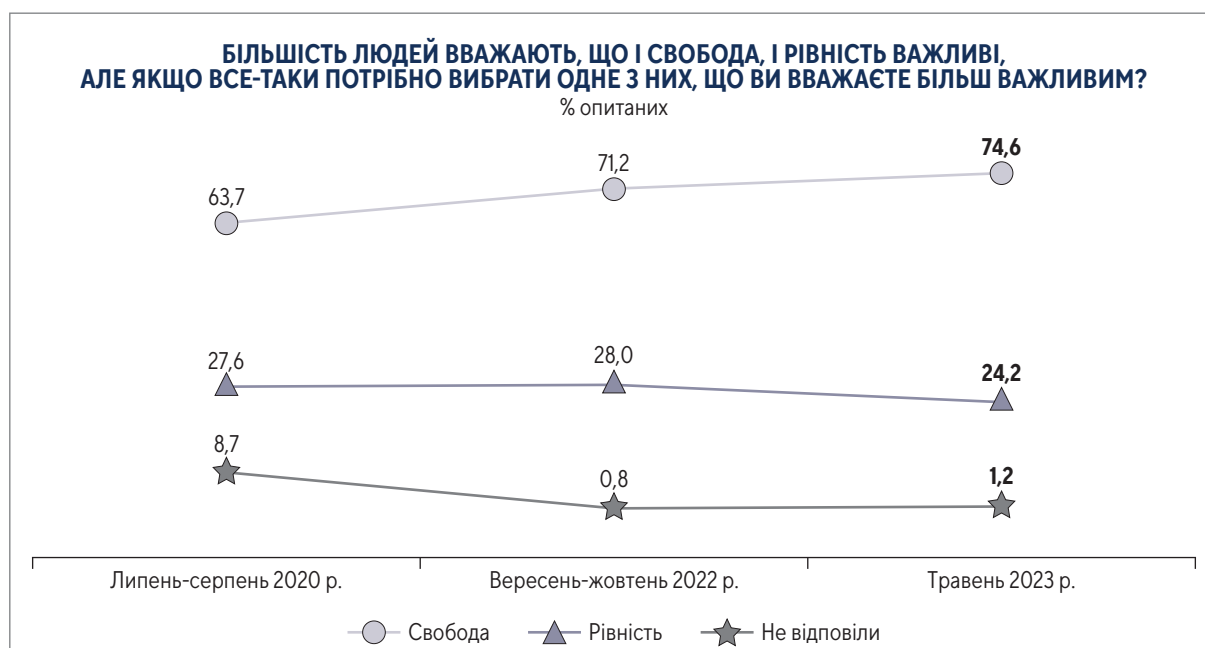
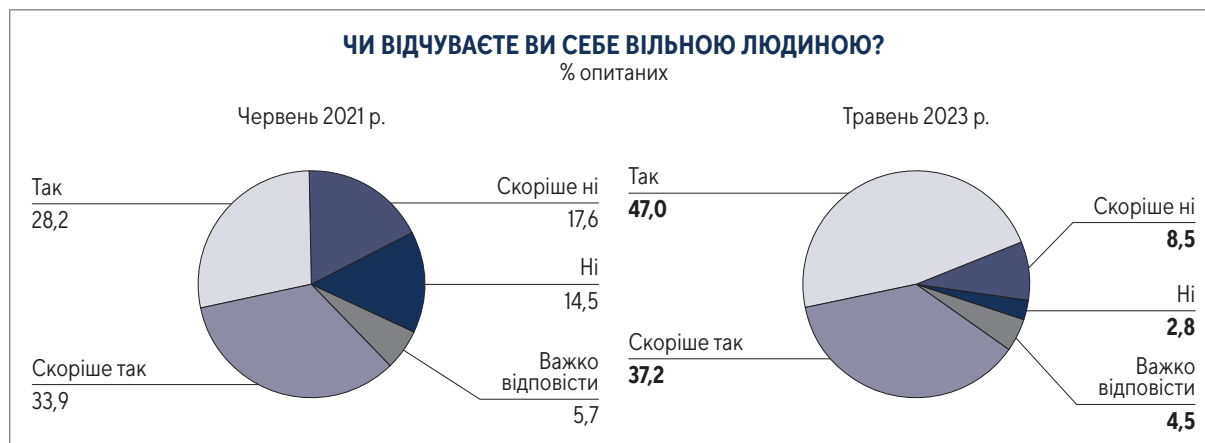
Деякі люди вважають, що вони абсолютно вільні у виборі і самі визначають своє життя, інші ж вважають, що вони ніяк реально не впливають на те, що з ними відбувається.

В ЯКИЙ МІРІ, ЯК ВАМ ЗДАЄТЬСЯ, ВИ ВПЛИВАЄТЕ НА ХІД СВОГО ЖИТТЯ?

середній бал*

* За шкалою від 1 до 10 балів, де «1» означає зовсім не впливаю, а «10» — сильно впливаю.

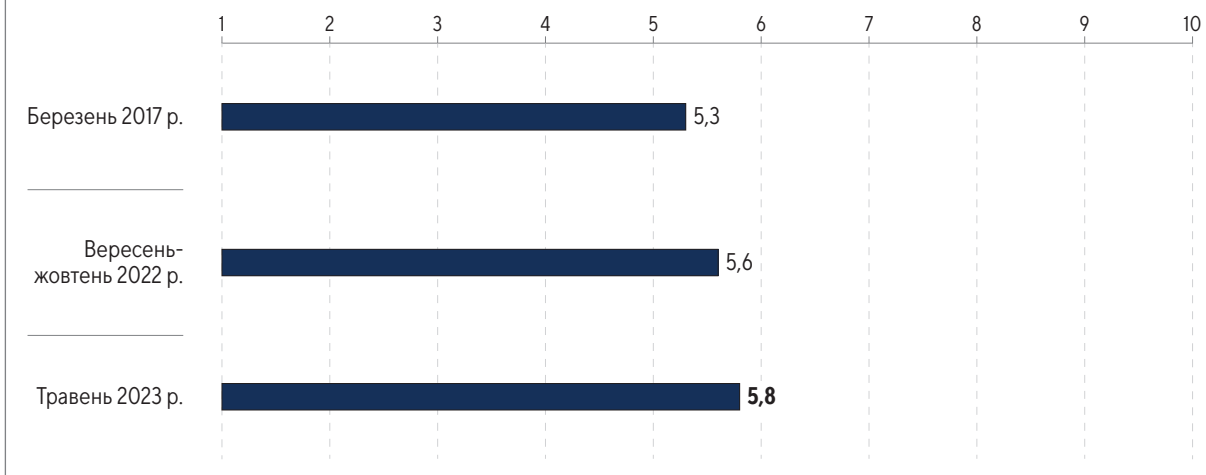
ЯКЕ З ЦИХ СУДЖЕНЬ ВАМ БЛИЖЧЕ?

% опитаних

	Червень 2010 р.	Грудень 2017 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.
Звичайно, важливими є і свобода, і достаток, при цьому заради особистої свободи та гарантій дотримання всіх громадянських прав я готовий терпіти певні матеріальні труднощі	32,4	38,0	43,1	50,9
Звичайно, важливими є і свобода, і достаток, при цьому в обмін на власний добробут я готовий поступитися державі часткою своїх прав та громадянських свобод	30,1	25,0	30,8	23,0
Важко сказати	37,6	37,0	26,1	26,1

**Говорять, що в політиці є «ліві» і «праві»...
ДЕ НА ЛІВО-ПРАВІЙ ШКАЛІ ВИ РОЗТАШОВУЄТЕСЯ ЗА СВОЇМИ ПОГЛЯДАМИ?**

середній бал*

* За 10-бальною шкалою, де «1» означає «ліві», а «10» — «праві».

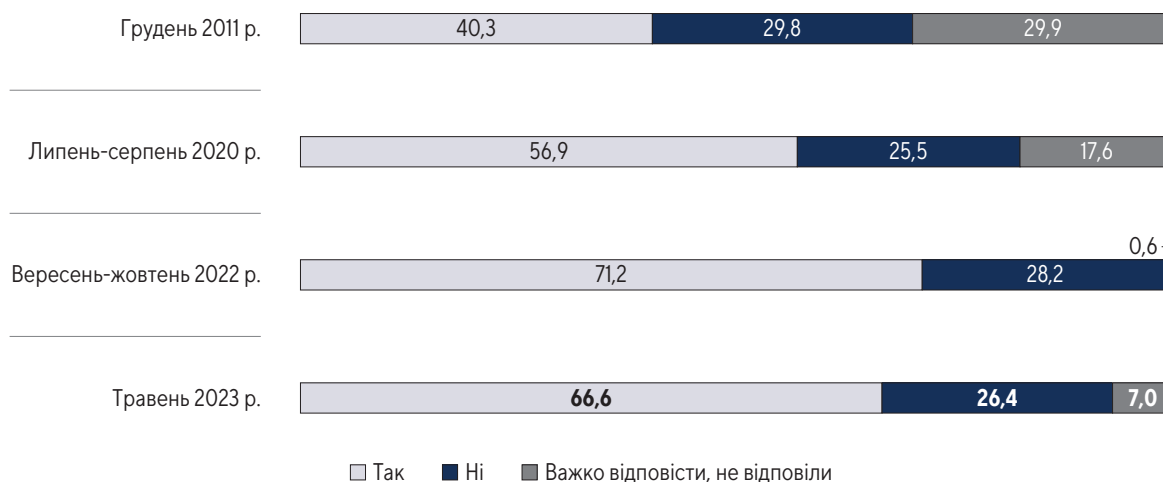
ЯКИМ ВИ БАЧИТЕ МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ?

% опитаних

	Квітень 2003 р.	Березень 2010 р.	Березень 2019 р.	Червень 2021 р.	Вересень-жовтень 2022 р.	Травень 2023 р.
Україна буде високорозвинутою, демократичною, впливовою європейською країною	31,1	37,7	41,5	40,0	64,7	64,0
Україна буде країною, що йде особливим шляхом розвитку (як, наприклад, Китай)	8,0	16,3	19,9	13,3	13,6	16,2
Україна буде слаборозвиненим придатком Росії	4,7	8,5	2,0	2,0	0,8	0,3
Україна буде слаборозвиненим придатком Заходу	10,4	4,5	7,2	10,0	3,9	3,4
Україна назавжди стане країною «третього світу», нерозвинутою і маловпливовою	10,8	5,3	6,8	10,8	1,7	2,4
Україна зникне як самостійна держава	4,9	2,7	3,1	5,2	1,5	0,7
Мені не цікаво майбутнє цієї країни	2,2	0,8	2,0	1,1	0,5	0,0
Інше	2,9	3,6	2,8	1,9	1,4	0,8
Важко відповісти	25,0	20,6	14,8	15,8	11,9	12,2

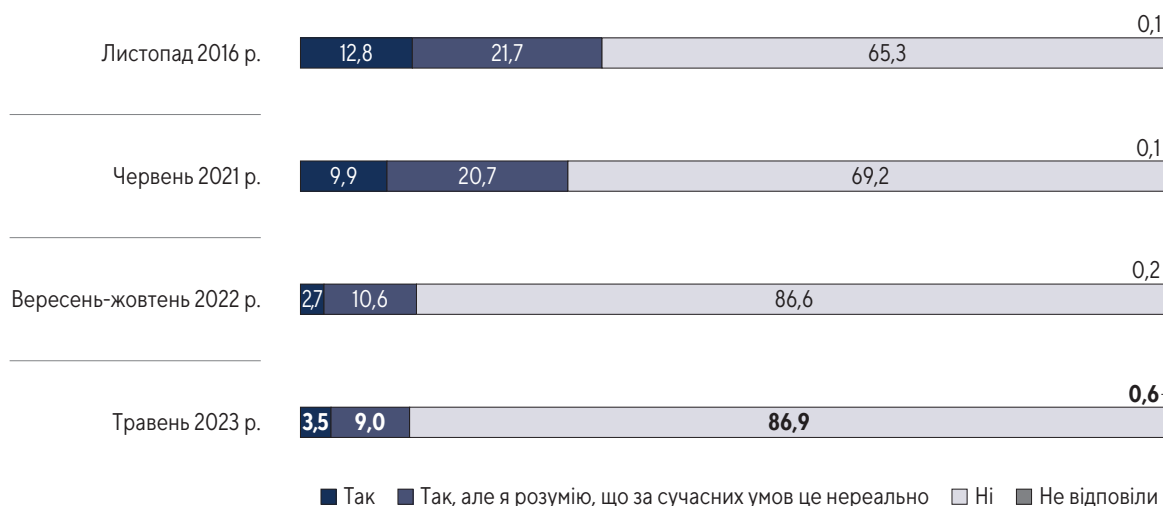
ЯКЩО ВИНИКНЕ ТАКА НЕОБХІДНІСТЬ, ТО ЧИ ГОТОВІ ВИ ЗАХИЩАТИ СВОЮ КРАЇНУ?

% опитаних

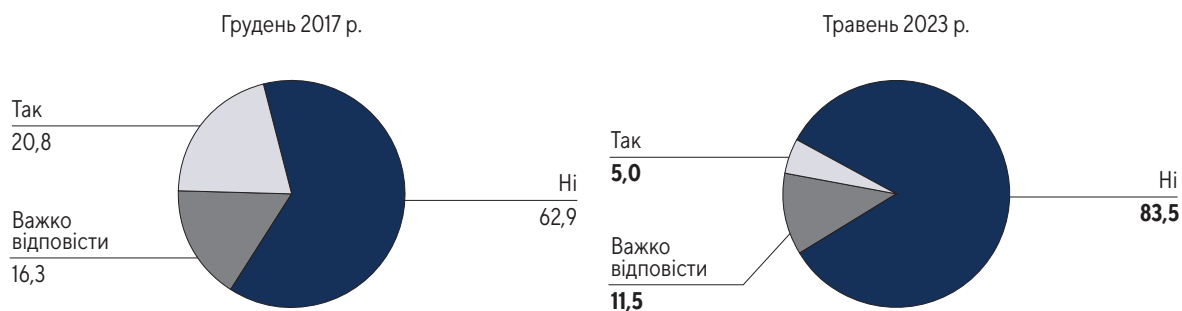
ЧИ ПРАГНЕТЕ ВИ ВІДНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ?

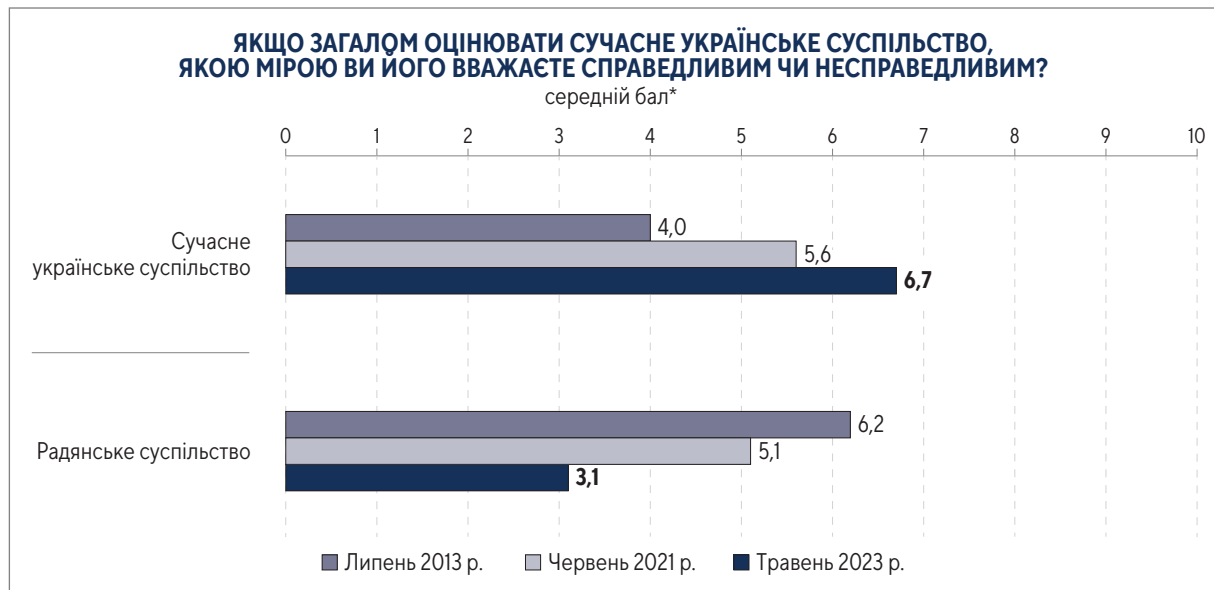
% опитаних

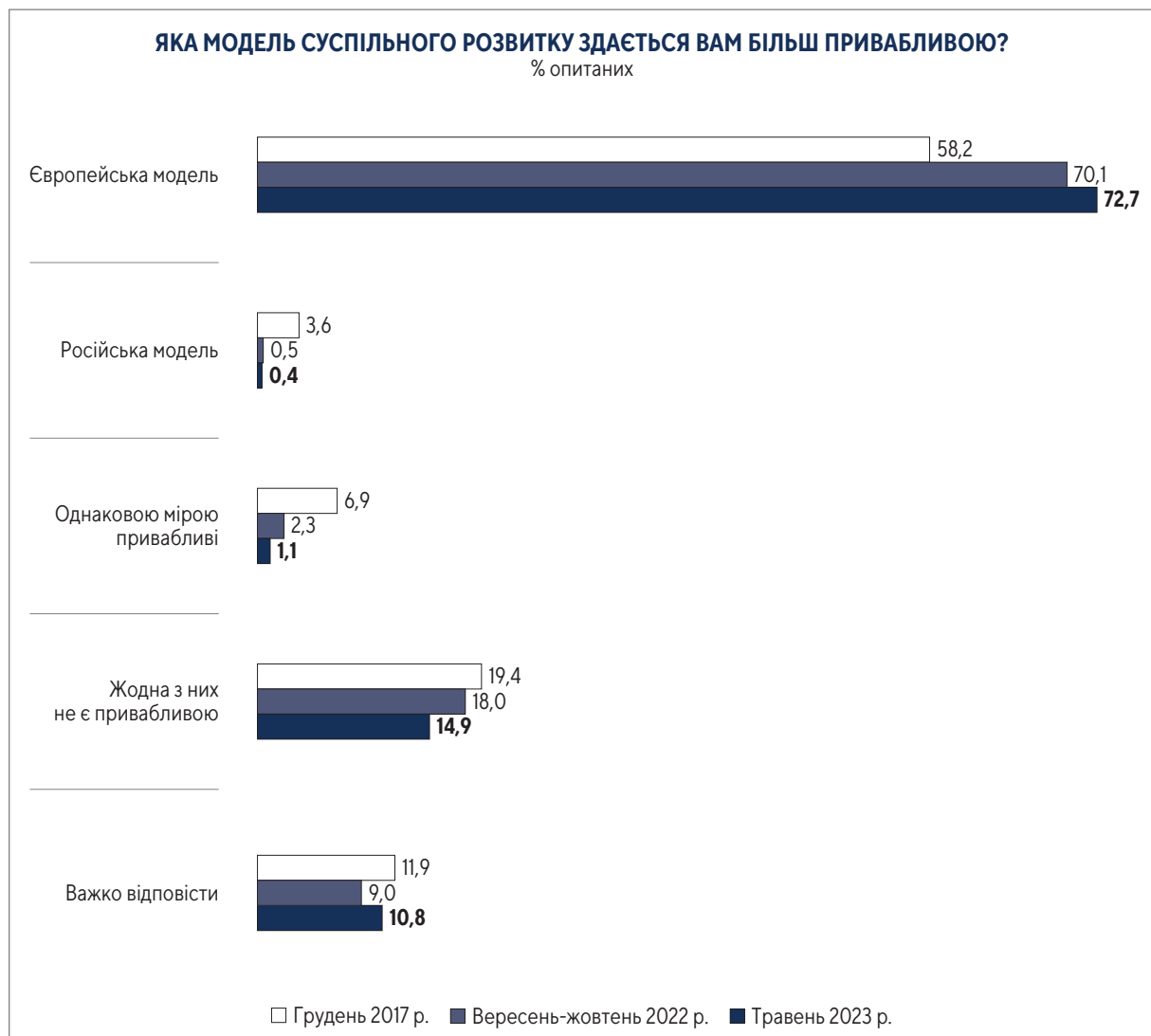
ЧИ ХОТІЛИ Б ВИ, ЩОБ ЗАРАЗ ВІДНОВИЛИСЯ ПОРЯДКИ ЧАСІВ СРСР?

% опитаних

* За шкалою від 0 до 10, де «0» означає вкрай несправедливе, а «10» – повністю справедливе.

ЯК БИ ВИ ОЦІНИЛИ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ У НАВЕДЕНИХ СФЕРАХ?						
% опитаних						
	Грудень 2020 р.	Січень-лютий 2021 р.	Травень 2021 р.	Вересень-жовтень 2022 р.	Лютий-березень 2023 р.	Липень 2023 р.
Економічне становище країни						
Дуже погана	27,6	28,6	22,1	21,5	15,7	23,4
Досить погана	44,4	40,6	37,9	43,0	39,6	42,5
Не погана і не добра	23,0	26,0	32,2	28,9	36,8	27,6
Добра	1,9	1,8	4,7	3,7	4,0	3,3
Дуже добра	0,2	0,1	0,7	0,5	0,3	0,2
Важко відповісти	3,0	2,8	2,4	2,5	3,5	3,0
Середній бал*	2,0	2,0	2,2	2,2	2,3	2,1
Рівень добробуту Вашої родини						
Дуже погана	14,0	11,1	10,4	10,5	8,3	10,6
Досить погана	33,8	32,1	25,5	28,1	26,5	31,0
Не погана і не добра	42,0	46,4	47,6	49,5	49,7	45,5
Добра	7,2	6,3	13,0	8,5	11,4	9,9
Дуже добра	0,2	0,4	0,9	1,1	0,7	1,3
Важко відповісти	2,9	3,6	2,6	2,3	3,4	1,6
Середній бал*	2,4	2,5	2,7	2,6	2,7	2,6

* За 5-бальною шкалою, де оцінка «1» означає, що ситуація дуже погана, а оцінка «5» – що ситуація дуже добра.

ЯК ЗМІНИТЬСЯ СТАНОВИЩЕ В УКРАЇНІ В ТАКИХ СФЕРАХ У НАЙБЛИЖЧІ ТРИ МІСЯЦІ?						
% опитаних						
	Грудень 2020 р.	Січень-лютий 2021 р.	Травень 2021 р.	Вересень-жовтень 2022 р.	Лютий-березень 2023 р.	Липень 2023 р.
Економічне становище країни						
Зміниться на краще	8,3	6,9	11,8	9,5	13,4	7,8
Зміниться на гірше	40,8	32,2	22,1	35,2	22,7	34,9
Не зміниться	39,0	47,8	55,7	37,5	45,3	42,9
Важко відповісти	11,9	13,1	10,5	17,9	18,5	14,4
Рівень добробуту Вашої родини						
Зміниться на краще	9,2	7,8	12,6	9,2	13,3	8,3
Зміниться на гірше	32,3	23,8	18,3	25,9	18,0	30,9
Не зміниться	43,7	53,2	57,1	45,2	48,0	44,9
Важко відповісти	14,8	15,3	12,0	19,7	20,7	15,9

ЯК ЗМІНИТЬСЯ СТАНОВИЩЕ В УКРАЇНІ В ТАКИХ СФЕРАХ У НАЙБЛИЖЧІ 2-3 роки?

% опитаних

	Грудень 2020 р.	Січень-лютий 2021 р.	Травень 2021 р.	Вересень-жовтень 2022 р.	Лютий-березень 2023 р.	Липень 2023 р.
Економічне становище країни						
Зміниться на краще	22,8	19,7	29,9	43,4	52,1	36,6
Зміниться на гірше	26,7	25,0	21,2	14,8	11,0	20,3
Не зміниться	20,4	21,0	26,1	14,1	11,1	13,1
Важко відповісти	30,1	34,4	22,8	27,7	25,8	30,1
Рівень добробуту Вашої родини						
Зміниться на краще	24,7	20,8	29,2	40,6	49,5	34,3
Зміниться на гірше	21,8	19,5	16,5	12,8	10,0	19,3
Не зміниться	21,8	24,3	27,1	16,5	13,1	15,1
Важко відповісти	31,7	35,5	27,1	30,0	27,5	31,4

ЯКЕ В ЦІЛОМУ МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ВАШОЇ СІМ'Ї?

% опитаних

	Квітень 2017 р.	Березень 2019 р.	Червень 2021 р.	Серпень 2022 р.	Лютий-березень 2023 р.	Серпень 2023 р.
Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	17,6	15,4	9,2	13,5	14,2	10,7
Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	44,8	37,1	38,3	37,8	42,0	44,7
У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких як меблі, холодильник, телевізор, уже викликає труднощі	30,9	41,1	43,8	39,0	33,7	37,1
Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі (купити квартиру, автомобіль тощо)	4,3	5,2	6,4	7,2	6,1	5,2
Ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо	0,2	0,1	0,9	0,3	1,3	0,3
Важко відповісти/не відповіли	2,1	1,1	1,4	2,2	2,6	2,0

ЯК ЗМІНИЛИСЯ ДОХОДИ ВАШОЇ СІМ'Ї ПІСЛЯ 24 лютого 2022 р.?

% опитаних

	Лютий-березень 2023 р.	Серпень 2023 р.
Доходи значно збільшилися	0,9	0,8
Доходи дещо збільшилися	5,1	7,3
Доходи не змінилися	35,6	34,1
Доходи дещо зменшилися	31,8	31,4
Доходи значно зменшилися	20,8	21,5
Важко відповісти	5,8	5,0

У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД КРАЇНА ...

% опитаних

Повинна зміцнювати засади захисту
внутрішніх ринків для збереження
національних виробництв

Повинна подовжувати зовнішньоторговельну
лібералізацію і відкривати ринки
для іноземного бізнесу

Важко відповісти

Серпень 2023 р.

В УМОВАХ ОБМЕЖЕНИХ РЕСУРСІВ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД, ЯКИМИ МАЮТЬ БУТИ ПРІОРИТЕТИ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖБЮДЖЕТУ?

% опитаних

Прискорене відновлення економіки

Соціальні потреби

Важко відповісти

Серпень 2023 р.

ДЛЯ ПРИСКОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ І ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД, ЯКІ НАПРЯМИ ДІЙ ВЛАДИ Є ПЕРШОЧЕРГОВИМИ?

% опитаних

Створення і розширення робочих
місць, щоб забезпечити всіх
роботою, доходи від якої
зможуть забезпечувати
потреби домогосподарств

Створювати сприятливі умови
для діяльності бізнесу,
що стане основою
соціального розвитку країни

Фінансування у повному
обсязі соціально-економічних
потреб населення

Важко відповісти

Серпень 2023 р.

**ЧИ СТИКАЛИСЯ ВИ З ТАКИМИ ПРОБЛЕМАМИ
У СФЕРІ КОМУНАЛЬНИХ ПОСЛУГ ПІСЛЯ 24 лютого 2022 р.?**

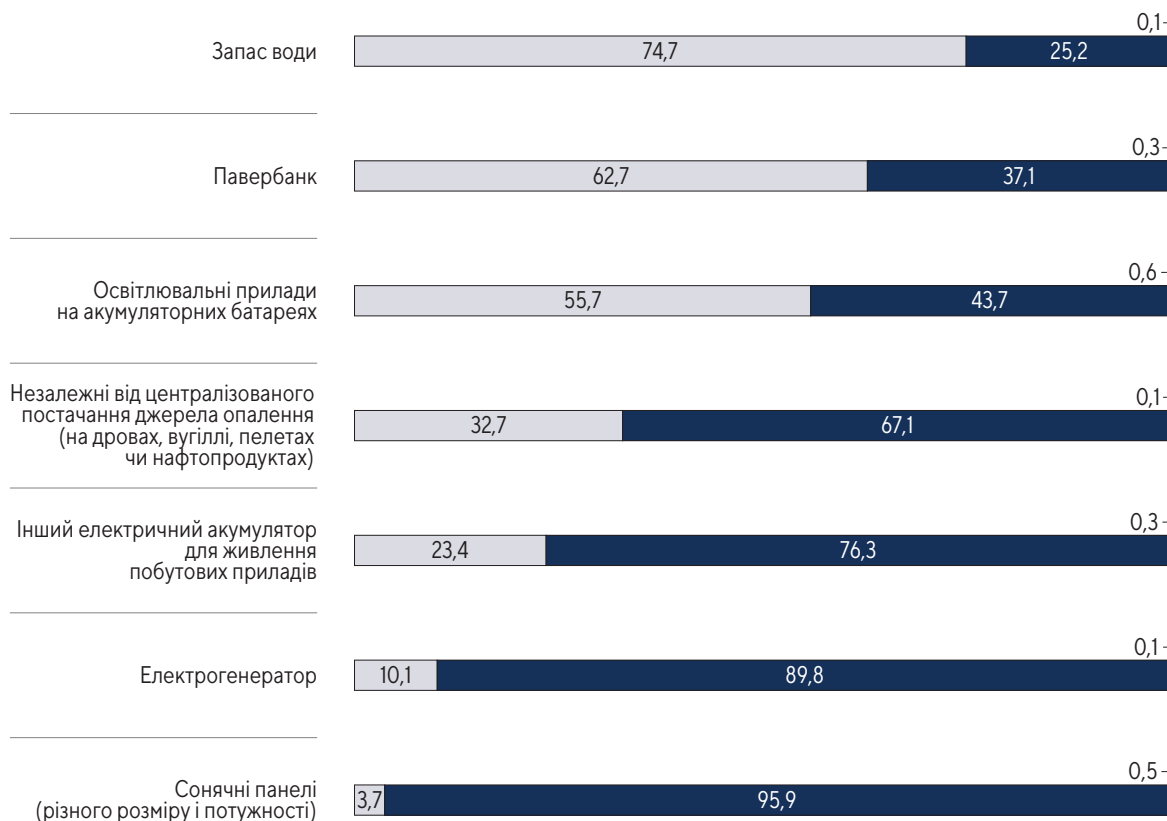
% опитаних

	Так	Ні	Зовсім не маю зараз такої послуги, хоча мав її до 24 лютого 2022 р.	Не маю зараз такої послуги і не мав її до 24 лютого 2022 р.	Важко відповісти
Періодичні відключення електроенергії	95,6	3,4	0,2	0,0	0,8
Періодична відсутність інтернету	73,7	21,0	0,1	3,2	2,0
Періодична відсутність мобільного зв'язку	72,2	25,4	0,2	0,4	1,9
Періодичні відключення водопостачання	49,9	42,1	0,1	6,9	1,0
Періодичні відключення теплопостачання	35,4	52,9	0,2	10,1	1,4
Складності з передаванням показників лічильників	20,1	74,6	0,3	1,9	3,2
Технічні складності з оплатою комунальних послуг	19,3	76,5	0,2	0,5	3,5
Періодичні відключення газопостачання	16,5	78,1	0,1	3,4	1,9

Лютий-березень 2023 р.

ЧИ МАЄТЕ ВИ ВДОМА ...?

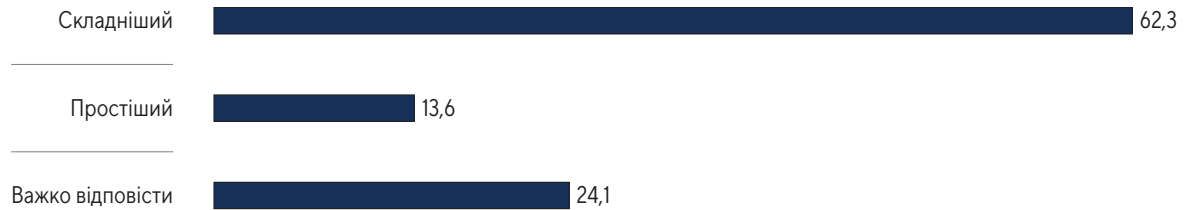
% опитаних

☐ Так
☒ Ні
☐ Не відповіли

Лютий-березень 2023 р.

**ЯК ВИ ВВАЖАЄТЕ, НАСТУПНИЙ ОПАЛЮВАЛЬНИЙ СЕЗОН 2023-2024 рр.
БУДЕ СКЛАДНІШИЙ ЧИ ПРОСТІШИЙ ЗА ПОПЕРЕДНІЙ?**

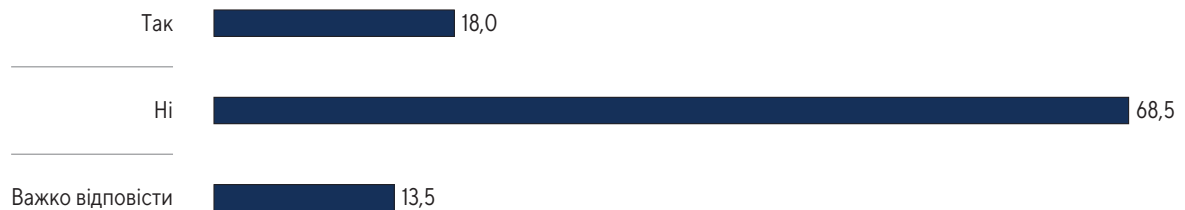
% опитаних

Серпень 2023 р.

**ЧИ ГОТОВІ ВИ СПЛАЧУВАТИ РИНКОВУ – ВИЩУ, НІЖ Є ЗАРАЗ – ЦІНУ ЗА ЕЛЕКТРИЧНУ ЕНЕРГІЮ ТА ГАЗ
(ПРИ ЗБЕРЕЖЕНІ СУБСИДІЙ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИМ СІМ'ЯМ)
ДЛЯ НАДІЙНОГО ЕНЕРГОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРОДОВЖ РОКУ?**

% опитаних

Серпень 2023 р.

**Деякі експерти вважають, що занижені ціни на електричну енергію для населення також сплачуються
самим населенням, але через зменшення виділення коштів на соціальні програми, пенсії,
збільшення інфляції та зростання цін на товари та послуги.
ЧИ ЗГОДНІ ВИ З ЦИМ ТВЕРДЖЕННЯМ?**

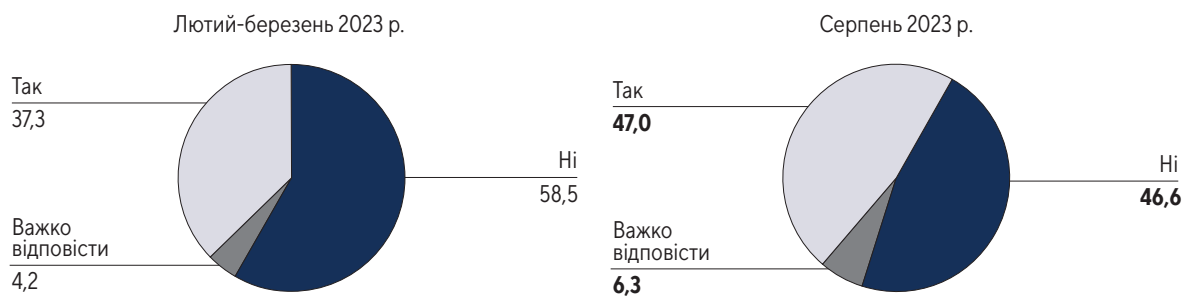
% опитаних

Серпень 2023 р.

**ЧИ МАЄТЕ ВИ РОДИЧІВ АБО БЛИЗЬКИХ ЗНАЙОМИХ (ВІЙСЬКОВИХ ЧИ ЦИВІЛЬНИХ), ЯКІ ЗАГІНУЛИ
АБО БУЛИ ПОРАНЕНІ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ ЧИ ОБСТРІЛІВ ПІСЛЯ 24 лютого 2022 р.?**

% опитаних

**ЧИ МАЄТЕ ВИ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ АБО ЧЛЕНІВ СІМ'Ї,
ЯКІ ПІСЛЯ 24 лютого 2022 р. ВИЇХАЛИ ЗА КОРДОН?**

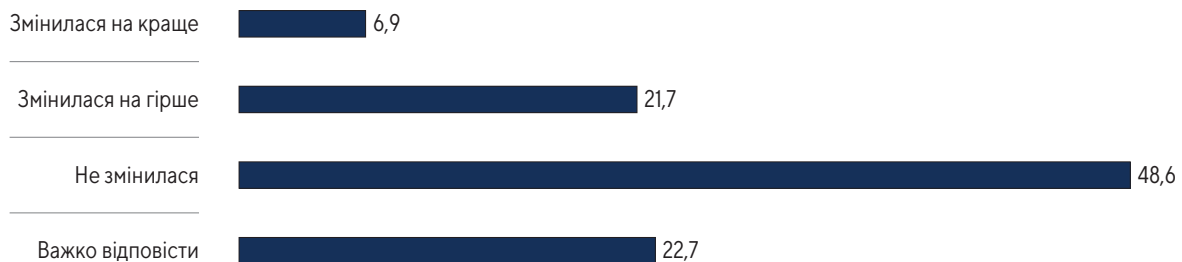
% опитаних

Лютий-березень 2023 р.

ЯК ВИ ВВАЖАЄТЕ, ЯК ЗМІНИЛАСЯ СИТУАЦІЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ПІСЛЯ 24 лютого 2022 р.?

% опитаних

Лютий-березень 2023 р.

ЧИ СТИКАЛИСЯ ВИ З ТАКИМИ ПРОБЛЕМАМИ У МЕДИЧНІЙ СФЕРІ ПІСЛЯ 24 лютого 2022 р.?

% опитаних

	Так	Ні	Важко відповісти
Значне подорожчання необхідних ліків	53,0	39,3	7,7
Ви не змогли купити необхідні Вам ліки через їх відсутність	25,9	67,9	6,2
Зниження якості або неможливість отримати медичні послуги через повітряні тривоги або відключення електроенергії	24,6	66,4	9,0
Прийом лікаря або операція були скасовані через повітряну тривогу або відключення електроенергії	18,0	72,4	9,6
Неможливість зв'язатися з лікарем або викликати «швидку допомогу» через проблеми зі зв'язком	14,9	77,1	8,0
Ви не змогли отримати певні медичні послуги через військові дії або воєнний стан	12,3	80,3	7,4
Лікар-спеціаліст, до якого Вам треба було звернутися, виїхав за кордон або до іншого регіону	9,5	77,8	12,6
Ваш сімейний лікар виїхав за кордон або до іншого регіону	8,3	82,0	9,8
Медичний заклад, до якого Вам треба було звернутися, був пошкоджений, або зруйнований	2,3	93,5	4,2

Лютий-березень 2023 р.

ЧИ ОТРИМУЄТЕ ОСВІТУ ВИ САМІ, ВАШІ ДІТИ АБО ОНУКИ У СЕРЕДНЬОМУ, ПРОФЕСІЙНОМУ АБО ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ В УКРАЇНІ?

% опитаних

Лютий-березень 2023 р.

ЧИ СТИКАЛИСЯ ВИ З ТАКИМИ ПРОБЛЕМАМИ У СФЕРІ ОСВІТИ ПІСЛЯ 24 лютого 2022 р.?

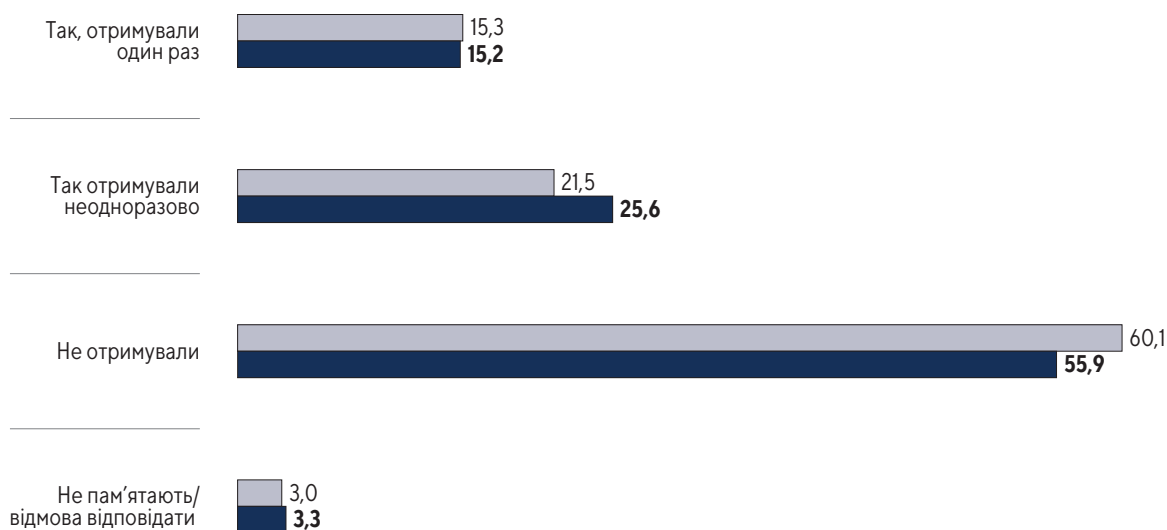
% серед тих, хто відповів, що він сам чи його діти або онуки отримують освіту в середньому, професійному або вищому навчальному закладі в Україні

	Так	Ні	Важко відповісти
Зниження якості або неможливість отримати освітні послуги через повітряні тривоги або відключення електроенергії	74,5	20,2	5,4
Дистанційне навчання призводить до нижчої якості знань	71,0	21,7	7,3
Неможливість якісного дистанційного навчання через проблеми зі зв'язком	70,0	23,7	6,3
Неможливість проведення очного навчання	65,5	29,5	5,0
Викладачі виїхали за кордон або до іншого регіону	14,6	74,0	11,3
Навчальний заклад був пошкоджений, або зруйнований	7,8	88,4	3,8
Довелося змінити навчальний заклад через окупацію	6,8	90,7	2,5

Лютий-березень 2023 р.

ЧИ ОТРИМУВАЛИ ВИ (ВАША СІМ'Я) ГУМАНІТАРНУ ДОПОМОГУ ВІД ПОЧАТКУ ВІЙНИ (після 24 лютого 2022 р.) ВІД БУДЬ-ЯКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, УСТАНОВ?

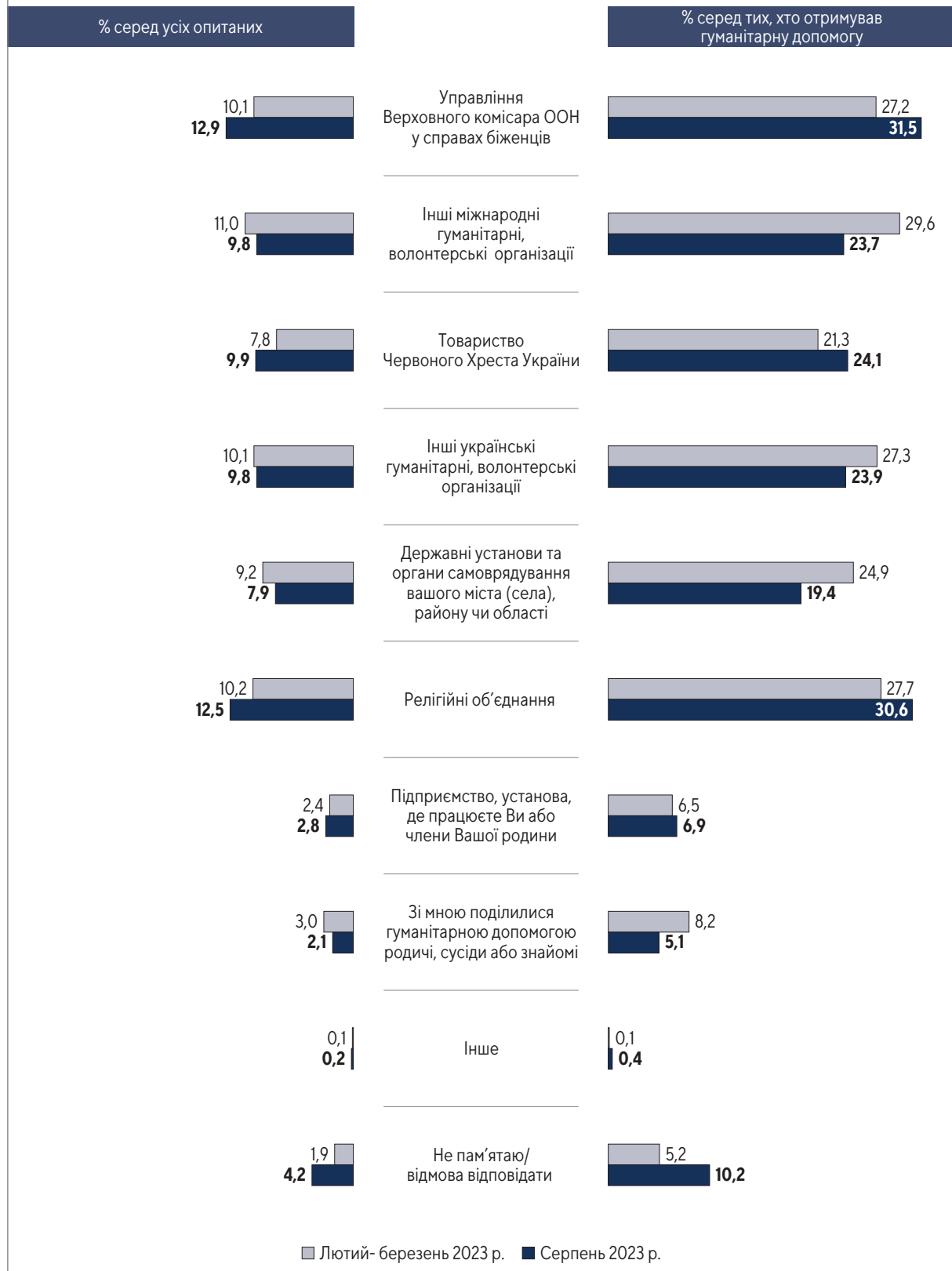
% опитаних

■ Лютий-березень 2023 р. ■ Серпень 2023 р.

**ЯКЩО ВИ ОТРИМУВАЛИ ГУМАНІТАРНУ ДОПОМОГУ,
ЧИ МОЖЕТЕ ВИ НАЗВАТИ ВІД ЯКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, УСТАНОВ?***

% опитаних

* Респондентам пропонувалося назвати всі організації, від яких отримували гуманітарну допомогу.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ, ЗОВНІШНЯ ТА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ ПІД ЧАС ВІЙНИ В ОЦІНКАХ ЕКСПЕРТІВ

Російська агресія проти України стала викликом не лише для нашої країни, але й для усього світового порядку, що склався протягом останніх десятиліть. Уперше після спроби анексії Іраком Кувейту у 1990 р. була здійснена спроба повної окупації однієї країни іншою та знищення державності сусідньої країни. Саме так переважна більшість експертів, опитаних Центром Разумкова, кваліфікують мету Росії у війні, розв'язаній нею проти України.

Виклики, зумовлені війною, потребують не лише мобілізації країни в оборонній сфері, але й докорінних змін практично у всіх сферах суспільства. Зміни, що відбулися в українському суспільстві протягом повномасштабної війни, стали предметом експертного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у серпні 2023 р.¹

СКЛАДОВІ ГАРАНТІЙ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Оцінюючи ймовірність різних сценаріїв завершення війни, найнижче експерти оцінюють ймовірність переходу до переговорів про припинення вогню з фіксацією лінії зіткнення станом на початок переговорів (57% оцінюють таку ймовірність як низьку, 26% як середню, лише 15% як високу). Ймовірність сценарію витискання російських військ на кордони станом на 1991 р. 26% експертів оцінюють як високу, 28% як середню і 44% як низьку. Ймовірність реалізації сценарію відведення (витискання) російських військ на рубежі станом на 24 лютого 2022 р. і перехід до мирних переговорів, включно з питаннями Донбасу і Криму як компромісних, більшістю (65%) експертів оцінюється як середня, ще 18,5% оцінюють її як низьку, а 15% як високу.

Оцінюючи складові гарантованої безпеки України, найчастіше експерти такою

складовою вважають членство України в НАТО (81,5%) та потужний оборонний потенціал України (78%). Ще 59% назвали членство України в ЄС, 48% мінімізацію загрози з боку РФ і лише 37% договір про гарантії безпеки, який не включав би військовий компонент.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА І СФЕРА БЕЗПЕКИ

Оцінка ефективності зовнішньої політики влади

Переважна більшість (76%) експертів оцінюють зовнішню політику української влади в умовах війни позитивно або скоріше позитивно (17% негативно або скоріше негативно).

Оцінюючи вплив на зовнішню політику України різних політичних та суспільних інститутів за шкалою від 1 до 5, найвище експерти оцінили вплив Президента України

¹ Експертне опитування включало два тематичні блоки: «Проблеми зовнішньої політики та безпеки країни» (опитано 54 експерта – представники органів державної влади, Збройних сил, громадських та волонтерських організацій, науковці) та «Проблеми економіки й енергетики» (опитано 65 експертів – представники органів державної влади, громадських та волонтерських організацій, науковці).

(в середньому 4,5 балами), Збройних сил України (4 бала, їх вплив оцінюється вище, ніж вплив Міністерства закордонних справ 3,8 бала). Високо також оцінюється вплив іноземних держав (4 бала) та міжнародних організацій (3,9 бала).

З-поміж дій влади у зовнішньополітичній сфері експерти найчастіше відзначають ефективність забезпечення зовнішньої підтримки для опору російській агресії (89%), по 80% відзначають ефективність зміцнення відносин з країнами світу і міжнародними організаціями та просування українських ініціатив на міжнародних майданчиках, 78% розширення кола країн-союзників, що підтримують Україну у протистоянні російській агресії, 76% покращення міжнародного іміджу України, її авторитету у світі, 70% поширення у світі об'єктивної інформації про війну в Україні, 70% дії у напрямі інтеграції України до Європейського Союзу, 65% у напрямі інтеграції до НАТО, 59% захист прав українців за кордоном. Єдиний напрям діяльності, який частіше оцінюється як неефективний — це просування інтересів українського бізнесу на світових ринках (50% експертів вважають, що діяльність влади на цьому напрямі була неефективною, лише 37% — що була ефективною).

Відповідаючи на запитання: «Що найбільш негативно впливає на зовнішню політику України?» найчастіше експерти називають внутрішні проблеми в Україні (такі як недостатні темпи реформ, незадовільна боротьба з корупцією) (65%), широкомасштабну агресію Росії проти України, окупацію окремих територій, великі економічні, людські втрати України (59%), вплив країни-агресора (54%).

Оцінка міжнародної підтримки України

Оцінюючи ефективність міжнародної підтримки України у протистоянні російській агресії за п'ятибальною шкалою², найвище оцінюється допомога українським біженцям (у середньому 4,2 балами), фінансова допомога (макрофінансові трансші, кредити) (4,1 бала). Дещо нижче оцінюється ефективність воєнної допомоги (постачання озброєння, воєнної техніки і обладнання для ЗСУ) (3,7 бала), політична солідарність і підтримка України на міжнародних майданчиках

(3,6 бала). Найнижче сприяння відбудові зруйнованих об'єктів в Україні (3,1 бала), сприяння здійсненню реформ в Україні (3,1 бала), запровадження санкцій проти країни-агресора (3,0 бала).

Називаючи вісімку країн, які найбільшою мірою допомагають Україні у протистоянні російської агресії, найчастіше експерти називають Велику Британію (89%), США (83%), Польщу (81,5%), Німеччину (67%), Литву (54%). Також 39% називають Латвію, 33% Естонію, 31,5% Канаду, 31,5% Францію, 26% Данію, 26% Чехію, 20% Нідерланди.

Оцінюючи внесок США у забезпечення безпеки і оборони України за різними напрямками за п'ятибальною шкалою, загалом внесок США у перемогу України у війні з Росією оцінюється 4,3 балами. Так само 4,3 балами оцінюється фінансова та гуманітарна допомога з боку США, 4,2 балами внесок у зміцнення та реформування Збройних Сил України, 4,2 балами військово-технічна допомога, 4,1 балами зовнішні гарантії безпеки, 3,9 балами роль у формуванні санкцій проти Росії та їх дотримання, 3,7 балами внесок у реформування спеціальних і розвідувальних органів, 3,7 балами внесок у розвиток оборонної промисловості, 3,4 балами внесок у реформування правоохоронних органів, системи правосуддя та у боротьбу з корупцією.

Оцінюючи, наскільки ефективною є допомога Україні з боку міжнародних організацій у протистоянні російській агресії за п'ятибальною шкалою, вище оцінюється ефективність допомоги з боку Європейського Союзу (в середньому 3,8 балами), Міжнародного валютного фонду (3,7 бала), НАТО (3,6 бала). Допомога з боку Ради Європи оцінюється в середньому 2,9 балами, ООН 2,8 балами, Міжнародного комітету Червоного Хреста 2,6 балами, ОБСЄ 2,5 балами, МАГАТЕ 2,4 балами. Найнижче оцінюється ефективність допомоги з боку ОЧЕС (2 балами) та ГУАМ (2 балами).

Оцінки перспектив вступу України до ЄС та НАТО

Найчастіше експерти вважають, що Україна зможе вступити до ЄС через 5-10 років (таку думку поділять 35% експертів), 20% — що

² Значення «1» на шкалі означає, що допомога є зовсім неефективною, «5» — дуже ефективною.

зможє вступити протягом 3-5 років, 22% упродовж 1-3 років. Лише 9% — що вступ можливий через 10-20 років, лише 6% — що Україна ніколи не вступить до ЄС.

Перспективи вступу до НАТО бачаться дещо більш оптимістично: 26% експертів вважають, що Україна може вступити до НАТО упродовж 1-3 років, 24% через 3-5 років, 22% через 5-10 років. 15% дотримуються думки, що це відбудеться через 10-20 років, і лише 2% — що Україна ніколи не вступить до НАТО.

Стосовно важливості різних чинників для досягнення консенсусу всередині ЄС і НАТО щодо членства України (ця важливість оцінювалася за п'ятибальною шкалою), то найвище оцінюється значущість спільних загроз (4,5 бала для досягнення консенсусу всередині НАТО і 4,3 бала всередині ЄС).

ЕКОНОМІЧНА СФЕРА

Оцінки експертами ситуації в країні, у тому числі і в економічній сфері, часто є досить близькими до їх оцінок громадської думки (хоча також можуть відрізнятися в кращий («більш оптимістичний») чи гірший («більш песимістичний») бік). Так, за результатами опитування громадської думки, що проводилися Центром Разумкова у липні 2023 р.³, частка громадян, які вважали, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі становила 52%, 27% респондентів вважали, що події розвиваються в неправильному напрямі (21% не визначилися). За даними експертного опитування, відносна більшість експертів (45%) у серпні 2023 р. також вважали, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі (протилежної точки зору дотримувалися 29% з-поміж них).

У липні 2023 р. 43% опитаних українців вірили, що Україна здатна подолати існуючі проблеми та труднощі протягом найближчих кількох років, приблизно стільки ж (42%)

вважали, що Україна зможе подолати проблеми у більш віддаленій перспективі, і лише 6% — що Україна не здатна подолати існуючі проблеми (решта не визначилися). Оцінка цих перспектив експертами є більш песимістичною: лише 25% з-поміж них вірять, що Україна здатна подолати існуючі проблеми та труднощі протягом найближчих кількох років, 63% вважають, що Україна зможе подолати проблеми у більш віддаленій перспективі, але так само, як і серед пересічних громадян, лише 6% дотримуються думки, що Україна не здатна подолати існуючі проблеми.

У липні 2023 р., оцінюючи економічне становище країни, 66% опитаних громадян України оцінювали його як погане або дуже погане, лише 3,5% — як добре або дуже добре, а 28% — як не погане і не добре. Серед експертів ці оцінки розподілилися таким чином — відповідно 65%, 9% і 25%. Оцінюючи добробут власної родини, 42% громадян оцінювали його як поганий або дуже поганий, 11% — як добрий або дуже добрий, а 45,5% — як не поганий і не добрий. Експерти оцінили рівень добробуту громадян таким чином: 54% — поганий або дуже поганий, 14% — як добрий або дуже добрий, а 29% — не поганий і не добрий.

Даючи оцінку, яким чином зміниться економічне становище країни протягом найближчих трьох місяців, відносна більшість (43%) опитаних громадян України відповідають, що воно не зміниться, 35% — що воно зміниться на гірше, 8% — що зміниться на краще. Приблизно так само респонденти оцінюють зміни за цей період рівня добробуту власної родини (відповідно 45%, 31% і 8%).

Експертні оцінки очікуваних змін у цих сферах за цей період є більш оптимістичними: 61,5% відповідають, що економічне становище країни не зміниться, 21,5% — що воно зміниться на гірше, 9% — що зміниться на краще. Частіше, ніж самі громадяни, експерти вважають, що рівень добробуту громадян протягом

³ Наводяться результати соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 5 по 11 липня 2023 р. Опитування методом face-to-face проводилося у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській, Чернівецькій обл. та м. Києві (у Запорізькій, Миколаївській, Харківській, Херсонській обл. — лише на тих територіях, що контролюються урядом України та на яких не ведуться бойові дії).

Структура вибіркової сукупності відтворює демографічну структуру дорослого населення територій, на яких проводилося опитування, станом на початок 2022 року (за віком, статтю, типом поселення). Опитано 2 017 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. Разом з тим, додаткові систематичні відхилення вибірки можуть бути зумовлені наслідками російської агресії, зокрема, вимушеною евакуацією мільйонів громадян.

найближчих трьох місяців не зміниться (63%, тоді як лише 45% опитаних громадян вважають, що не зміниться рівень добробуту їх родини).

Більш оптимістичними є оцінки перспектив на термін 2-3 роки як експертні оцінки, так і оцінки громадян. Оцінюючи, яким чином зміниться економічне становище країни протягом найближчих 2-3 років, 37% опитаних громадян України відповідають, що воно покращиться, 13% — що воно не зміниться, 20% — що він зміниться на гірше. Приблизно так само респонденти оцінюють зміни за цей період рівня добробуту власної родини (відповідно 34%, 15% і 19%).

Експерти перспективи змін економічного становища країни за цей період оцінюють краще, ніж громадяни, відповідно 49%, 18,5% і 23%, тоді як експертні оцінки змін рівня добробуту громадян менш оптимістичні (відповідно 35%, 26% і 25%).

Переважна більшість (77%) експертів вважають, що в умовах обмежених ресурсів у повоєнний період, пріоритетним напрямом фінансування держбюджету мають бути не соціальні потреби, а прискорене відновлення економіки (соціальні потреби назвали лише 12%).

Першочерговим напрямом дій влади у повоєнний період 51% експертів назвали створення сприятливих умов для діяльності бізнесу, що має стати основою соціального розвитку країни, 37% як такий напрям назвали створення і розширення робочих місць, щоб забезпечити всіх роботою, доходи від якої зможуть забезпечувати потреби домогосподарств, і лише 9% фінансування у повному обсязі соціально-економічних потреб населення.

61,5% експертів вважають, що у повоєнний період країна повинна продовжувати зовнішньоторговельну лібералізацію і відкривати ринки для іноземного бізнесу, лише 31% — що слід зміцнювати засади захисту внутрішніх ринків для збереження національних виробництв.

Відносна більшість (46%) експертів вважають, що у сфері бюджетно-податкової політики потрібно якнайшвидше перейти до глибокого податкового реформування, насамперед у частині спрощення і зниження

адміністративного і податкового тиску. 37% дотримуються думки, що слід лише адаптувати довоєнну систему до повоєнних умов, зокрема враховувати потребу бізнесу і домогосподарств у відбудові зруйнованого бізнесу і житла, лише 11% — що оскільки довоєнна система оподаткування відпрацьована, то для фіскальної стабілізації доцільно повернутися до неї.

Стосовно ролі Національного банку України у відновленні економіки (чи повинен НБУ займатись лише завданнями фінансової та цінової стабільності, чи його мандат має бути розширений і НБУ повинен відповідати за зростання і розвиток), то 38,5% експертів дотримуються думки, що НБУ має активно сприяти доступу до фінансових ресурсів вітчизняного бізнесу, у тому числі застосовуючи інструменти пільгового кредитування, ще 18,5% — що НБУ повинен нести відповідальність за покращення динаміки зайнятості, підтримці підприємств у створенні робочих місць. 37% експертів вважають, що НБУ має нести відповідальність виключно у межах нинішніх зобов'язань — цінова стабільність і фінансова стійкість.

41,5% експертів поділяють точку зору, що НБУ має підтримувати вітчизняні страхові інститути, зокрема у частині надання страхових гарантій і покриття військових ризиків, 40% — що НБУ має посилювати моніторинг і контроль діяльності страхових інститутів, добиваючись виконання встановлених нормативів і мінімізації втрат страхових компаній.

ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ ПОЛІТИКИ ВЛАДИ В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ

45% експертів оцінюють стан енергетики в Україні як поганий або дуже поганий, 20% як добрий або дуже добрий, 32% як не поганий і не добрий. Більш негативними є оцінки енергетичної безпеки країни — відповідно 57%, 12% і 26%.

Переважна більшість (69%) експертів вважають, що опалювальний сезон 2023-2024 рр. буде складнішим за попередній (лише 14% з-поміж них дотримуються думки, що він буде простішим за попередній).

Відносна більшість (46%) експертів вважають, що стан енергетики протягом найближчих трьох місяців не зміниться,

38,5% — що він зміниться на гірше, 9% — що зміниться на краще. Приблизно такими ж є оцінки змін за цей період рівня енергетичної безпеки (відповідно 45%, 38,5% і 8%).

Більш оптимістичними є оцінки перспектив на термін 2-3 роки. Відносна більшість (46%) експертів вважають, що стан енергетики протягом найближчих трьох місяців покращиться, 23% — що він не зміниться, 23% — що він зміниться на гірше. Приблизно такими ж є оцінки змін за цей період рівня енергетичної безпеки (відповідно 46%, 26% і 18,5%).

Дефіцит джерел енергії в умовах війни актуалізує необхідність пошуку альтернативних джерел енергії: 61,5% експертів вважають, що Україні потрібно до 2040 р. повністю відмовитися від використання вугілля, замінивши його відновлюваними джерелами енергії.

Оцінюючи політику Уряду та НКРЕ КП в енергетичній сфері за десятибальною шкалою (від 1 до 10) стосовно цінової політики в секторі електричної енергії, експерти в середньому оцінюють її 5,4 балами (приблизно так само, як і в секторі природного газу — 5,3 бала). При цьому 77% експертів підтримують політику уряду зі збереження занижених цін на електричну енергію,

незважаючи на збільшення ризиків тривалих та частих переривань електропостачання й подальшу деградацію енергосистеми. Така позиція демонструє експертну підтримку пріоритету задоволення економічних інтересів громадян за рахунок зростання ризиків із забезпечення енергобезпеки.

Разом з тим, відносна більшість (46%) експертів погоджуються з тим, що занижені ціни на електричну енергію для населення також сплачуються самим населенням, але через зменшення виділення коштів на соціальні програми, пенсії, збільшення інфляції та зростання цін на товари та послуги (не згодні лише 35%). Із цим твердженням згодна відносна більшість як тих, хто підтримує, так і тих, хто не підтримує політику уряду зі збереження занижених цін на електричну енергію (відповідно 46% і 47%).

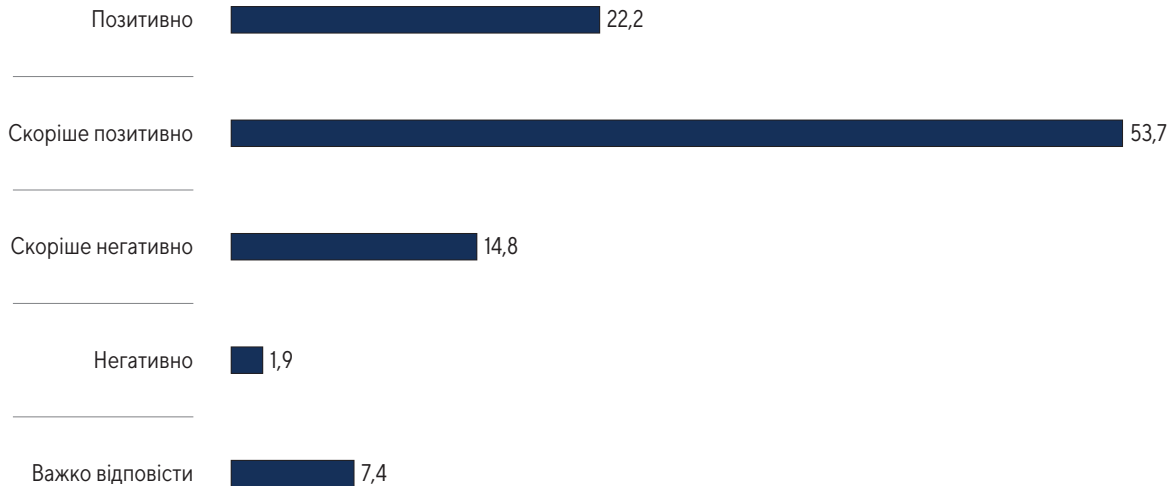
Вищенаведені показники свідчать про те, що експерти, переважно підтримуючи дії влади в питанні ціноутворення електроенергії, разом з тим усвідомлюють суперечливі наслідки цих дій. Це може бути пов'язано з усвідомленням того, що в умовах війни неможливо сформувати універсальну цінову модель в енергетиці, яка б убезпечила від ризиків (економічних, соціальних, безпекових) за одночасного збалансування інтересів виробників та споживачів.

ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТА БЕЗПЕКИ КРАЇНИ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

ЯК БИ ВИ ОЦІНИЛИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКУ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВІЙНИ?

% опитаних експертів

Серпень 2023 р.

ЧИ Є ЕФЕКТИВНОЮ ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЗА НАСТУПНИМИ НАПРЯМАМИ?

% опитаних експертів

	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні	Важко відповісти
Забезпечення зовнішньої підтримки для опору російської агресії	33,3	55,6	3,7	5,6	1,9
Поширення у світі об'єктивної інформації про війну в Україні	27,8	42,6	25,9	0,0	3,7
Покращення міжнародного іміджу України, її авторитету у світі	25,9	50,0	16,7	0,0	7,4
Розширення кола країн-союзників, що підтримують Україну у протистоянні російській агресії	24,1	53,7	9,3	3,7	9,3
Зміцнення відносин з країнами світу і міжнародними організаціями	24,1	55,6	11,1	0,0	9,3
Інтеграція до НАТО	22,2	42,6	24,1	1,9	9,3
Інтеграція до Європейського Союзу	22,2	48,1	22,2	0,0	7,4
Захист прав українців за кордоном	20,4	38,9	33,3	1,9	5,6
Просування українських ініціатив на міжнародних майданчиках	20,4	59,3	11,1	5,6	3,7
Просування інтересів українського бізнесу на світових ринках	11,1	25,9	35,2	14,8	13,0

Серпень 2023 р.

¹ Результати експертного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у серпні 2023 р. Опитано 54 експерта (представники органів державної влади, Збройних сил, громадських та волонтерських організацій, науковці).

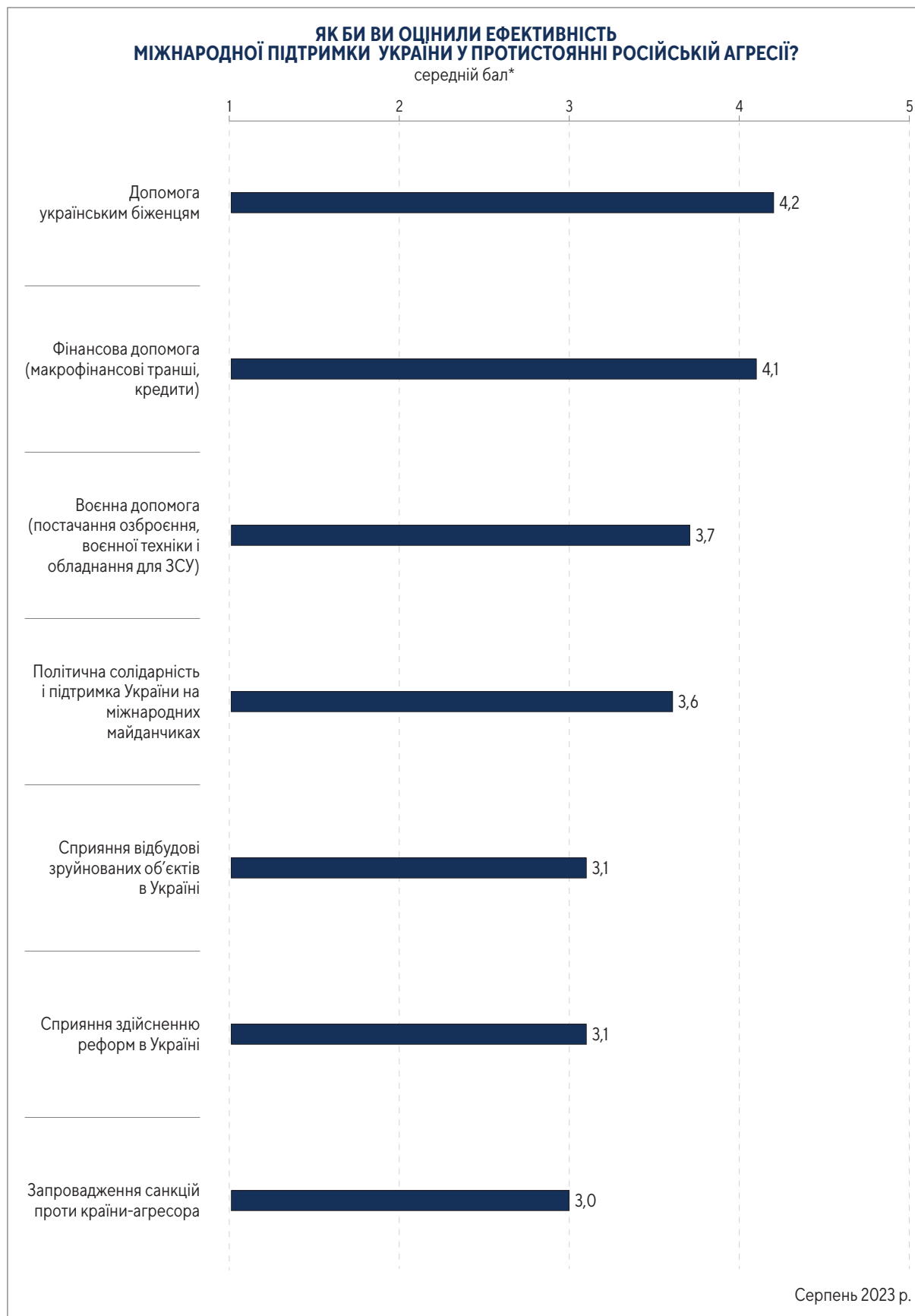

* За шкалою від 1 до 5 балів, де «1» означає, що вплив мінімальний або впливу немає, а «5» — вплив максимальний.

ЩО НАЙБІЛЬШ НЕГАТИВНО ВПЛИВАЄ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ УКРАЇНИ?*	
% опитаних експертів	
Внутрішні проблеми в Україні (недостатні темпи реформ, незадовільна боротьба з корупцією тощо)	64,8
Широкомасштабна агресія Росії проти України, окупація окремих територій, великі економічні, людські втрати України	59,3
Вплив країни-агресора	53,7
Дефіцит професійних кадрів української дипломатії	44,4
«Втома» від війни в Україні	42,6
Брак координованості дій органів влади у сфері зовнішньої політики	38,9
Неготовність країн-партнерів щодо подальшого розвитку відносин з Україною	25,9
Негативні геополітичні та геоекономічні тенденції	22,2
Інше	5,6
Важко відповісти	0,0

* Респонденти могли позначити всі прийнятні варіанти відповіді.

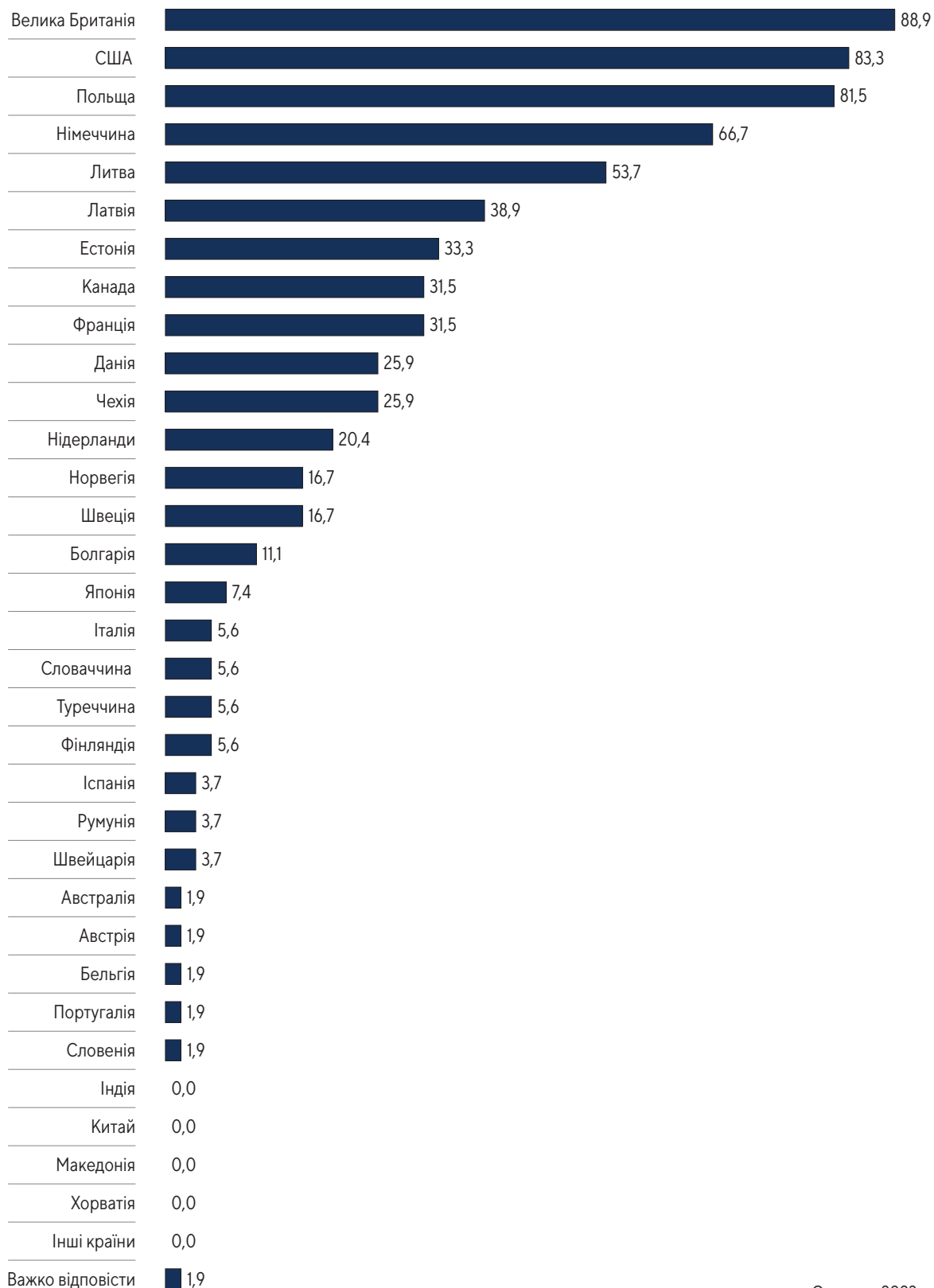
Серпень 2023 р.

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5 балів, де «1» означає, що допомога є зовсім неефективною, а «5» – дуже ефективною.

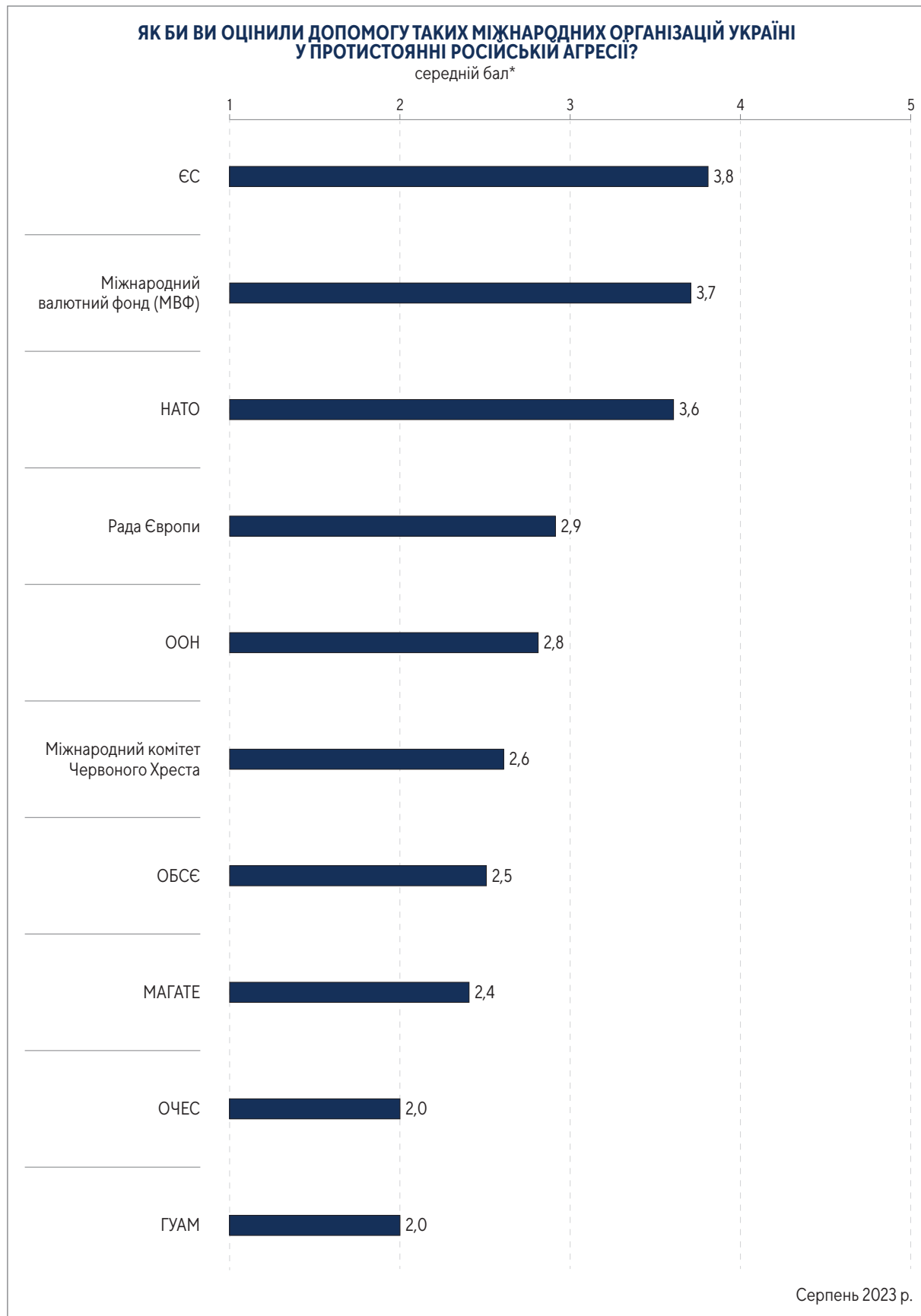
ЯКІ КРАЇНИ НАЙБІЛЬШОЮ МІРОЮ ДОПОМАГАЮТЬ УКРАЇНІ У ПРОТИСТОЯННІ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ?*

% опитаних експертів

Серпень 2023 р.

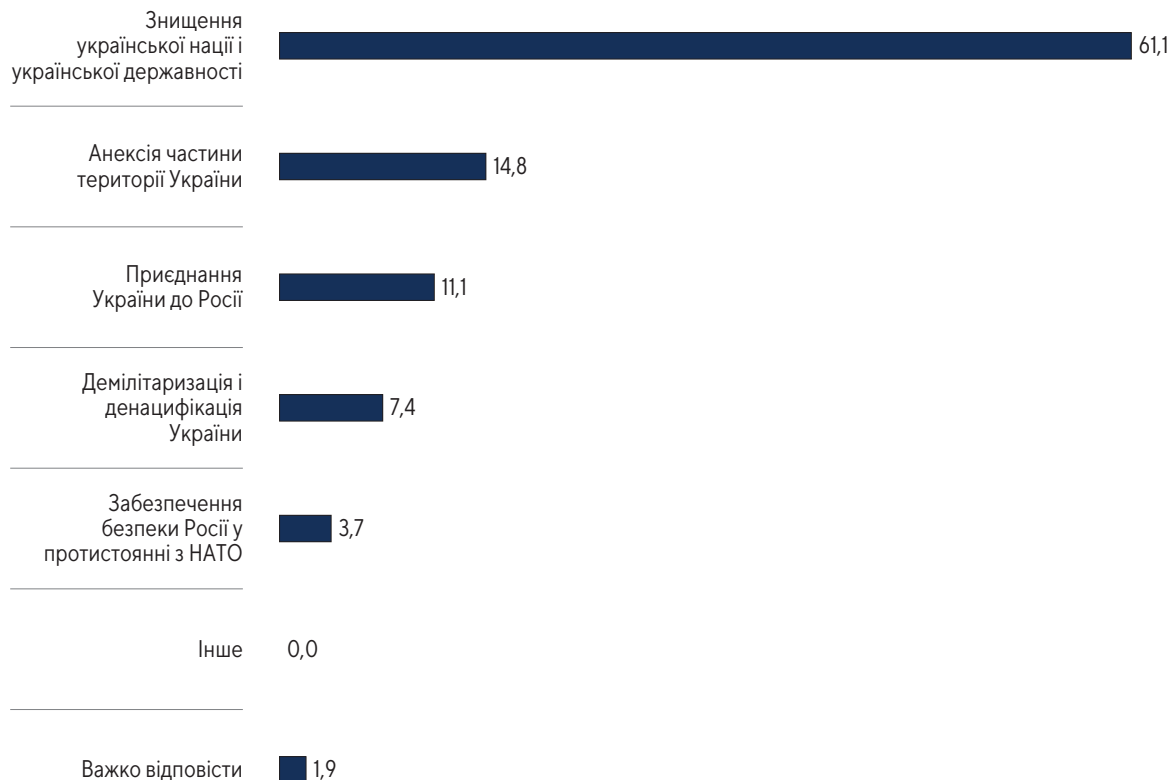
* Респонденти могли позначити до восьми країн.

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5 балів, де «1» означає, що допомога є зовсім неефективною, а «5» – дуже ефективною.

ЯКОЮ Є МЕТА РОСІЇ У ВІЙНІ, РОЗВ'ЯЗАНИЙ ПРОТИ УКРАЇНИ?

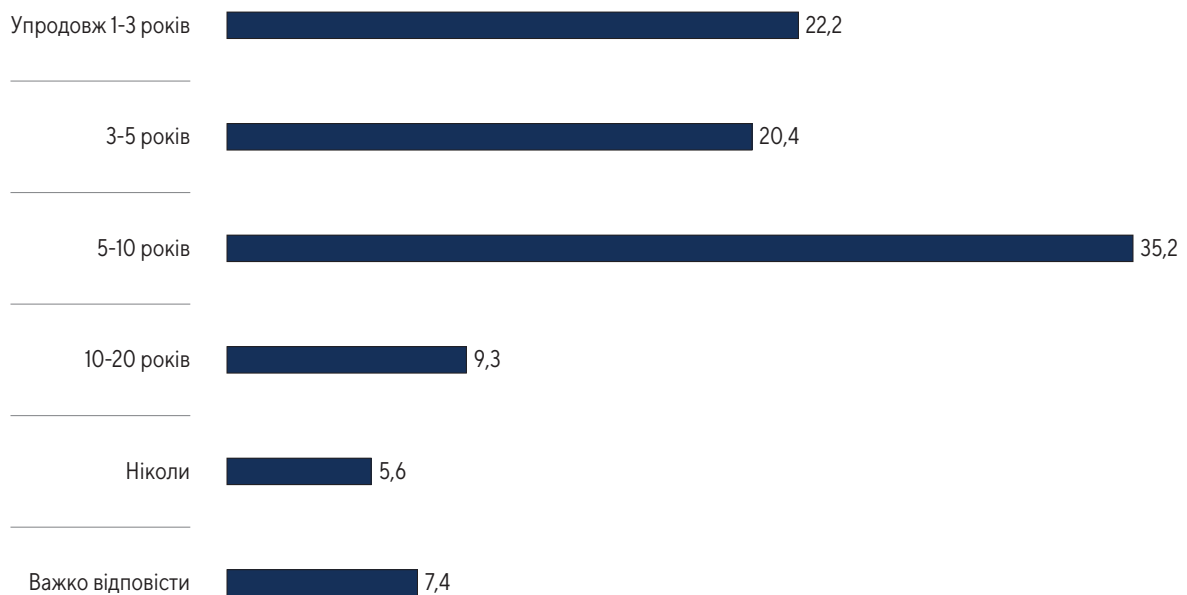
% опитаних експертів

Серпень 2023 р.

КОЛИ УКРАЇНА ЗМОЖЕ ВСТУПИТИ ДО ЄС?

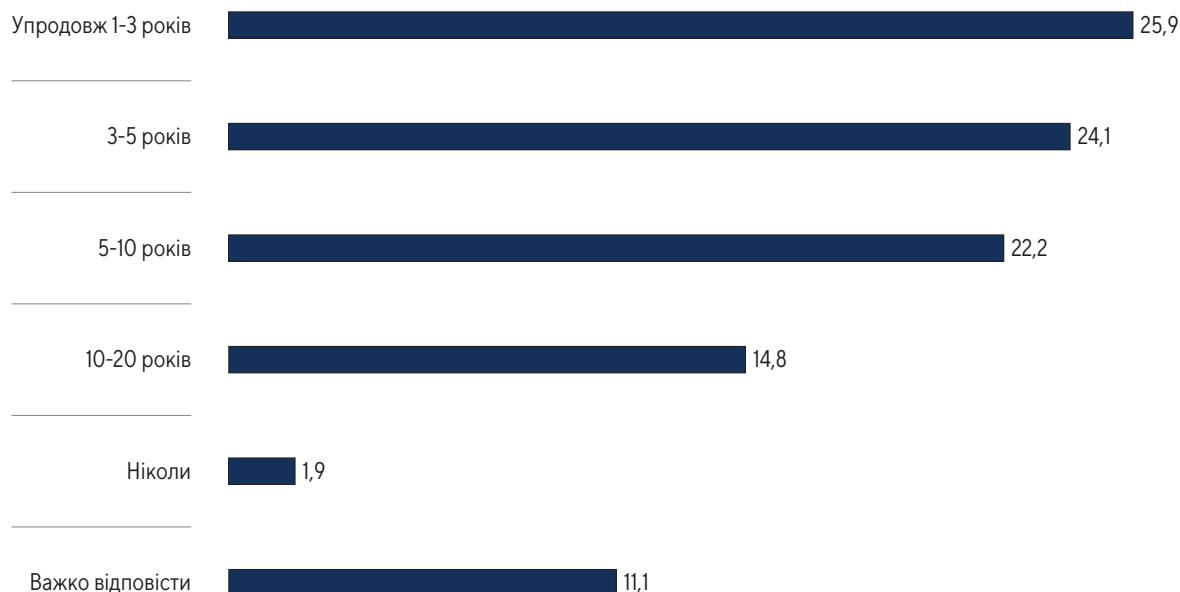
% опитаних експертів

Серпень 2023 р.

КОЛИ УКРАЇНА ЗМОЖЕ ВСТУПИТИ ДО НАТО?

% опитаних експертів

Серпень 2023 р.

ЙМОВІРНІСТЬ КОЖНОГО З НАСТУПНИХ СЦЕНАРІЇВ ЗАВЕРШЕННЯ ВІЙНИ...

% опитаних експертів

Перехід до переговорів про припинення вогню з фіксацією лінії зіткнення станом на початок переговорів**Витискання російських військ на кордони станом на 1991 р.****Відведення (витискання) російських військ на рубежі станом на 24 лютого 2022 р. і перехід до мирних переговорів, включно з питаннями Донбасу і Криму як компромісних**

Низька ймовірність
 Середня ймовірність
 Висока ймовірність
 Не відповіли

Серпень 2023 р.

ОБЕРІТЬ ДОСТАТНЮ ЗА НАЯВНИХ УМОВ (З УРАХУВАННЯМ ЗАХІДНОЇ ДОПОМОГИ) СУКУПНІСТЬ СКЛАДОВИХ ГАРАНТОВАНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ...

% опитаних експертів

Членство України в НАТО

Потужний оборонний потенціал України

Членство України в ЄС

Мінімізація загрози з боку РФ

Договір про гарантії безпеки (без військового компонента)

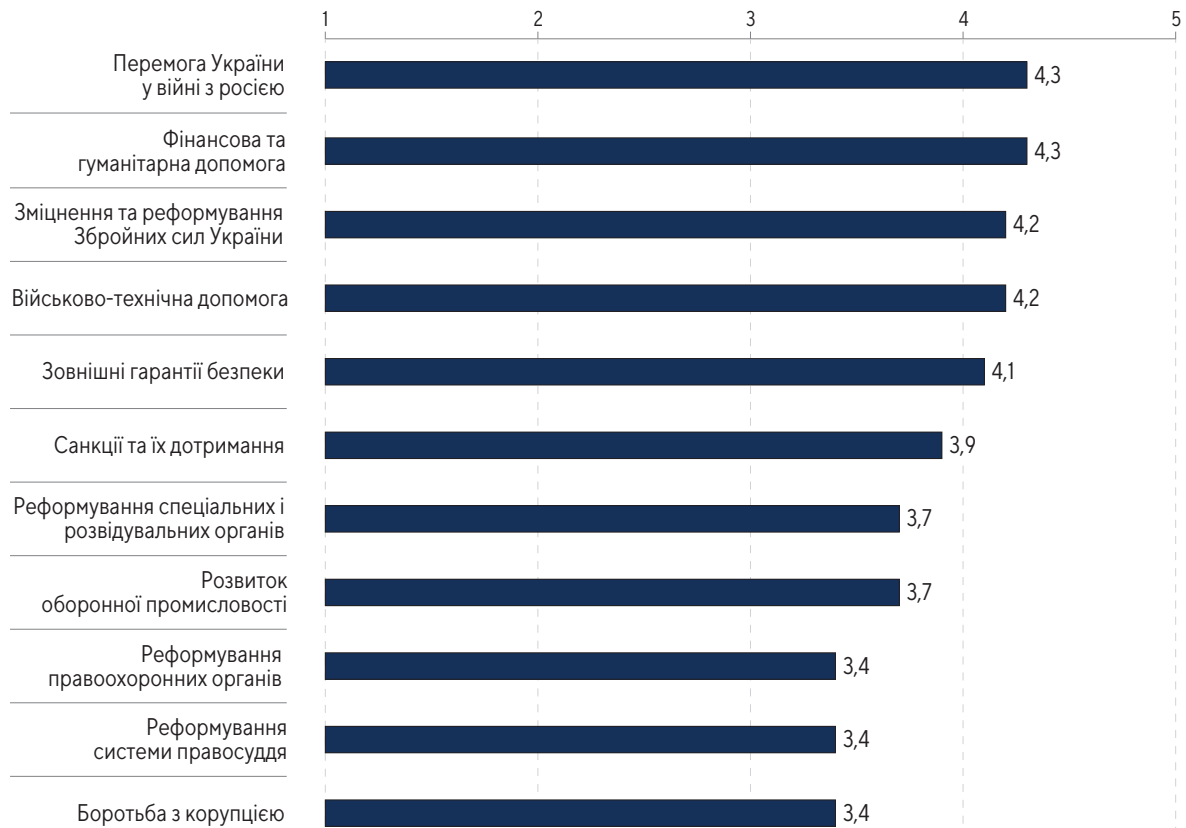

□ Так ■ Ні ■ Не відповіли

Серпень 2023 р.

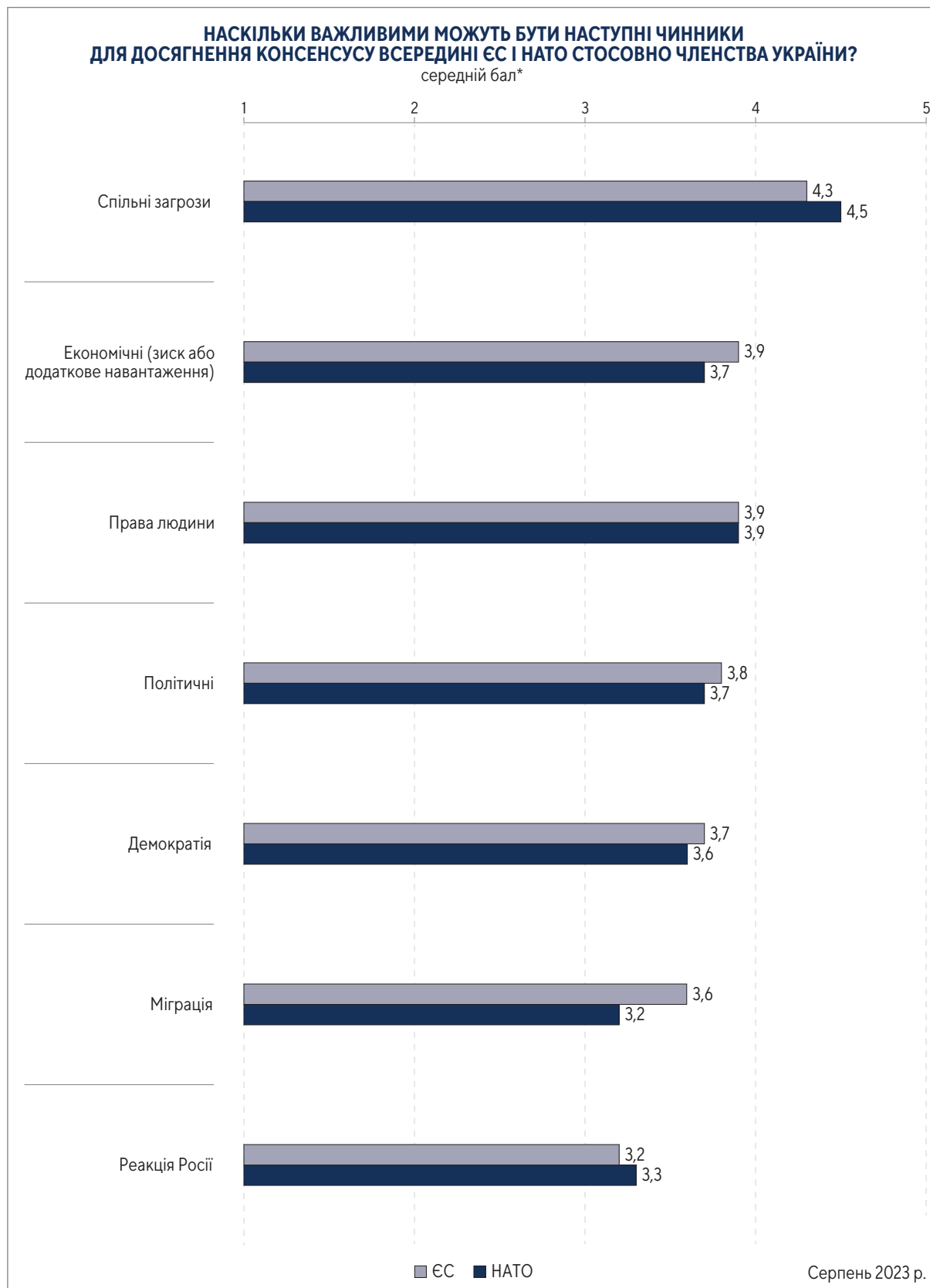
ОЦІНІТЬ ВНЕСОК США У ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ ЗА НАСТУПНИМИ НАПРЯМАМИ...

середній бал*

Серпень 2023 р.

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5 балів, де «1» означає, що внесок мінімальний, а «5» — максимальний.

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5 балів, де «1» означає, що чинник мінімальний, а «5» – максимальний.

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ, ЕНЕРГЕТИКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ²

ЯКЩО ГОВОРИТИ В ЦІЛОМУ, ЯК ВИ ВВАЖАЄТЕ, ПОДІЇ В УКРАЇНІ РОЗВИВАЮТЬСЯ У ПРАВИЛЬНОМУ ЧИ НЕПРАВИЛЬНОМУ НАПРЯМІ?

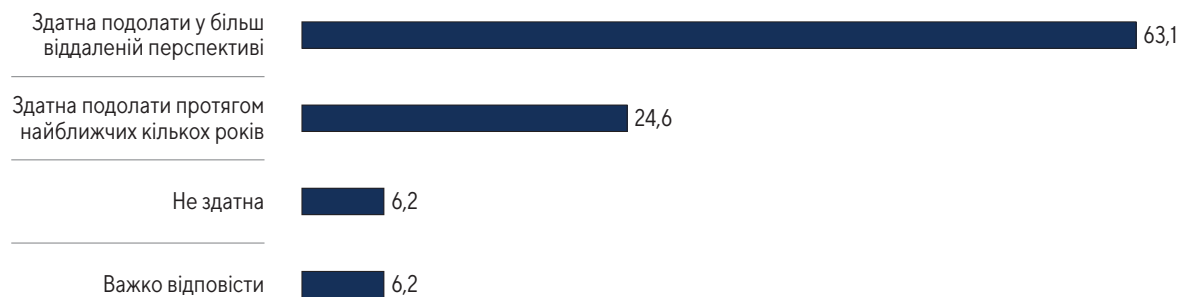
% опитаних експертів

Серпень 2023 р.

ЧИ ЗДАТНА УКРАЇНА ПОДОЛАТИ ІСНЮЮЧІ ПРОБЛЕМИ ТА ТРУДНОЩІ?

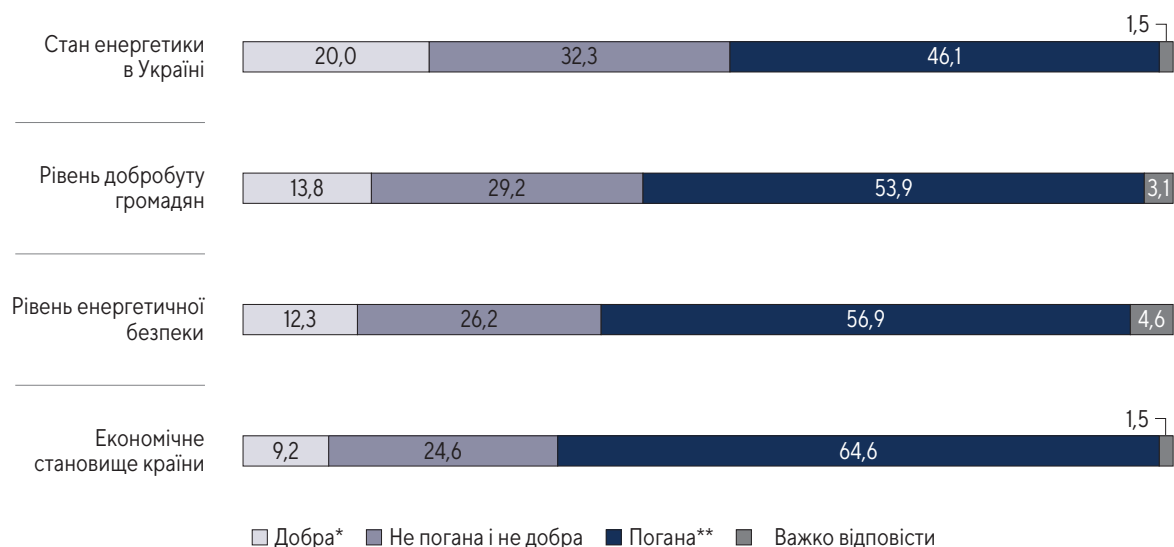
% опитаних експертів

Серпень 2023 р.

ЯК БИ ВИ ОЦІНИЛИ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ У НАВЕДЕНИХ СФЕРАХ?

% опитаних експертів

* Сума відповідей «добра» та «дуже добра».

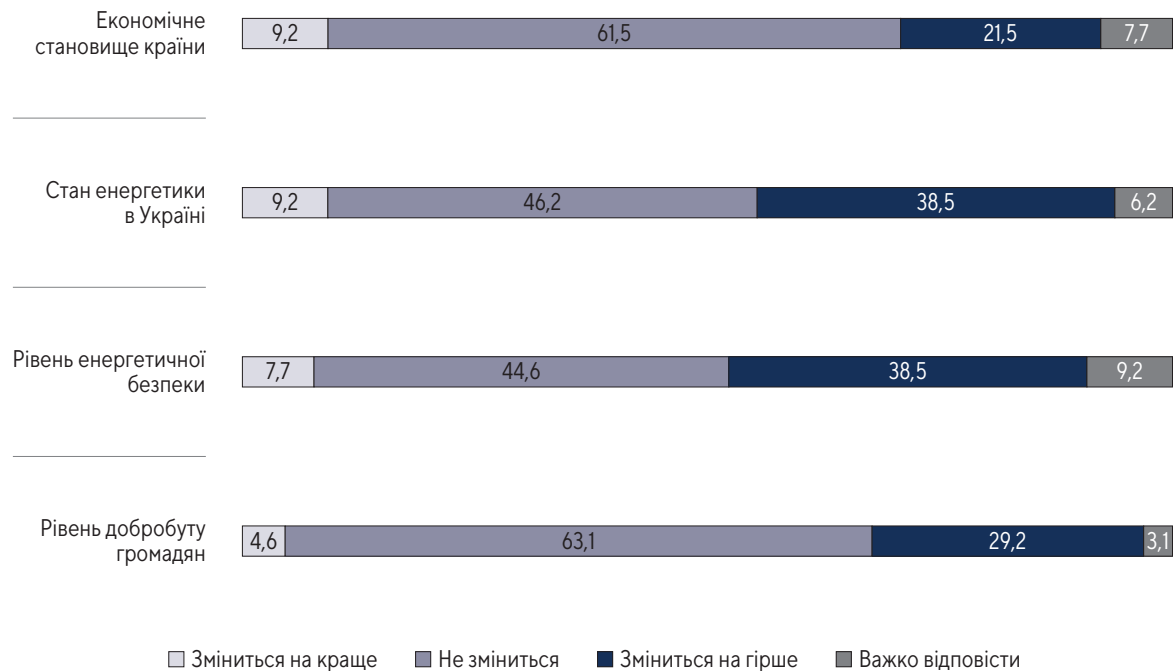
** Сума відповідей «дуже погана» та «досить погана».

Серпень 2023 р.

² Результати експертного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у серпні 2023 р. Опитано 65 експертів (представники органів державної влади, громадських та волонтерських організацій, науковці).

ЯК ЗМІНІТЬСЯ СТАНОВИЩЕ В УКРАЇНІ В ТАКИХ СФЕРАХ У НАЙБЛИЖЧІ ТРИ МІСЯЦІ?

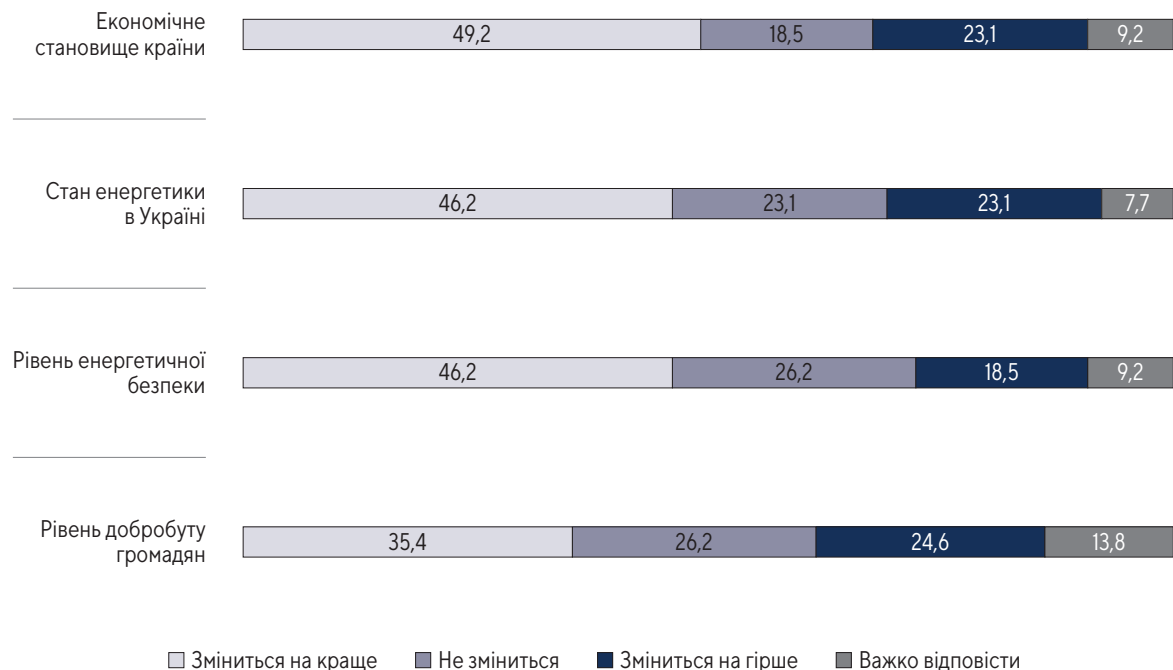
% опитаних експертів

Серпень 2023 р.

ЯК ЗМІНІТЬСЯ СТАНОВИЩЕ В УКРАЇНІ В ТАКИХ СФЕРАХ У НАЙБЛИЖЧІ 2-3 РОКИ?

% опитаних експертів

Серпень 2023 р.

У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД КРАЇНА...

% опитаних експертів

Повинна продовжувати
зовнішньоторговельну лібералізацію та
відкривати ринки для іноземного бізнесу

Зміцнювати засади захисту
внутрішніх ринків для збереження
національних виробництв

Важко відповісти 7,7

Серпень 2023 р.

В УМОВАХ ОБМЕЖЕНИХ РЕСУРСІВ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД, ЯКИМИ МАЮТЬ БУТИ ПРІОРИТЕТИ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖБЮДЖЕТУ?

% опитаних експертів

Прискорене
відновлення економіки

Соціальні потреби

Важко відповісти

Серпень 2023 р.

ДЛЯ ПРИСКОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ І ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД, ЯКІ НАПРЯМИ ДІЙ ВЛАДИ Є ПЕРШОЧЕРГОВИМИ?

% опитаних експертів

Створювати сприятливі умови для
діяльності бізнесу, що стане основою
соціального розвитку країни

Створення і розширення робочих місць,
щоб забезпечити всіх роботою, доходи
від якої зможуть забезпечувати
потреби домогосподарств

Фінансування у повному обсязі
соціально-економічних потреб населення

Важко відповісти 3,1

Серпень 2023 р.

**ДЛЯ ПІДТРИМКИ І СПРИЯННЯ ПРИСКОРЕНОМУ ВІДНОВЛЕННЮ ЕКОНОМІКИ,
ЧИ ПОВИНЕН НБУ ЗАЙМАТИСЬ ЛИШЕ ЗАВДАННЯМИ ФІНАНСОВОЇ ТА ЦІНОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ,
ЧИ ЙОГО МАНДАТ МАЄ БУТИ РОЗШИРЕНИЙ І НБУ ПОВИНЕН ВІДПОВІДАТИ ЗА ЗРОСТАННЯ І РОЗВИТОК?**

% опитаних експертів

НБУ має нести відповідальність виключно у межах нинішніх зобов'язань — цінова стабільність і фінансова стійкість	36,9
НБУ має активно сприяти доступу до фінансових ресурсів вітчизняного бізнесу, у т. ч. застосовуючи інструменти пільгового кредитування	38,5
НБУ повинен нести відповідальність за покращення динаміки зайнятості, підтримці підприємств у створенні робочих місць	18,5
Важко відповісти	6,2

Серпень 2023 р.

**ЧИ ПОВИНЕН НБУ СПРИЯТИ РОЗВИТКОВІ СТРАХОВИХ ІНСТИТУТІВ,
ДОСЯГАЮЧИ ЗМЕНШЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ І ВІЙСЬКОВИХ РИЗИКІВ?**

% опитаних експертів

НБУ має підтримувати вітчизняні страхові інститути, зокрема у частині надання страхових гарантій і покриття військових ризиків	41,5
НБУ має посилювати моніторинг і контроль діяльності страхових інститутів, добиваючись виконання встановлених нормативів і мінімізації втрат страхових компаній	40,0
Важко відповісти	18,5

Серпень 2023 р.

**ЧИ ДОЦІЛЬНО У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД ПОВЕРТАТИСЬ ДО ДОВОЄННОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ,
ЧИ ПОТРЕБУЄТЬСЯ ГЛИБОКЕ РЕФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ?**

% опитаних експертів

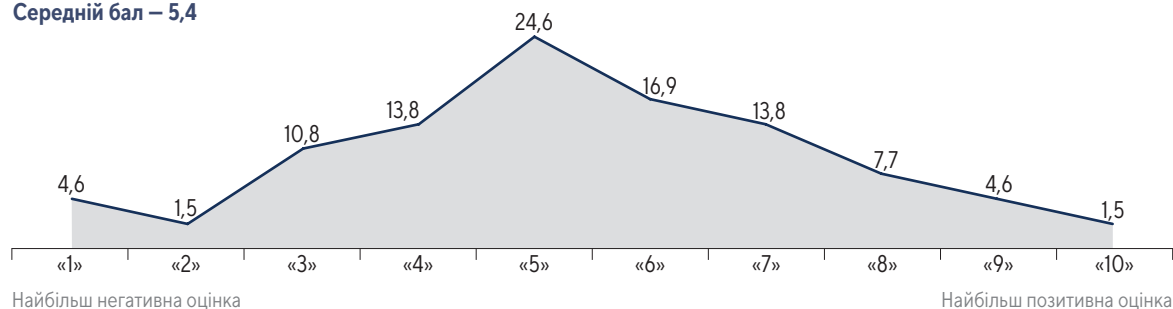
Потрібно якнайшвидше перейти до глибокого податкового реформування, насамперед у частині спрощення і зниження адміністративного і податкового тиску	46,2
Довоєнна система має бути адаптована до повоєнних умов, зокрема враховувати потребу бізнесу і домогосподарств у відбудові зруйнованого бізнесу і житла	36,9
Оскільки довоєнна система оподаткування відпрацьована, то для фіскальної стабілізації доцільно повернутися до неї	10,8
Важко відповісти	6,1

Серпень 2023 р.

ЯК БИ ВИ ОЦІНИЛИ ПОТОЧНУ ЦІНОВУ ПОЛІТИКУ УРЯДУ ТА НКРЕ КП В СЕКТОРІ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ?

середній бал*

Середній бал — 5,4

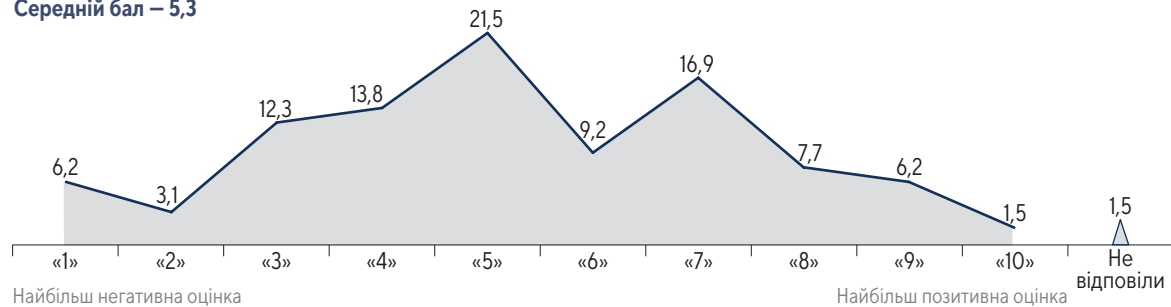
* За шкалою від 1 до 10, де «1» означає найбільш негативну оцінку, а «10» — найбільш позитивну.

Серпень 2023 р.

ЯК БИ ВИ ОЦІНИЛИ ПОТОЧНУ ЦІНОВУ ПОЛІТИКУ УРЯДУ ТА НКРЕ КП У СЕКТОРІ ПРИРОДНОГО ГАЗУ?

середній бал*

Середній бал — 5,3

* За шкалою від 1 до 10, де «1» означає найбільш негативну оцінку, а «10» — найбільш позитивну.

Серпень 2023 р.

ЧИ ПОТРІБНО УКРАЇНІ ПОВНІСТЮ ВІДМОВИТИСЯ ДО 2040 р. ВІД ВИКОРИСТАННЯ ВУГІЛЛЯ ЧЕРЕЗ ЙОГО ЗАМІНУ ВІДНОВЛЮВАНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ЕНЕРГІЇ?

% опитаних експертів

Серпень 2023 р.

ЯК ВИ ВВАЖАЄТЕ, НАСТУПНИЙ ОПАЛЮВАЛЬНИЙ СЕЗОН 2023-2024 рр. БУДЕ СКЛАДНІШИЙ ЧИ ПРОСТІШИЙ ЗА ПОПЕРЕДНІЙ?

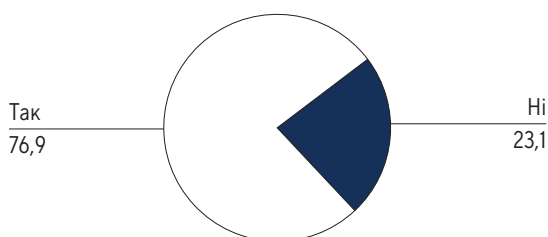
% опитаних експертів

Серпень 2023 р.

ЧИ ПІДТРИМУЄТЕ ВИ ПОЛІТИКУ УРЯДУ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗНИЖЕНИХ ЦІН НА ЕЛЕКТРИЧНУ ЕНЕРГІЮ НЕЗВАЖАЮЧИ НА ЗБІЛЬШЕННЯ РИЗИКІВ ТРИВАЛИХ ТА ЧАСТИХ ПЕРЕРИВАНЬ ЕЛЕКТРОПОСТАЧАННЯ Й ПОДАЛЬШУ ДЕГРАДАЦІЮ ЕНЕРГОСИСТЕМИ?

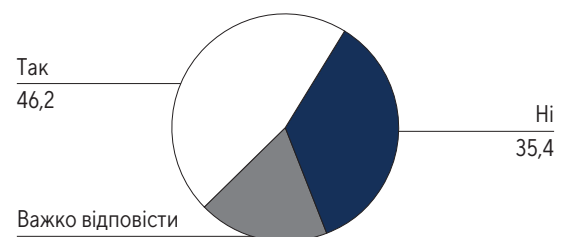
% опитаних експертів

Серпень 2023 р.

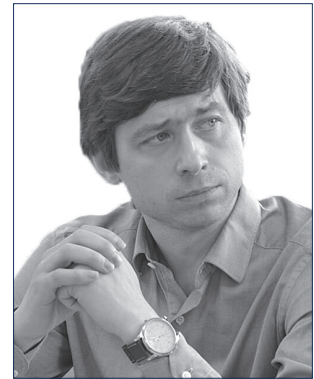
Деякі експерти вважають, що занижені ціни на електричну енергію для населення також сплачуються самим населенням, але через зменшення виділення коштів на соціальні програми, пенсії, збільшення інфляції та зростання цін на товари та послуги. ЧИ ЗГОДНІ ВИ З ЦИМ ТВЕРДЖЕННЯМ?

% опитаних експертів

Серпень 2023 р.

УКРАЇНА ТА ГЛОБАЛЬНИЙ ПІВДЕНЬ: НОВІ РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ ПАРТНЕРСТВА

Володимир ГОЛОВКО,
старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Система партнерства і співробітництва з незахідними державами, вибудована з початку здобуття незалежності, у цілому не витримала випробувань широкомасштабним російським вторгненням. Водночас прискорення перемоги над Росією та закріплення глобальної ролі України як одного з лідерів вільного світу потребує стрімкого формування нових стратегічних альянсів. І війна є своєрідною бритвою Оккама, яка чітко вирізняє, хто є щирим союзником, а хто лише торгівельним агентом.

З початком російської широкомасштабної агресії, її брутальність, яка шокувала увесь світ, та вплив західних союзників, забезпечили необхідну міжнародну консолідацію на підтримку України. Про це яскраво свідчили резолюції Генеральної асамблеї ООН. Так, резолюція від 2 березня 2022 р. з вимогою виведення російських військ була ухвалена 141 голосом, при 5 «проти», тоді як 35 незахідних держав утрималися (включаючи формальних «стратегічних» партнерів України — Китай, Бразилію, Індію), а 12 — зовсім не голосували (серед них, до речі, Азербайджан). Подібний розклад голосів був і при ухваленні аналогічної резолюції ГА ООН 24 березня 2022 р.: «за» 140, «проти» 5, утрималися 38, не голосували 10.

Перехід російсько-української війни у затяжну фазу та її негативні наслідки, які значною мірою відчувалися саме у незахідних

країнах, лише посилив необхідність для України розширювати і зміцнювати свої політико-дипломатичні контакти в різних куточках світу. Тривожним сигналом послужили результати голосування 14 листопада 2022 р. Генеральною асамблеєю ООН за резолюцію щодо російської компенсації шкоди заподіяної Україні в ході збройної агресії. Документ був ухвалений 94 голосами, тоді як проти виступили 14 країн (включаючи Китай), утрималося 73 і не брали участь в голосуванні 11. І саме з осені 2022 р. спостерігалася суттєва активізація української дипломатії на незахідних напрямках, як у двосторонньому, так і багатосторонньому форматах.

Розглянемо більш детально динаміку того, як розвивалася ситуація зі «старими» партнерами та з пошуком нових перспективних альянсів.

КИТАЙ: ЧИ МОЖЛИВЕ СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО З ДРУГОМ ВОРОГА?

Вочевидь Китай в умовах війни став одним з найбільших стратегічних розчарувань. Втім, міждержавні відносини перестали носити характер стратегічного партнерства де-факто з 2014 р.: Пекін негативно сприйняв зміну влади в Україні внаслідок Революції гідності. За інерцією обома сторонами був ратифікований (у травні 2014 р. Україною, у березні 2015 р. Китаєм¹) Договір про дружбу та співробітництво, підписаний Сі Цзіньпіном та В. Януковичем у грудні 2013 р. і який проголошував курс на розвиток «дружби, співпраці, рівноправного і довірливого стратегічного партнерства» на найближчі 25 років². З іншого боку, КНР не визнала російську спробу анексії Криму, але, скоріше, через «тайванське питання», ніж через відданість своїм союзницьким зобов'язанням перед Україною. Ерозію стратегічного партнерства приховував й стрімкий розвиток торговельних відносин — з 2019 р. КНР стала найбільшим зовнішньоекономічним партнером України.

Відзначимо, що у 2021 р. Київ спробував перезавантажити політичний діалог з Пекіном. В останні дні 2020 р. після тривалої перерви відбулося засідання Міжурядової комісії із співробітництва України та КНР. А 5 липня 2021 р., виступаючи на Всеукраїнському форумі «Україна 30. Міжнародна політика», В. Зеленський серед країн, з якими Україна буде розвивати «стратегічні взаємовигідні відносини», на першому місці згадав Китай (і лише далі перелічувалися «Німеччина, Франція, Польща, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Грузія, Азербайджан, Молдова та ще низка держав, з якими ми вибудовуємо змістовну, стратегічну взаємодію»)³. За тиждень відбулися перші офіційні телефонні переговори В. Зеленського та Сі Цзіньпіна⁴.

Після цього навіть медіа й експерти допускали «китайський розворот» України. Міністру закордонних справ Д. Кулебі навіть довелось публічно це дезавуювати: «Жодного розвороту України немає. Ми є частиною Західного світу, ми розвиваємося як частина цього світу, але торгівля з Китаєм є об'єктивною реальністю, і, не дивлячись навіть на ту принципову політику, яку здійснюють Сполучені Штати щодо Китаю у сфері безпеки, торгівля при цьому рухається власним шляхом. Саме за цією моделлю розвиваються наші відносини з Китаєм»⁵.

Спроба міждержавного зближення на торгово-економічних засадах не конвертувалася у політичну та безпекову взаємодію. З початком російського широкомасштабного вторгнення Китай посів формально нейтральну, але по факту проросійську позицію. Понад те, на порядок денний постало питання великої ймовірності надання Пекіном військово-технічної допомоги державі-агресору. У тому, що цього не сталося, значну роль відіграли західні союзники, насамперед США, а не деклароване стратегічне партнерство КНР з Україною. Після вибиття російських військ з-під Києва, Китай зробив крок назад і дещо знизив градус «проросійськості» у своєму нейтралітеті⁶.

Мірою того, як Росія демонструвала свою військову безпорадність та занурювалася в соціально-економічну кризу, Китай змінив свої геополітичні ставки з «перемоги Москви» на «поганий мир» у Східній Європі. Це проявилось у документі «Позиція Китаю щодо політичного врегулювання української кризи», який став систематизацією раніше озвучених офіційними китайськими спікерами оцінок і закликів до якнайшвидшого припинення російсько-української війни дипломатичним шляхом⁷.

¹ Китай ратифікував Договір про дружбу і співпрацю з Україною. — Дзеркало тижня, 2 березня 2015 р., zn.ua/ukr/UKRAINE/kitay-ratifikuval-dogovir-pro-druzhbu-i-spiivpracyu-z-ukrayinoyu-165759.html.

² Договір про дружбу та співробітництво України і КНР//Українсько-китайські відносини 1991-2020. Науково-довідкове видання. — Київ, 2021 р. — С.365-372.

³ Україна розвиватиме двосторонні відносини з багатьма країнами та регіонами світу, активно захищатиме енергетичну та кібербезпеку — Глава держави. — Сайт Президента України, 5 липня 2021 р., <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-rozvivatime-dvostoronni-vidnosini-z-bagatma-krayinami-ta-regiynami-svitu-aktivno-zaxyshchaymo-energetychnu-ta-kyberbezpeku-69321>.

⁴ Відбулася перша телефонна розмова Володимира Зеленського з Головою КНР Сі Цзіньпіном. — Сайт Президента України, 13 липня 2021 р., www.president.gov.ua/news/vidbulasya-persha-telefonna-rozmova-volodimira-zelenskogo-z-69509.

⁵ Кулеба: никакого разворота Украины в сторону Китая нет, но торговля с КНР является объективной реальностью. — Интерфакс-Україна, 9 серпня 2021 р., <https://interfax.com.ua/news/political/760272.html>.

⁶ Детальніше див. Головки В. Україна та Китай: еволюція відносин (2021 - травень 2022). — Київ, 2022 р.

⁷ China's Position on the Political Settlement of the Ukraine Crisis. — Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 24 лютого 2023 р., https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/202302/t20230224_11030713.html.

Зазначимо, що миротворча активність Китаю проходила на тлі інтенсивних російсько-китайських комунікацій на вищому політичному рівні: з 24 лютого 2022 р. по червень 2023 р. Сі Цзіньпін декілька разів зустрівся з В. Путіним, декілька раз проводилися телефонні переговори між ними, прем'єр-міністр рф М. Мішустін відвідав КНР, міністри закордонних справ зустрічалися щомісяця, а інколи і частіше. Постійно спілкувалися між собою керівники силових відомств рф і КНР, а також відбувалися спільні військові навчання.

Тоді як китайсько-українська комунікація була досить обмеженою, настільки, що перша «воєнна» телефонна розмова у квітні 2023 р. Сі Цзіньпіна з В. Зеленським сприймається майже як дипломатичний прорив. Водночас звернемо увагу на різницю в риторичці: під час зустрічі з Д. Кулебою в ході свого європейського турне у лютому 2023 р. керівник Офісу закордонних справ ЦК КП Китаю Ван Ї зазначив, що Китай та Україна є стратегічними партнерами⁸, тоді як у повідомленні українського міністра таке формулювання не згадувалося⁹. В українському комюніке за підсумками телефонної розмови В. Зеленського з Сі Цзіньпіном згадувалося лише «партнерство», без жодного «стратегічного» доповнення¹⁰.

Отже, на сьогодні декларованого раніше стратегічного партнерства між Україною та Китаєм не спостерігається. А потужна міжнародна активність Пекіна навколо російсько-українського врегулювання підштовхує до думки, що той побачив можливості для досягнення своїх певних стратегічних цілей, але наскільки останні відповідають національним інтересам України, це

питання залишається відкритим, якщо не риторичним.

ВЕЛИКА ТА РІЗНОМАНІТНА АЗІЯ

На китайському фоні Індія в умовах війни підтвердила свій статус знакового партнера України. Попри те, що вона інколи непослідовна на міжнародних майданчиках в оцінках російської збройної агресії та стала одним з потужних споживачів російської нафти, її нейтралітет носить переважно проукраїнське забарвлення. Досить згадати, що Прем'єр-міністр Н. Моді заявляв В. Путіну про необхідність припинення агресії, а у грудні 2022 р. був скасований їх традиційний щорічний саміт у зв'язку з російськими ядерними погрозами¹¹. Показово, що у телефонній розмові з Прем'єр-міністром Н. Моді В. Зеленський назвав двосторонні відносини «всеосяжним партнерством» і виступив за їх подальше посилення¹². А після зустрічі, першої з 24 лютого 2022 р., на полях саміту G7 з Н. Моді В. Зеленський висловив надію, що «Індія візьме участь у відновленні міжнародного порядку, заснованого на правилах»¹³. Нарешті відзначимо й оптимістичну оцінку, висловлену главою Офісу Президента А. Єрмаком. Він, пославшись, що не може розкривати всіх деталей, зазначив: «Індія вже точно сформувала дуже принципові для нас питання щодо територіальної цілісності, нашого суверенітету тощо». І додав, що на нинішньому етапі вкрай важливо, щоб індійська сторона «чітко розуміла, що відбувається в Україні»¹⁴.

Сильним кроком для утворення нових перспективних альянсів стало приєднання у листопаді 2022 р. України до Договору про дружбу та співробітництво в

⁸ Ван Ї зустрівся з міністром закордонних справ України Дмитром Кулебою. – Міжнародне радіо Китаю, 20 лютого 2023 р., <https://ukrainian.cri.cn/2023/02/20/ART19yNuVWqi4uBoyR2CcRbl230220.shtml>.

⁹ Дмитро Кулеба зустрівся з керівником Офісу закордонних справ ЦК КП Китаю Ван Ї. – Сайт МЗС України, 19 лютого 2023 р., <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-zustrivsya-z-kerivnikom-ofisu-zakordonnih-sprav-ck-kp-kitayu-van-yi>.

¹⁰ Відбулася телефонна розмова Президента України з Головою КНР. – Сайт Президента України, 26 квітня 2023 р., <https://www.president.gov.ua/news/vidbulasya-telefonna-rozmova-prezidenta-ukrayini-z-golovoyu-82489>.

¹¹ Modi to Skip Annual Putin Summit Over Ukraine Nuke Threats. – Bloomberg, 2 грудня 2022 р., <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-12-09/modi-to-skip-annual-summit-with-putin-over-ukraine-nuke-threats>.

¹² Президент України провів телефонну розмову з Прем'єр-міністром Індії. – Сайт Президента України, 2 жовтня 2022 р., <https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-proviv-telefonnu-rozmovu-z-premyer-minist-78269>.

¹³ Залучаємо якнайбільше країн і лідерів заради України – звернення Президента Володимира Зеленського. – Сайт Президента України, 20 травня 2023 р., <https://www.president.gov.ua/news/zaluchayemo-yaknajbilshe-krayin-i-lideriv-zaradi-ukrayini-zv-83041>.

¹⁴ Не «якщо», а «коли». Україна стане членом НАТО – Андрій Єрмак. – Інтерфакс-Україна, 25 травня 2023 р., <https://interfax.com.ua/news/interview/912498.html>.

Південно-Східній Азії (АСЕАН)¹⁵. Безперечно, серед її 10 постійних членів є й ті, що проводять проросійську лінію, а сама РФ має статус стратегічного партнера цієї організації. Втім, цей плацдарм має високий потенціал для пошуку основи для розбудови більш тісних двосторонніх відносин. Наприклад, конструктивну співпрацю продемонструвала Камбоджа, яка якраз головує на листопадовому саміті АСЕАН.

Високу активність Київ демонстрував для пошуків нових партнерів в мусульманському світі. 2 червня 2022 р. А. Єрмак та Д. Кулеба в онлайн-форматі узяли участь в засіданні міністрів закордонних справ країн — членів Ради співробітництва арабських держав Перської затоки¹⁶. Наступним кроком стало призначення у липні нового Спеціального представника України з питань Близького Сходу та Африки (до речі, ця посада була впроваджена ще у 2011 р.) — ним став М. Субх, який тривалий час працював в дипломатичних місіях в арабських країнах¹⁷. У вересні 2022 р. при Президентові була створена Консультативна рада з питань взаємодії України з арабськими та мусульманськими державами¹⁸. За відсутності публічно доступної інформації, видається, що системно цей формат не запрацював, але надав додаткового статусу для міжнародної активності окремих акторів.

Так чи інакше, безумовним позитивним надбанням стала очна участь В. Зеленського у саміті Ліги арабських держав, який проходив в Саудівській Аравії. Понад те, за словами

А. Єрмака, двосторонні зустрічі, які провів Президент під час заходу, стануть початком важливої співпраці: зокрема, країни арабського світу «готові інвестувати вже зараз, навіть не чекаючи закінчення війни... Завдяки цьому ми стаємо впливовими гравцями, зокрема в цьому регіоні»¹⁹. Власне, стратегічним партнером України в регіоні фактично вже є Саудівська Аравія. Мова не тільки про важливу роль, яку відіграла ця країна у надскладному обміні українських оборонців Маріуполя на В. Медведчука. Процитуємо того ж А. Єрмака: «Упевнений, що в нас будуть партнерські відносини із Саудівською Аравією на різних рівнях»²⁰. Варто додати важливу деталь: у спілкуванні з українськими ЗМІ 6 червня В. Зеленський згадав, що з Саудівською Аравією досягнуті особливі домовленості щодо надання Україні допомоги поставками енергоносіїв разі необхідності²¹.

Стратегічними партнерами України, особливо у перспективі післявоєнного відновлення, можуть стати ОАЕ. І вже в умовах війни, у грудні 2022 р. сторони проголосили, що розпочинають переговори про укладення угоди про всеохоплююче економічне партнерство²².

Судячи з риторики Києва, зберігається стратегічний характер відносин з Туреччиною. Зокрема, Д. Кулеба їх описав так: «Туреччина — це друг України. У військовій і політичній сфері Туреччина однозначно на боці України. В питаннях торгівлі і будь-чого, де можна заробити гроші на міждержавному рівні, Туреччина балансує в бік Росії»²³.

¹⁵ Дмитро Кулеба на саміті АСЕАН підписав документ про приєднання України до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії. — Сайт МЗС України, 10 листопада 2022 р., <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-na-samiti-asean-pidpisav-dokument-pro-priyednannya-ukrayini-do-dogovoru-pro-druzhbu-ta-spivrobitnictvo-v-pivdenno-shidnij-aziji>.

¹⁶ Звернення керівника Офісу Президента України Андрія Єрмака до міністрів закордонних справ країн — членів Ради співробітництва арабських держав Затоки. — Сайт Президента України, 2 червня 2022 р., <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-kerivnika-ofisu-prezidenta-ukrayini-andriya-yerma-75525>.

¹⁷ Питання Спеціального представника України з питань Близького Сходу та Африки. — Сайт ВРУ, 12 липня 2022 р., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491/2022#Text>.

¹⁸ Указ Президента України «Про Консультативну раду з питань взаємодії України з арабськими та мусульманськими державами». — Сайт ВРУ, 2 вересня 2022 р., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2022#Text>.

¹⁹ Андрій Єрмак: Україна стане членом НАТО, коли дозволить безпекова ситуація. — Сайт Президента України, 26 травня 2023 р., <https://www.president.gov.ua/news/andriy-yermak-ukrayina-stane-chlenom-nato-koli-dozvoliatime-bezpekovu-situatsiya>.

²⁰ Там само.

²¹ Спілкування Президента України Володимира Зеленського з представниками ЗМІ з нагоди Дня журналіста. — 6 червня 2023 р., <https://www.youtube.com/watch?v=jqTcv-EbBEQ>.

²² Україна та ОАЕ розпочинають переговори про укладення угоди про всеохоплююче економічне партнерство. — Сайт МЗС України, 5 грудня 2022 р., <https://mfa.gov.ua/news/ukrayina-ta-oae-rozpochinayut-peregovori-pro-ukladennya-ugodi-pro-vseohoplyuyuche-ekonomichne-partnerstvo>.

²³ Кулеба: «З Лавровим в Африці сталися дві прикрі несподіванки». — BBC News Україна, 3 лютого 2023 р., <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64489263>.

В умовах війни Україна поставила крапку, поки що на 50 років, у відносинах з Іраном, які дісталися та розвивалися великою мірою за інерцією радянських часів. Санкції впроваджені проти Ірану²⁴ дають можливість повернути цю неоднозначну сторінку української зовнішньополітичної історії.

Отже, у Великій Азії Україна, ймовірно, може розраховувати на додаток до особливих відносин з Туреччиною та Азербайджаном, принаймні, на розбудову стратегічних відносин з Індією, Саудівською Аравією, ОАЕ.

ПЕРЕЗАПУСК НА АФРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ

Безпрецедентною є українська дипломатична активність зі створення/відновлення партнерств з африканськими країнами. Згідно з даними МЗС, у 2022 р. відбулося 18 розмов Президента України з африканськими лідерами, при цьому 9 з них — уперше в історії двосторонніх відносин (Гана, Гвінея-Бісау, Конго, Замбія, Кот-д'Івуар, Малаві, Мозамбік, Нігер, Ботсвана). А 26 жовтня Україну відвідав Президент Гвінеї-Бісау та чинний голова

Економічного співтовариства країн Західної Африки Умаро Ембало, що стало першим офіційним візитом в Україну лідера держави Підсахарської Африки з 2004 р.²⁵ У червні 2022 р. В. Зеленський виступив на розширеному засіданні Бюро Асамблеї Африканського Союзу і саме там повідомив про впровадження в Україні посади спеціального представника президента у справах Африки²⁶.

На початку жовтня 2022 р. Д. Кулеба здійснив візити до Сенегалу²⁷ (до речі, тоді ця держава головувала в Африканському Союзі), Кот-д'Івуару²⁸, Гани²⁹, але був змушений перервати африканське турне і повернутися до України через масовані російські ракетні атаки по українських енергетичних об'єктах³⁰. Натомість спеціальний представник України з питань Близького Сходу та Африки М. Субх тоді відвідав Ефіопію, ПАР, Ботсвану, Мозамбік та Нігерію.

У травні 2023 р. Д. Кулеба здійснив друге африканське турне, відвідавши Марокко³¹, Ефіопію (тут було домовлено про створення міжурядової економічної комісії)³², Руанду³³, Мозамбік³⁴, узяв участь в інавгурації Президента Нігерії³⁵, а також провів переговори

²⁴ Проект Постанови про затвердження рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 травня 2023 року «Про застосування секторальних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) до Ісламської Республіки Іран». — Сайт ВРУ, 29 травня 2023 р., <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42001>.

²⁵ Здобутки МЗС України на африканському напрямі у 2022 році. — Сайт МЗС України, <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/PRESS/mfa-digest-2022.pdf>.

²⁶ В Україні з'явиться спецпредставник у справах Африки — Зеленський у зверненні до Африканського Союзу. Радіо Свобода, 20 червня 2022 р., <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-afrika-zelenskyi/31906873.html>.

²⁷ Дмитро Кулеба: Україна та Сенегал домовилися відкрити новий розділ взаємовигідної співпраці. — Сайт МЗС України, 3 жовтня 2022 р., <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ukrayina-ta-senegal-domovilisya-vidkriti-novij-rozdil-vzayemovidnoyi-spiivpraci>.

²⁸ Дмитро Кулеба: Україна та Кот-д'Івуар активізують співпрацю в сферах цифровізації, освіти та сільського господарства. — Сайт МЗС України, 5 листопада 2022 р., <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ukrayina-ta-kot-divuar-aktivizuyut-spiivpracyu-v-sferah-cifrovizaciyi-osviti-ta-sil'skogo-gospodarstva>.

²⁹ Дмитро Кулеба: Україна планує відкрити посольство в Гані задля розширення присутності в Африці. — Сайт МЗС України, 6 жовтня 2022 р., <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ukrayina-planuye-vidkriti-posolstvo-v-gani-zadlya-rozshirennya-prisutnosti-v-afriki>.

³⁰ Послання Міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби до країн Африки. — Сайт МЗС України, 10 жовтня 2023 р., <https://mfa.gov.ua/news/minister-foreign-affairs-ukraine-dmytro-kulebas-message-african-nations>.

³¹ Дмитро Кулеба: Україна та Марокко домовилися провести переговори про спрощення торгівлі та візового режиму. — Сайт МЗС України, 22 травня 2023 р., <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ukrayina-ta-marokko-domovilisya-provesti-peregovori-pro-sproshchennya-torgivli-ta-vizovogo-rezhimu>.

³² Дмитро Кулеба: Україна та Ефіопія домовилися створити міжурядову економічну комісію. — Сайт МЗС України, 22 травня 2023 р., <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ukrayina-ta-efiopiya-domovilisya-stvoriti-mizhuryadovu-ekonomichnu-komisiyu>.

³³ Дмитро Кулеба зустрівся з Президентом Республіки Руанда Полем Кагаме. — Сайт МЗС України, 25 травня 2023 р., <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-zustrivsy-a-z-prezidentom-respubliki-ruanda-polem-kagame>.

³⁴ Дмитро Кулеба: Україна та Мозамбік домовилися вивести політичні та торговельні відносини на новий рівень. — Сайт МЗС України, 26 травня 2023 р., <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ukrayina-ta-mozambik-domovilisya-vivesti-politichni-ta-torgovelni-vidnosini-na-novij-riven>.

³⁵ Дмитро Кулеба підбив підсумки другого африканського турне: африканські партнери готові до повернення України на континент. — Сайт МЗС України, 29 травня 2023 р., <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-pidbiv-pidsumki-drugogo-afrikanskogo-turne-afrikanski-partneri-gotovi-do-povernennya-ukrayini-na-kontinent>.

з Міністром закордонних справ Анголи³⁶. У рамках турне Д. Кулеба зустрівся у штаб-квартирі Африканського Союзу з його головою, Президентом Союзу Коморських островів Азалі Ассумані та головою Комісії Африканського Союзу Мусою Факі Махаматом. Було домовлено перевести на системну основу контакти та консультації на всіх рівнях між урядом України та Комісією Африканського союзу³⁷.

Своєрідною декларацією намірів України щодо поглиблення взаємодії з державами континенту виступає Звернення Д. Кулеби з нагоди Дня Африки та 60-ї річниці заснування Організації Африканської Єдності (Африканського Союзу)³⁸. У ньому метою активізації зовнішньої політики щодо Африки названий «українсько-африканський ренесанс». Крім того, були анонсовані плани провести у 2023 р. перший саміт Україна-Африка.

З огляду на те, що перезапуск українсько-африканських відносин тільки відбувся, дещо зарано стверджувати формування тут двосторонніх альянсів. У своїх заявах, зроблених у ході обох африканських турне, Д. Кулеба робив акцент на тому, що інтереси та цінності України та африканських держав великою мірою сходяться. Водночас спеціальний представник України з питань Близького Сходу та Африки М. Субх в одному із своїх інтерв'ю звертав увагу, що такі африканські країни як Ліберія, Лівія, Демократична Республіка Конго стабільно голосують за проукраїнські резолюції. Крім того, дві африканські країни долучилися до учасників і підписантів декларації Кримської платформи — Ліберія і Республіка Нігер³⁹, а серед учасників була й Гана. Безумовно, у результаті успішної реалізації заявленого Україною курсу можна

сподіватися на перехід взаємовигідних відносин з окремими державами цього перспективного регіону світу на вищі рівні.

ЛАТИНСЬКА АМЕРИКА: НОВІ ДРУЗИ — КРАЩЕ СТАРИХ?

Виступаючи на початку 2023 р. на брифінгу, Д. Кулеба заявив: «Латинська Америка буде у нас у пріоритеті. Це — останній регіон світу, який ми ґрунтовно не переорали, не пройшлися по кожній країні»⁴⁰. Однак вже можна казати про певні дипломатичні досягнення на цьому курсі.

В умовах війни ставка України на стратегічну взаємодію з Бразилією не виправдалася. Ця країна намагалася дотримуватися нейтралітету, який, хай і у меншому ступені, ніж у Китаю, але все ж таки мав проросійський ухил — вторгнення так і не було засуджено, як і не відбулося приєднання до антиросійських санкцій. Певну надію на зміну бразильської позиції Київ пов'язував з приходом у президентське крісло Луїза Інасіу Лули да Сілви. На його інавгурацію у січні 2023 р. була направлена українська делегація на чолі з першою Віце-прем'єркою Ю. Свириденко. Тоді ж Д. Кулеба висловив сподівання на перезавантаження українсько-бразильського діалогу⁴¹. Останній оживився: 2 березня відбулися телефонні переговори президентів. В. Зеленський їх прокоментував досить стримано: «Корисна розмова. Поновлюємо контакти між нашими державами на найвищому рівні»⁴².

Однак кардинальної зміни бразильських підходів не відбулося. Бразилія відхиляє українські запити щодо навіть не допомоги, а продажу(!) озброєння та військової

³⁶ Дмитро Кулеба зустрівся з міністром закордонних справ Анголи Тете Антонію. — Сайт МЗС України, 29 травня 2023 р., <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-zustrivsya-z-ministrom-zakordonnih-sprav-angoli-tete-antonio>.

³⁷ Дмитро Кулеба: Україна започатковує системну співпрацю із Африканським Союзом. — Сайт МЗС України, 29 травня 2023 р., <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ukrayina-zapochatkovuye-sistemnu-spiivpracyu-iz-afrikanskim-soyuzom>.

³⁸ Звернення міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби з нагоди Дня Африки. — Сайт МЗС України, 25 травня 2023 р., <https://mfa.gov.ua/news/address-minister-foreign-affairs-ukraine-dmytro-kuleba-africa-day-2023>.

³⁹ Максим Субх: «Ми не можемо жертвувати нашою національною безпекою лише заради того, щоб мати сталі торговельні відносини з Іраном». — Дзеркало тижня, 8 листопада 2022 р., <https://zn.ua/ukr/international/maksim-subkh-mi-ne-mozhemo-zhertvuvati-nashoj-natsionalnoju-bezpekoju-lishe-zaradi-toho-shchob-mati-stali-torhovelni-vidnosini-z-iranom.html>.

⁴⁰ Кулеба назвав пріоритет зовнішньої політики України на 2023 рік. — Суспільне, 4 січня 2023 р., <https://susplne.media/352150-kuleba-nazvav-prioritet-zovnisnoi-politiki-ukraina-na-2023-rik/>.

⁴¹ Кулеба анонсував ухвалення Латиноамериканської стратегії. — Укрінформ, 4 січня 2023 р., <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3646338-kuleba-anonsuvav-uhvalennia-latinoamerikanskoi-strategii.html>.

⁴² Окупант неминуче відчуватиме нашу силу справедливості — звернення Президента України. — Сайт Президента України, 2 березня 2023 р., <https://www.president.gov.ua/news/okupant-neminuche-vidchuvatime-nashu-silu-spravedlivosti-zve-81381>.

техніки⁴³. А «мирні ініціативи», які висуває Лула да Сілва, до речі, у тісній кооперації з КНР, об'єктивно грають на користь Росії. Офісу Президента України приходилося це детально у травні 2023 р. розтлумачувати делегації на чолі з головним радником Президента Бразилії Селсо Аморімом на окремому брифінгу. Отже, Бразилія залишається для України важливим партнером, але ніяк не стратегічним.

Натомість в умовах війни відбулося стрімке зближення України та Гватемали, відносини з якою набувають помітні перспективи. Варто підкреслити, що курс на відкриття нової сторінки у міждержавних відносинах був заявлений ще до широкомасштабного російського вторгнення — у телефонній розмові міністрів закордонних справ 2 лютого 2022 р.⁴⁴ У липні 2022 р. відбувся перший в історії міждержавної взаємодії візит в Київ Президента Гватемали Алехандро Джамматтеї Файї. У спільній заяві президентів була зафіксована мета посилити «дружні зв'язки, які існують між двома країнами»⁴⁵. Показовим був і такий коментар В. Зеленського щодо переговорів: «І рік не тільки в тому, що ми отримали від цієї латиноамериканської держави повну підтримку, а й у тому, що наші відносини з нею — це містчок до всього регіону Латинської Америки»⁴⁶.

Сподівання Президента підтвердилися. У травні 2023 р. Д. Кулеба відвідав Гватемалу, де поряд з обговоренням двостороннього треку, взяв участь у Раді міністрів Асоціації Карибських держав, до якої входять 25 країн регіону. І оцінив цей візит як історичний з

трьох причин: «Перший в історії візит Міністра закордонних справ України до Гватемали. Перша в історії участь в Раді міністрів АКД. Перший за десять років візит глави МЗС України до Латинської Америки»⁴⁷. Варто додати, що Гватемала стала першою латиноамериканською країною, яка приєдналася до Кримської платформи. У ній також у 2022 р. брали участь Суринам та Беліз, генеральний секретар Організації Американських держав⁴⁸. У січні 2023 р. до платформи приєдналася й Коста-Ріка⁴⁹.

Нові альянси України в регіоні вочевидь знайдуть відображення у Латиноамериканській стратегії, яку розробляє МЗС. Принаймні, ще у січні 2023р. Д. Кулеба анонсував, що цей документ буде ухвалений у поточному році⁵⁰.

З недавніх ініціатив офіційного Києва відзначимо формування делегації України для участі у переговорах про приєднання України до угоди про Транстихоокеанське партнерство, яке об'єднує західні, південноазиатські та латиноамериканські країни⁵¹.

Нинішні зусилля України з переформатування системи своїх альянсів на Глобальному Півдні обумовлені гострими потребами воєнного часу — зокрема, необхідністю посилити міжнародну ізоляцію Росії та максимально ускладнити їй обходити міжнародні санкції. Водночас цей, великою мірою, змушений крок закладає потужний фундамент для перемоги над агресором та кардинально нової ролі та місця України у післявоєнному світовому порядку.

⁴³ André Spigariol and Jack Nicas, A Problem for Ukraine: Countries Like Brazil Won't Sell It Arms. — The New York Times, 12 квітня 2023 р., <https://www.nytimes.com/2023/04/12/world/americas/brazil-ukraine-weapons.html>.

⁴⁴ Дмитро Кулеба та Маріо Букаро домовилися відкрити нову сторінку відносин України та Гватемали. — Сайт МЗС України, 2 лютого 2022 р., <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ta-mario-flores-domovilisya-vidkriti-vidkriti-novu-storinku-vidnosin-ukrayini-ta-gvatemali>.

⁴⁵ Спільна заява Президента України Володимира Зеленського і Президента Республіки Гватемала Алехандро Джамматтеї Файї. — Президент України, 25 червня 2022 р., <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-i-pr-76653>.

⁴⁶ Відносини України з Гватемалою є містчком до всієї Латинської Америки — Зеленський. — Укрінформ, 25 червня 2022 р., <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3536764-vidnosini-ukraini-z-gvatemalou-e-mistockom-do-vsiei-latinskoi-ameriki-zelenskij.html>.

⁴⁷ Кулеба вирушив до Гватемали: чому цей візит є історичним. — Дзеркало тижня, 9 травня 2023 р., <https://zn.ua/ukr/POLITICS/kuleba-virushiv-do-hvatemali-chomu-tsej-vizit-je-istorichnim.html>.

⁴⁸ В ОП розповіли про розширення географії Кримської платформи. — Укрінформ, 26 серпня 2022 р., <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3558354-v-op-rozpovili-pro-rozsirennja-geografii-krimskoi-platfomi.html>.

⁴⁹ До Кримської платформи приєдналася ще одна країна: тепер там більше 60 держав. — Українська правда, 26 січня 2023 р., <https://www.pravda.com.ua/news/2023/01/26/7386683/>.

⁵⁰ Кулеба анонсував ухвалення Латиноамериканської стратегії. — Укрінформ, 4 січня 2023 р., <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3646338-kuleba-anonsuvav-uhvalenna-latinoamerikanskoj-strategii.html>.

⁵¹ Про делегацію України для участі у переговорах про приєднання України до Всеосяжної та прогресивної угоди про Транстихоокеанське партнерство. — Сайт Президента України, 1 травня 2023 р., <https://www.president.gov.ua/documents/802023-rp-46645>.

ПОЛІТИКА ПІДТРИМКИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Володимир КІПЕНЬ,
асоційований професор,
Донецький національний університет ім. Василя Стуса

Війна породила масштабні внутрішні переміщення населення в країні. Дві хвилі масового переміщення людей, після двох етапів агресії Російської Федерації проти України в 2014 та 2022 рр., зумовили значне збільшення кількості сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. Багато людей змушені залишити місця свого постійного проживання і переселитись до інших регіонів України чи виїхати за кордон. Тому виникає необхідність надання додаткових соціальних гарантій внутрішньо переміщеним особам (ВПО), зокрема в частині поліпшення їх фінансово-матеріального стану, забезпечення їхніх потреб у соціальному обслуговуванні, гуманітарній та психологічній підтримці.

Багато регіонів зіткнулися зі значними проблемами в ході прийняття та облаштування базових умов проживання для ВПО. Прошло більше року після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., ситуація певною мірою стала більш-менш зрозумілою в масштабах, в підходах, в механізмах, які діють чи які не діють в політиці щодо ВПО. Постає потреба в аналізі політики держави щодо внутрішнього переміщення та переходу від реактивної політики центральної і місцевої влад на виклики «тут і зараз» до нових, більш ефективних та комплексних підходів.

У цій статті представлені результати дослідження стану, потреб ВПО та політик місцевої влади і громадського сектору в одному з регіонів — на Вінниччині¹. Застосований комплексний підхід до збору і опрацювання емпіричних матеріалів з проблеми. Він включав кабінетне дослідження ситуації з внутрішнім переміщенням і політикою органів державної влади та місцевого самоврядування в загальноукраїнському вимірі та у вимірі Вінницької області. Основний матеріал щодо стану, потреб та рівня їх задоволення був отриманий на основі методів кількісного соціологічного опитування, доповненого якісними методиками фокус-групових обговорень та індивідуальних експертних інтерв'ю². Це дозволило проаналізувати проблему ВПО з трьох сторін: з позицій владних інституцій; самих ВПО Вінницької ОТГ; представників «третього сектору», громадських і благодійних організацій Вінниччини.

¹ Виконано в рамках адвокаційної кампанії «Дослідження потреб та проблем внутрішньо переміщених осіб у Вінницькій ОТГ», що реалізується ГО «Інноваційна дія» за підтримки Проєкту «ДОСТУП», фінансованого Європейським Союзом, в травні-червні 2023 р.

² Опрацьовані відповіді на інформаційні запити до Вінницької обласної військової адміністрації та Вінницької міської ради. Соціологічне опитування 314 ВПО відповідно вибірки. Чотири фокус-групових обговорень та чотири напівформалізованих інтерв'ю з експертами від громадських об'єднань і органів влади.

МАСШТАБ ПРОБЛЕМИ ВПО В ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКОМУ ВИМІРІ

Феномен ВПО з'явився в Україні в 2014 р. з початком російської агресії, анексії Криму та захоплення значної території Донецької і Луганської областей. Це стало для країни великою суспільною проблемою. Окупація цієї території України створила велику кількість внутрішньо переміщених осіб. Більшість їх перемістилися на підконтрольну Уряду України територію понад дев'ять років тому. Вони досі не мають змоги повернутися до попереднього місця проживання, бо житло пошкоджене чи зруйноване, територія все ще не деокупована, там продовжуються бойові дії.

Ця перша «хвиля» ВПО частково вже інтегрувалась у нові громади, проте для великої їх кількості все ще невирішеними лишаються питання розміщення та забезпечення житлом, пошуку постійного джерела доходів, відновлення своїх прав, захисту інтересів. Державна політика за цей час напращувала норми і підходи по підтримці ВПО, зняттю перешкод у реалізації їх прав, наданню доступу до адміністративних, соціальних, освітніх, культурних послуг. Створювались певні умови для посилення спроможності приймаючих ВПО територіальних громад.

Повномасштабне вторгнення російських військ 24 лютого 2022 р. поставило країну і народ на грань виживання. Війська агресора просунулись вглиб території на тисячохілометровому кордоні, принесли руйнування, смерті, терор та поневіряння десяткам мільйонів українських громадян. Проблема ВПО набула нового масштабу, стала не просто гуманітарним викликом, а величезною соціальною драмою для країни і гуманітарною кризою світового рівня.

Зміну масштабу викликів можуть демонструвати, хоча далеко не повністю, офіційні цифри внутрішнього переміщення після початку повномасштабної війни. До 24 лютого 2022 р. в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб обліковувалися 1 470 072 такі особи. Станом на 3 січня 2023 р., кількість зареєстрованих ВПО

становила 4 856 907 осіб, що не повною мірою відповідає кількості осіб, які зазнали внутрішнього переміщення. Разом з тим, за даними Міжнародної організації з міграції, станом на січень 2023 р., кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні становила понад 5,3 млн³. За міжнародними оцінками, у 2023 р. кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні перевищує 7 млн осіб⁴.

Держава і суспільство опинились перед величезними викликами. Державну політику треба було негайно трансформувати під нові реалії, створювати нові інструменти гарантування безпеки, вивозу найбільш вразливих груп з небезпечних місць, розташування у місцях евакуації, надання соціальної і гуманітарної допомоги. Парламент та Кабінет Міністрів в перший місяць повномасштабного вторгнення підготували та ухвалили низку нормативних документів, реагуючи на гострі потреби у цій ситуації. При цьому можна стверджувати, що впровадження нової політики підтримки ВПО зіткнулося із значними складнощами, збоями. Державні інститути, органи місцевого самоврядування не завжди успішно справлялися з таким масивом проблем, особливо щодо заходів першого реагування та надання соціальної підтримки переселенцям в перші місяці після переміщення.

Проблем було б набагато більше, якби не активне включення українського громадянського суспільства, волонтерів-добровольців і міжнародних донорських організацій та великої кількості людей зі всього світу. Всі вони шукали ресурси і кошти, організовували, закуповували, доставляли, розподіляли допомогу постраждалим від війни в Україні.

Завдяки всім цим зусиллям гуманітарну катастрофу в Україні вдалося відвернути. Цей результат при всіх заувагах можна вважати надихаючим, враховуючи ще те, що весь цей час держава і народ вели війну на межі всіх сил, захищаючи країну від безжалісного агресора.

Проте вже в 2023 р. стали більш видимі недосконалості, вузькі місця попередньої реактивної державної політики в питаннях

³ Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 р. та операційний план заходів з її реалізації у 2023-2025 рр. – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text>.

⁴ Усі виплати переселенцям у 2023 р.: нові правила оформлення допомоги. – Vesti.ua, <https://vesti.ua/uk/poleznoe-uk/vyplaty-pereselentsam-kakie-est-vidy-pomoshhi-i-kak-ih-oformit>.

внутрішньо переміщених осіб. Виникає розуміння необхідності більш ефективної та комплексної політики з осмисленими цілями і тривалішим періодом планування. Ухвалена Урядом весною 2023 р. Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 р. спробувала окреслити основні абриса оновленої політики.

У Стратегії стверджується, що «пріоритетним напрямом у політиці щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб на найближчий період повинно стати ухвалення коротко- та середньострокових рішень, спрямованих на впровадження ефективних механізмів задоволення базових потреб людини та забезпечення доступу до послуг, посилення здатності громад сприяти адаптації внутрішньо переміщених осіб та ефективно реагувати на нові виклики, раціональне використання ресурсів громад і бюджетів усіх рівнів, а також підтримка осіб, які мають намір повернутися до покинутого місця проживання»⁵. Держава планує вжити всіх належних та доступних заходів для розв'язання проблем і мінімізації негативних наслідків, пов'язаних з внутрішнім переміщенням.

Думається, однією з ключових концептуальних установок ухваленої Стратегії є наступне переосмислення цілей політики держави щодо ВПО. «Стратегія є елементом коротко- та середньострокової державної політики, спрямованої на створення умов, за яких внутрішньо переміщені особи, за винятком найбільш уразливих категорій, не потребуватимуть спеціальної допомоги чи захисту у зв'язку з їх переміщенням і зможуть в повному обсязі користуватися своїми конституційними правами без будь-якої дискримінації, в тому числі за походженням чи фактом внутрішнього переміщення»⁶. Мова йде про переорієнтацію державної політики з переважно мінімальних соціальних виплат і роздачі гуманітарної допомоги — на створення мотивацій для активностей самих ВПО (в першу чергу працездатного населення) задля задоволення своїх потреб. Це важлива позиція, і варто перевірити її сприйняття і форми втілення на місцевому рівні, у регіонах.

ВПО НА ВІННИЧЧИНІ: СТАН ТА ПОЛІТИКА ЇХ ПІДТРИМКИ

Друга хвиля переселенців пройшла по Вінницькій обл. в перші місяці після 24 лютого 2022 р. — з початком другого етапу війни Росії проти України. Дані, напрацьовані Вінницькою обласною військовою адміністрацією, дають об'ємну картину масштабів проблеми внутрішньо переміщених в області та діяльності місцевих установ і закладів по їх підтримці. Це вже особливості регіонального виміру політики щодо ВПО. Нижче наведені цифри, отримані у відповідях Вінницької обласної військової адміністрації та Вінницької міської ради на подані інформаційні запити⁷.

З 24 лютого по травень щодня в області транзитом приймалося близько **15 тис. осіб**. З 24 лютого у Вінницькій обл. транзитом було розміщено понад **600 тис. осіб**. Найбільша міграція йшла з областей, де велися чи ведуться бойові дії. Це Київська обл. (21,5%), Донецька обл. (14,8%), Харківська обл. (11,5%). Менша кількість була з Херсонської (6,8%), Миколаївської (4,7%) і Луганської (3,7%) областей. Від початку повномасштабного вторгнення статус ВПО, які перемістилися до Вінницької області, отримали більше 275 тис. громадян.

В період 2014-2021 рр. в середньому в області фіксували приблизно 12 тис. ВПО. Станом на 6 червня 2023 р., статус внутрішньо переміщеної особи мають у Вінницькій області майже **166 тис. осіб**. Більшість — жінки — 103 тис., чоловіки — 63 тис. Практично всі переселенці поселялись в приватному секторі — 98%, інші 2% в колективних центрах. Були підготовлені обласною та муніципальними службами в якості місць компактного проживання (МКП) в міських, селищних і сільських територіальних громадах біля сотні закладів освіти, соціальної сфери, охорони здоров'я, готелі при закладах фізичної культури тощо.

У Вінницькій міській територіальній громаді, станом на 1 червня 2023 р., кількість взятих на облік внутрішньо переміщених

⁵ Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 р. та операційний план заходів з її реалізації у 2023-2025 рр. — <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text>.

⁶ Там само.

⁷ Відповідь Вінницької обласної військової адміністрації, департамент соціальної і молодіжної політики від 6 червня 2023 р. № 05.1-13 27-13 на запит ГО «Інноваційна дія» (з додатками). Відповідь Вінницької міської ради від 12 червня 2023 р. № 01/00/014/33275 на запит ГО «Інноваційна дія».

осіб складає **45 528**. Левова частка їх — 40 586 осіб — перемістились до міської територіальної громади з 24 лютого 2022 р. На даний період у Вінницькій міській громаді із загальної кількості громадян, взятих на облік як ВПО, 25 516 — працездатні, 6 825 — пенсіонери, 11 319 — діти до 18 років, 1 878 — особи з інвалідністю.

У восьми гуртожитках семи закладів професійно-технічної освіти у Вінниці, станом на 8 червня 2023 р., тимчасово проживало 738 внутрішньо переміщених осіб. Ще частина переміщених осіб перебуває в закладах охорони здоров'я, підпорядкованих органам Вінницької міської ради.

В область проводилась евакуація осіб з інвалідністю та осіб похилого віку. 20 евакуаційних потягів прибули із особами з інвалідністю та особами похилого віку, яких прийняли до закладів системи соціального захисту. На Вінниччину було евакуйовано 211 дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей зі складними життєвими обставинами. На території області функціонують 92 діючих колективних центри, в яких розміщено 3 606 осіб: з них 911 — люди похилого віку, 789 — дітей, 243 — осіб з інвалідністю.

Така велика кількість ВПО вимагала від усіх органів влади, від громадських структур, керівників різних закладів дуже значних зусиль по організації допомоги вимушеним переселенцям, в першу чергу із соціально вразливих груп.

Різно зросла кількість виплат для ВПО області за 2022-2023 рр. Згідно з постановою КМУ від 19 березня 2022 р. № 333 проводиться компенсація власникам житла, які прихистили ВПО. У 2022 р. проведено понад 47,9 тис. таких виплат на загальну суму 78,1 млн грн. За 2023 р. нараховано 12,3 тис. виплат на суму 31,7 млн. Правда, і заборгованість за цей рік в області становить таку ж суму.

Обласна сфера освіти надає зараз різноманітні освітні послуги більше 7,5 тис. дітей/осіб ВПО в своїх закладах дошкільної, середньої, професійної та вищої освіти. Серйозним викликом для області стала релокація в 2022 р. 8 закладів освіти з окупованих чи прифронтових територій. Це до функціонуючого з 2014 р. на території м. Вінниці переміщеного Донецького національного університету ім. Василя Стуса.

В області ВПО отримували медичну допомогу. За даний період у закладах охорони здоров'я допомога надана більше 40 тис. осіб. Організовані та працюють за підтримки міжнародних організацій 28 мобільних бригад соціально-психологічної допомоги. Ними надано майже 65 тис. послуг переселенцям.

Проводилась певна діяльність, щоб допомогти внутрішньо переміщеним особам знайти роботу. Біля 6 тис. осіб отримали профорієнтаційні послуги, проведено службовцями місцевих органів влади 69 виїзних заходів в місцях компактного проживання ВПО з метою інформування про послуги служби зайнятості. В цій роботі місцева влада співпрацювала з 23 громадськими, благодійними організаціями, міжнародними фондами. За 2022 та початок 2023 р. працевлаштовано 1 090 осіб, 425 роботодавців отримали компенсацію на оплату праці за працевлаштування ВПО в розмірі 11,8 млн грн. Використовуючи постанову КМУ від 21 червня 2022 р. про Порядок надання мікрогрантів на створення або розвиток власного бізнесу, 29 ВПО такі мікрогранти на суму 7,25 млн грн отримали, завдяки чому створено 58 робочих місць.

Одна з найгостріших проблем — забезпечення житлом ВПО — до хоча б мінімального розв'язання не просунулась ні до 2022 р., ні після. Ухвалені державні, міжнародні та обласні програми фактично не працюють. За всіма програмами пільгового кредитування житла його отримали одиниці.

Дещо успішніше здійснювалась робота по соціальному забезпеченню ВПО. В області затверджені 33 програми. 22 цільові програми соціального захисту населення з фінансуванням 26,8 млн грн, в яких враховуються питання соціального забезпечення ВПО. Ухвалено також 11 місцевих програм на рівні громад щодо соціального забезпечення переселенців з фінансуванням 18,9 млн грн. Лише в 3 з них передбачено видатки на ремонт, облаштування житлових приміщень для ВПО на 7,9 млн грн.

Пом'якшити ситуацію допомогла підтримка від міжнародних фондів непродовольчими товарами та послугами. Її бенефіціарами стали більше 215 тис. ВПО. Причому не лише 148 тис. осіб отримали різні набори непродовольчих товарів, а й 44,6 тис. — допомогу в зимовий період одягом, обігрівачами, для 16,6 тис. проведені ремонти

колективних центрів, для 6 тис. — підтримка приймаючих сімей, для 271 особи надана навіть підтримка з орендою.

Міжнародні благодійні організації зробили 54 ремонти місць компактного проживання ВПО. Ще 27 МКП відремонтовано власними силами приймаючих організацій. Вони були забезпечені потрібною кількістю ліжок, матраців, комплектів постільної білизни, меблями, а також електроплитами, холодильниками, бойлерами, пральними машинами, посудом, електричними чайниками.

Гуманітарна допомога, що надходила в область з багатьох країн світу, виділялась і на потреби внутрішньо переміщених осіб. Від гуманітарного штабу Вінницької обласної військової адміністрації сформовано та передано для потреб ВПО 29,4 тис. продуктових наборів. Набагато більше розподілялось безпосередньо мережею місцевих громадських та зарубіжних благодійних організацій.

Представлена картина стану роботи з ВПО у Вінницькій області базована на даних органів влади. Це офіційний погляд на діяльність місцевих структур влади щодо підтримки внутрішньо переміщених осіб. Для більш об'ємного бачення ситуації в цій сфері доповнимо і поглибимо її поглядом від споживачів політики щодо внутрішньо переміщених осіб.

ПОТРЕБИ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ, ОЦІНКА ЇХ ЗАДОВОЛЕННЯ ТА КОМУНІКАЦІЇ З ОРГАНАМИ ВЛАДИ (соціологічний зріз, фокус-групи та експертні інтерв'ю)

Соціологічне опитування показало, що з урахуванням часу, переселенці у цілому в тій чи іншій мірі мали змогу адаптуватися до нового місця і вирішити першочергові проблеми. Так, для більшості переселенців відсутні потреби у терміновому пошуку житла, наявності необхідних документів і оформленні статусу ВПО, доступу до першочергових соціальних сервісів та адміністративних послуг. Існує певна інфраструктура підтримки з боку як держави, так і недержавних інституцій, і більшість переселенців має досвід отримання такої підтримки.

Проте становище є далеким від ідеального, а з вирішенням першочергових проблем потреби не зникають — скоріше, їх перелік розширюється, виникають нові потреби

та проблеми. В цілому можна спостерігати, що у фокусі ситуації з переселенцями головними є різноманітні проблеми адаптації до нового середовища. Адже, якщо на перших порах абсолютно домінуючими для більшості ВПО були потреби в безпечному місці проживання і елементарного виживання, то з часом, при відносному забезпеченні цього, постають інші, більш просунуті людські потреби. Сумарно це можна назвати потребами нормального життя. Їх забезпечення є, як показують наші дані, завданням для органів влади, інститутів громадянського суспільства та донорів значно складнішим, з виконанням якого вони нерідко запізнюються.

З урахуванням того, що війна, станом на травень 2023 р., тривала вже 15 місяців, переважна більшість переселенців мала досвід проживання у Вінницькому регіоні не менше року. За цей час було вирішено житлове питання, переважно шляхом оренди окремої квартири чи оселі, але значна частина родин досі проживають у гуртожитках, МКП чи у родинах, які прийняли до себе на правах родичів чи друзів.

Майже кожен третій переселенець планує повернутися до рідної оселі, як тільки для цього будуть умови — тому не має конкретних планів щодо зміни чи покращення існуючої ситуації з житлом. Майже аналогічні настрої мають ті, хто відповів, що планують проживати в наявному житлі не більше року — таких теж третина. Відповідно, переважна більшість переселенців не виявляє цікавості до програм придбання житла у власність за рахунок субсидій чи спеціального кредитування. Більший інтерес викликають такі варіанти, як грошова допомога на придбання чи надання тимчасового житла.

Значно більш актуальним наразі для переселенців є питання, пов'язані з матеріальним забезпеченням. Бо переважна більшість із переїздом втратила джерела доходу (втратили роботу, бізнес чи землю, яка забезпечувала продуктами), і не всі змогли працевлаштуватися на новому місці. Особливо драматично ситуація склалася для власників бізнесу і для тих, хто втратив землю. Відновити бізнес на новому місці більшість підприємців не змогли, через нестачу коштів чи відсутність відповідного приміщення чи земельної ділянки.

Отримання нового працевлаштування виявилось також важкою процедурою.

Менше половини працездатних переселенців зараз мають роботу чи бізнес — інші ж вимушені шукати нову роботу чи сфокусуватися на веденні домогосподарства.

Власне матеріальне становища переважною більшістю оцінювалось як таке, що задовольняє лише базові потреби (є можливість придбати продукти харчування, але на одяг вже не завжди вистачає). Саме тому у фокусі потреб більшості переселенців та їх родин є питання забезпечення матеріальними благами та проблема фінансів. Доречними є як державні виплати, так і матеріальна підтримка від благодійних фондів, волонтерів та інших недержавних інституцій. Щодо підтримки від недержавних інституцій, то майже усі опитувані мали хоча б разовий досвід отримання матеріальної допомоги. По факту, більше всього отримували повсякденні речі, у першу чергу продукти харчування та предмети гігієни.

Тривожні факти, озвучені самими ВПО та експертами щодо затримок у виплатах матеріальної допомоги у Вінницьких громадах, додають непевності та страху перед майбутнім у переселенців, погіршуючи їх морально-психологічний стан. Це накладається на помітне зменшення потоку гуманітарної допомоги в 2023 р., що ускладнює становище багатьох людей та посилює рівень тривожності.

У порівнянні із затребуваністю матеріальної допомоги, інші види допомоги виглядають значно менш затребуваними. На запитання щодо основних потреб переважна більшість зазначила саме споживчі товари — продукти, засоби гігієни, гроші, а також житло. Все те, що забезпечує почуття безпеки та задоволення базових потреб. У той же час потребу в роботі зазначили лише незначний відсоток переселенців — як і інші, нематеріальні за своєю суттю блага.

У відносинах між переселенцями та мешканцями Вінниччини є певні лінії напруги, що можна побачити з відповідей на цілу низку питань. Так, для вагомого відсотка переселенців, які залишилися без роботи, бар'єром при отриманні нового робочого місця часто був статус ВПО. Необхідність самотужки вирішувати житлове питання та інші першочергові заходи з адаптації на новому місті (питання із зарахуванням дитини до навчального закладу, оформлення у службі зайнятості), також не додає відчуття наявності підтримки. Тому більшість переселенців або не бачать для себе

необхідності в зануренні в життя приймаючої громади, або відкладають це питання на невизначене «потім».

Разом з тим з отриманих відповідей опитаних випливає, що домінує позитивний досвід контакту з громадою. Так, ті переселенці, що потребували психологічну підтримку, в переважаючій більшості отримали її у громадських організаціях. Дуже вагомим є надання різноманітної матеріальної допомоги від благодійників, серед яких значне місце посідають місцеві громадські організації і волонтери.

За узагальненими результатами фокус-груп та інтерв'ю основними названими ВПО проблемами після переїзду до Вінниці та області є житло, працевлаштування, матеріальне забезпечення, інтеграція у нову громаду, харчове та медикаментозне забезпечення та поінформованість.

Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб не втрачає актуальності. Пошук та оренда житла є найпершою проблемою для абсолютної більшості переміщених громадян. Посилює проблему відсутність статистики щодо реальної кількості ВПО у Вінницькій області, адже існує також значна кількість незареєстрованих переселенців. Зазначені проблеми потребують розв'язання у контексті реагування на внутрішнє переміщення на рівні державної політики. Назрілим є встановлення правового механізму довгострокового захисту житлових прав та інтересів осіб, що постраждали від збройної агресії проти України.

Основними стратегіями вирішення проблем для ВПО стали прямі звернення до органів місцевої влади або до громадських організацій. Інші переселенці, більш впевнені в своїх силах, вибирають стратегії самостійного активного пошуку способів вирішення власних проблем, орієнтуючись на самодіяльність.

Викликом для значної частини ВПО працездатного віку став пошук та влаштування на нове робоче місце. Частина учасників фокус-груп з числа ВПО та громадських активістів зазначали, що проблема роботи багатьма переміщеними особами у Вінниці все-таки вирішена. Разом з тим, деякі учасники відзначали, що через їх статус ВПО роботодавці побоювались брати їх на роботу, вважаючи таких працівників ненадійними та непостійними. Проте більшість все ж в кінці кінців змогли влаштуватись на нові робочі місця

або залишитись на старих робочих місцях в онлайн режимі.

Більше проблем фіксують ВПО, котрі проживають в області. В малих містах і селах рідше надходить гуманітарна допомога, досить важко знайти роботу, через віддаленість їх місця проживання від центрів економічної активності, пошук роботи стає справжнім викликом. Тому ВПО, які проживають в сільській місцевості, є особливо вразливими. Через віддаленість від районних центрів більші потреби у забезпеченні свого житла (мається на увазі ремонт старих хат, брак інструментів для господарства тощо) та відсутність нормального мобільного зв'язку чи інтернету, вони мають додаткові складнощі в новому місцеперебуванні.

Низьке матеріальне забезпечення не дозволяє ВПО повністю забезпечити собі базові умови для проживання. Висока вартість оренди та комунальних послуг, низькі пенсії, дорогі гуртки для дітей, витрати на одяг, їжу та медикаменти ускладнюють проживання ВПО. Найуразливішими категоріями ВПО у цьому плані є пенсіонери та діти.

Низька поінформованість частини ВПО від місцевої влади, благодійних громадських і міжнародних організацій про їх права, пропозиції та заходи стає на перешкоді більш активного використання можливостей в отриманні підтримки в розв'язанні своїх проблем.

Для ВПО, проживаючих у м. Вінниця, питання комунікації із владою не є проблемним через близькість адміністративних будівель та наявність постійного зв'язку. У малих містах і сільській місцевості учасники також наводили приклади оперативної реакції місцевих органів влади на запити ВПО щодо ремонтних матеріалів та інструментів для господарства. Хоча озвучувались факти ігнорування потреб ВПО як у м. Вінниця, так і в області. Також слід вказати на критичне ставлення деяких ВПО до органів місцевої влади, що стає проблемою в комунікації та подальшому отриманні допомоги.

Характерним в діяльності і органів місцевої влади, і громадських об'єднань стало поєднання універсальності та спеціалізації в політиці надання послуг переселенській спільноті краю. В обох секторах — владному і громадському — пропонуються достатньо широкий набір послуг для задоволення потреб ВПО. Хоча не скрізь надається та чи

інша підтримка достатньою мірою, проте присутні зазвичай поєднання соціальних послуг з адміністративними, гуманітарними, психологічними і т. п. Водночас виявляється також спеціалізація як щодо цільових груп, так і послуг. Найчастіше це стосується окремих вразливих груп та наголосу на конкретних пропозиціях для них, зокрема жінок з дітьми, неповних сімей чи тренінгових програм правозахисної, психологічної чи професійної спрямованості.

Відмічено прояви нової стратегії в діяльності перш за все окремих громадських об'єднань. Мова про переорієнтацію з простої гуманітарної підтримки в задоволенні потреб ВПО до політики поєднання гуманітарної допомоги з залученням до мотиваційних активностей для самореалізації і професійного та особистісного розвитку, набуття потрібних нині навичок для стійкості в нових умовах життя.

Зафіксовано певний дефіцит координаційних зусиль в площині дій різних структур органів місцевої влади, у взаємодії влади і громадських об'єднань області та у діях чисельних громадських об'єднань, що сукупно реалізують в країні політику підтримки внутрішньо переміщених осіб.

Дослідження зафіксувало проблему з погіршенням стану здоров'я ВПО у зв'язку з травмуючим досвідом. ВПО здебільшого не мають часу займатись власним здоров'ям, тому що займаються вирішенням базових проблем — пошук житла, роботи, коштів тощо. Для багатьох жінок-переселенок з дітьми достатньо складною є проблема з влаштуванням їх в дитячий садочок. Через це жінки нерідко не можуть працювати.

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Проведене дослідження дозволяє сформулювати певні узагальнення, поради та рекомендації.

Аналіз даних показує великий незадоволений попит на програми забезпечення першочергових матеріальних потреб та на дієві інструменти їх реалізації. На фоні цих проблем актуальність інших здається менш артикульованою, але це має бути, скоріше, сигналом для більш уважного ставлення до потреб переселенців, вироблення більш стійкого «зворотного зв'язку» між переселенцями та органами соціального захисту.

До певного позитиву можна віднести те, що загалом про проблеми з отриманням необхідних адміністративних послуг заявляв порівняно незначний відсоток респондентів. Тобто система надання таких послуг, вироблена з часів адміністративної реформи, демонструє певну ефективність. З іншого боку, актуальними досі є проблеми з наданням послуг незахищеним категоріям — родинам з дітьми, людям з інвалідністю, отримувачам специфічних послуг. Переселенці — особливо з неповних сімей — не відчують достатньої підтримки у таких сферах, як освіта, медичні послуги.

Щодо напрямку та характеру програм підтримки, то відправною точкою тут є горизонт планування — оскільки є різні настрої серед переселенців: від чіткого налаштування повернутися назад за будь-якої нагоди до планів довгострокової адаптації на новому місці. Частково ця невизначеність є реакцією на відсутність конкретних заходів допомоги у сферах житлового питання, освіти, медичних сервісів. Вона є негативним чинником, що суттєво впливає на настрої переселенців. Тому з боку державних установ та органів місцевого самоврядування важливою є демонстрація готовності до підтримки родин на будь-який термін у всіх головних соціальних сферах.

Політика щодо внутрішнього переміщення в скоординованій діяльності органів влади, громадянського суспільства та міжнародних донорів має орієнтуватись на формування у ВПО відчуття безпеки, захищеності, підтримки та солідарності. При досягненні цього держава отримає суттєве зменшення міграції біженців за кордон з неминучою потім втратою їх для країни та вищу включеність більшої частки ВПО в економічне і суспільне життя.

Можна і варто розглядати переселенців як потенційний громадянський актив у межах нових громад, які було обрано для переселення. Тому узагальнені судження та оцінки власного становища, їх плани на майбутнє є вагомим джерелом первинної інформації для розробки вдосконалених політик.

Зафіксовані певні локальні прояви взаємного упередженого ставлення між ВПО та місцевим населенням потребують уваги на рівні інформаційної та просвітницької політики в регіоні. В інформаційній політиці ЗМІ,

в роботі служб органів місцевого самоврядування момент цього напруження має бути врахований і мінімізований. Адже є і значний позитивний досвід контакту та взаємодії між переселенцями та місцевою громадою. Він, на фоні стресу та невирішених проблем, може здаватися менш акцентованим, але саме він є важливим «соціальним клеєм», фундаментом розбудови довірчих відносин.

Саме громадський актив Вінниччини, її розвинутий «третій сектор» може стати дієвим каталізатором процесів адаптації родин переселенців, з огляду на краще відчуття нами суспільних настроїв, більшу їх динамічність в аналізі проблем та реалізації заходів. Це дасть суттєвий ефект при системній координації їх діяльності в області та громадах між собою та з органами влади.

Щоб впоратись з викликами по забезпеченню потреб ВПО, по інтеграції їх на нових місцях проживання та по перетворенню їх потенціалу в додаткову рушійну силу розвитку громад реактивної політики на сьогоднішній потреби абсолютно недостатньо. Необхідною є розробка політики відносно даного ресурсу на основі середньострокової перспективи. Це дають цільові Програми чи окремі Стратегії. Потреба в їх розробці, громадській експертизі, швидкому прийнятті та активному втіленні на рівні областей дуже назріла.

На часі потреба в комплексному підході до розв'язання проблем мільйонів людей, українських громадян — вимушених переселенців. При всіх труднощах для державних і муніципальних органів влади під час війни і викликів оборони країни знаходити ресурси для політики підтримки ВПО, необхідність проводити більш ефективну політику в цьому напрямі є безсумнівною.

Для підвищення ефективності роботи держави, місцевої влади з ВПО, громадськості і фондами врахувати в подальшій діяльності наступні пропозиції:

- ✓ сприяти децентралізації можливостей і розширенню прав муніципалітетів, ОТГ безпосередньо звертатись до донорів за підтримкою ВПО;
- ✓ вдосконалювати координацію всіх ланок суб'єктів політики підтримки ВПО — органів влади, організацій громадянського суспільства та донорів;

- ✓ забезпечувати постійну активну комунікацію структур влади на місцях з самими ВПО та громадськими інституціями, що працюють з ними для моніторингу потреб і корегування програм і діяльностей;
- ✓ знайти можливості збільшення фінансових ресурсів в наданні допомоги ВПО, в першу чергу найбільш вразливим групам;
- ✓ підтримати програми навчання, вдосконалення та підвищення компетентності в різних питаннях допомоги ВПО команд організацій громадського сектору та муніципальних службовців.
- ✓ забезпечити роботу єдиної інформаційної бази даних ВПО та інтерактивної карти розміщення ВПО в області за районами та населеними пунктами, що включатиме реальні та регулярно оновлювані дані про чисельність, міжрегіональні переміщення та соціальні характеристики ВПО.

Виявлена потреба в більш глибокій координації діяльності по підтримці ВПО може бути досягнута, зокрема, і значним розширенням представництва активних громадських об'єднань краю в роботі обласних та муніципальних органів влади, що займаються переселенцями, їх дорадчих органів. Це сприяло б також залученню ВПО до процесів ухвалення рішень на рівні громади та посиленню інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Нааявною сьогодні є потреба кращого координування роботи з підтримки ВПО, що знайшли прихисток поза обласними центрами, в малих міських і селищних громадах. Вони отримують помітно менше допомоги від різних організацій і мають додаткові потреби для налагодження життя на новому місці.

Органам місцевої влади, громадським об'єднанням, працюючим з ВПО, варто посилити адресну роботу з окремими категоріями переселенців, орієнтуючись на задоволення як базових потреб, так і специфічних проблем груп ВПО. Зокрема, наприклад, потреб в медичних послугах жінкам-переселенкам з проблемами репродуктивного здоров'я. Органам місцевої влади варто

було б розглянути для жінок-ВПО можливість безкоштовних обстежень — УЗД, мамографія тощо та консультацій фахових спеціалістів.

Значна кількість ВПО — це жінки, на яких лягає догляд за неповнолітніми дітьми у родинях, що обмежує їх працевлаштування. Допомогти розв'язати цю проблему та збільшити частку працюючих переселенок могли б органи місцевої влади, продумавши створення додаткових місць у садочках, «дитячі кімнати» тощо.

Існує запит на значно більш повніше забезпечення потреб дітей внутрішньо переміщених осіб. Громадським, гуманітарним, міжнародним організаціям варто було б суттєво розширити спектр послуг для дітей ВПО з врахуванням пріоритетності різних потреб.

Підтверджується важливість посилення психологічної підтримки ВПО. Життя в нових умовах створює багато стресових ситуацій, від невчасних соціальних виплат до відсутності коштів і упередженого ставлення. Це породжує непевності та страх перед майбутнім у переселенців, погіршуючи їх морально-психологічний стан. Організаціям «третього сектору» бажано нарощувати кількість та спеціалізованість програм психологічної підтримки.

Зафіксовані проблеми із забезпеченням інформаційних потреб різних груп ВПО та прояви упередженого ставлення чи некоректної поведінки як переселенців, так і місцевих жителів, обумовлюють необхідність підсилення інформаційно-просвітницької роботи в громадах.

Існує доцільність певної модернізації політики міжнародних донорських структур, які допомагають Україні в гуманітарній підтримці ВПО. Конкретні пропозиції щодо цього мають стати результатом експертного обговорення проблеми українським громадським та благодійним організаціям.

Удосконалення політики і практики захисту прав і задоволення потреб ВПО в Україні працюватиме на консолідацію суспільства, на посилення його стійкості перед агресором, сприятиме перемозі та повоєнному відновленню України.

ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ЗМІНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Михайло МИЩЕНКО,

Заступник директора соціологічної служби Центра Разумкова

Центр Разумкова здійснює дослідження ідентичності громадян України з початку 2000-х рр. Протягом цього часу різні аспекти ідентичності громадян зазнавали змін під впливом різних чинників, у т.ч. соціально-економічного, внутрішньо- та зовнішньополітичного характеру, а процес формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян мав суперечливий характер. Як засвідчили результати досліджень, особливо інтенсивні зміни відбувалися в період чи після значних суспільно-політичних потрясінь, таких як Помаранчева революція, Революція Гідності, початок російської агресії проти України у 2014 р., анексія Криму й окупація частини Донецької та Луганської обл.

Відкрита широкомасштабна агресія росії проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 р., стала найбільшим потрясінням, найбільшою катастрофою для українського народу за часи Незалежності. З метою з'ясування впливу війни на ідентичність громадян України в рамках проєкту «Україна: від війни до миру та відновлення» було проведене спеціальне загальнонаціональне соціологічне опитування¹. Його результати охоплюють різні види ідентичності та їх аспекти, дослідження також характеризує окремі параметри ідентичності, визначені чинним законодавством як ключові індикатори ефективності реалізації державної політики з утвердження української національної та громадянської ідентичності².

¹ Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 23 по 31 травня 2023 р. в рамках проєкту Програми MATRA, що фінансується Посольством Королівства Нідерландів в Україні. Оцінки та висновки авторів дослідження не слід розглядати як офіційну позицію Посольства.

Опитування проводилося методом face-to-face у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській, Чернівецькій обл. та м. Києві (у Запорізькій, Миколаївській, Харківській, Херсонській обл. — лише на тих територіях, що контролюються урядом України та на яких не ведуться бойові дії). Опитування проводилося за стратифікованою багатоступеневою вибіркою із застосуванням випадкового відбору на перших етапах формування вибірки та квотного методу відбору респондентів на заключному етапі (коли здійснювався відбір респондентів за статеві-віковими квотами). Структура вибіркової сукупності відтворює демографічну структуру дорослого населення територій, на яких проводилося опитування, станом на початок 2022 р. (за віком, статтю, типом поселення). Опитано 2 020 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. Разом з тим, додаткові систематичні відхилення вибірки можуть бути зумовлені наслідками російської агресії, зокрема, вимушеною евакуацією мільйонів громадян. Результати опитування порівнюються з даними попередніх опитувань, що проводилися соціологічною службою Центру Разумкова, починаючи з 2000 р.

У таблицях, де наведено дані за регіонами, області розподіляються за регіонами таким чином — **Захід**: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька обл.; **Центр**: Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська обл. та м. Київ; **Південь**: Миколаївська, Одеська, Херсонська обл.; **Схід**: Дніпропетровська, Запорізька, Харківська обл. Оскільки з 2014 р. у Криму, а у 2022-2023 рр. у Донецькій та Луганській обл. у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території та бойовими діями опитування не проводилося, для порівнюваності результатів за макрорегіонами дані по Південному регіону за попередні роки також подані без врахування даних по Криму, а по Східному регіону — без врахування даних, отриманих у Донецькій та Луганській обл. Результати на загальнонаціональному рівні наводяться за тією територіальною вибіркою, яка використовувалася на час проведення опитування (тобто до 2014 р. це вся територія України, після 2014 р. — територія, підконтрольна уряду України, на якій не ведуться бойові дії).

² Див. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності».

РУЙНУВАННЯ «СТЕРЕОТИПІВ МИНУЛОГО»

Соціальні та економічні трансформації, що відбувалися у країнах Східної Європи наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття, були значною мірою унікальним явищем, що не має прямих історичних аналогів. Трансформаційні процеси охоплювали всі сфери життя цих країн — економічну, політичну, соціальну сферу суспільної свідомості.

Зміни в суспільній свідомості проявляються як у змінах пануючих у ній стереотипів громадської думки, так і в зміні менталітету. Зміни у стереотипах громадської думки — це зміни нормативних уявлень (наприклад, про шляхи розвитку суспільства, трактування історичних подій). У «переламні» історичні періоди вони можуть відбуватися досить швидко. Наприклад, у Радянському Союзі наприкінці 80-х — на початку 90-х рр. громадська думка всього за кілька років змінилася в бік підтримки ринкових реформ, тоді як ще на початку 80-х рр. гасла «ідеалів соціалізму» (принаймні, на рівні декларування) мали загальну підтримку. Зміни в менталітеті відбуваються значно повільніше, оскільки для зміни ментальності необхідна зміна світобачення, світосприйняття і світовідчуття, які укорінені в глибинних пластах свідомості

Зміни суспільної свідомості в Україні протягом останніх років можна охарактеризувати як процес подолання стереотипів, що були сформовані у період перебування України як у складі Радянського Союзу, так і у складі Російської імперії. Ці стереотипи були породжені авторитарним (у Російській імперії) та тоталітарним (у Радянському Союзі) суспільними устроями, тобто були результатом пристосування спільноти до існування в авторитарному та тоталітарному суспільствах.

Процес розриву з СРСР та «російським світом» почався ще у 80-х рр., з часів розчарування радянськими реаліями, розчарування в офіційній радянській комуністичній ідеології, і був пов'язаний з пошуками «ідейної альтернативи», зміною бачення українцями бажаних шляхів розвитку країни.

Процеси «витіснення» цих стереотипів із масової свідомості в Україні відбувалися протягом 90-х і 2000-х рр., але мали «тихоплиний» характер. Однак події 2013-2014 рр. (окупація Росією Криму, частини Донеччини та

Луганщини, гібридна війна проти України), а особливо повномасштабна воєнна агресія Росії проти України послужили стимулом істотного їх прискорення.

«Прощання з СРСР». Протягом останніх років істотно зросло число громадян України, які негативно ставляться до можливості відновлення СРСР у будь-якій формі. Порівняно з 2016 р. частка тих, хто відповів, що не прагне відновлення Радянського Союзу, зросла з 65% до 87%. Частка тих, хто однозначно хотів би цього, зменшилася з 13% до 3,5%, менше стало також тих, хто відповів «так, але я розумію, що за сучасних умов це нереально» (їх частка зменшилася з 22% до 9%).

Ностальгію за СРСР частіше відчувають люди старшого віку. Однак за останні роки різниця між старшою і молодшою віковими групами стала значно менш вираженою за рахунок того, що позиція старшого покоління зближується з позицією молодшого. Якщо у 2021 р. серед тих, кому 50 і більше років, 51% однозначно не хотіли б відновлення СРСР, то у 2023 р. — 81%. Серед молоді віком до 35 років — відповідно 89% і 94%.

Супротивниками відновлення СРСР є більшість жителів усіх макрорегіонів України — від 70% на Сході до 98% — на Заході країни.

Відповідаючи на запитання: *«Чи хотіли б Ви, щоб зараз відновилися порядки часів СРСР?»*, негативну відповідь у 2017 р. давали 63%, позитивну — 21%, у травні 2023 р. — відповідно 83,5% і 5%. Бажання відновлення порядків часів СРСР висловили лише 12% жителів Східного регіону, 5% — Центрального регіону, 4% — Південного регіону і 0,7% жителів Західного регіону.

Ностальгію за такими порядками відчувають лише 8,5% представників старшого покоління (50 і більше років), а серед тих, кому від 18 до 35 років — лише 1,5%.

Якщо у 2013 р., оцінюючи, *наскільки справедливим було радянське суспільство і наскільки справедливим є сучасне українське суспільство* за шкалою від 0 до 10, де «0» означає «вкрай несправедливе», а «10» — «повністю справедливе», респонденти вище оцінювали рівень справедливості у радянському суспільстві, ніж у сучасному українському (відповідно 6,2 і 4 балів), то у

2021 р. ці оцінки стали приблизно рівними (відповідно 5,1 і 5,6 балів), а у 2023 р. значно вище оцінюється справедливість сучасного українського суспільства (6,7 бала, тоді як радянського – 3,1 бала).

Вибираючи між судженнями «народовладдя для нашої країни важливіше, ніж суворий порядок» і «суворий порядок в країні важливіший за народовладдя», супротивники повернення до порядків часів СРСР частіше вибирали перше (відповідно 61% і 19%), а прихильники повернення до радянських порядків, навпаки, частіше вибирали друге (відповідно 34% і 41%). Отже, прагнення до побудови демократичного суспільства та забезпечення народовладдя у громадян України пов'язане з прагненням «розриву» з радянським минулим. Порівняно з 2017 р. частка тих, хто вважає, що народовладдя для нашої країни важливіше, ніж суворий порядок, зросла з 39% до 57%.

Результати всеукраїнського опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи імені І. Кучеріва» у грудні 2017 р. показали, що серед громадян України 59% тоді вважали, що розпад СРСР був не лише закономірною, але й прогресивною історичною подією, лише 27% – що це було історичною катастрофою. Дані останнього (2023 р.) опитування свідчать, що частка тих, хто вважає розпад СРСР закономірною і прогресивною історичною подією, зросла до 72%, а тих, хто вважає це історичною катастрофою, знизилася до 11%.

Громадська думка України орієнтована на майбутнє – 78% поділяють точку зору, що найкращі часи для нашої країни настануть в майбутньому, і лише 8% вважають, що вони були у минулому (у 2017 р. – відповідно 57% і 26%).

Орієнтованість на минуле (чи на майбутнє) пов'язана з ностальгією (чи її відсутністю) за радянським минулим. Серед тих, хто хотів би відновлення порядків часів СРСР, лише 41% вважають, що найкращі часи для нашої країни настануть в майбутньому, тоді як серед респондентів, які не хочуть відновлення порядків часів СРСР – 84%.

«Прощання з Росією». Розпочавши спочатку «гібридну», а згодом повномасштабну війну проти України, Росія власними

зусиллями істотно зіпсувала свій імідж не лише в Україні, але й загалом у світі. Громадянами України Росія сприймається як країна-агресор, яка незаконно анексувала Крим і продовжує збройну агресію проти України (за даними опитування Центру Разумкова, що проводилося у березні 2019 р., так вважали 76% громадян України), а метою політики нинішнього російського режиму є знищення незалежності та суверенітету України (таку думку поділяли 67% респондентів).

За даними опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи імені І. Кучеріва» у грудні 2017 р., відповідаючи на питання: *«Яка модель суспільного розвитку здається Вам більш привабливою?»*, 58% дали відповідь «європейська модель», лише 4% – «російська модель». За даними 2023 р., вважають європейську модель більш привабливою вже 73% опитаних, російську – лише 0,4%. Також з 7% до 1% зменшилася частка респондентів, які вважають європейську та російську моделі однаково привабливими.

Частка прихильників європейської моделі становить 84% у Західному регіоні, 73% – Центральному регіоні, 71% – у Південному, 58% – у Східному. Частка прихильників російської моделі є вкрай низькою у всіх регіонах (від 0% до 1%), зате на Сході більшою, ніж в інших регіонах, є частка тих, кому не подобається жодна модель (23,5%, в інших регіонах – від 8% до 18%).

Якщо у 84% респондентів Європейський Союз асоціюється більшою мірою з прогресом і розвитком, то Росія у 83% опитаних більшою мірою асоціюється з відсталістю і регресом (у 2017 р. така асоціація виникала «лише» у 51%). Тільки у 3% респондентів Росія асоціюється з прогресом і розвитком (у 2017 р. таких було 16%).

Відповідаючи на питання: *«З ким – з Україною чи з Росією – у них насамперед асоціюються такі поняття як «демократія», «добробут», «стабільність», «свобода», «агресія», «гуманність», «справедливість», «жорстокість», «диктатура», «повага до прав особистості»»*, з Україною респонденти найчастіше асоціюють поняття «демократія» «свобода», «гуманність», «добробут», «справедливість», «повага до прав особистості», «стабільність». При цьому асоціювання

України з цими поняттями виражене значно більшою мірою, ніж у 2017 р. Так, частка тих, у кого поняття «повага до прав особистості» асоціюється насамперед з Україною, зросла порівняно з 2017 р. з 21% до 60,5%, «добробут» — з 18% до 62%, «справедливість» — з 24,5% до 61%, «гуманність» — з 36% до 74%, «свобода» — з 40% до 81%, «демократія» — з 41,5% до 76%, «стабільність» — з 12% до 49%.

Асоціювання України з певним поняттям чи цінністю не завжди може бути пояснене тим, що ця цінність в Україні є повною мірою реалізована. Наприклад, зростання асоціації зі «стабільністю» не може бути викликане тим, що стабільності під час війни в Україні стало більше. Швидше, для респондентів це означає те, що можливість реалізації цієї цінності (та інших) у майбутньому (ближчому чи більш віддаленому) вони пов'язують саме з Україною.

Лише 0,4% респондентів асоціюють насамперед з Росією поняття «демократія», 0,6% — поняття «свобода», 0,3% — «добробут», 0,7% — «стабільність», 1% — «гуманність», «справедливість» і «повага до прав особистості».

З Росією насамперед асоціюються поняття «агресія» (така асоціація зросла з 66% у 2017 р. до 91% у 2023 р.), «диктатура» (зростання з 60% до 87%), «жорстокість» (з 57% до 89%).

Розлучення «братерських народів».

Однією з основоположних міфологем радянських часів була міфологема «братерства російського та українського народів»³. «Гібридна» та повномасштабна війни Росії проти України дискредитували ідею братерства російського та українського народів. Недаремно у 2014 р. широкий громадський резонанс як в Україні, так і Росії мав написаний російською мовою вірш української поетеси А. Дмитрук «Никогда мы не будем братьями». Примітно, що у тексті вірша жодного разу не вживаються слова «Росія» та «росіяни», але з контексту читачі як в Україні, так і в Росії розуміють, що мова йде саме про взаємини між українцями та росіянами.

Як сприймається міфологема такого братерства в сучасній Україні? Респондентам пропонувалося зробити вибір із трьох суджень — «українці і росіяни завжди були і залишаються братніми народами», «українці і росіяни раніше були братніми народами, але вже такими не є» та «українці і росіяни ніколи не були братніми народами».

З першим судженням («українці і росіяни завжди були і залишаються братніми народами») у 2017 р. погодилися близько чверті (27%) опитаних, у 2023 р. її поділяли лише 4%. Частка тих, хто вважає, що українці і росіяни раніше були братніми народами, але вже такими не є, з 2017 р. статистично значуще не змінилася (відповідно 50% і 48%), зате істотно зросла частка тих, хто дотримується думки, що українці і росіяни ніколи не були братніми народами (з 16% до 43%).

Особливо помітні зміни порівняно з 2017 р. відбулися у Східному та Південному регіонах. Якщо у 2017 р. 52% жителів Сходу вважали, що «українці і росіяни завжди були і залишаються братніми народами», то у 2023 р. цю точку зору тут поділяли лише 10%. У Південному регіоні частка тих, хто так вважає, зменшилася з 45% до 3%. У Східному та Південному регіонах більшість опитаних тепер вважають, що українці і росіяни раніше були братніми народами, але вже такими не є (відповідно 53% і 72,5%). У Центральному регіоні таку позицію поділяє відносна більшість (48%), лише дещо менше тут вважають, що українці і росіяни ніколи не були братніми народами (43%). У Західному регіоні у 2017 р. відносна більшість (43%) вважали, що українці і росіяни раніше були братніми народами, але вже такими не є. Зараз більшість (61,5%) жителів цього регіону дотримуються думки, що українці і росіяни ніколи не були братніми народами.

Якщо серед представників старшої (50 і більше років) вікової групи більшість (54%) поділяють точку зору, що українці і росіяни раніше були братніми народами, але вже такими не є, то в молодшій віковій групі (від 18 до 35 років) більшість (54%) вважають, що українці і росіяни ніколи

³ Хоча у сучасній політичній думці Росії дедалі більше поширюється позиція, характерна для офіційної ідеології часів Російської імперії — ніякого окремого українського народу (так само як і білоруського) не існує, насправді малороси і білоруси — частини одного «великоруського» народу. Цю тезу останнім часом часто любить повторювати російський президент В. Путін.

не були братніми народами (у середній віковій групі (36-49 років) ці дві точки зору мають приблизно однакову кількість прихильників).

Серед етнічних українців вважають українців та росіян братніми народами 3%, а серед етнічних росіян — 17%. Відповідно 47% і 52% — що українці і росіяни раніше були братніми народами, але вже такими не є, відповідно 44,5% і 26% — що українці і росіяни ніколи не були братніми народами.

СОЦІАЛЬНА ДИСТАНЦІЯ МІЖ ЖИТЕЛЯМИ РІЗНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА СОЦІАЛЬНА ДИСТАНЦІЯ СТОСОВНО ЖИТЕЛІВ ІНШИХ КРАЇН

У політиці як російської, так і радянської влади стосовно України та українців простежувалася тенденція протиставлення різних частин українського етносу, одна з яких трактувалася як «лояльна», «проросійська», інша — сепаратистська чи націоналістична. Свого часу російськими ідеологами як така «сепаратистська» частина українського етносу розглядалося козацтво, аж до того, що козаків могли зовсім не відносити до українців (малоросіян), а розглядати як окреме «слов'яно-татарське» плем'я.

Пізніше такою «стигматизованою» (з точки зору нелояльності до Росії) групою стали західні українці (насамперед галичани). Так, російський історик М. Ульянов писав «не лише за іменами, але й по крові, за вірою, за культурою Галичина та Україна менш близькі між собою, ніж Україна та Білорусія, ніж Україна та Великоросія... Мова її зовсім не та, що в Наддніпрянщині. Навіть наспіх створена «літературна мова», оголошена загальноукраїнською, не здатна приховати існування двох мов, поєднаних лише орфографією»⁴. Що не заважало М. Ульянову стверджувати, що ще у XIX ст. «у всіх австро-угорських володіннях, населених осколками руського племені, — в Галичині, Буковині та Угорській Русі — національне відродження розумілося як повернення до загальноросійської мови і загальноросійської культури»⁵.

Тобто загальна тенденція у представленні образу західних українців — вони більш «зіпсовані» іноземним впливом, але рано чи пізно все одно «повернуться» до Росії, хоча їх шлях у цьому напрямі буде важчим і довшим, ніж у інших українців. Подібний пропагандистський вплив мав наслідком «ідеологічну стигматизацію» жителів західних областей України, що спостерігалася не лише в СРСР, але під впливом сформованих в СРСР стереотипів — ще тривалий час після здобуття Україною незалежності. Це, зокрема, проявилось у формуванні негативного образу жителів Західної України як «бандерівців», «буржуазних націоналістів» та у спонуканні соціального дистанціювання від них жителів інших регіонів України. Процес подолання цих стереотипів істотно прискорився після 2014 р., коли розпочалася «гібридна війна» Росії проти України.

Під час опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова у травні 2006 р., оцінюючи наскільки жителі різних регіонів України та деяких сусідніх країн близькі до них за характером, звичаями, традиціями⁶, загалом громадяни України оцінювали близькість до них жителів західних регіонів країни (Галичини, Буковини, Волині, Закарпаття) нижче, ніж жителів інших регіонів України, а жителі Південного і Східного регіону навіть значно нижче, ніж жителів Росії. Так, жителі Південного регіону оцінювали власну близькість за характером, звичаями, традиціями із жителями Галичини 4,3 балами за шкалою від 0 до 10, тоді як близькість із жителями Росії — 7,3 балами, а жителі Східного регіону — відповідно 4,7 і 7,6 балами.

Якщо порівнювати результати, отримані у 2023 р., з результатами 2006 р., то можемо констатувати у Східному, Південному та Центральному регіонах зростання самооцінки культурної близькості із західними регіонами країни (наприклад, оцінка близькості з Галичиною зросла на Сході з 4,7 до 6,2 бала, на Півдні — з 4,3 до 6,7 бала, у Центральному регіоні — з 6,2 до 7 балів), та зниження самооцінки близькості з

⁴ Ульянов Н. И. Происхождение украинского сепаратизма, М. Индик, 1996, с. 205.

⁵ Там само, с. 209.

⁶ Оцінка здійснювалася за шкалою від 0 до 10, де «0» означав, що жителі цього регіону чи країни не мають нічого спільного з респондентом у характері, звичаях, традиціях, «10» — що жителі цього регіону чи країни максимально схожі на респондента за характером, звичаями, традиціями.

Донбасом (на Сході з 8,4 до 6,5 бала, на Півдні — з 7,4 до 6,3 бала, у Центральному регіоні — з 6,9 до 5,7 бала), та Кримом (на Сході з 7,4 до 6,6 бала, на Півдні — з 7,9 до 7,1 бала, у Центральному регіоні — з 6,9 до 6,5 бала).

У Східному, Південному та Західному регіонах зросла самооцінка близькості з Центральним регіоном (на Сході з 7,3 до 7,9 бала, на Півдні — з 7 до 7,7 бала, на Заході — з 6,8 до 7,7 бала). У Західному регіоні — також зі Слобожанщиною (з 5,3 до 6,5 бала) та Південним регіоном (з 5,5 до 6,7 бала), Донбасом (з 4,4 до 5 балів) та Кримом (з 4,7 до 6,1 бала). У Центральному регіоні також зросла самооцінка близькості зі Слобожанщиною (з 7,3 до 7,9 бала) та Південним регіоном (з 7,2 до 7,5 бала). На Сході дещо знизилася самооцінка близькості із жителями Південного регіону (з 7,8 до 7,5 бала).

Загалом по країні у 2023 р. самооцінка близькості з жителями Криму та Донбасу виявилася нижчою, ніж вона була у 2006 р., самооцінка культурної близькості з жителями Південного регіону статистично значуще не змінилася, тоді як самооцінка культурної близькості з жителями Центрального регіону, Києва, Галичини, Волині, Буковини, Закарпаття, Слобожанщини порівняно з 2006 р. зросла.

Спостерігається тенденція зниження рівня культурної близькості з жителями Росії — з 6,8 бала у 2006 р. вона опустилася до 3,5 бала у 2021 р. і до 1,4 бала у 2023 р. (що є найнижчим показником серед усіх порівнюваних країн). Також порівняно з 2006 р. знизилася самооцінка культурної близькості з жителями Білорусі (з 6 до 4,6 бала у 2021 р., і до 2 балів у 2023 р.), тоді як з жителями країн, що межують з Україною на Заході та Південному Заході (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова), а також із Туреччиною зросла. Найвищим є показник близькості із Польщею (6,1 бала, тоді як у 2006 р. він становив 3,7 бала).

Самооцінка культурної близькості з Росією і Білоруссю порівняно з 2006 р. знизилася у всіх без винятку регіонах країни. Тоді як самооцінка культурної близькості до жителів Польщі, Словаччини, Угорщини Румунії, Молдови і Туреччини зросла у всіх регіонах.

Ця тенденція проявляється не лише серед етнічних українців, але і серед етнічних росіян-громадян України. Так, самооцінка етнічними росіянами рівня культурної близькості з жителями Росії опустилася з 8,6 бала у 2006 р. до 5,6 бала у 2021 р. і до 3,1 бала у 2023 р. (хоча вона залишається вищою, ніж серед етнічних українців — 1,3 бала).

Під час оцінки ступеня близькості культури, традицій і поглядів жителів різних регіонів України та країн за п'ятибальною шкалою респонденти значно нижче, ніж у 2015 р., оцінюють близькість культури, традицій і поглядів громадян України та громадян Росії (середня оцінка знизилася з 3,5 до 2,3 бала), українців в Україні і росіян в Україні (середня оцінка знизилася з 3,8 до 3,1 бала). При цьому етнічні росіяни оцінюють близькість українців в Україні і росіян в Україні вище, ніж етнічні українці (відповідно 3,9 і 3,1 бала).

Вище, ніж у 2015 р., оцінюються близькості культури, традицій і поглядів жителів Західної України і жителів Центральної України (середня оцінка зросла з 3,4 до 3,6 бала), жителів Західної України і жителів Східної України (середня оцінка зросла з 2,7 до 2,9 бала), громадян України і громадян країн членів Європейського Союзу (зростання з 2,5 до 3 балів). Отже, ступінь близькості культури, традицій і поглядів громадян України і громадяни країн-членів Європейського Союзу оцінюється респондентами зараз значно вище, ніж ступінь близькості культури, традицій і поглядів громадян України та Росії.

Найвищими (порівняно з іншими територіальними спільнотами) є оцінки близькості жителів Центральної України з жителями інших регіонів (з жителями Західної України — 3,6 бала, Східної України — 3,6 бала, Галичини — 3,4 бала).

Під час опитування респонденти оцінювали своє ставлення до різних регіонів України, країн та їх жителів за 5-бальною шкалою. Загалом за масивом опитаних, порівняно з 2005 р., найбільш помітно погіршилося ставлення до Донбасу та його жителів (з 4,5 до 3,6 бала) та Криму (з 4,6 до 3,8 бала), серед іноземних держав — до Росії та її жителів (з 4,4 до 2,7 бала у 2017 р. і до 1,3 бала у 2023 р.). Погіршення ставлення до Донбасу, Криму та Росії спостерігається

у всіх регіонах України, як серед етнічних українців, так і серед етнічних росіян.

Покращилося ставлення до Західної України (з 4,3 до 4,5 бала), США (з 3,6 до 4,1 бала), Польщі (з 4,0 до 4,2 бала), України (з 4,6 до 4,8 бала).

КУЛЬТУРНІ ТРАДИЦІЇ ТА КУЛЬТУРНА СПОРІДНЕНІСТЬ

Відповідаючи на запитання: «До якої культурної традиції Ви себе відносите?», у травні 2023 р. респонденти найчастіше відповідали, що відносять себе до української культурної традиції (81%). Частка таких, порівняно з 2006 р., істотно зросла (тоді вона становила 56%). З 7% до 10% зросла також частка тих, хто відносить себе до загальноєвропейської культурної традиції, і знизилася — тих, хто відносить себе до російської (з 11% до 0,5%) та радянської (з 16% до 4%) культурних традицій.

Слід зазначити, що помітні зміни у культурній самоідентифікації відбулися у період між 2008 р. і кінцем 2013 р. — за цей час частка тих, хто відносить себе до української культурної традиції, зросла з 58% до 68%, а тих, хто відносить себе до російської культурної традиції, скоротилася з 15,5% до 6%. Більшість цього періоду припала на час перебування на посаді Президента України В. Януковича, який здійснював проросійську політику, у т. ч. у культурній сфері, тому подібні зміни у масовій свідомості аж ніяк не можна вважати результатом політики, здійснюваної владою. З іншого боку, вони могли бути реакцією суспільства на політику влади, наслідком її несприйняття.

Якщо порівнювати дані за 2023 р. і 2006 р., то зростання числа тих, хто відносить себе до української культурної традиції, відбулося у всіх регіонах, але найбільшою мірою — у Південному та Східному. У Південному регіоні їх частка зросла з 50% до 80%, а у Східному — з 46% до 76%.

Статистично значуще зростання частки тих, хто відносить себе до загальноєвропейської культурної традиції, відбулося у Центральному (з 6% до 12%) та Східному (з 6% до 9,5%) регіонах. Віднесення до

радянської та російської культурних традицій зменшилося у всіх регіонах.

Зростання віднесення себе до української культурної традиції відбулося переважно через російськомовне населення (тих, хто вдома переважно говорить російською мовою) — серед них частка таких зросла більш ніж удвічі (з 29% до 64%), тоді як серед україномовних це зростання значно менш виражене (з 80% до 85,5%).

Як серед україномовних, так і серед російськомовних респондентів знизилася віднесення себе до радянської культурної традиції, а серед російськомовних респондентів — також до російської культурної традиції (з 26% до 2%)⁷.

Серед етнічних українців віднесення себе до української культурної традиції зросло з 66% до 83%, до загальноєвропейської — з 6% до 10,5%, до радянської — зменшилося з 14% до 3%, до російської — з 6% до 0,2%. Серед етнічних росіян віднесення себе до української культурної традиції зросло з 21% до 53%, а до російської — зменшилася з 35% до 0%. Зате досить високою (30%) залишається частка тих, хто відносить себе до радянської культурної традиції. Отже, якщо серед етнічних росіян у 2006 р. відносна більшість відносили себе до російської культурної традиції, то у 2023 р. більшість — до української.

Якщо у 2021 р. віднесення себе до української культурної традиції частіше проявлялося у молодшій та середній вікових групах, порівняно зі старшою (відповідно 76%, 78% і 67,5%), то у 2023 р. статистично значущих відмінностей між віковими групами за цим показником вже немає.

Представники старшої вікової групи дещо рідше, ніж респонденти середнього та молодшого віку, відносять себе до загальноєвропейської традиції (відповідно 8%, 12%, і 13%) і дещо частіше — до радянської (відповідно 7%, 1% і 0,5%).

Відповідаючи на запитання: «Яка культурна традиція, на ваш погляд, переважатиме в Україні в майбутньому (через 20-25 років)?», респонденти частіше, ніж у 2006 р.,

⁷ Серед україномовних частка тих, хто відносить себе до російської культурної традиції і в 2006 р. була дуже низькою (1%), а в 2023 р. стала дорівнювати 0,0%.

відповідають, що переважаючою буде українська культурна традиція (їх частка зросла з 35% до 55%). З 16% до 24% зросла частка тих, хто дотримується думки, що переважаючою буде загальноєвропейська культурна традиція. З 22% до 11% знизилася частка тих, хто вважає, що в різних регіонах переважатимуть різні культурні традиції. Вкрай низькою залишається частка тих, хто вважає, що переважатиме радянська та російська культурні традиції (у 2023 р. так вважають відповідно лише 0,5% і 0,4% опитаних).

Порівняно з 2007 р. з 42% до 62% зросла частка респондентів, які відповідають, що за культурними і духовними орієнтаціями вони найбільшою мірою пов'язані з Україною. З 29,5% до 22% зменшилася частка тих, хто найбільше пов'язаний зі своїм регіоном, і з 16% до 0,3% тих, хто відчуває себе пов'язаним з Росією.

Порівняно з 2007 р. частка тих, хто пов'язаний з Україною, зросла у всіх регіонах, але найбільшою мірою — на Півдні (з 35% до 59%) та на Сході (з 32% до 58%). Саме в цих регіонах зменшалася частка тих, хто пов'язує себе культурно та духовно насамперед з регіоном, в якому живе (на Півдні — з 35% до 25,5%, на Сході (з 33% до 24%). Частка тих, хто відчуває себе пов'язаним з Росією, зменшилася у Південному регіоні з 19% до 0%, у Східному — з 21,5% до 1,5%, у Центральному регіоні — з 7,5% до 0%.

Серед етнічних українців число тих, хто культурно та духовно насамперед пов'язує себе з Україною, зросло з 48% до 64%, серед етнічних росіян — з 18% до 33%. Серед етнічних українців знизилася частка тих, хто пов'язує себе з регіоном проживання (з 28% до 21,5%, тоді як серед етнічних росіян вона статистично значуще не змінилася (відповідно 33,5% і 35%). Частка етнічних росіян, які пов'язують себе з Росією, зменшилася з 40% до 7%, етнічних українців — з 10% до 0,1%. Якщо у 2007 р. частка тих етнічних росіян, які пов'язували себе з Росією, більш ніж удвічі перевищувала частку тих, що пов'язували себе з Україною, то тепер вона більш ніж у чотири рази менша за частку тих, хто пов'язує себе з Україною.

Порівняно з 2005 р. з 36% до 51% зросло число респондентів, які відчувають себе європейцями, і з 58% до 43% зменшилося

число тих, хто себе європейцями не відчуває. При цьому найбільш помітні зміни відбулися після 2021 р., коли відчували себе європейцями 41% опитаних, не відчували — 49%.

Порівняно з 2021 р. у Західному регіоні частка тих, хто відчуває себе європейцем, зросла з 56,5% до 68%, у Центральному — з 43,5% до 49%, у Східному — з 32% до 42%, і статистично значуще не змінилася у Південному регіоні (відповідно 24% і 29%).

Якщо у Західному регіоні близько двох третин становлять ті, хто відчуває себе європейцем, у Південному близько двох третин становлять ті, хто європейцем себе не відчуває, то в Центральному та Східному регіонах частки тих, хто відчуває і не відчуває себе європейцями, статистично значуще не відрізняються.

Серед представників найстаршої вікової групи більшість (52%) становлять ті, хто не відчуває себе європейцем (у 2021 р. у цій віковій групі таких було 58%), у молодшій та середній вікових групах більшість (відповідно 62% і 56%) становлять ті, хто відчуває себе європейцем. Зростання частки тих, хто відчуває себе європейцем порівняно з 2021 р. відбулося у всіх вікових групах.

Називаючи причину, що заважає відчувати себе європейцем, ті респонденти, які себе європейцями не відчувають, найчастіше називають низький рівень добробуту (хоча частка таких порівняно 2006 р. зменшилася — з 76% до 56%). 45% назвали соціально-культурні умови життя (у 2006 р. — 41%). Більше стало тих, хто вказує на мовні бар'єри (їх частка зросла з 24% до 39%) та на відчуття себе представником іншої культури (зростання з 11% до 23%), на релігійну належність (з 3% до 8%). І менше — тих, хто як причину назвав низький рівень культури, освіти (зменшення з 35% до 21%). 32% вказали на «неєвропейську» свідомість (у 2006 р. приблизно стільки ж — 29%). Також порівняно з 2006 р. не змінилася частка тих, хто називає брак інформації про ЄС (8%).

Респондентам ставилося запитання, в яких аспектах Україна є європейською державою. Цілоком очікувано найчастіше називається географічний (86%), хоча частка таких зросла порівняно з 2021 р. на 9%. Традиційно називається історичний аспект (68%), хоча в 2021 р.

таких відповідей було менше (55%). Істотно, порівняно з 2021 р., зросла оцінка культурного аспекту (з 44% до 60%). Покращилася оцінка з політичного аспекту (з 32,5% до 47% опитаних зросла частка тих, хто вважає, що в політичному плані Україна є європейською країною). А найнижчі оцінки стосуються соціального аспекту (лише 28,5% вважають, що Україна є європейською державою в соціальному аспекті) та економічного (19%). Хоча все ж за останні роки і тут спостерігаємо деяке покращення.

ЕТНІЧНА ТА МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

93% опитаних вважають себе етнічними українцями, 3% — етнічними росіянами, 3% віднесли себе до інших етносів. Як і за даними попередніх опитувань, спостерігається тенденція зростання частки респондентів, які ідентифікують себе як етнічних українців, із зниженням віку опитаних (від 88% серед тих, кому 60 і більше років, до 97% серед тих, кому від 18 до 29 років) і зниження частки етнічних росіян (з 5% до 0,6%).

Також у дослідженні зверталася увага на проблеми біетнічності та множинної етнічності як одного з аспектів формування етнічної ідентичності⁸. У 2017 р. 74% опитаних в Україні відчували свою приналежність лише до однієї національності, 12% — одразу до двох або кількох національностей, 6% — не відчували належності до жодної національності, 8% — не визначилися. За даними опитування, що проводилося у 2023 р., частка тих, хто відчуває свою приналежність лише до однієї національності, зросла до 82%, частка тих, хто відносить себе одразу до двох або кількох національностей, дещо зменшилася (до 10%), до 3% зменшилася частка тих, хто не відчуває належності до жодної національності, і до 4% — тих, хто не визначився.

Порівняно з 2017 р. серед етнічних українців зросла частка тих, хто відчують свою приналежність лише до однієї національності (з 77% до 85%). Серед етнічних росіян відчують свою приналежність тільки до однієї національності лише 47%. Відчують свою приналежність одразу до двох або кількох національностей — серед етнічних українців лише 7%, тоді як серед етнічних

росіян — 45%, до жодної національності — відповідно 3% і 4%. Отже, біетнічність значно більш характерна для етнічних росіян (майже половина з-поміж них віднесли себе до біетнорів).

Порівняно з 2017 р. не змінилася самооцінка жителів Західного регіону (там 88% респондентів відносять себе лише до однієї національності), зросла частка таких у Центральному (з 82% до 87%), Південному (з 61% до 78%) та Східному (з 58% до 67%) регіонах. Частка біетнорів зменшилася у Південному регіоні (з 24% до 13%), в інших регіонах вона статистично значуще не змінилася. У Східному регіоні дещо менше стало тих, хто не відчуває належності до жодної національності (їх частка зменшилася з 12% до 8%).

Українську мову рідною назвали 78% опитаних, у 2017 р. таких було 68%, у 2015 р. — 60%, у 2013 р. — 58%, у 2006 р. — 52%. Відповіли, що і українська, і російська однаковою мірою є для них рідними, 16% опитаних (це стільки ж, скільки було в 2006 р., однак у 2013 та 2015 рр. частка таких була більшою — відповідно 23% і 22%). Частка тих, хто назвав рідною російською мову, становить 5%, у 2017 р. таких було 14%, у 2013 р. — 26%, у 2006 р. — 31%.

Якщо порівнювати з 2006 р., то у Західному регіоні частка тих, хто вважає рідною українську мову, зросла з 90% до 98%, російську — зменшалася з 4% до 0,9%, і українську, і російську однаковою мірою — зменшилася з 3% до 1%. У Центральному регіоні частка тих, хто вважає рідною українську мову, зросла з 72% до 83%, російську — зменшалася з 13% до 4%, і українську, і російську однаковою мірою — статистично значуще не змінилася (відповідно 14% і 13%). У Південному регіоні частка тих, хто вважає рідною українську мову, зросла з 41% до 63,5%, російську — зменшалася з 33% до 10%, і українську, і російську однаковою мірою — статистично значуще не змінилася (відповідно 24% і 22%). У Східному регіоні частка тих, хто вважає рідною українську мову, зросла з 32% до 48,5%, російську — зменшилася з 38% до 12%, і українську, і російську однаковою мірою — зросла з 28% до 38%.

⁸ В Україні ця проблематика досліджується старшим науковим співробітником Київського міжнародного інституту соціології Р. Ленчовським (див.: Р. Ленчовський Біетнори — це «резервна армія» для кожної з етнонаціональних складових. — Національна безпека і оборона, 2016, № 3-4, с. 124-125).

Порівняно з 2017 р. зросла частка тих, хто називає рідною українську мову, як серед етнічних українців (з 73% до 82%), так і серед етнічних росіян (з 4% до 26%). Частка тих, хто називає рідною російську мову, серед етнічних українців зменшилася з 9% до 3%, і серед етнічних росіян — з 81% до 58,5%. Частка тих, хто вважає рідними обидві мови, статистично значуще не змінилася в обох зазначених етнічних групах і становить 14,5% серед етнічних українців і 15% серед етнічних росіян.

Розмовляють вдома лише або переважно українською 68% опитаних, у 2017 р. таких було 55,5%, у 2006 р. — 46%. Розмовляють вдома лише або переважно російською 9% опитаних, у 2017 р. таких було 23%, у 2006 р. — 38%. Розмовляють приблизно однаковою мірою українською і російською 22% (у 2017 р. — 20,5%, у 2006 р. — 15%).

Якщо порівнювати 2006 і 2023 рр., то в Західному регіоні частка тих, хто вдома розмовляє лише або переважно українською, зросла з 89% до 98%, російською — зменшалася з 3,5% до 0,6%, іноді українською, іноді російською — з 4% до 1%. У Центральному регіоні частка тих, хто вдома розмовляє лише або переважно українською, зросла з 62% до 74%, іноді українською, іноді російською — зросла з 16% до 20%, російською — зменшалася з 21% до 6,5%. У Південному регіоні частка тих, хто вдома розмовляє лише або переважно українською, статистично значуще не змінилася (відповідно 32% і 27%), російською — зменшалася з 44% до 17%, іноді українською, іноді російською — зросла з 21% до 51%. У Східному регіоні частка тих, хто вдома розмовляє лише або переважно українською, зросла з 26% до 36%, російською — зменшалася з 47,5% до 23%, іноді українською, іноді російською — зросла з 25% до 41%.

Отже, у всіх регіонах відбулося зниження частки тих, хто вдома розмовляє лише або переважно російською. При цьому у Західному, Центральному і Східному регіонах зросла частка тих, хто розмовляє лише або переважно українською. У Південному та Східному регіонах істотно зросла частка тих, хто розмовляє вдома приблизно однаковою мірою українською і російською. Тобто в цих регіонах значна частина тих, хто використовував російську мову, перейшли до двомовності.

Порівняно з 2017 р. зросла частка тих, хто виключно або переважно розмовляє українською мовою як серед етнічних українців (з 59% до 71%), так і серед етнічних росіян (з 4% до 25%). Частка тих, хто виключно або переважно розмовляє російською мовою, серед етнічних українців зменшилася з 19% до 7%, і серед етнічних росіян — з 82% до 58%. Частка тих, хто рівною мірою розмовляє обома мовами, статистично значуще не змінилася в обох етнічних групах і становить 22% серед етнічних українців і 17% серед етнічних росіян.

Спілкуються за межами дому (наприклад, на роботі, навчанні) лише або переважно українською 65% опитаних, у 2017 р. таких було 53%, у 2015 р. — 46%. Лише або переважно російською — 8% опитаних, у 2017 р. — 23%, у 2015 р. — 24%. Розмовляють поза домом рівною мірою українською і російською 26% (у 2017 р. — 23,5%, у 2015 р. — 29%).

У Західному регіоні частка тих, хто поза домом розмовляє лише або переважно українською, зросла порівняно з 2017 р. з 93% до 97%, російською — на статистично значущому рівні не змінилася (відповідно 0,8% і 0,6%), частка тих, хто говорить приблизно рівною мірою українською та російською, зменшилася — з 6% до 0,7%. У Центральному регіоні частка тих, хто розмовляє лише або переважно українською, зросла з 64% до 71%, російською — зменшилася з 12% до 5%, іноді українською, іноді російською — не змінилася (відповідно 23,5% і 23,5%). У Південному регіоні частка тих, хто розмовляє поза домом лише або переважно українською, статистично значуще не змінилася (відповідно 28% і 22%), російською — зменшилася з 52% до 15%, іноді українською, іноді російською — зросла з 19% до 59%. У Східному регіоні частка тих, хто розмовляє лише або переважно українською, зросла з 13% до 30%, російською — зменшилася з 41% до 20%, іноді українською, іноді російською — статистично значуще не змінилася (відповідно 45% і 48%).

Порівняно з 2017 р. зросла частка тих, хто виключно або переважно розмовляє поза домом українською мовою як серед етнічних українців (з 56% до 68%), так і серед етнічних росіян (з 5% до 18,5%). Частка тих, хто виключно або переважно розмовляє російською мовою, серед етнічних українців зменшилася з 20% до 5%, серед етнічних

росіян — з 76% до 55,5%. Частка тих, хто рівною мірою розмовляє обома мовами, статистично значуще не змінилася в обох етнічних групах і становить 25% серед етнічних українців і 20% серед етнічних росіян.

74% респондентів, відповідаючи запитання: *«Якою мовою більш престижно розмовляти серед Ваших друзів і колег по роботі чи навчанню?»*, назвали українську мову, 9% — російську, 13% відповіли — «байдуже якою». У 2015 р. ці показники становили відповідно 43%, 21,5% і 29%.

Якщо порівнювати ситуацію в 2015 і 2023 рр., то в Західному регіоні частка тих, хто відповів, що більш престижно розмовляти українською мовою, зросла з 88% до 98,5%, у Центральному регіоні — з 51% до 82%, у Південному регіоні — з 16% до 33%, у Східному регіоні — з 21% до 45%.

БАЧЕННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Порівняно з 2016 р. частка респондентів, які вважають, що «держава має у першу чергу сприяти розвитку української мови і культури, а вже потім — мові та культурі представників інших національностей, які проживають на території України», зросла з 42% до 55%. Також з 4% до 6,5% зросла частка тих, хто дотримується думки, що «держава має у першу чергу сприяти розвитку української і кримськотатарської мов і культур (як мов та культур корінних народів України), а вже потім — мові та культурі представників інших національностей, які проживають на території України».

Натомість менше стало тих, хто вважає, що «держава має рівною мірою сприяти розвитку мов і культур представників усіх національностей, які проживають на території України» (зменшення з 31% до 25%) і що «держава має у першу чергу сприяти розвитку української і російської мов і культур (як мов і культур двох найбільших національних груп України), а вже потім — мов культур представників інших національностей, які проживають на території України» (зменшення з 13% до 5,5%).

Першу точку зору підтримує більшість жителів Західного, Центрального та Східного регіонів (відповідно 63%, 53% і 55%). При цьому у Східному регіоні порівняно з 2016 р. відбулася найбільша зміна громадської думки з цього питання (у 2016 р. цю точку зору поділяли лише 23% жителів цього регіону).

У Південному регіоні цю позицію поділяють 40% опитаних (у 2016 р. — 30%). Тут також зросла частка тих, хто вважає, що держава має рівною мірою сприяти розвитку мов і культур представників усіх національностей, які проживають на території України (з 30% до 46%).

У Південному та Східному регіонах зменшалася частка тих, хто вважає, що держава має у першу чергу сприяти розвитку української і російської мов і культур (на Півдні — з 18% до 3%), на Сході (з 19% до 10,5%). На Заході і Сході зросла частка тих, хто вважає, що держава має у першу чергу сприяти розвитку української і кримськотатарської мов і культур (на Заході — з 5% до 11%), на Сході (з 1% до 8%).

Етнічні росіяни частіше, ніж етнічні українці, вважають, що держава має рівною мірою сприяти розвитку мов і культур представників усіх національностей, які проживають на території України (відповідно 38% і 24%), і що держава має у першу чергу сприяти розвитку української і російської мов і культур (відповідно 21% і 4,5%), і рідше — що держава має у першу чергу сприяти розвитку української мови і культури, а вже потім — мов і культур представників інших національностей, які проживають на території України (відповідно 32% і 57%).

ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ

Етнічні автостереотипи⁹ (як позитивні, так і негативні) є складовою етнічної свідомості. Респондентам ставилося питання: «Якою мірою українцям притаманна кожна з таких якостей?», і пропонувалося оцінити вираженість 24 різних якостей за шкалою від 0 до 10, де «0» означає «якість не притаманна нікому з українців», а «10» — «якість притаманна всім українцям». У ситуації, коли оцінки якостей

⁹ Етнічний автостереотип — система уявлень представників того чи іншого етносу про себе та характеристик, якими вони себе наділяють — Вебсайт «Українська етнографія», <http://etno.us.org.ua/blog/glossary/54.html>.

українців давалися респондентами, що представляють інші етнічні групи (найбільша з яких — етнічні росіяни), їх оцінки могли поєднувати як елементи автостереотипів (в міру того, наскільки вони асоціюють себе з українцями, як, наприклад, у ситуації бієтнічності), так і гетеростереотипів (в міру того, наскільки вони дистанціюють себе від українців).

Як правило позитивні етнічні автостереотипи превалюють над негативними. Не є винятком і українці. Найчастіше жителі України приписують українцям такі якості: волелюбність (8,9 бала), працьовитість (8,8 бала), патріотизм (8,7 бала), гостинність (8,6 бала), національна гордість (8,6 бала), миролюбність (8,5 бала), доброта (8,3 бала), життєрадісність (8,2 бала), щирість (8 балів), релігійність (7,5 бала), незалежність в думках і поглядах (7,4 бала), чесність (7,2 бала), громадська активність (7,2 бала), індивідуалізм (7,1 бала, а разом з тим і колективізм — 6,6 бала), войовничість (6 балів). Оцінка вираженості всіх зазначених якостей зросла порівняно з 2017 р., коли проводилося аналогічне опитування.

Нижче оцінюються вираженість якостей, які однозначно трактуються як негативні: заздрисність (5,2 бала), байдужість до суспільних проблем (4,7 бала), жадібність (4,6 бала), злопам'ятність (4,4 бала), замкненість (4,0 бала), підступність (3,5 бала), жорстокість (3,4 бала), ворожість до людей іншої національності (3,2 бала). Оцінка вираженості цих негативних якостей знизилася порівняно з 2017 р.

Окремо слід зупинитися на якості «войовничість». Судячи з того, що найбільшою мірою оцінка вираженості цієї якості корелює з оцінкою таких якостей як ворожість до людей інших національностей (коефіцієнт Пірсона дорівнює 0,311), жорстокість (0,265), злопам'ятність (0,250), підступність (0,230), частіше ця якість трактується як негативна. Однак наявність значимої (хоча й дещо нижчої) кореляції з такими позитивними якостями як життєрадісність (0,187), незалежність в думках і поглядах (0,158), щирість (0,109), гостинність (0,097) доброта (0,089), працьовитість (0,068), волелюбність (0,050) свідчить про те, що значною частиною респондентів ця якість трактується як позитивна.

Слід зазначити, що оцінка вираженості якостей «індивідуалізм» та «колективізм»

досить тісно корелюють (коефіцієнт Пірсона дорівнює 0,236). Так само обидві ці якості корелюють з позитивними характеристиками, тобто вони трактуються респондентами як позитивні й такі, що «взаємодоповнюють» та не суперечать одна одній.

В оцінках поширеності різних якостей серед українців етнічні росіяни загалом мало відрізняються від етнічних українців, найчастіше приписуючи їм позитивні якості (гостинність, працьовитість, миролюбність, волелюбність, доброта, життєрадісність). Статистично значущі відмінності між етнічними росіянами та етнічними українцями — у приписуванні українцям таких якостей: чесність (відповідно 6,4 і 7,3 бала), доброта (відповідно 7,7 і 8,3 бала), миролюбність (відповідно 7,8 і 8,5 бала), життєрадісність (відповідно 7,2 і 8,2 бала), щирість (відповідно 6,8 і 8,0 бала), колективізм (відповідно 5,7 і 6,7 бала).

Порівняно з 2017 р. оцінка вираженості в українців позитивних якостей виросла у всіх регіонах. Разом з тим, у Західному регіоні також виросла оцінка вираженості деяких негативних якостей (наприклад, ворожості до інших національностей — з 2,9 до 3,5 бала, замкненості — з 3,8 до 4,5 бала, злопам'ятності — з 4,3 до 4,7 бала).

З-поміж найбільш істотних відмінностей в оцінках між жителями різних регіонів поширеності різних якостей серед українців також можна відзначити істотно вищу, порівняно з середнім по Україні показником, оцінку вираженості релігійності жителями Західного регіону (8,5 бала, при середньому показнику по всьому масиву опитаних — 7,5 бала). До того ж, жителі Західного регіону найвище серед жителів усіх регіонів оцінюють рівень власної релігійності (7,7 бала за шкалою від 0 до 10, при середньому показнику по всьому масиву опитаних — 6,4 бала).

ВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Якщо у 2015 і 2021 рр. більшість (відповідно 56% і 51%) респондентів вважали найбільш прийнятним для себе громадянське визначення української нації як спільноти всіх громадян України, незалежно від їх етнічної належності, мови спілкування і традицій, то за даними опитування, що проводилося в травні 2023 р., частка тих, хто поділяє цю позицію, скоротилася до 40%. Натомість

з 24,5% у 2021 р. до 30% зросла частка тих, хто підтримує визначення української нації як етнічної спільноти (за наявності українців серед предків). Але найбільш популярним таке визначення нації було у 2006 р. (тоді його поділяли 34% опитаних). З 18% у 2021 р. до 24% зросла частка тих, хто підтримує культурологічне визначення нації, за якого головним є спілкування українською мовою, слідування національним традиціям та виховання на цих традиціях своїх дітей.

Підтримка громадянського визначення нації на статистично значущому рівні скоротилася порівняно з 2021 р. у всіх регіонах, крім Південного. Це єдиний регіон, де це визначення поділяють більшість (63%) опитаних (у Центральному регіоні — 41%, у Східному — 43%, у Західному — лише 27%).

У Східному та Центральному регіонах з 2021 р. на статистично значущому рівні зросла підтримка етнічного визначення нації (у Східному регіоні — з 26% до 34%, у Центральному — з 23% до 29%), у Східному та Західному — культурологічного визначення нації (у Східному регіоні — з 6% до 16%, у Західному — з 31% до 37%).

СОЦІОЛОГІЧНІ ІНДИКАТОРИ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1 січня 2023 р. набрав чинності Закон «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Цей Закон передбачає здійснення моніторингу досягнення ключових індикаторів ефективності реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Ці індикатори є базовими показниками ефективності такої політики та істотними складовими індикаторів розвитку громадянського суспільства. Частина цих показників може бути отримана з даних державної статистики, а частина — лише за результатами соціологічних опитувань.

Нижче наведені результати соціологічних опитувань Центру Разумкова, які можуть бути використані під час моніторингу досягнення ключових індикаторів ефективності реалізації

державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. У більшості випадків результати опитування, що було проведене у травні 2023 р., можуть бути порівняні з результатами опитувань, що були проведені у попередні роки.

Кількість громадян, які пишаються українським громадянством

Відповідаючи на запитання: «Наскільки Ви пишаєтесь тим, що Ви громадянин України?», у травні 2023 р. 94% опитаних громадян України відповіли, що «дуже пишаються» або «скоріше пишаються» своїм українським громадянством. У 2015 р. таких було 68%, у 2010 р. — 62%, у 2000 р. — 62%. Особливо помітне зростання частки тих, хто «дуже пишається» українським громадянством — від 23% у 2000 р. до 71% у 2023 р.

Порівняно з 2000 р. частка тих, хто пишається українським громадянством, зросла у Західному регіоні з 76% до 97%, у Центральному регіоні — з 63% до 94%, у Південному регіоні — з 55% до 94%, у Східному регіоні — з 67% до 89%.

98% респондентів сприймають Україну як свою Батьківщину (у 2006 р. таких було 93%). 97% опитаних відповіли, що мають почуття патріотизму, любові до України (у 2016 р. таку відповідь давали 76%).

Порівняно з попередніми роками, зросла частка тих, хто пишається державними символами України: Прапором України (з 26% у 2011 р. до 75% у 2023 р.), Гербом України

(з 25% до 74%), Гімном (з 22,5% до 69%). Також з 32% до 74% зросла частка тих, хто пишається державною мовою України, з 19% до 57% — частка тих, хто пишається її грошовою одиницею (гривнею).

Кількість громадян, які мають намір виїхати з України за кордон на постійне проживання.

Порівняно з 2001 р. частка тих, хто хотів би емігрувати з України на постійне місце проживання, зменшилася з 31% до 11%, але в такому випадку потрібно враховували, що велика частина тих, хто мав еміграційні настрої, міг їх реалізувати після початку повномасштабної агресії Росії, скориставшись статусом біженця (опитування охоплює лише тих, хто зараз перебуває на території України).

Серед тих, хто хоче емігрувати, майже половина (46%) назвали головною причиною цього війну, ще 33% — важку економічну ситуацію. У 2001 р. важку економічну ситуацію як головну причину бажання емігрувати називали 82% представників цієї групи респондентів.

Ті, хто не має наміру емігрувати, найчастіше пояснюють сподіванням, що невдовзі життя в Україні зміниться на краще (частка таких зросла з 17% у 2000 р. до 33% у 2023 р.). З 2% до 12% зросла частка тих, хто відповідає, що не може залишити Україну в тяжкий для неї час, з 2,5% до 8,5% — частка тих, кого в Україні все влаштовує.

З 30% до 14% зменшилося число тих, хто мотивує небажання емігрувати тим, що «нікому за кордоном не потрібен», з 23% до 16% — тим, що «не може залишити землю свого народу». Незначною мірою (з 10% до 7%) зменшилася частка тих, хто відповідає, що не хоче змінювати спосіб життя.

Незначною (як і в 2000 р.) є частка тих, хто відповідає, що «звик до такого життя» (5%), «мене зупиняє незнання іноземних мов» (1%), «у нинішній ситуації в Україні легше зробити бізнес, ніж за кордоном» (0,3%).

Порівняно з 2011 р. дещо меншою (9% у 2011 р. і 6% і у 2023 р.) стала частка тих, хто хотів би Ви поїхати працювати за кордон, навіть якщо це буде нелегальна робота і дещо більшою (відповідно 23% і 26%) — частка

тих, хто хотів би працювати за кордоном легально.

Частка громадян України, які бажають, щоб їхні діти проживали в Україні

За даними опитування, що проводилося у травні 2023 р., 76% респондентів відповіли, що хотіли б, щоб їх діти жили в Україні (від 69% у Східному регіоні до 82% — у Західному).

Порівняно з 2001 р. істотно зросло число впевнених у тому, що їх діти, живучи в Україні зможуть здобути освіту, в т. ч. вищу, якщо матимуть бажання (їх частка зросла з 27% до 79%), зможуть отримати роботу, яка відповідатиме їх бажанню (з 12% до 49%), зможуть користуватися якісними послугами з охорони здоров'я (з 12% до 49%), матимуть власне житло (з 24% до 48%), почуватимуть себе захищеними від посягань на їх права і свободи (з 6% до 53%), зможуть подорожувати і побачити світ (з 9% до 60%), матимуть вільний час для повноцінного відпочинку (з 24% до 67%), будуть вдячні батькам за те, що вони дали їм життя (з 49% до 82%).

Кількість громадян України, залучених до процесу формування політики та ухвалення управлінських рішень

12% опитаних відповіли, що залучені до процесів формування політики та ухвалення управлінських рішень (на загальнодержавному чи місцевому рівні).

Кількість громадян України, залучених до діяльності з покращення екологічної ситуації

6% опитаних відповіли, що є членами або залучені до діяльності екологічних організацій (у 2009 р. таких було лише 2%).

Частка громадян України, які вважають неприпустимим для себе особисто застосування корупційних практик, у т. ч. на побутовому рівні

61% опитаних вважають, що дати хабар чиновникові для вирішення своєї проблеми для звичайного громадянина за жодних обставин не може бути виправдано. 21,5% вважають, що у деяких випадках це виправдано, 4% — що у більшості випадків виправдано, а 3% — що завжди виправдано.

Кількість громадян, які володіють українською мовою

69% громадян, оцінюючи свій рівень володіння українською мовою, відповіли, що вільно нею володіють, 28% — що їх рівня володіння українською мовою достатньо для спілкування на побутовому рівні, проте їм важко говорити нею на спеціальні теми, 2% — що погано розуміють українську мову, для них є проблемою спілкуватися нею, 0,6% — що взагалі не розуміють українську мову.

Якщо порівнювати 2006 і 2023 рр., то в Західному регіоні частка тих, хто вільно володіє українською мовою, зросла з 89% до 95%, у Південному регіоні — з 48% до 61%, статистично значуще не змінилася у Центральному регіоні (відповідно 71% і 67%) та у Східному регіоні (відповідно 46% і 41%). У Центральному, Південному і Східному регіонах значною є частка тих, хто відповідає, що їх рівня володіння українською мовою достатньо для спілкування на побутовому рівні, проте їм важко говорити нею на спеціальні теми (відповідно 31,5%, 36% і 47%). Тих, хто погано розуміє українську мову, для них є проблемою спілкуватися нею, найбільше у Східному регіоні (7%). На Півдні таких 3% (у 2006 р. було 8%), у Центральному регіоні — 0,9%, у Західному — 0,0%. Частка тих, хто взагалі не розуміє українську мову, становить — від 0% у Центральному і Південному регіонах до 2% у Східному.

Частка громадян України, які готові захищати незалежність та територіальну цілісність України зі зброєю в руках

Частка громадян, які відповіли, що готові захищати незалежність та територіальну цілісність України зі зброєю в руках становить 29% (серед чоловіків — 44%, серед жінок — 16%). У 2015 р. таку відповідь давали 17,5% серед усіх опитаних. Частка готових захищати незалежність та територіальну цілісність України зі зброєю в руках на статистично значущому рівні виросла порівняно з 2015 р. у Центральному регіоні (з 20% до 31%) та у Східному регіоні (з 13% до 32%).

Готовність захищати країну участю у волонтерському русі висловили 42% респондентів (у 2015 р. — 32%). Готовність захищати Україну участю у волонтерському русі виросла у всіх регіонах.

21% опитаних відповіли, що хотіли б, щоб їх діти стали професійними військовими і присвятили своє життя службі у Збройних Силах (у 2002 р. таку відповідь давали 18% респондентів).

ВИСНОВКИ

Формування національної та громадянської ідентичності української нації відбувається у складних суспільно-політичних умовах, що характеризуються широкомасштабною воєнною агресією з боку Росії. З іншого боку, значною мірою ця агресія прискорила процеси національної та громадської консолідації, формування системи ідейно-політичних цінностей, в якій превалюють ідеї свободи, демократії, державної незалежності.

Громадська думка України стає все більш орієнтованою на майбутнє, все менш властивою їй стає ностальгія за радянськими часами, і в цьому зближуються позиції як жителів різних регіонів, так і представників різних поколінь.

Події останніх років прискорили «ментальний розрив» із Росією та посилили євроінтеграційні прагнення. У масовій свідомості України зміцнився негативний імідж Росії, яка асоціюється у громадян України насамперед з агресією, жорсткістю і диктатурою. Якщо Європейський Союз переважно асоціюється з прогресом і розвитком, то Росія — з відсталістю і регресом, що породжує у громадян України прагнення до дистанціювання від Росії. Переважна більшість українців вважають найбільш бажаною для України європейську модель суспільного розвитку.

Протягом останніх років серед громадян України спостерігається тенденція зміцнення «вектору самооцінки культурної близькості» зі Сходу на Захід (а саме зростання сприйняття західних регіонів країни та країн західних сусідів України як близьких за характером, звичаями, традиціями та дистанціювання від Росії).

Ступінь близькості культури, традицій і поглядів громадян України і громадяни країн-членів Європейського Союзу оцінюється респондентами значно вище, ніж ступінь близькості культури, традицій і поглядів громадян України та Росії.

Порівняно з 2005 р. зросла частка тих, хто відчуває себе європейцем (до 51%). Якщо у 2021 р. лише у молодшій віковій групі більшість вважали себе європейцями, то у 2023 р. — також і в середній віковій групі.

Порівняно з 2007 р. частка тих, хто культурно та духовно насамперед пов'язує себе з Україною, зросла у всіх регіонах, але найбільшою мірою — на Півдні та на Сході. Саме в цих регіонах зменшалася частка тих, хто культурно та духовно більшою мірою пов'язує себе з регіоном, в якому живе.

Якщо у 2007 р. частка етнічних росіян-громадян України, які культурно та духовно більшою мірою пов'язували себе з Росією, більш ніж удвічі перевищувала частку тих, що пов'язували себе з Україною, то тепер вона більш ніж у чотири рази менша за частку тих, хто пов'язує себе з Україною.

За останні 15 років істотно зросла частка громадян, які відносять себе до української культурної традиції (найбільшою мірою це зростання помітне у Південному і Східному регіонах країни). Меншою мірою, але також зросла частка тих, хто відносить себе до загальноєвропейської культурної традиції. Водночас знизилася віднесення себе до російської та радянської культурної традицій. Зростання віднесення себе до української культурної традиції відбулося майже переважно через російськомовне населення — серед них частка таких зросла більш ніж удвічі.

Якщо серед етнічних росіян-громадян України у 2006 р. відносна більшість відносили себе до російської культурної традиції, то у 2023 р. більшість — до української.

У свідомості громадян України посилюється позитивне сприйняття її образу — Україна все більше асоціюється у них з поняттями «демократія» «свобода», «гуманність», «добробут», «справедливість», «повага до прав особистості», «стабільність». У свідомості українців переважають позитивні етнічні автостереотипи. Оцінка вираженості в українців позитивних якостей зросла порівняно з 2017 р., також знизилася оцінка вираженості негативних якостей.

У дослідженні зверталася увага на проблеми біетнічності та множинної етнічності як одного з аспектів формування етнічної ідентичності. Порівняно з 2017 р. зросла частка тих, хто відчуває свою приналежність

лише до однієї національності і зменшилися частка тих, хто відносить себе одразу до двох або кількох національностей та тих, хто не відчуває належності до жодної національності. Біетнічність значно більш характерна для етнічних росіян (майже половина з-поміж них віднесли себе до біетнорів).

Порівняно з 2006 р. значно зросла частка тих, хто вважає рідною українську мову та тих, хто розмовляє вдома українською. У всіх регіонах відбулося зниження частки тих, хто вдома розмовляє лише або переважно російською. При цьому у Західному, Центральному і Східному регіонах зросла частка тих, хто розмовляє лише або переважно українською. У Південному та Східному регіонах істотно зросла частка тих, хто розмовляє вдома приблизно однаковою мірою українською і російською. Тобто в цих регіонах значна частина тих, хто використовував російську мову, перейшли до двомовності.

Порівняно з 2015 р. істотно зросла частка тих, хто спілкується українською поза домом, а також тих, хто вказує на престижність спілкування українською серед друзів і колег по роботі чи навчанню.

Порівняно з 2016 р. зросла частка респондентів, які вважають, що держава має у першу чергу сприяти розвитку української мови і культури, а також тих, хто вважає, що держава має у першу чергу сприяти розвитку української і кримськотатарської мов і культур (як мов та культур корінних народів України).

Спостерігається істотне зростання частки тих, хто пишається своїм українським громадянством та готовий захищати незалежність та територіальну цілісність України зі зброєю в руках.

Порівняно з 2001 р. істотно зросло число громадян, впевнених у тому, що їх діти, живучи в Україні зможуть здобути освіту (в т. ч. вищу), роботу, яка відповідатиме їх бажанню, користуватися якісними послугами з охорони здоров'я, матимуть власне житло, почуватимуть себе захищеними від посягань на їх права і свободи, зможуть подорожувати і побачити світ, матимуть вільний час для повноцінного відпочинку, будуть вдячні батькам за те, що вони дали їм життя. Це свідчить про зростання соціального оптимізму і позитивного бачення майбутнього країни її громадянами.

ЧИ ПРАГНЕТЕ ВИ ВІДНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ?

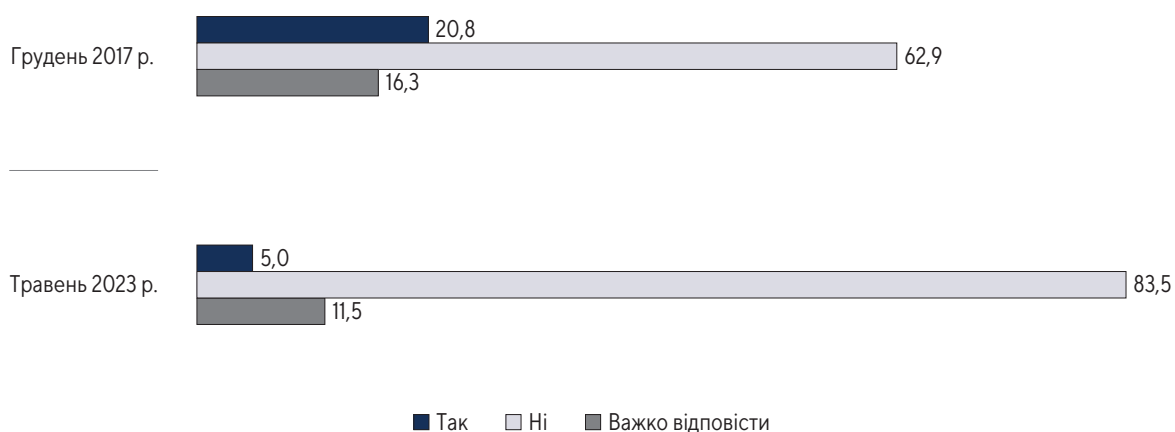
% опитаних

	РЕГІОНИ (2023 р.)			
	Захід	Центр	Південь	Схід
Так	0,6	4,2	0,5	7,4
Так, але я розумію, що за сучасних умов це нереально	1,1	6,6	15,9	20,8
Ні	97,8	89,1	83,7	69,9
Не відповіли	0,6	0,1	0,0	2,0

ЧИ ХОТІЛИ Б ВИ, ЩОБ ЗАРАЗ ВІДНОВИЛИСЯ ПОРЯДКИ ЧАСІВ СРСР?

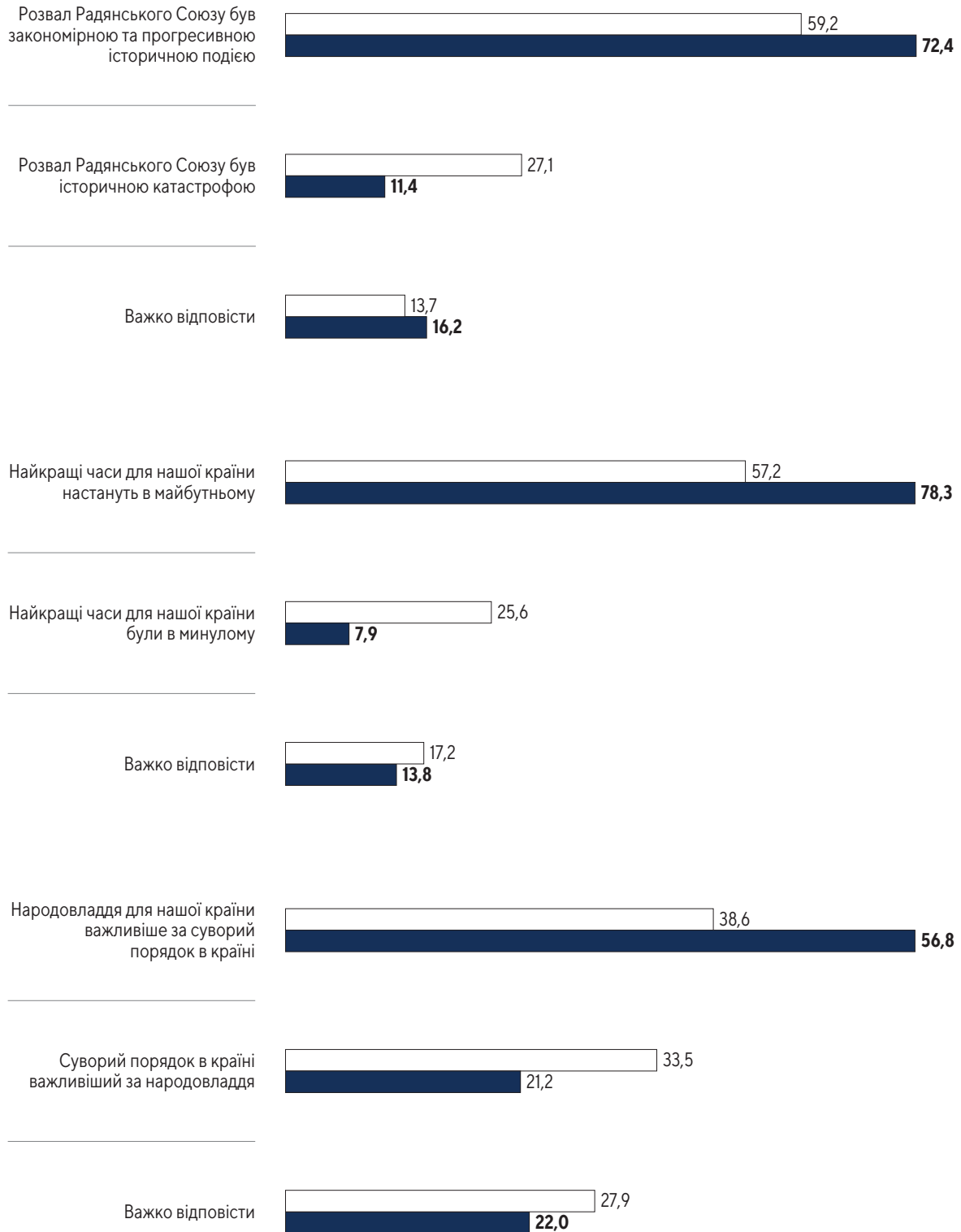
% опитаних

	РЕГІОНИ (2023 р.)			
	Захід	Центр	Південь	Схід
Так	0,7	4,6	3,8	12,0
Ні	96,1	84,6	66,5	73,3
Важко відповісти	3,1	10,8	29,7	14,7

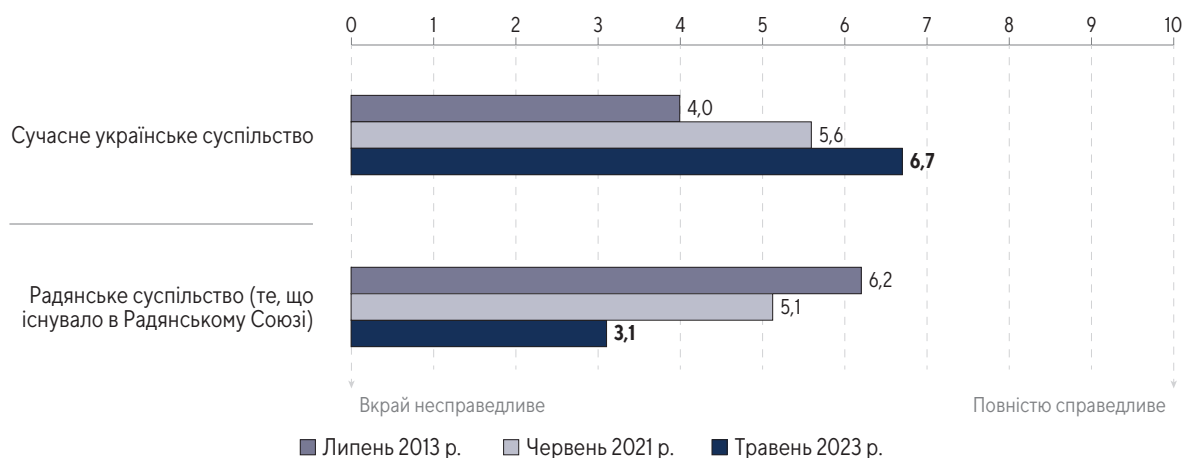
**З КОЖНОГО НАБОРУ АБО ПАРИ СУДЖЕНЬ ВИБЕРІТЬ ОДНЕ,
З ЯКИМ ВИ НАИБІЛЬШОЮ МІРОЮ ЗГОДНІ...**

% опитаних

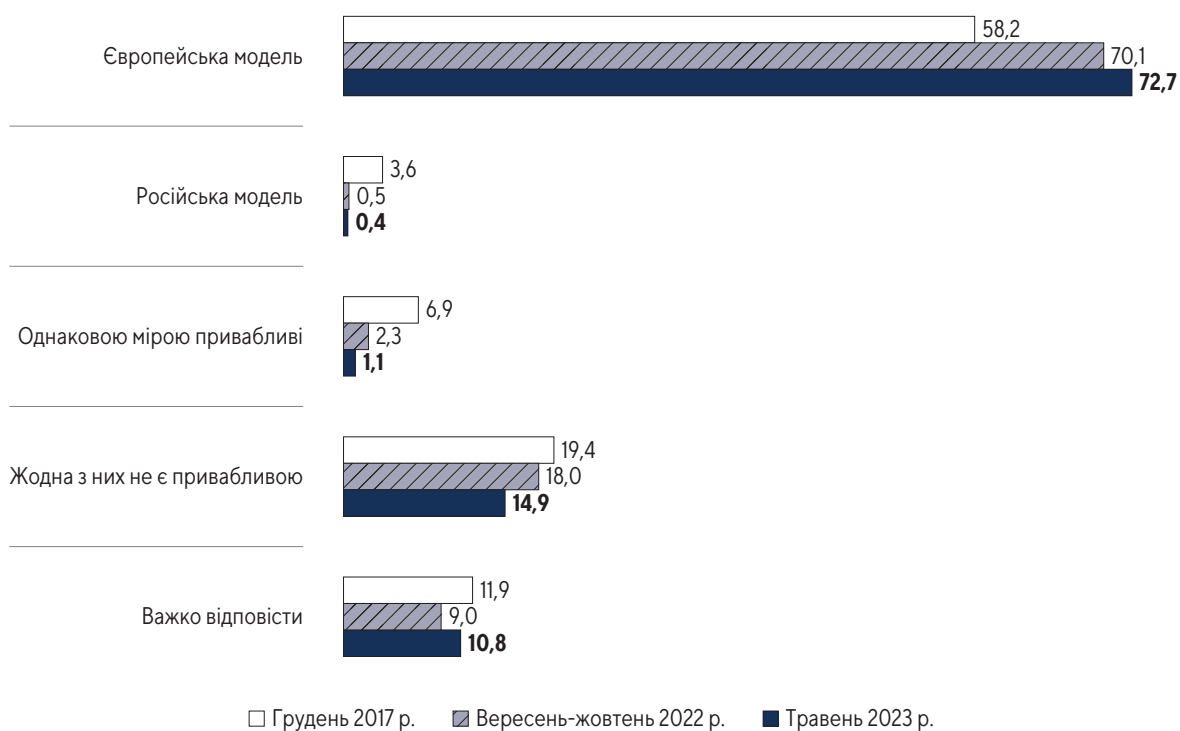
□ Грудень 2017 р. ■ Травень 2023 р.

**ЯКЩО ЗАГАЛОМ ОЦІНЮВАТИ СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО,
ЯКОЮ МІРОЮ ВИ ЙОГО ВВАЖАЄТЕ СПРАВЕДЛИВИМ ЧИ НЕСПРАВЕДЛИВИМ,**
середній бал*

* За 10-бальною шкалою від 0 до 10, де «0» означає вкрай несправедливе, а «10» – повністю справедливе.

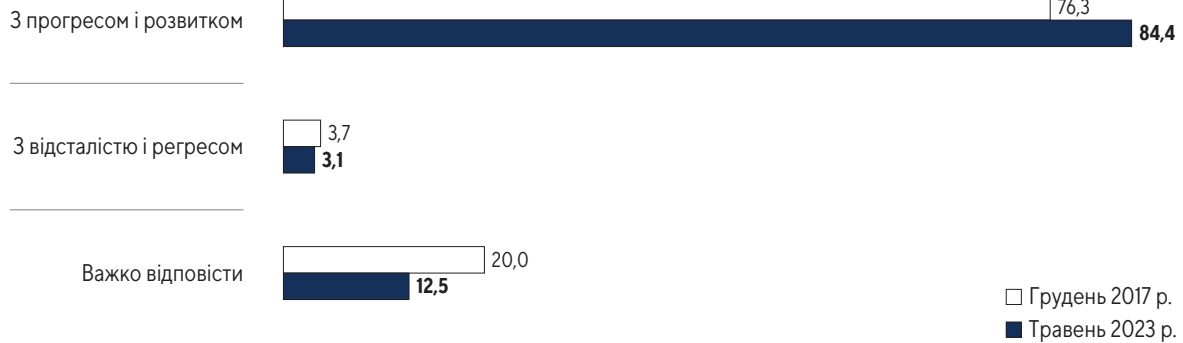
ЯКА МОДЕЛЬ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЗДАЄТЬСЯ ВАМ БІЛЬШ ПРИВАБЛИВОЮ?
% опитаних

	РЕГІОНИ (2023 р.)			
	Захід	Центр	Південь	Схід
Європейська модель	83,6	73,2	71,3	57,8
Російська модель	0,2	0,2	0,0	1,2
Однаковою мірою привабливі	0,0	1,4	1,4	2,0
Жодна з них не є привабливою	8,3	14,3	18,2	23,5
Важко відповісти	7,9	10,9	9,1	15,4

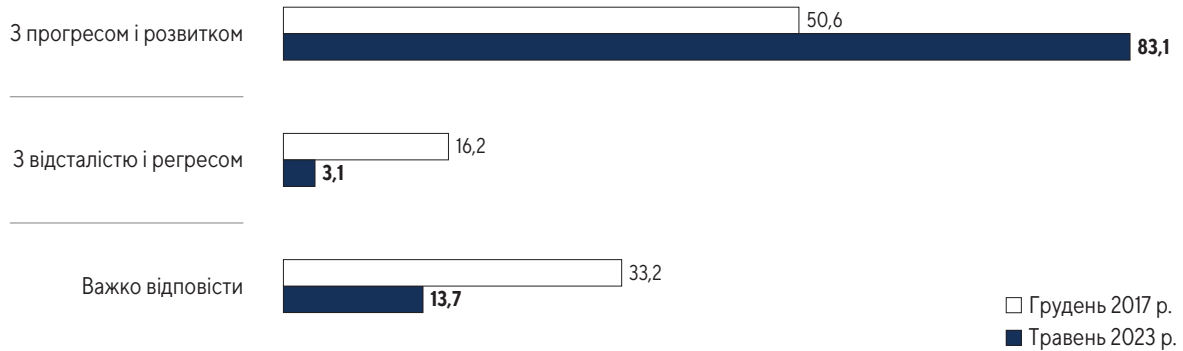
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ У ВАС АСОЦІЮЄТЬСЯ БІЛЬШОЮ МІРОЮ ...

% опитаних

РОСІЯ У ВАС АСОЦІЮЄТЬСЯ БІЛЬШОЮ МІРОЮ...

% опитаних

З КИМ – З УКРАЇНОЮ ЧИ РОСІЄЮ – У ВАС У ПЕРШУ ЧЕРГУ АСОЦІЮЄТЬСЯ КОЖНЕ З ПОНЬЯТЬ?

% опитаних

	Грудень 2017 р.	Травень 2023 р.
Свобода		
З Україною	39,6	81,3
З Росією	3,5	0,6
З обома країнами однаковою мірою	8,2	2,5
З жодною з них	35,1	10,8
Важко відповісти	13,6	4,8
Демократія		
З Україною	41,5	76,2
З Росією	2,0	0,4
З обома країнами однаковою мірою	9,5	3,0
З жодною з них	35,0	11,6
Важко відповісти	11,9	8,9
Гуманність		
З Україною	36,4	74,1
З Росією	2,8	1,2
З обома країнами однаковою мірою	8,3	4,1
З жодною з них	34,8	10,6
Важко відповісти	17,7	10,1

З КИМ – З УКРАЇНОЮ ЧИ РОСІЄЮ – У ВАС У ПЕРШУ ЧЕРГУ АСОЦІЮЄТЬСЯ КОЖНЕ З ПОНЬЯТЬ?		
	% опитаних	
	Грудень 2017 р.	Травень 2023 р.
Добробут		
З Україною	17,9	61,9
З Росією	8,8	0,3
З обома країнами однаковою мірою	9,8	4,4
З жодною з них	50,7	22,0
Важко відповісти	12,8	11,3
Справедливість		
З Україною	24,5	61,0
З Росією	3,5	1,3
З обома країнами однаковою мірою	7,6	3,1
З жодною з них	47,0	21,3
Важко відповісти	17,5	13,3
Повага до прав особистості		
З Україною	20,6	60,5
З Росією	3,7	1,0
З обома країнами однаковою мірою	7,9	3,7
З жодною з них	47,0	20,7
Важко відповісти	20,7	14,0
Стабільність		
З Україною	12,1	49,1
З Росією	11,6	0,7
З обома країнами однаковою мірою	8,6	4,0
З жодною з них	55,0	32,4
Важко відповісти	12,7	13,9
Агресія		
З Україною	2,6	1,3
З Росією	65,7	91,0
З обома країнами однаковою мірою	9,1	3,8
З жодною з них	11,0	1,3
Важко відповісти	11,5	2,6
Жорстокість		
З Україною	3,4	1,1
З Росією	56,9	88,6
З обома країнами однаковою мірою	11,1	5,2
З жодною з них	13,2	2,0
Важко відповісти	15,4	3,1
Диктатура		
З Україною	4,1	2,5
З Росією	59,6	86,8
З обома країнами однаковою мірою	11,8	4,2
З жодною з них	10,4	2,2
Важко відповісти	14,1	4,4

З ЯКИМ СУДЖЕННЯМ ВИ БІЛЬШОЮ МІРОЮ ЗГОДНІ?

% опитаних

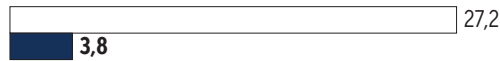
Українці і росіяни раніше
були братніми народами,
але вже такими не є

Українці і росіяни ніколи
не були братніми народами

Українці і росіяни завжди
були і залишаються
братніми народами

Важко відповісти

□ Грудень 2017 р. ■ Травень 2023 р.

	РЕГІОНИ							
	Захід		Центр		Південь		Схід	
	Грудень 2017 р.	Травень 2023 р.	Грудень 2017 р.	Травень 2023 р.	Грудень 2017 р.	Травень 2023 р.	Грудень 2017 р.	Травень 2023 р.
Українці і росіяни ніколи не були братніми народами	36,9	61,5	9,8	43,4	2,9	23,2	10,7	28,4
Українці і росіяни раніше були братніми народами, але вже такими не є	42,9	33,5	66,8	48,3	42,3	72,5	33,5	52,9
Українці і росіяни завжди були і залишаються братніми народами	10,9	1,5	17,4	2,8	45,2	2,9	51,7	9,6
Важко відповісти	9,4	3,5	6,0	5,5	9,6	1,4	4,1	9,1
	ВІК							
	18-35 років		36-48 років		50 років і старші			
	Грудень 2017 р.	Травень 2023 р.	Грудень 2017 р.	Травень 2023 р.	Грудень 2017 р.	Травень 2023 р.		
Українці і росіяни раніше були братніми народами, але вже такими не є	51,5	38,1	50,7	47,0	47,6	53,9		
Українці і росіяни ніколи не були братніми народами	18,4	53,6	17,9	44,3	13,2	36,3		
Українці і росіяни завжди були і залишаються братніми народами	21,4	1,5	25,5	2,9	32,7	5,8		
Важко відповісти	8,7	6,9	5,9	5,8	6,6	4,0		

НАСКІЛЬКИ ЖИТЕЛІ РІЗНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ СУСІДНІХ КРАЇН БЛИЗЬКІ ВАМ ЗА ХАРАКТЕРОМ, ЗВИЧАЯМИ, ТРАДИЦІЯМИ? середній бал*

	Травень 2006 р.			Грудень 2013 р.			Грудень 2017 р.			Червень 2021 р.			Травень 2023 р.	
Київ	7,7			7,8			7,9			7,4			8,4	
Центральний регіон (без Києва)	7,5			7,5			7,9			7,4			8,3	
Слобожанщина (Північний Схід України)	7,3			7,6			7,3			6,6			7,6	
Південний регіон (без Криму)	7,3			7,5			7,4			6,5			7,4	
Галичина	5,9			6,2			6,6			6,0			7,3	
Волинь	5,9			6,3			—			5,9			7,3	
Закарпаття	5,7			6,2			—			5,8			7,2	
Буковина	5,8			6,2			—			6,0			7,1	
Крим	7,1			7,2			—			5,7			6,4	
Донбас	7,3			7,6			6,0			5,4			5,7	
Польща	3,7			5,4			5,2			4,4			6,1	
Словаччина	3,2			5,1			—			4,1			5,4	
Молдова	3,0			4,5			—			3,8			4,8	
Румунія	2,5			4,3			—			3,5			4,5	
Угорщина	2,8			4,8			—			3,7			4,2	
Туреччина	1,6			3,1			—			3,0			3,6	
Білорусь	6,0			6,5			5,5			4,6			2,0	
Росія	6,8			6,8			4,4			3,5			1,4	
	РЕГІОНИ													
	Захід			Центр			Південь			Схід				
	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.		
Київ	6,7	6,6	7,7	8,5	8,2	9,1	7,3	7,8	8,2	7,7	7,4	8,0		
Центральний регіон (без Києва)	6,8	6,8	7,7	8,5	8,2	8,9	7,0	7,3	7,7	7,3	7,4	7,9		
Слобожанщина (Північний Схід України)	5,3	5,3	6,5	7,3	6,1	7,9	7,3	7,7	7,5	8,4	8,2	8,3		
Південний регіон	5,5	5,4	6,7	7,2	6,0	7,5	8,6	8,4	8,4	7,8	7,7	7,5		
Галичина	8,6	8,1	8,7	6,2	5,6	7,0	4,3	4,7	6,7	4,7	5,4	6,2		
Волинь	8,0	7,6	8,6	6,3	5,7	7,2	4,5	4,7	6,7	4,7	5,4	6,3		
Закарпаття	7,4	7,0	7,9	6,1	5,6	7,2	4,4	5,1	7,1	4,8	5,5	6,5		
Буковина	7,6	7,5	8,1	6,2	5,8	7,1	4,4	5,1	6,6	4,7	5,6	6,3		
Крим	4,7	4,6	6,1	6,9	4,9	6,5	7,9	7,5	7,1	7,4	7,4	6,6		
Донбас	4,4	4,0	5,0	6,9	4,3	5,7	7,4	7,2	6,3	8,4	7,2	6,5		
Польща	4,4	4,4	6,8	3,8	4,5	6,1	3,6	4,7	5,7	2,9	4,0	5,2		
Словаччина	3,8	4,2	6,0	3,4	4,1	5,3	3,2	4,2	5,1	2,6	3,8	4,8		
Молдова	3,1	3,7	4,8	3,2	3,7	5,0	3,0	4,5	5,3	2,5	3,7	4,2		
Румунія	2,9	3,6	5,0	2,8	3,3	4,4	2,5	3,7	5,0	2,1	3,3	3,6		
Угорщина	3,3	3,6	4,5	3,0	3,6	4,1	2,7	3,8	4,6	2,3	3,6	3,8		
Туреччина	1,5	2,9	3,5	1,8	3,0	3,8	1,4	3,2	4,2	1,3	2,6	3,1		
Білорусь	3,9	3,3	1,3	5,7	4,3	1,8	6,6	5,9	2,8	6,5	5,6	3,0		
Росія	3,7	1,5	0,7	6,4	3,0	1,2	7,3	5,2	2,0	7,6	5,7	2,3		

* За шкалою від 0 до 10, де «0» означає, що жителі цього регіону не мають нічого спільного з Вами у характері, звичаях, традиціях, «10» — що жителі цього регіону максимально схожі на Вас за характером, звичаями, традиціями

**НАСКІЛЬКИ ЖИТЕЛІ РІЗНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ СУСІДНІХ КРАЇН
БЛИЗЬКІ ВАМ ЗА ХАРАКТЕРОМ, ЗВИЧАЯМИ, ТРАДИЦІЯМИ?**

середній бал

(продовження)

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ					
	Українці			Росіяни		
	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.
Київ	7,7	7,6	8,4	7,4	6,3	7,6
Центральний регіон (без Києва)	7,7	7,5	8,3	7,0	6,3	7,5
Слобожанщина (Північний Схід України)	7,2	6,6	7,6	7,9	6,6	7,4
Південний регіон	7,2	6,5	7,4	8,0	6,4	7,4
Галичина	6,2	6,2	7,4	4,6	3,6	5,1
Волинь	6,2	6,1	7,5	4,6	3,6	5,2
Закарпаття	5,9	6,0	7,4	4,6	3,8	5,2
Буковина	6,2	6,2	7,3	4,7	4,1	5,0
Крим	6,8	5,7	6,5	8,2	6,0	5,9
Донбас	7,0	5,3	5,7	8,5	6,5	6,4
Польща	3,8	4,5	6,1	3,3	3,4	4,5
Словаччина	3,3	4,2	5,4	3,0	3,3	4,2
Молдова	3,0	3,9	4,9	2,6	3,3	4,2
Румунія	2,6	3,6	4,5	2,3	2,8	3,5
Угорщина	2,8	3,8	4,3	2,5	3,0	2,9
Туреччина	1,6	3,0	3,7	1,4	2,4	2,5
Білорусь	5,7	4,4	1,9	7,3	5,5	3,6
Росія	6,4	3,3	1,3	8,6	5,6	3,1

**Існують різні думки про ступінь близькості культури, традицій і поглядів різних груп.
НАСКІЛЬКИ БЛИЗЬКІ АБО РІЗНІ КУЛЬТУРИ, ТРАДИЦІЇ І ПОГЛЯДИ НАСТУПНИХ ГРУП?**

середній бал*

	Грудень 2015 р.	Грудень 2017 р.	Травень 2023 р.
Жителі Західної України і жителі Центральної України	3,4	—	3,6
Жителі Центральної України і жителі Східної України	3,5	—	3,6
Жителі Галичини і жителі Центральної України	3,3	3,3	3,4
Українці в Україні і росіяни в Україні	3,8	3,9	3,1
Громадяни України і громадяни країн членів Європейського Союзу	2,5	2,8	3,0
Жителі Західної України і жителі Східної України	2,7	—	2,9
Жителі Галичини і жителі Донбасу	2,4	2,6	2,5
Громадяни України та громадяни Росії	3,5	3,6	2,3

* За шкалою від 0 до 5, де «0» означає, що ці групи дуже різні, «5» — що ці групи дуже схожі.

НАСКІЛЬКИ ДОБРЕ ВИ СТАВИТЕСЯ ДО ТАКИХ РЕГІОНІВ, КРАЇН ТА ЇХ ЖИТЕЛІВ?												
середній бал*												
	Грудень 2005 р.			Грудень 2017 р.			Травень 2023 р.					
Україна	4,6			4,7			4,8					
Центральна Україна	4,5			4,4			4,6					
Західна Україна	4,3			4,2			4,5					
Східна Україна	4,6			4,1			4,2					
Галичина	4,3			4,0			4,4					
Крим	4,6			3,8			3,8					
Донбас	4,5			3,5			3,6					
Польща	4,0			3,6			4,2					
Європейський Союз	4,1			3,9			4,1					
США	3,6			3,6			4,1					
Росія	4,4			2,7			1,3					
	РЕГІОНИ											
	Захід			Центр			Південь			Схід		
	Грудень 2005 р.	Грудень 2017 р.	Травень 2023 р.	Грудень 2005 р.	Грудень 2017 р.	Травень 2023 р.	Грудень 2005 р.	Грудень 2017 р.	Травень 2023 р.	Грудень 2005 р.	Грудень 2017 р.	Травень 2023 р.
Україна	4,7	4,8	4,9	4,6	4,7	4,9	4,7	4,7	4,8	4,7	4,6	4,8
Центральна Україна	4,6	4,5	4,4	4,6	4,5	4,8	4,7	4,1	4,3	4,7	4,1	4,5
Західна Україна	4,7	4,7	4,7	4,4	4,3	4,6	4,3	3,8	4,1	4,4	3,7	4,2
Східна Україна	4,4	4,0	3,9	4,5	4,0	4,3	4,7	4,2	4,3	4,7	4,2	4,5
Галичина	4,6	4,6	4,6	4,4	4,0	4,5	4,4	3,8	4,2	4,4	3,5	4,0
Крим	4,4	3,7	3,8	4,5	3,7	3,8	4,7	4,3	3,9	4,7	3,8	3,9
Донбас	4,3	3,3	3,5	4,4	3,3	3,5	4,7	4,0	3,7	4,6	3,6	3,7
Польща	4,1	3,8	4,4	4,2	3,9	4,3	4,2	3,4	3,8	4,1	3,2	3,7
Європейський Союз	4,2	4,1	4,2	4,2	4,1	4,3	4,1	3,7	3,9	4,2	3,2	3,9
США	3,9	4,1	4,3	3,8	3,9	4,2	3,5	3,2	3,7	3,8	2,8	3,8
Росія	3,8	2,0	1,1	4,3	2,5	1,2	4,6	3,3	1,5	4,6	3,5	1,5
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ											
	Українці						Росіяни					
	Грудень 2005 р.		Грудень 2017 р.		Травень 2023 р.		Грудень 2005 р.		Грудень 2017 р.		Травень 2023 р.	
Україна	4,7		4,7		4,9		4,5		4,5		4,6	
Центральна Україна	4,6		4,4		4,6		4,4		4,2		4,4	
Західна Україна	4,4		4,2		4,6		4,0		3,9		4,0	
Східна Україна	4,5		4,1		4,2		4,6		4,2		4,2	
Галичина	4,4		4,1		4,4		3,9		3,7		3,9	
Крим	4,5		3,8		3,8		4,7		4,0		3,7	
Донбас	4,5		3,5		3,6		4,7		4,0		3,6	
Польща	4,1		3,7		4,2		3,8		3,3		3,7	
Європейський Союз	4,1		3,9		4,2		3,8		3,5		3,6	
США	3,7		3,7		4,1		3,2		3,1		3,5	
Росія	4,3		2,7		1,2		4,7		3,4		1,8	

* За шкалою від 0 до 5, де «0» означає, що ставлення добре, «5» – що ставлення погане.

ДО ЯКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ ВИ СЕБЕ НАСАМПЕРЕД ВІДНОСИТЕ?												
% опитаних												
	Травень 2006 р.	Жовтень 2008 р.	Грудень 2013 р.	Березень 2015 р.	Грудень 2015 р.	Грудень 2017 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.				
Українська	56,3	58,1	67,7	65,5	70,0	68,9	72,9	80,8				
Загально-європейська	6,6	4,2	7,5	10,0	7,1	13,1	9,8	10,3				
Радянська	16,4	17,3	12,5	13,8	10,3	9,9	9,8	3,6				
Російська	11,3	15,5	6,2	4,2	3,2	2,0	3,3	0,5				
Інша	1,5	1,4	1,7	2,2	1,7	0,9	0,8	1,7				
Важко відповісти	7,9	3,5	4,4	4,2	7,7	5,1	3,4	3,1				
	РЕГІОНИ											
	Захід			Центр			Південь			Схід		
	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.
Українська	79,9	85,2	87,7	71,9	75,7	79,1	50,2	67,5	80,3	46,3	63,3	75,8
Загально-європейська	9,0	9,4	9,8	6,2	11,2	12,0	6,9	6,3	6,3	5,6	8,3	9,5
Радянська	4,4	2,3	0,2	13,3	7,0	3,8	24,5	14,2	2,4	20,0	19,2	8,3
Російська	1,5	1,5	0,0	3,0	1,7	1,2	9,7	7,1	0,0	12,5	3,2	0,0
Інша	1,4	0,2	0,7	0,7	0,4	1,3	2,1	1,7	5,8	1,2	1,2	1,7
Важко відповісти	3,8	1,5	1,7	4,9	4,0	2,7	6,6	3,3	5,3	14,3	4,9	4,6
	ВІК											
	18-35 років			36-49 років			50 років і старші					
	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.
Українська	60,6	76,2	82,5	56,1	78,4	81,4	53,1	67,5	79,5			
Радянська	8,1	2,3	0,5	15,4	6,4	1,4	23,7	17,1	6,8			
Загально-європейська	8,5	15,1	12,7	7,3	9,1	12,1	4,6	6,4	7,9			
Російська	12,7	2,3	0,0	12,0	2,5	0,2	9,8	4,5	1,0			
Інша	1,7	0,5	1,6	1,4	1,0	1,8	1,3	0,8	1,5			
Важко відповісти	8,4	3,6	2,5	7,8	2,7	3,1	7,5	3,7	3,4			
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ											
	Українці				Росіяни							
	Травень 2006 р.	Грудень 2017 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Грудень 2017 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Грудень 2017 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.
Українська	66,4	71,9	76,1	83,4	20,9	40,3	48,9	52,8				
Загально-європейська	6,2	13,3	10,5	10,5	7,1	10,4	2,2	13,2				
Радянська	13,8	8,8	8,1	2,6	27,0	18,7	24,5	30,2				
Російська	5,6	0,9	1,9	0,2	34,8	16,4	17,9	0,0				
Інша	0,7	0,7	0,7	1,0	1,1	2,2	0,5	0,0				
Важко відповісти	7,2	4,4	2,8	2,4	9,1	11,9	6,0	3,8				

ДО ЯКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ ВИ СЕБЕ НАСАМПЕРЕД ВІДНОСИТЕ?

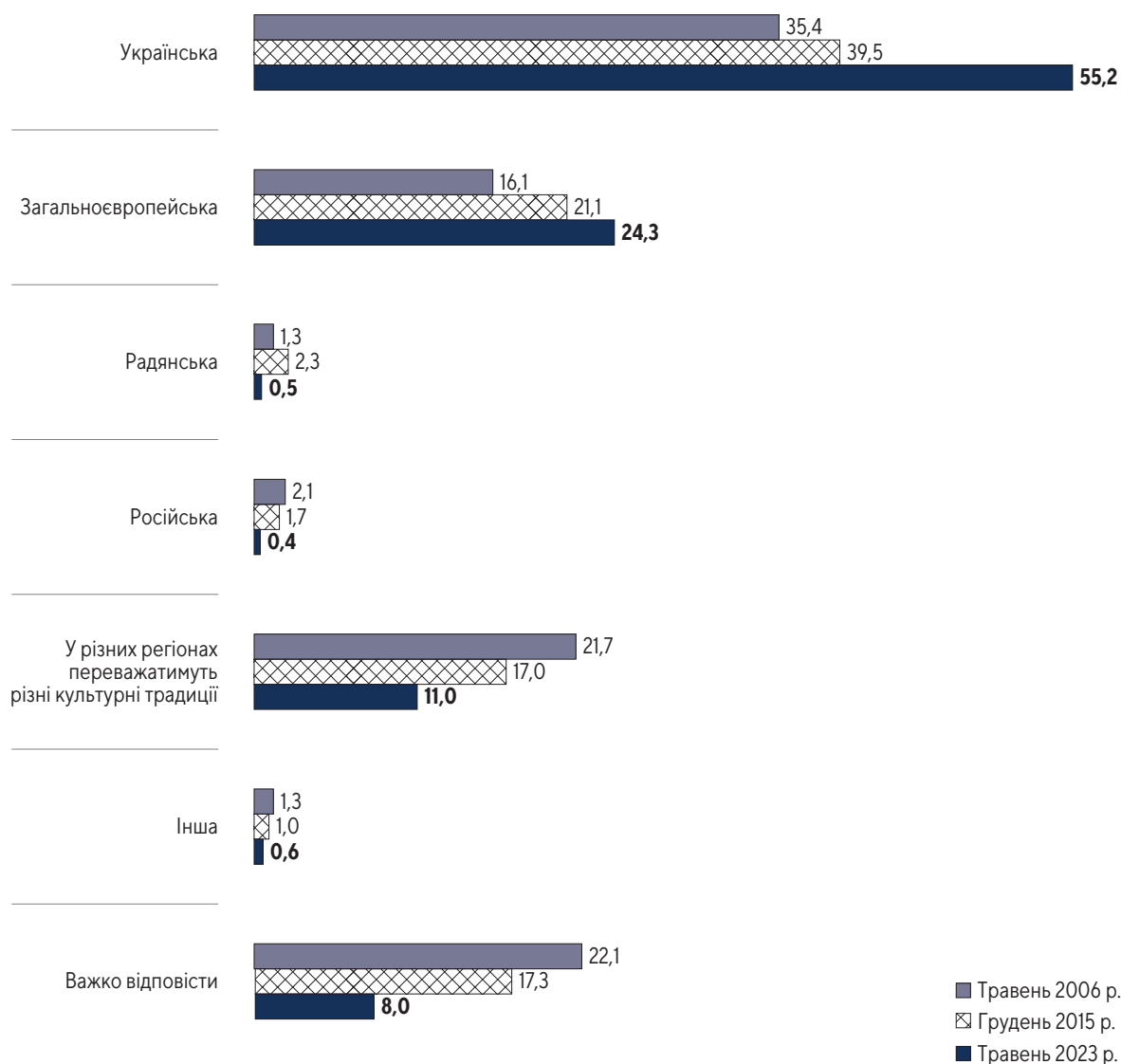
% опитаних

(продовження)

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В ДОМА							
	Українська				Російська			
	Травень 2006 р.	Грудень 2017 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Грудень 2017 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.
Українська	79,6	76,5	82,1	85,5	29,2	54,5	58,2	64,4
Загально-європейська	5,8	11,4	9,9	10,5	7,7	16,9	9,7	8,0
Радянська	8,9	7,9	4,8	1,3	23,5	14,4	17,9	14,9
Російська	1,1	0,2	0,8	0,0	26,2	5,1	7,7	2,1
Інша	0,4	0,6	0,3	0,7	2,2	1,3	1,4	2,1
Важко відповісти	4,3	3,3	2,0	1,9	11,2	7,8	5,1	8,5

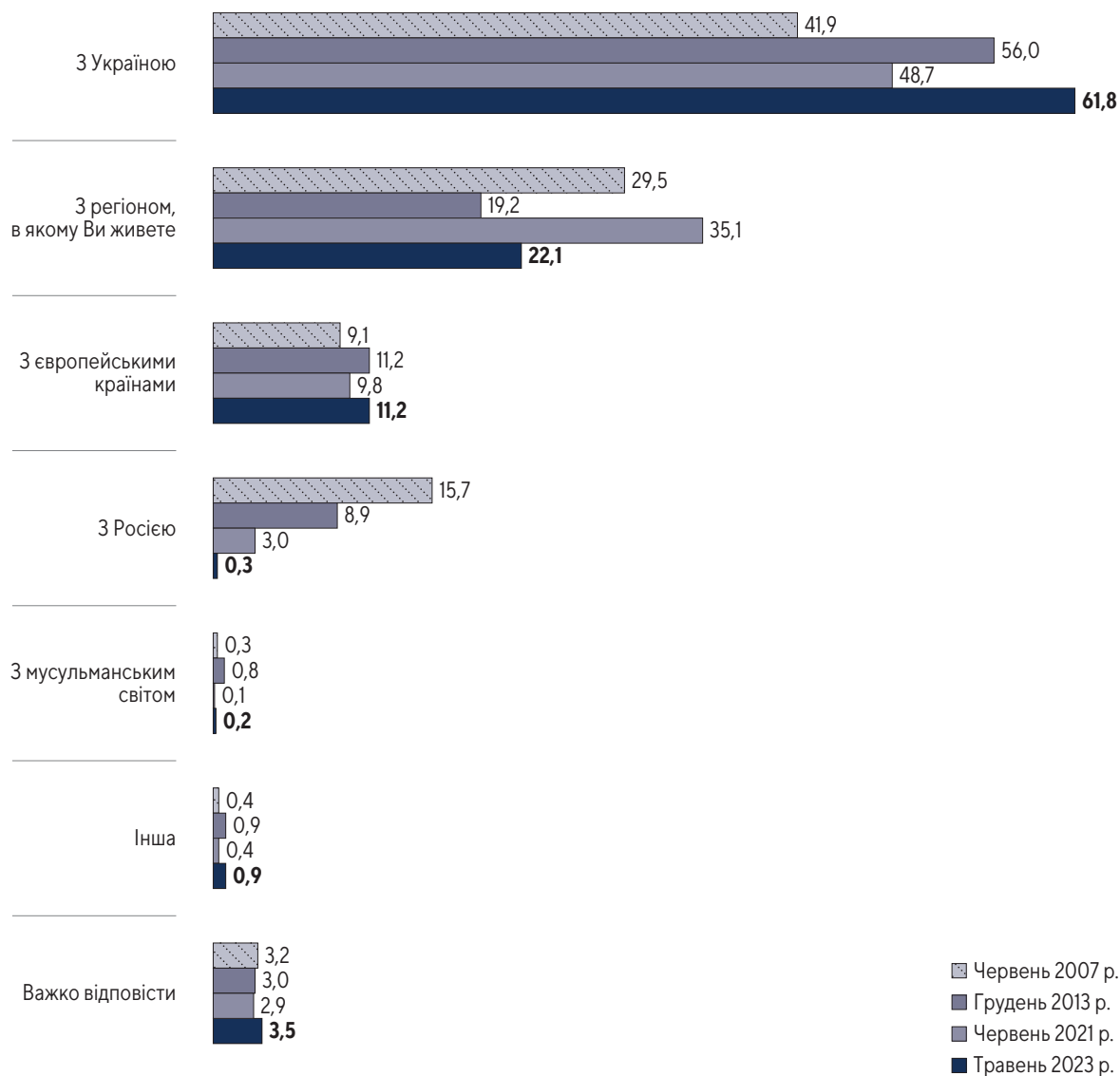
ЯКА КУЛЬТУРНА ТРАДИЦІЯ ПЕРЕВАЖАТИМЕ В УКРАЇНІ В МАЙБУТНЬОМУ (ЧЕРЕЗ 20-25 років)?

% опитаних

ЗА ВАШИМИ КУЛЬТУРНИМИ І ДУХОВНИМИ ОРІЄНТАЦІЯМИ ВИ НАЙБІЛЬШОЮ МІРОЮ ПОВ'ЯЗАНІ...

% опитаних

	РЕГІОНИ											
	Захід			Центр			Південь			Схід		
	Червень 2007 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Червень 2007 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Червень 2007 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Червень 2007 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.
З Україною	56,7	62,2	62,1	57,3	50,6	64,1	35,3	46,5	59,1	32,1	36,3	57,7
З регіоном, в якому Ви живете	17,5	26,3	22,4	23,7	34,3	20,4	35,4	43,2	25,5	32,9	42,4	23,7
З європейськими країнами	19,1	8,6	13,1	8,2	11,1	11,8	7,1	6,2	9,6	7,6	8,3	8,3
З Росією	1,6	1,3	0,0	7,5	1,4	0,0	19,4	2,5	0,0	21,5	5,4	1,5
З мусульманським світом	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,5	0,0	0,0	0,3	0,0	0,7
Інше	0,3	0,0	0,2	0,6	0,0	0,7	0,5	0,4	1,4	0,2	1,5	2,0
Важко відповісти	4,5	1,7	2,2	2,6	2,5	2,8	1,9	1,2	4,3	5,4	6,1	6,1

ЗА ВАШИМИ КУЛЬТУРНИМИ І ДУХОВНИМИ ОРІЄНТАЦІЯМИ ВИ НАЙБІЛЬШОЮ МІРОЮ ПОВ'ЯЗАНИ...

% опитаних

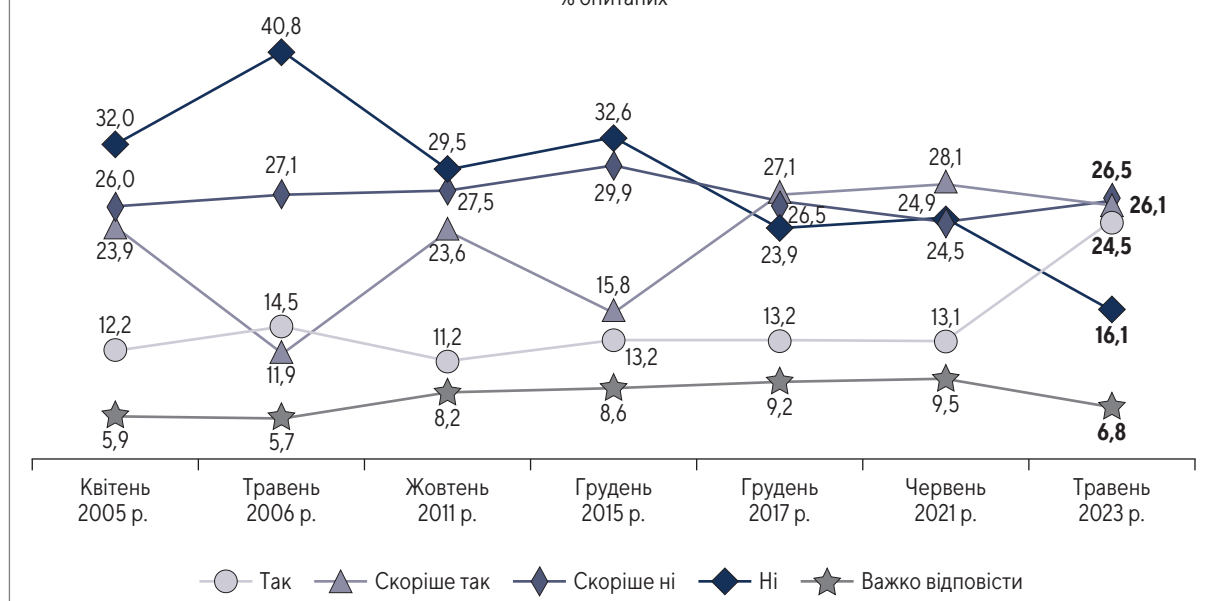
(продовження)

	ВІК								
	18-35 років			36-49 років			50 років і старші		
	Червень 2007 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Червень 2007 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Червень 2007 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.
З Україною	41,0	50,2	63,2	42,5	49,5	62,3	42,2	47,2	60,6
З регіоном, в якому Ви живете	30,0	29,3	19,5	29,8	34,5	21,6	28,9	39,6	24,0
З Росією	13,3	1,2	0,0	13,8	3,1	0,0	18,8	4,2	0,7
З європейськими країнами	11,9	15,5	13,1	10,3	9,9	12,4	6,2	5,6	9,4
З мусульманським світом	0,2	0,2	0,0	0,4	0,2	0,0	0,2	0,0	0,4
Інше	0,4	0,5	1,1	0,5	0,4	0,9	0,3	0,5	0,8
Важко відповісти	3,2	3,1	3,1	2,8	2,5	2,7	3,4	2,9	4,1

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ					
	Українці			Росіяни		
	Червень 2007 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Червень 2007 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.
З Україною	48,2	51,4	63,7	18,4	28,3	33,3
З регіоном, в якому Ви живете	28,3	33,8	21,5	33,5	46,2	35,2
З європейськими країнами	9,9	10,4	11,1	5,9	4,3	16,7
З Росією	9,9	1,6	0,1	39,6	15,2	7,4
З мусульманським світом	0,1	0,1	0,2	0,2	0,0	0,0
Інше	0,4	0,2	0,4	0,4	0,5	0,0
Важко відповісти	3,3	2,4	3,0	2,1	5,4	7,4

ЧИ ВІДЧУВАЄТЕ ВИ СЕБЕ ЄВРОПЕЙЦЕМ?

% опитаних

ЧИ ВІДЧУВАЄТЕ ВИ СЕБЕ ЄВРОПЕЙЦЕМ?

% опитаних

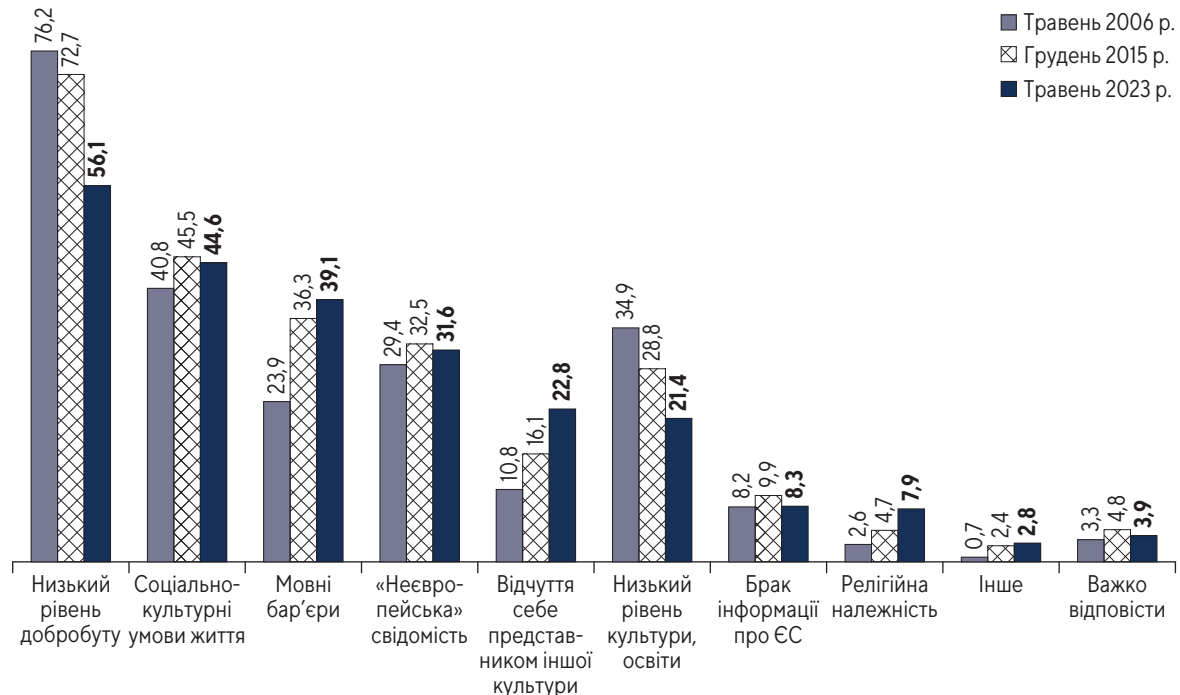
(продовження)

	РЕГІОНИ											
	Захід			Центр			Південь			Схід		
	Квітень 2005 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Квітень 2005 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Квітень 2005 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Квітень 2005 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.
Так	18,2	20,3	30,0	11,4	10,7	24,9	11,0	6,6	13,5	16,9	13,7	22,0
Скоріше так	22,6	36,2	37,8	30,2	32,8	24,0	18,5	17,4	15,9	20,1	18,3	20,3
Скоріше ні	30,3	24,9	21,0	22,8	25,9	29,1	27,0	25,7	40,9	26,8	21,0	21,3
Ні	22,9	12,6	4,6	28,2	19,9	16,0	36,5	39,4	25,5	32,8	36,3	26,4
Важко відповісти	6,1	6,1	6,6	7,5	10,7	6,0	7,0	10,8	4,3	3,4	10,7	10,0

	ВІК								
	18-35 років			36-49 років			50 років і старші		
	Квітень 2005 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Квітень 2005 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Квітень 2005 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.
Так	14,1	16,3	29,8	10,4	13,3	26,0	11,9	10,6	20,5
Скоріше так	29,1	35,6	32,2	28,4	30,9	30,1	16,9	21,2	20,0
Скоріше ні	28,4	24,2	20,9	27,1	24,0	25,3	23,6	25,0	30,6
Ні	24,0	14,4	11,3	29,8	23,6	11,9	40,1	33,0	21,5
Важко відповісти	4,4	9,5	5,8	4,3	8,2	6,7	7,5	10,1	7,4

ЩО ВАМ ЗАВАЖАЄ ВІДЧУВАТИ СЕБЕ ЄВРОПЕЙЦЕМ?*

% серед тих, хто не відчуває себе європейцем

* Респондентам пропонувалося обрати кілька варіантів відповіді

ЧИ Є УКРАЇНА ЄВРОПЕЙСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ?

% опитаних

	Квітень 2005 р.	Листопад 2009 р.	Квітень 2012 р.	Березень 2015 р.	Грудень 2017 р.	Грудень 2019 р.	Червень 2021 р.	Вересень 2022 р.	Травень 2023 р.
Географічному									
Так	84,9	79,7	76,6	77,7	74,8	74,4	77,1	89,6	85,8
Ні	7,8	15,3	15,8	14,5	16,6	19,3	16,2	6,7	8,8
Важко відповісти	7,3	5,0	7,6	7,8	8,5	6,3	6,7	3,8	5,4
Історичному									
Так	60,6	54,4	58,3	46,6	51,5	54,2	54,6	68,8	67,6
Ні	26,8	37,3	29,6	40,2	36,0	35,3	34,2	19,0	20,8
Важко відповісти	12,5	8,2	12,1	13,1	12,5	10,6	11,2	12,2	11,5
Культурному									
Так	38,2	33,8	41,9	29,4	35,7	38,5	43,7	60,5	59,7
Ні	50,3	58,6	48,3	59,8	52,6	51,5	47,3	27,1	30,7
Важко відповісти	11,4	7,7	9,8	10,8	11,7	10,0	9,0	12,4	9,6
В політичному плані									
Так	32,2	17,9	23,6	21,2	18,4	18,4	32,5	37,4	46,8
Ні	53,8	74,6	65,5	66,8	70,2	69,7	55,7	41,4	37,0
Важко відповісти	13,9	7,5	10,9	12,1	11,4	11,9	11,8	21,1	16,2
Соціальному									
Так	14,5	11,0	17,1	10,6	14,7	12,6	21,7	25,2	28,5
Ні	73,9	81,4	72,7	79,3	75,9	79,4	67,8	56,4	59,0
Важко відповісти	11,6	7,6	10,2	10,2	9,4	8,1	10,5	18,4	12,5
Економічному									
Так	12,2	7,0	12,7	7,0	11,2	9,5	16,0	18,2	18,9
Ні	77,3	87,0	77,6	84,6	78,4	82,7	75,6	65,0	68,3
Важко відповісти	10,5	6,0	9,7	8,4	10,4	7,8	8,3	16,9	12,8

КИМ ВИ ВВАЖАЄТЕ СЕБЕ ЗА НАЦІОНАЛЬНІСТЮ?

% опитаних

КИМ ВИ ВВАЖАЄТЕ СЕБЕ ЗА НАЦІОНАЛЬНІСТЬЮ?

% опитаних

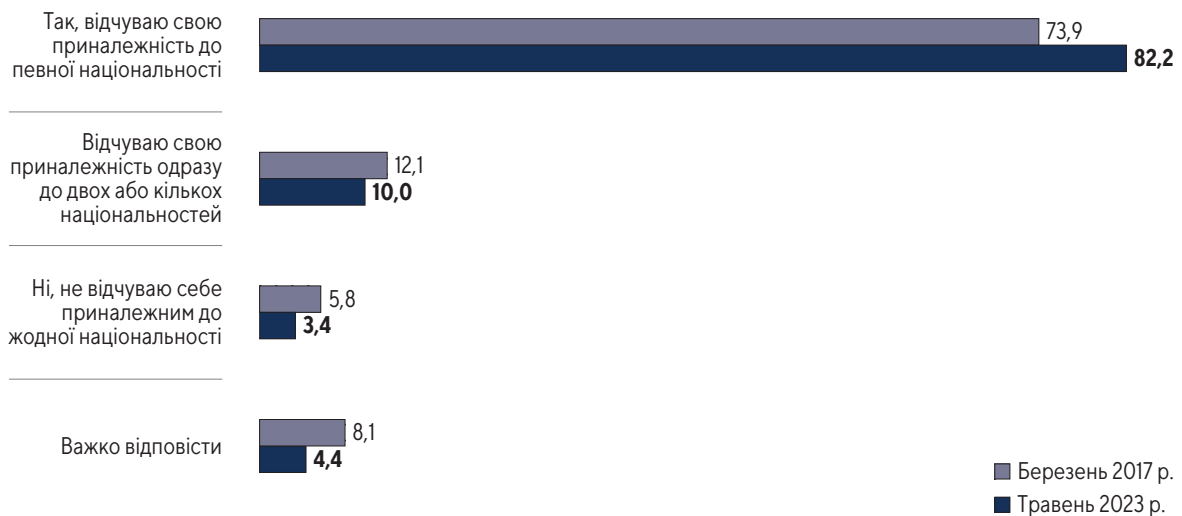
(продовження)

	РЕГІОНИ							
	Захід		Центр		Південь		Схід	
	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.
Українець(ка)	94,7	97,6	96,1	93,8	90,1	84,1	88,7	87,6
Росіянин(ка)	1,7	1,5	3,2	2,2	5,4	3,8	10,1	4,4
Інша	2,3	0,6	0,4	1,7	4,1	8,7	0,5	4,9
Не відповіли	1,3	0,4	0,3	2,2	0,4	3,4	0,7	3,2

	ВІК									
	18-29 років		30-39 років		40-49 років		50-59 років		60 років і старші	
	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.
Українець(ка)	96,2	97,2	93,5	95,1	92,5	92,7	92,1	93,7	87,1	87,8
Росіянин(ка)	2,8	0,6	4,6	1,0	5,7	2,4	5,9	2,1	9,7	5,1
Інша	0,7	1,6	1,3	1,7	1,5	3,0	0,8	2,7	2,6	4,1
Не відповіли	0,2	0,6	0,5	2,2	0,3	1,9	1,1	1,5	0,6	2,9

ЧИ ВІДЧУВАЄТЕ ВИ СВОЮ ПРИНАЛЕЖНІСТЬ ДО ПЕВНОЇ НАЦІОНАЛЬНОСТІ?

% опитаних

	РЕГІОНИ							
	Захід		Центр		Південь		Схід	
	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.
Так, відчуваю свою приналежність до певної національності	87,7	88,0	81,9	86,7	60,6	77,9	58,1	67,0
Відчуваю свою приналежність одразу до двох або кількох національностей	6,1	6,6	6,1	7,3	24,1	13,0	19,0	18,8
Ні, не відчуваю себе приналежним до жодної національності	2,3	1,3	1,3	1,9	10,0	6,7	12,0	7,8
Важко відповісти	3,8	4,1	10,6	4,1	5,4	2,4	10,8	6,4

ЧИ ВІДЧУВАЄТЕ ВИ СВОЮ ПРИНАЛЕЖНІСТЬ ДО ПЕВНОЇ НАЦІОНАЛЬНОСТІ?

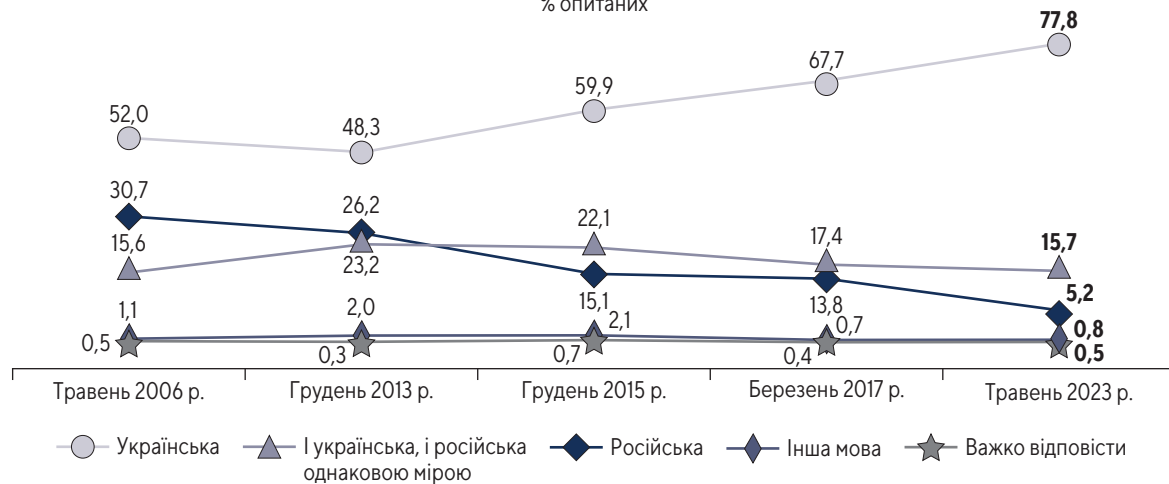
% опитаних

(продовження)

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			
	Українці		Росіяни	
	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.
Так, відчуваю свою приналежність до певної національності	76,9	84,9	39,2	47,2
Відчуваю свою приналежність одразу до двох або кількох національностей	10,3	7,3	30,0	45,3
Ні, не відчуваю себе приналежним до жодної національності	5,0	3,3	20,0	3,8
Важко відповісти	7,8	4,4	10,8	3,8

ЯКА МОВА ДЛЯ ВАС Є РІДНОЮ?

% опитаних

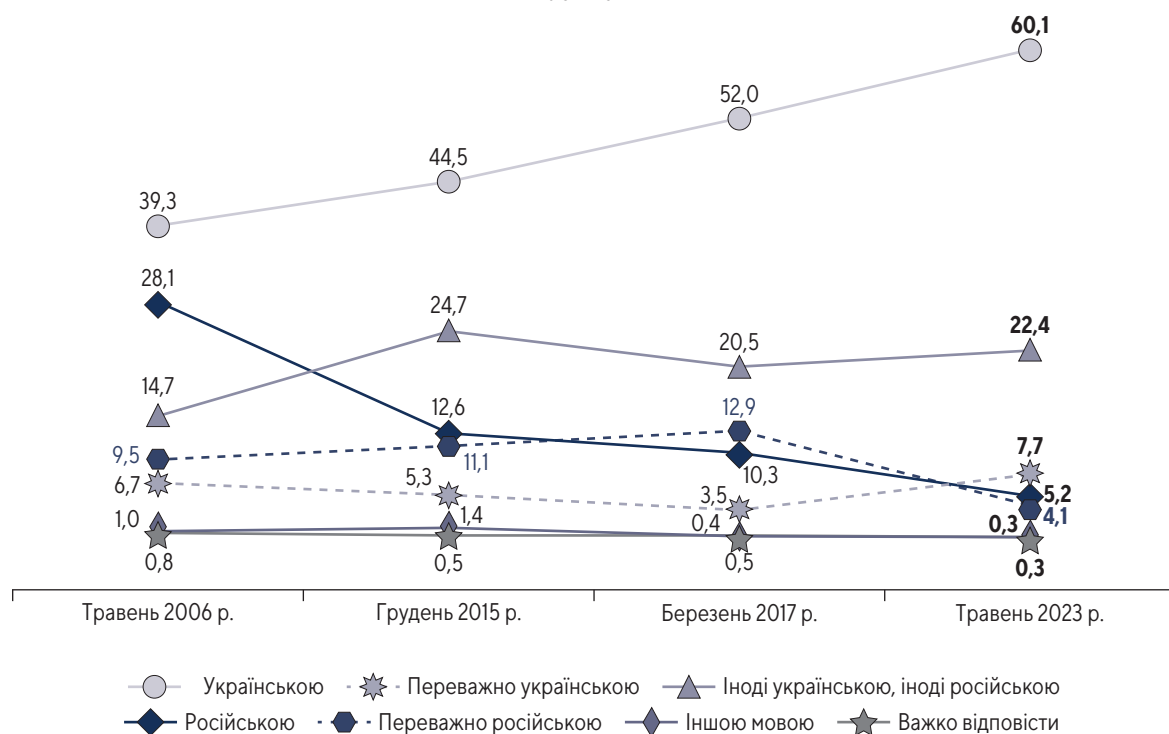

	РЕГІОНИ											
	Захід			Центр			Південь			Схід		
	Травень 2006 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.
Українська	90,3	92,8	98,0	72,0	83,8	82,6	40,6	41,5	63,5	32,3	36,1	48,5
І українська, і російська однаковою мірою	3,3	3,4	1,1	14,3	10,1	12,9	24,3	26,1	21,6	28,2	38,3	38,0
Російська	3,8	1,9	0,9	13,0	5,8	3,7	32,6	30,7	9,6	38,3	24,3	11,8
Інша мова	2,2	1,7	0,0	0,4	0,1	0,3	2,0	0,8	5,3	0,2	0,2	0,2
Важко відповісти	0,4	0,2	0,0	0,3	0,1	0,5	0,5	0,8	0,9	1,1	1,0	1,5

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			
	Українці		Росіяни	
	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.
Українська	72,7	81,7	4,2	26,4
І українська, і російська однаковою мірою	17,7	14,5	14,2	15,1
Російська	9,3	3,2	80,8	58,5
Інша мова	0,1	0,1	0,0	0,0
Важко відповісти	0,3	0,4	0,8	0,0

ЯКОЮ МОВОЮ ВИ В ОСНОВНОМУ РОЗМОВЛЯЄТЕ ВДОМА?

% опитаних

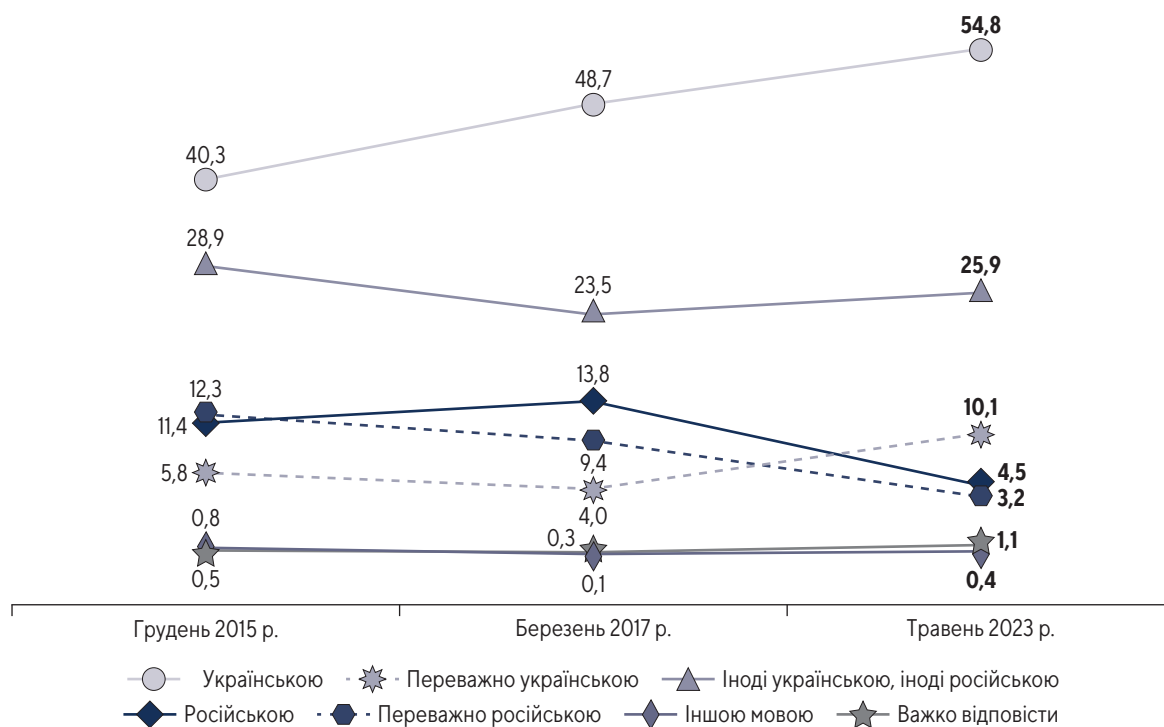

	РЕГІОНИ											
	Захід			Центр			Південь			Схід		
	Травень 2006 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.
Українською	86,0	91,3	97,2	54,2	63,2	63,2	17,0	26,4	20,6	17,9	14,2	24,8
Переважно українською	3,2	1,1	1,1	8,1	4,4	10,6	14,8	6,6	6,7	8,5	3,6	10,8
Іноді українською, іноді російською	3,8	4,0	1,1	15,6	19,1	19,7	21,4	15,7	51,2	25,2	43,4	41,4
Російською	1,9	1,5	0,4	11,9	4,5	3,4	29,4	21,5	7,7	31,7	17,3	14,0
Переважно російською	1,6	0,2	0,2	9,0	8,4	3,1	14,8	28,5	9,1	15,8	21,0	8,8
Іншою мовою	2,5	1,3	0,0	0,1	0,0	0,0	2,1	0,0	2,4	0,2	0,2	0,2
Важко відповісти	1,0	0,6	0,0	1,0	0,3	0,0	0,5	1,2	2,4	0,7	0,2	0,0

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			
	Українці		Росіяни	
	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.
Українською	55,7	63,1	2,5	19,2
Переважно українською	3,7	8,1	1,7	5,8
Іноді українською, іноді російською	21,0	21,8	13,4	17,3
Російською	7,5	3,2	54,6	44,2
Переважно російською	11,8	3,6	27,7	13,5
Іншою мовою	0,1	0,1	0,0	0,0
Важко відповісти	0,3	0,2	0,0	0,0

ЯКОЮ МОВОЮ ВИ СПІЛКУЄТЕСЬ ЗА МЕЖАМИ ВАШОГО ДОМУ, СІМ'Ї (на роботі, навчанні і т. ін.)?

% опитаних

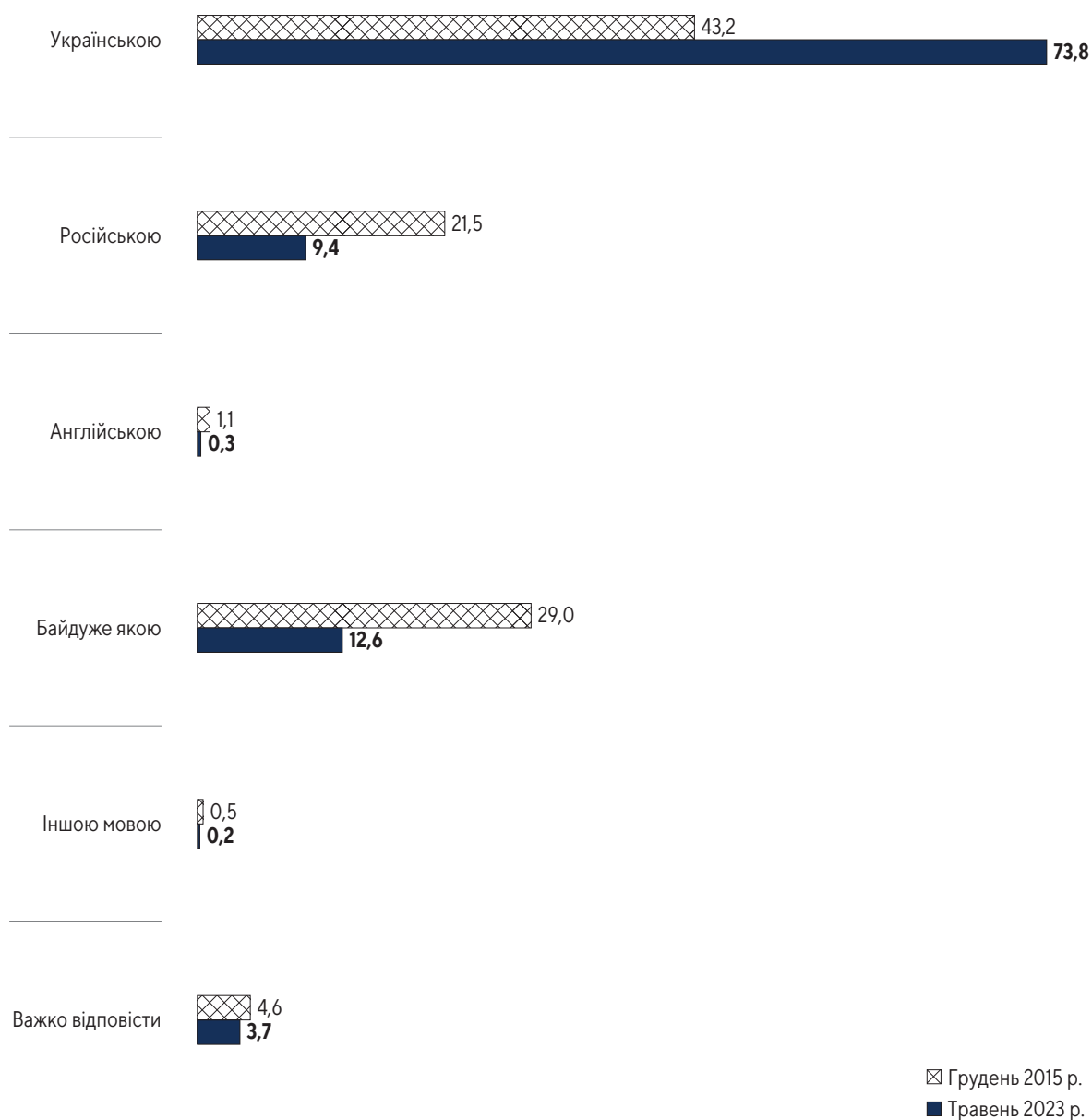

	РЕГІОНИ							
	Захід		Центр		Південь		Схід	
	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.
Українською	91,3	94,5	59,0	56,2	21,7	18,8	9,2	17,8
Переважно українською	1,7	2,8	5,3	15,2	6,3	3,4	3,9	12,4
Іноді українською, іноді російською	5,7	0,7	23,5	23,5	18,8	58,9	45,2	47,6
Російською	0,4	0,4	3,9	1,3	20,0	3,9	16,9	10,2
Переважно російською	0,4	0,2	8,2	3,3	32,1	11,1	24,2	9,5
Іншою мовою	0,4	0,6	0,0	0,1	0,0	1,4	0,2	0,2
Важко відповісти	0,0	0,9	0,1	0,5	1,3	2,4	0,5	2,2

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			
	Українці		Росіяни	
	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.
Українською	52,1	58,1	4,2	11,1
Переважно українською	4,1	10,2	0,8	7,4
Іноді українською, іноді російською	23,9	25,3	18,5	20,4
Російською	6,9	1,7	48,7	37,0
Переважно російською	12,8	3,7	26,9	18,5
Іншою мовою	0,1	1,0	0,0	3,7
Важко відповісти	0,1	0,9	0,8	1,9

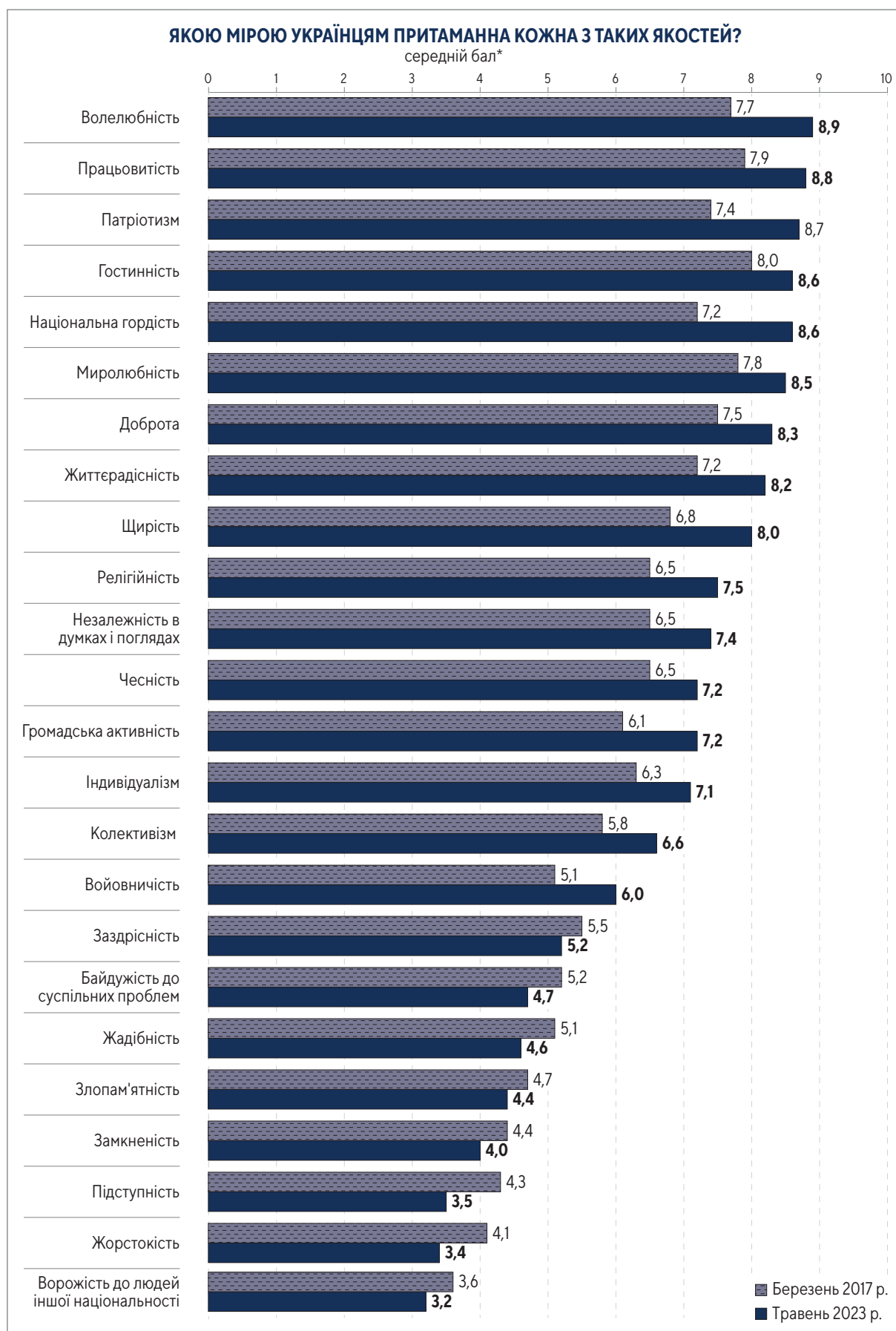
ЯКОЮ МОВОЮ БІЛЬШ ПРЕСТИЖНО РОЗМОВЛЯТИ СЕРЕД ВАШИХ ДРУЗІВ І КОЛЕГ ПО РОБОТІ ЧИ НАВЧАННЮ?

% опитаних

	РЕГІОНИ							
	Захід		Центр		Південь		Схід	
	Грудень 2015 р.	Травень 2023 р.	Грудень 2015 р.	Травень 2023 р.	Грудень 2015 р.	Травень 2023 р.	Грудень 2015 р.	Травень 2023 р.
Українською	87,7	98,5	51,1	82,0	16,1	33,0	21,2	44,7
Російською	1,7	0,6	11,5	5,3	28,6	17,7	34,2	25,4
Англійською	0,4	0,0	0,7	0,2	0,4	0,5	1,2	0,7
Байдуже якою	6,5	0,4	32,0	9,4	46,6	38,3	38,0	22,2
Іншою мовою	0,6	0,0	0,2	0,3	1,6	0,0	0,4	0,2
Важко відповісти	3,0	0,6	4,6	2,7	6,7	10,5	4,9	6,6

ЯКИЙ З НАВЕДЕНИХ ПІДХОДІВ Є БІЛЬШ ПРАВИЛЬНИМ?								
% опитаних								
	Листопад 2016 р.				Травень 2023 р.			
Держава має у першу чергу сприяти розвитку української мови і культури, а вже потім — мов і культур представників інших національностей, які проживають на території України	41,8				54,7			
Держава має рівною мірою сприяти розвитку мов і культур представників усіх національностей, які проживають на території України	30,8				25,0			
Держава має у першу чергу сприяти розвитку української і кримськотатарської мов і культур (мов і культур корінних народів України), а вже потім — мов культур представників інших національностей, які проживають на території України	3,6				6,5			
Держава має у першу чергу сприяти розвитку української і російської мов і культур (як мов і культур двох найбільших національних груп України), а вже потім — мов культур представників інших національностей, які проживають на території України.	13,3				5,5			
Жоден з наведених підходів не є правильним	4,4				2,4			
Важко відповісти	6,2				5,8			
	РЕГІОНИ							
	Захід		Центр		Південь		Схід	
	Листопад 2016 р.	Травень 2023 р.	Листопад 2016 р.	Травень 2023 р.	Листопад 2016 р.	Травень 2023 р.	Листопад 2016 р.	Травень 2023 р.
Держава має у першу чергу сприяти розвитку української мови і культури, а вже потім — мов і культур представників інших національностей, які проживають на території України	55,5	63,1	57,0	52,6	29,8	40,4	22,6	55,4
Держава має рівною мірою сприяти розвитку мов і культур представників усіх національностей, які проживають на території України	31,0	14,6	21,2	29,7	30,2	46,2	48,5	18,0
Держава має у першу чергу сприяти розвитку української і кримськотатарської мов і культур (мов і культур корінних народів України), а вже потім — мов культур представників інших національностей, які проживають на території України	5,2	11,4	3,6	3,3	3,7	4,3	1,3	8,0
Держава має у першу чергу сприяти розвитку української і російської мов і культур (як мов і культур двох найбільших національних груп України), а вже потім — мов культур представників інших національностей, які проживають на території України.	3,6	2,4	6,8	5,7	18,1	3,4	19,4	10,5
Жоден з наведених підходів не є правильним	0,9	4,4	4,1	1,4	3,7	1,0	5,4	2,4
Важко відповісти	3,8	4,1	7,3	7,3	14,4	4,8	2,7	5,6
	Національність							
	Українці				Росіяни			
	Листопад 2016 р.	Травень 2023 р.	Листопад 2016 р.	Травень 2023 р.	Листопад 2016 р.	Травень 2023 р.	Листопад 2016 р.	Травень 2023 р.
Держава має у першу чергу сприяти розвитку української мови і культури, а вже потім — мов і культур представників інших національностей, які проживають на території України	40,8		23,7		52,8		37,7	
Держава має рівною мірою сприяти розвитку мов і культур представників усіх національностей, які проживають на території України	20,1		56,8		18,7		32,1	
Держава має у першу чергу сприяти розвитку української і кримськотатарської мов і культур (мов і культур корінних народів України), а вже потім — мов культур представників інших національностей, які проживають на території України	15,1		4,5		11,0		20,8	
Держава має у першу чергу сприяти розвитку української і російської мов і культур (як мов і культур двох найбільших національних груп України), а вже потім — мов культур представників інших національностей, які проживають на території України.	17,0		6,8		8,0		3,8	
Жоден з наведених підходів не є правильним	6,5		2,4		8,4		1,9	
Важко відповісти	0,5		5,8		1,0		3,8	

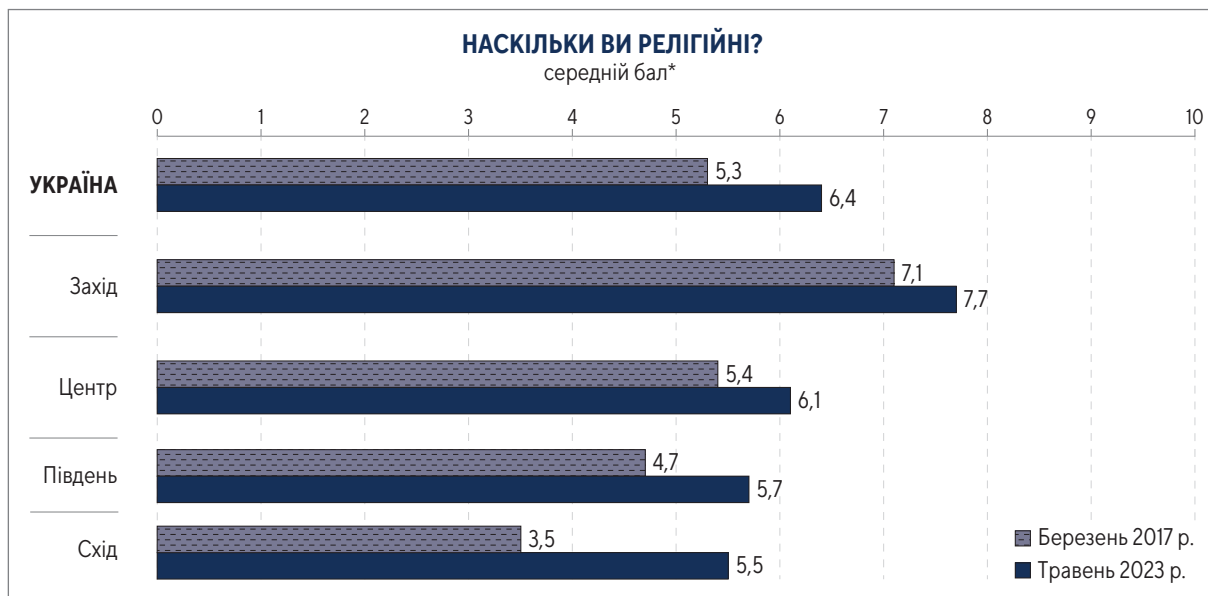
* За шкалою від 0 до 10, де «0» означає якість не притаманна нікому з українців, а «10» — якість притаманна всім українцям.

ЯКОЮ МІРОЮ УКРАЇНЦЯМ ПРИТАМАННА КОЖНА З ТАКИХ ЯКОСТЕЙ?

середній бал

(продовження)

	РЕГІОНИ							
	Захід		Центр		Південь		Схід	
	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.
Працьовитість	8,2	9,1	7,9	8,8	8,1	8,4	7,8	8,8
Волелюбність	7,9	8,9	7,7	9,1	8,1	8,6	7,3	8,6
Патріотизм	7,6	8,7	7,6	8,8	7,5	8,6	6,6	8,4
Гостинність	8,1	8,8	7,9	8,6	8,3	8,7	8,0	8,2
Національна гордість	7,3	8,6	7,6	8,8	7,2	8,4	6,7	8,4
Миролюбність	7,9	8,6	7,6	8,6	8,0	8,1	7,8	8,3
Доброта	7,6	8,4	7,2	8,3	8,0	8,0	7,4	8,2
Життєрадісність	7,2	8,3	6,9	8,1	8,1	7,9	7,3	8,2
Щирість	7,3	8,1	6,7	8,1	7,2	6,9	6,5	7,9
Релігійність	8,0	8,5	6,6	7,2	5,9	7,9	5,0	6,5
Незалежність в думках і поглядах	6,4	7,4	6,5	7,5	7,1	7,2	6,3	7,4
Чесність	6,5	7,8	6,2	7,0	7,4	6,3	6,5	7,3
Громадська активність	5,9	7,4	6,1	7,2	6,6	7,2	5,9	6,8
Індивідуалізм	6,1	7,3	6,1	6,9	7,1	7,0	6,5	7,5
Колективізм	5,6	6,5	5,7	6,7	6,5	7,2	5,9	6,3
Войовничість	5,2	6,1	5,0	5,6	6,0	6,5	4,7	6,4
Заздрісність	5,5	5,6	5,8	5,1	5,7	4,8	5,2	5,4
Байдужість до суспільних проблем	4,6	4,9	5,2	4,9	5,9	4,1	5,5	4,5
Жадібність	4,7	4,9	5,4	4,4	5,4	4,4	5,1	4,8
Злопам'ятність	4,3	4,7	4,9	4,2	5,5	4,0	4,7	4,5
Замкненість	3,8	4,5	4,6	3,7	5,2	3,5	4,3	4,3
Підступність	3,8	3,8	4,5	3,2	5,2	3,2	4,0	3,7
Жорстокість	3,5	3,7	4,2	3,1	5,0	3,3	4,3	3,7
Ворожість до людей іншої національності	2,9	3,5	3,8	3,0	4,6	3,4	3,4	3,3

* За шкалою від 0 до 10 балів, де «0» означає відсутність релігійності, а «10» – максимальна вираженість релігійності.

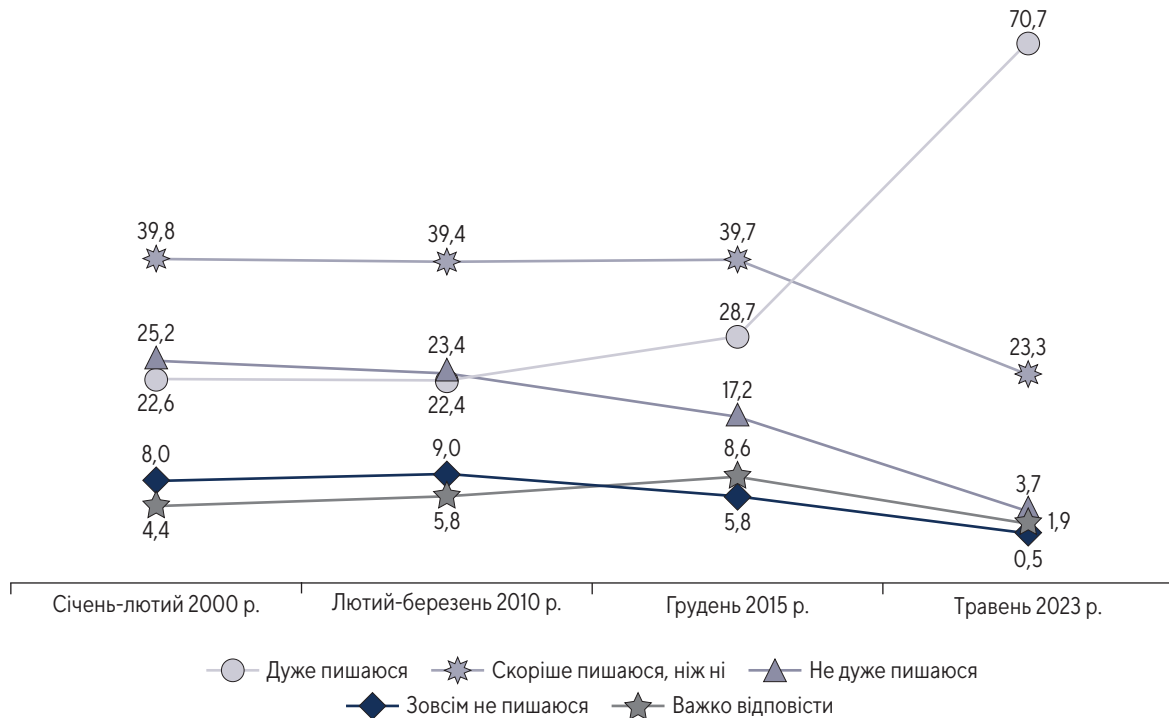
ЯКОЮ МІРОЮ УКРАЇНЦЯМ ПРИТАМАННА КОЖНА З ТАКИХ ЯКОСТЕЙ?				
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			
	Українці		Росіяни	
	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.	Березень 2017 р.	Травень 2023 р.
Працьовитість	8,0	8,9	7,7	8,5
Волелюбність	7,7	8,9	7,3	8,5
Патріотизм	7,4	8,7	6,8	8,4
Національна гордість	7,3	8,7	6,8	8,4
Гостинність	8,0	8,6	8,1	8,2
Миролюбність	7,8	8,5	7,3	7,8
Доброта	7,5	8,3	7,3	7,7
Життєрадісність	7,2	8,2	7,2	7,2
Релігійність	6,5	7,5	6,6	7,1
Індивідуалізм	6,3	7,2	6,3	7,1
Незалежність в думках і поглядах	6,5	7,5	6,2	6,9
Громадська активність	6,1	7,2	5,7	6,8
Щирість	6,9	8,0	6,1	6,8
Чесність	6,5	7,3	6,0	6,4
Колективізм	5,8	6,7	5,9	5,7
Войовничість	5,1	6,0	4,9	5,5
Заздрісність	5,5	5,2	5,5	5,2
Жадібність	5,1	4,6	5,2	4,9
Байдужість до суспільних проблем	5,2	4,7	5,1	4,8
Злопам'ятність	4,7	4,4	4,8	4,4
Замкненість	4,4	4,0	4,3	4,0
Жорстокість	4,1	3,4	4,2	3,5
Підступність	4,2	3,5	4,2	3,5
Ворожість до людей іншої національності	3,6	3,2	3,6	3,0

* За шкалою від 0 до 10, де «0» означає якість не притаманна нікому з українців, а 10 – «якість притаманна всім українцям».

ЯКЕ З НАВЕДЕНИХ ВИЗНАЧЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ Є ДЛЯ ВАС НАЙБІЛЬШ ПРИЙНЯТНИМ?												
% опитаних												
	Травень 2006 р.			Грудень 2015 р.		Червень 2021 р.		Лютий-березень 2023 р.			Травень 2023 р.	
Українська нація — це всі громадяни України, незалежно від їх етнічної належності, мови, якою вони спілкуються, національних традицій, яких вони дотримуються і на яких виховують своїх дітей	43,1			55,7		51,3		45,2			39,9	
Це громадяни України (незалежно від етнічної належності), які спілкуються українською мовою, дотримуються українських національних традицій, виховують на них своїх дітей	15,1			17,0		18,3		21,9			23,9	
Це громадяни України, які є етнічними українцями за походженням (мають українців серед своїх предків)	19,8			11,2		14,8		14,1			18,0	
Це всі етнічні українці за походженням (мають українців серед своїх предків), незалежно від місця їх проживання та громадянства	14,2			7,7		9,7		12,6			11,6	
Важко відповісти	7,8			8,3		5,8		6,2			6,7	
	РЕГІОНИ											
	Захід			Центр			Південь			Схід		
	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Червень 2021 р.	Травень 2023 р.
Українська нація — це всі громадяни України, незалежно від їх етнічної належності, мови, якою вони спілкуються, національних традицій, яких вони дотримуються і на яких виховують своїх дітей	34,3	35,6	26,6	42,4	51,3	41,3	42,1	70,5	63,3	45,7	59,3	42,9
Це громадяни України (незалежно від етнічної належності), які спілкуються українською мовою, дотримуються українських національних традицій, виховують на них своїх дітей	27,6	30,6	36,7	14,5	20,2	22,2	15,4	10,8	12,6	11,6	6,3	16,4
Це громадяни України, які є етнічними українцями за походженням (мають українців серед своїх предків)	15,0	13,8	20,1	21,5	13,8	15,8	21,3	12,9	16,4	19,9	18,5	20,6
Це всі етнічні українці за походженням (мають українців серед своїх предків), незалежно від місця їх проживання та громадянства	15,4	15,2	11,3	16,5	9,4	12,9	10,8	3,3	3,4	11,6	7,3	13,2
Важко відповісти	7,6	4,8	5,4	5,1	5,3	7,9	10,5	2,5	4,3	11,2	8,5	6,9

НАСКІЛЬКИ ВИ ПИШАЄТЕСЬ ТИМ, ЩО ВИ ГРОМАДЯНИН УКРАЇНИ?

% серед опитаних, які мають українське громадянство

	РЕГІОНИ							
	Захід		Центр		Південь		Схід	
	Січень-лютий 2000 р.	Травень 2023 р.	Січень-лютий 2000 р.	Травень 2023 р.	Січень-лютий 2000 р.	Травень 2023 р.	Січень-лютий 2000 р.	Травень 2023 р.
Дуже пишаюся	39,3	79,7	23,1	71,6	16,8	60,4	20,1	61,6
Скоріше пишаюся, ніж ні	36,9	17,0	40,1	22,8	38,6	33,3	47,1	27,3
Не дуже пишаюся	15,5	0,6	24,6	4,4	28,9	3,9	23,6	6,6
Зовсім не пишаюся	4,5	0,2	7,8	0,2	12,7	0,0	5,7	1,8
Важко відповісти	3,8	2,6	4,4	0,9	3,0	2,4	3,4	2,8

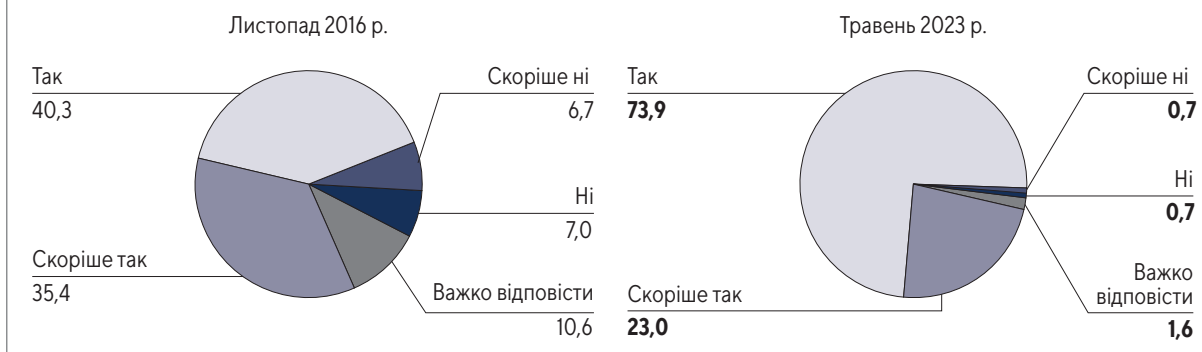
ЧИ СПРИЙМАЄТЕ ВИ УКРАЇНУ ЯК СВОЮ БАТЬКІВЩИНУ?

% опитаних

ЧИ МАЄТЕ ВИ ПОЧУТТЯ ПАТРІОТИЗМУ, ЛЮБОВІ ДО УКРАЇНИ?

% опитаних

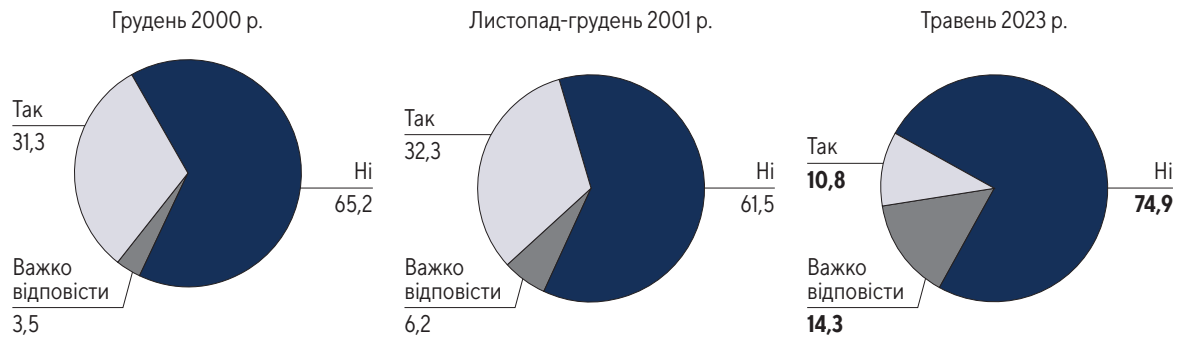

ЯК ВИ СТАВИТЕСЯ ДО НАВЕДЕНИХ АТРИБУТИВ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ?

% опитаних

	Серпень 2011 р.	Серпень 2012 р.	Грудень 2015 р.	Травень 2023 р.
Прапор України (синьо-жовтий)				
Пишаюся цим	26,3	37,9	47,9	74,9
Ставлюся позитивно	66,8	56,2	43,2	22,7
Ставлюся негативно	2,3	1,2	2,6	0,6
Ставлюся негативно і хотів би змінити	2,5	1,1	1,5	0,8
Важко відповісти	2,0	3,6	4,9	1,0
Герб України (Тризуб)				
Пишаюся цим	24,9	29,9	46,0	74,4
Ставлюся позитивно	64,8	57,6	44,0	23,4
Ставлюся негативно	3,8	3,6	3,2	0,6
Ставлюся негативно і хотів би змінити	2,8	3,4	1,6	0,4
Важко відповісти	3,7	5,4	5,2	1,2
Державна мова (українська)				
Пишаюся цим	31,8	35,8	48,7	74,4
Ставлюся позитивно	60,5	54,7	42,8	23,5
Ставлюся негативно	2,4	2,0	2,8	0,6
Ставлюся негативно і хотів би змінити	2,6	3,1	0,9	0,3
Важко відповісти	2,6	4,5	4,8	1,1
Гімн України («Ще не вмерла України і слава, і воля»)				
Пишаюся цим	22,5	30,1	44,5	68,9
Ставлюся позитивно	53,9	52,2	39,3	23,4
Ставлюся негативно	5,9	5,7	4,8	2,0
Ставлюся негативно і хотів би змінити	12,2	6,7	6,2	3,6
Важко відповісти	5,5	5,3	5,3	2,0
Українська гривня (грошова одиниця)				
Пишаюся цим	18,6	22,8	34,2	57,4
Ставлюся позитивно	70,0	67,0	47,9	35,6
Ставлюся негативно	3,8	3,4	5,9	2,3
Ставлюся негативно і хотів би змінити	3,4	2,0	4,4	1,2
Важко відповісти	4,2	4,8	7,7	3,5

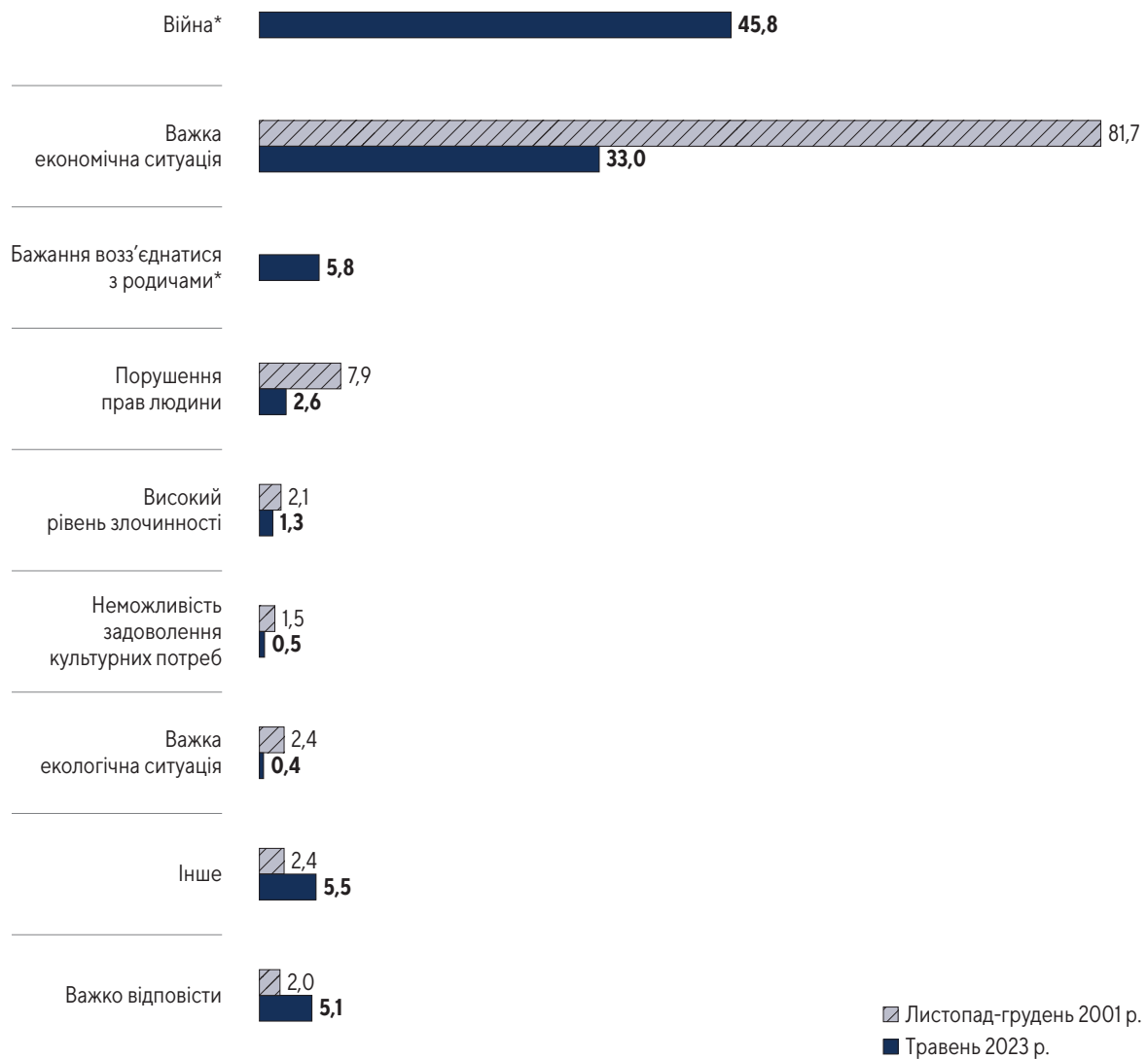
ЧИ ХОТІЛИ Б ВИ ЕМІГРУВАТИ З УКРАЇНИ НА ПОСТІЙНЕ МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ?

% опитаних

ІЗ НИЖЧЕНАВЕДЕНОГО ПЕРЕЛІКУ ВИБЕРІТЬ ОДНУ ГОЛОВНУ ПРИЧИНУ, З ЯКОЇ ВИ ХОТІЛИ Б ЕМІГРУВАТИ З УКРАЇНИ?

% серед тих, хто хотів би емігрувати

* Це питання не задавалось у 2001 р.

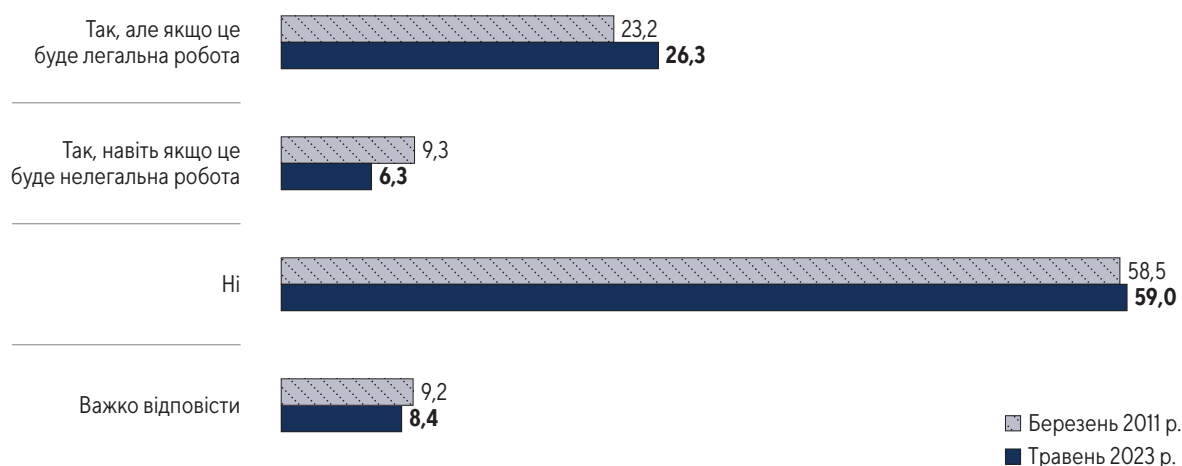
ЧОМУ ВИ НЕ ХОТІЛИ Б ЕМІГРУВАТИ З УКРАЇНИ?

% серед тих, хто не хоче емігрувати

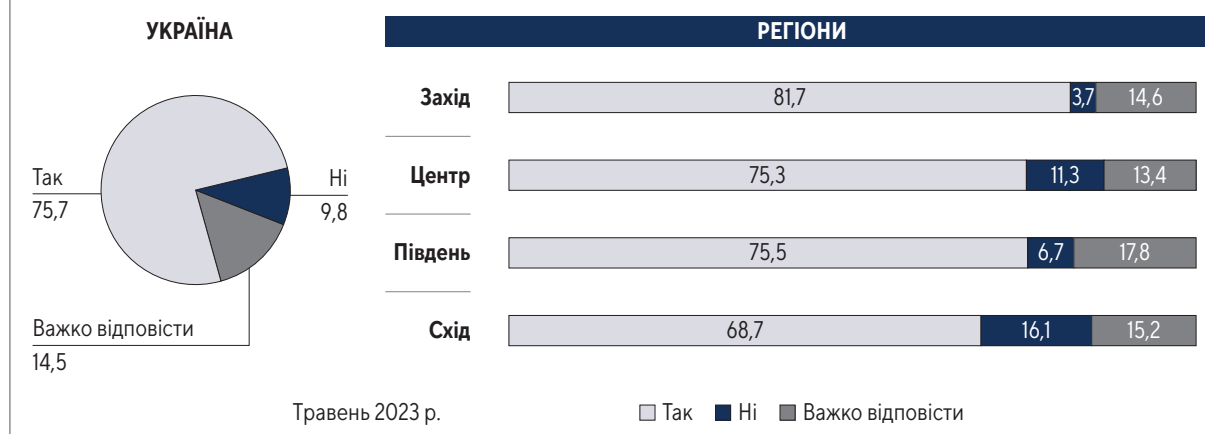
	Грудень 2000 р.	Травень 2023 р.
Я сподіваюсь, що невдовзі життя тут зміниться на краще	17,2	33,1
Я не можу залишити землю мого народу	23,0	15,6
Я нікому за кордоном не потрібен	29,8	14,3
Я не можу залишити Україну в тяжкий для неї час	2,3	11,7
Мене все влаштовує в Україні	2,5	8,5
Я не хочу змінювати спосіб життя	10,0	7,1
Я звик до такого життя	4,5	5,0
Мене зупиняє незнання іноземних мов	2,6	1,0
В нинішній ситуації в Україні легше зробити бізнес, ніж за кордоном	1,4	0,3
Інше	5,5	0,5
Важко відповісти	1,3	3,0

ЧИ ХОТІЛИ Б ВИ ПОЇХАТИ ПРАЦЮВАТИ ЗА КОРДОН?

% опитаних

ЧИ ХОТІЛИ Б ВИ, ЩОБ ВАШІ ДІТИ ЖИЛИ В УКРАЇНІ?

% опитаних

ЧИ ВПЕВНЕНІ ВИ В ТОМУ, ЩО ВАШІ ДІТИ, ЖИВУЧИ В УКРАЇНІ... % опитаних			
	Лютий-березень 2001 р.	Січень-лютий 2004 р.	Травень 2023 р.
Будуть вдячні Вам за те, що Ви дали їм життя			
Так	49,1	52,8	81,9
Ні	15,2	15,5	5,1
Важко відповісти	35,7	31,6	13,0
Зможуть здобути освіту, в т. ч. вищу, якщо матимуть бажання			
Так	26,7	34,6	79,1
Ні	60,5	49,2	9,9
Важко відповісти	12,8	16,1	11,0
Матимуть вільний час для повноцінного відпочинку			
Так	24,0	30,0	66,6
Ні	55,5	45,7	12,2
Важко відповісти	20,5	24,4	21,1
Зможуть подорожувати і побачити світ			
Так	8,9	13,0	59,8
Ні	71,2	62,7	13,7
Важко відповісти	19,9	24,3	26,4
Почуватимуть себе захищеними від посягань на їх права і свободи			
Так	6,4	13,5	53,2
Ні	73,7	61,4	18,6
Важко відповісти	19,9	25,1	28,3
Зможуть користуватися якісними послугами з охорони здоров'я			
Так	11,7	17,7	49,2
Ні	72,4	62,2	23,9
Важко відповісти	15,9	20,2	26,8
Зможуть отримати роботу, яка відповідатиме їх бажанню			
Так	12,1	19,4	48,7
Ні	72,8	61,0	25,8
Важко відповісти	15,1	19,6	25,5
Матимуть власне житло			
Так	23,7	28,3	48,3
Ні	57,6	48,3	21,5
Важко відповісти	18,7	23,4	30,2

**ЧИ МОЖЕТЕ ВИ ПРО СЕБЕ СКАЗАТИ, ЩО ЯКИМОСЬ ЧИНОМ ЗАЛУЧЕНІ
ДО ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ТА УХВАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ
(НА ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОМУ ЧИ МІСЦЕВОМУ РІВНІ)?**

% опитаних

Травень 2023 р.

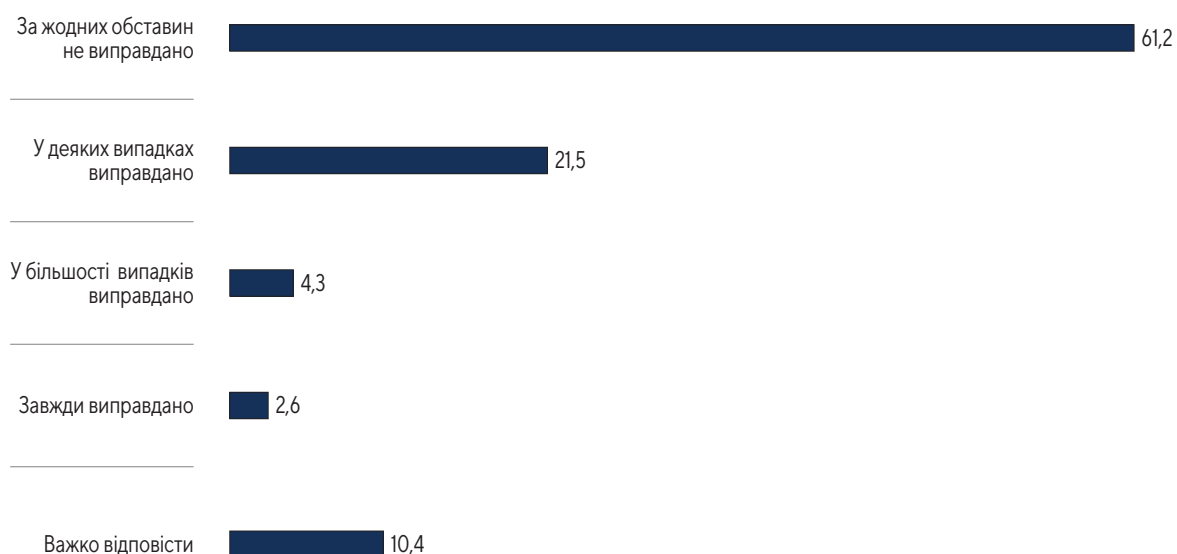
ЧИ Є ВИ ЧЛЕНОМ (АБО БЕРЕТЕ УЧАСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ) ЕКОЛОГІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ?

% опитаних

**НАСКІЛЬКИ ВИПРАВДАНИМ МОЖЕ БУТИ ДЛЯ ЗВИЧАЙНОГО ГРОМАДЯНИНА
ДАТИ ХАБАР ЧИНОВНИКОВІ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ СВОЄЇ ПРОБЛЕМИ?**

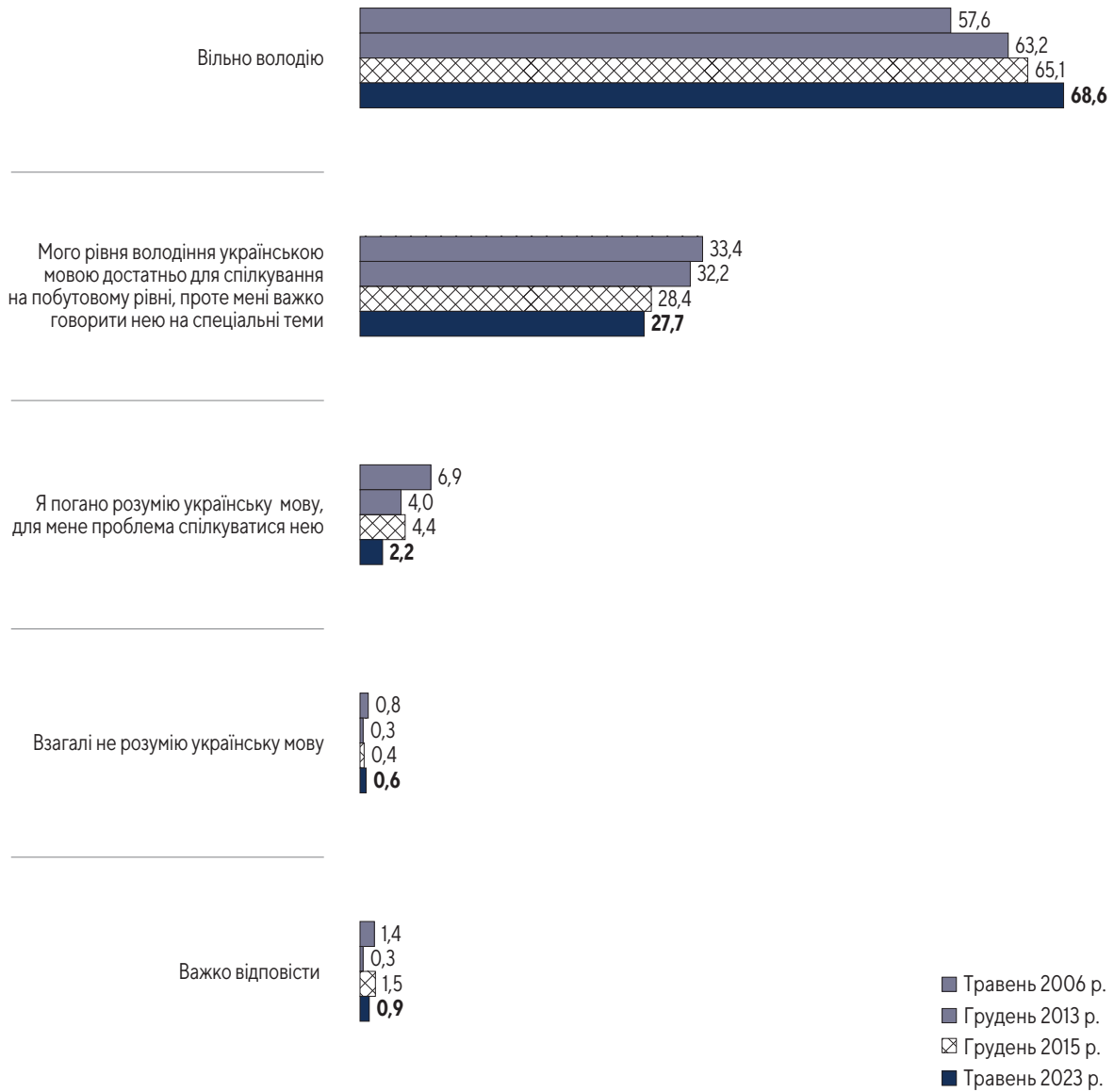
% опитаних

Травень 2023 р.

ЯК БИ ВИ ОЦІНИЛИ ВАШ РІВЕНЬ ВОЛОДІННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ?

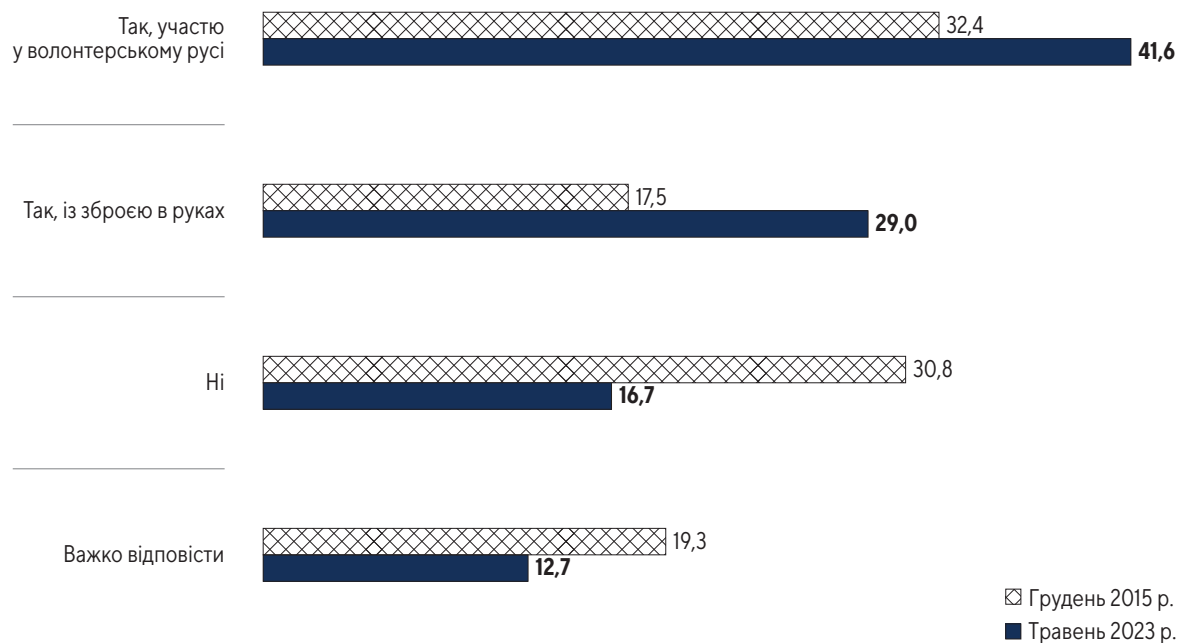
% опитаних

	РЕГІОНИ							
	Захід		Центр		Південь		Схід	
	Травень 2006 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Травень 2023 р.	Травень 2006 р.	Травень 2023 р.
Вільно володію	89,0	94,6	70,6	67,4	48,1	60,8	45,6	40,6
Мого рівня володіння українською мовою достатньо для спілкування на побутовому рівні, проте мені важко говорити нею на спеціальні теми	8,0	4,4	26,3	31,5	41,8	35,9	44,8	46,7
Я погано розумію українську мову, для мене проблема спілкуватися нею	0,6	0,0	2,2	0,9	8,2	2,9	7,5	7,3
Взагалі не розумію українську мову	0,1	0,4	0,1	0,0	0,8	0,0	0,6	2,4
Важко відповісти	2,3	0,6	0,7	0,2	1,1	0,5	1,5	2,9

ЧИ ГОТОВІ ВИ ЗАХИЩАТИ СВОЮ КРАЇНУ?

% опитаних

	РЕГІОНИ							
	Захід		Центр		Південь		Схід	
	Грудень 2015 р.	Травень 2023 р.	Грудень 2015 р.	Травень 2023 р.	Грудень 2015 р.	Травень 2023 р.	Грудень 2015 р.	Травень 2023 р.
Так, участю у волонтерському русі	41,2	47,6	33,2	41,0	22,7	39,7	28,3	35,9
Так, із зброєю в руках	23,7	25,5	20,2	31,1	16,4	22,5	13,3	32,0
Ні	17,8	12,5	26,1	17,8	31,6	16,3	44,6	20,5
Важко відповісти	17,3	14,4	20,5	10,1	29,2	21,5	13,9	11,5

ЧИ ХОТІЛИ Б ВИ, ЩОБ ВАШІ ДІТИ СТАЛИ ПРОФЕСІЙНИМИ ВІЙСЬКОВИМИ І ПРИСВЯТИЛИ СВОЄ ЖИТТЯ СЛУЖБІ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ?

% опитаних

